

શ્રી મુનિરાજે અને વિદ્વાનોને આ ખાસ એક માટે પોતાના સ્વતંત્ર અભિપ્રાય લખવા વિનંતિ છે.

અનુક્રમણિકા.

૧ પ્રભાત. (કાવ્ય) રા. રા. નર્હીનાલાલ દલપતરામ કવિ M. A.	૨૪૫
૨ Jain Phraseology into English. Late Mr. Govindji Mulji Mehpanti B.A LL.B.	246
૩ Naya Philosophy. Mr. Mansukhlal Kiratchand Mehta	254
૪ વિશ્વાસઝનક સ્થળેથી વિશ્વાસ ગયો ! (કાવ્ય) મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી	૨૫૯
૫ આશાભયુ પ્રભાત (કાવ્ય) રા. રા. વસંત	૨૬૦
૬ ધર્મમહાવીર (કાવ્ય) રા. રા. લલિત	૨૬૦
૭ શુદ્ધનોંધ (Editorial notes) (૧) હંરહનો પર્ણપણ એક (૨) જૈનસામ્રાજ્યની પ્રગતિનું ટુંકે અવલોકન (૩) જૈનમુચના ઉદ્ધારનો એક વધુ પ્રયાસ (૪) જૈન સાહિત્યે શુભાવેશો એક વદ્ધ સેવક (૫) પાચોરા સંયુક્ત પાઠશાળા.	૨૬૧
૮ પ્રભુનો પંથ (કાવ્ય) રા. મગનલાલ દલીચંદ દેસાઈ	૨૬૫
૯ સ્વધર્મ એજ પ્રભુપ્રાપ્તિનો રસ્તો (કાવ્ય) " " "	૨૬૫
૧૦ મનોવિજ્ઞાનો મહામંત્ર. રા. વસન્ત	૨૬૮
૧૧ શ્રીગોત્રી શુવન રા. રા. લોગીંદ્રરાય ૨. દિવેટિયા B. A.	૨૭૮
૧૨ નેગિનાથચતુષ્પદિકા (કાવ્ય) J. S. (Patani.)	૨૮૦
૧૩ નવા બ્રાહ્મણ (કાવ્ય) રા. રા. રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રપાઠી	૨૮૩
૧૪ વિધવા બહેનને આશ્વાસન. (કાવ્ય)	૨૮૪
૧૫ જૈન. મુનિરાજશ્રી આશ્વિવિજ્ઞાન.	૨૮૫
૧૬ મુનિશુવન. કચ્છીમુનિ T.	૩૦૦
૧૭ જૈનો અને કેળવણી રા. રા. હિંમતલાલ ગણેશજી અંબરીઆ M. A. LL. B.	૩૦૯
૧૮ સકર્મ સંદેશ (કાવ્ય) શ્રીયુક્ત સમં. ૩૧૧	
૧૯ સ્થૂલભદ્ર (એક ઐતિહાસિક ધર્મકથા.) ૩૧૩	
૨૦ સ્થૂલભદ્ર અને કોશા (કાવ્ય) રા. રા. અમૃત. ૩૨૮	
૨૧ આ કોણ કયા પ્રકારનો ? (કાવ્ય) મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી ૩૩૨	
૨૨ શું કશું ? (કાવ્ય) રા. મણિલાલ મોહનલાલ વકીસ ૩૩૨	
૨૩ એક પ્રાચીન જૈન ગણિતશાસ્ત્રી. ૩૩૩	
૨૪ જ્ઞાનચર્યા રા. રા. ગોકુળભાઈ નાનજીભાઈ ગોંધી. ૩૪૧	
૨૫ ધર્મખેનને (કાવ્ય) ૩૪૭	
૨૬ આપણને આશ્વભાવનાની જરૂર છે. પ્રેફેસર નરભેશંકર પ્રા. દવે. M. A. ૩૪૮	
૨૭ આત્મનિવેદન (કાવ્ય) રા. સાગર ૩૫૪	

૨૮ જૈનસાહિત્યના વિકાસમાંટે જૈનોએ શું કર્યું જોઈએ ?	(રા. રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી. M. A. LL. B.)	૩૫૫
૨૯ અમારી મસ્ત રકીરી (કાવ્ય)	રા. રા. વસન્ત	૩૫૬
૩૦ જૈનો અને ગુજરાતનું નવજીવન.	રા. રા. રણજિતરામ વાવાભાઈ B. A.	૩૫૭
૩૧ દીનનાં દર્શન (કાવ્ય)	રા. રા. લલિત	૩૬૨
૩૨ જૈનોનું કથાસાહિત્ય	રા. રા. સુનિલાલ વર્ધમાન શાહ	૩૬૩
૩૩ લગ્નવિચાર અને દંપતિધર્મ	રા. રા. સાગર	૩૬૮
૩૪ નૈતિક અને ધાર્મિક શિક્ષણ. રા. રા. હાકેમચંદ દરજીવન મણિયાર	M. A. LL. B.	૩૭૨
૩૫ મારી ખુદેનડી (કાવ્ય)		૩૭૫
૩૬ જીવનથી કંટાળેલા મિત્રને પત્ર.	સ્વ. ગોવિંદજી મૂવજી મહેપાણી B. A. LL. B.	૩૭૬
૩૭ સ્ત્રીઓનો પોશાક.	રા. રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણ પટેલ	૩૮૧
૩૮ મનુષ્ય પૂર્ણની મગ્ન અથવા આત્મદર્શનનો આનંદ.	રા. રા. અમૃતલાલ સુંદરજી પટિયાર	૩૮૪
૩૯ આદર્શ જૈનસાધુઓ જગતનું હિત શું ન કરી શકે ?	મુનિમહારાજશ્રી કર્પૂરવિજયજી	૩૮૮
૪૦ આજ.	રા. મણીલાલ મોહનલાલ વકીલ-પાદરાકર	૩૯૧
૪૧ બાળકો માટે સાહિત્ય.	હિમતલાલ ગણેશજી અંજારીઆ M. A. LL. B.	૩૯૨
૪૨ છુદ્દનો અંતિમ ઉપદેશ (ખેત નિર્મળા)		૩૯૪
૪૩ ભારતકી ભાર્વામલાદિકા ઉપાય (ટકલરામ મંગારામ જમીનદાર)		૩૯૫
૪૪ ઓંઘ્યો જોધ્યો આદમાં સીવીલ મેરજ ખીલ (રા. જી. ટી. કોદારી. B. A. LL. B.)		૩૯૭
૪૫ જીવનમાં અનુકરણીય નિયમો	(કાપડીઆ નેમચંદ ગીરધરલાલ)	૪૦૧
૪૬ પર્યપણપર્વ	રા. રા. ગોકુળદાસ નાનજીભાઈ ગાંધી.	૪૦૫
૪૭ પ્રભાતનો પડોયો (કાવ્ય)	રા. રા. વસન્ત	૪૧૨
૪૮ જીવનને મંદિરીએ (કાવ્ય)	રા. રા. પાદરાકર	૪૧૨
૪૯ વ્હાલીને વિદાય. (કાવ્ય)	રા. રા. વસન્ત,	૪૧૩
૫૦ પાંડરોપોળ પ્રત્યે સમાજસેવકોનું કર્તવ્ય. રા. રા. વાકીલાલ ઓનીલાલ શાહ.		૪૧૪
૫૧ ભૂલા પટેલા મુસાફરને (કાવ્ય)	રા. રા. વસન્ત	૪૧૪
૫૨ બાળકોને કેળવો (કાવ્ય)	મુનિશ્રી નાનચંદજી	૪૨૦
૫૩ વીરમાર્ગ શું તેના બસ્તોજ ભૂલ્યા કે ? (કાવ્ય)	" "	૪૨૦
૫૪ Divine Discontent.	Mr. Shushil	૪૨૧
૫૫ બાલિકા (કાવ્ય)	રા. અમૃત	૪૨૭
૫૬ એક વૈતિહાસિક પ્રશસ્તિ.	મુનિ જિં	૪૨૮
૫૭ અમેસરોની કિંમત (કાવ્ય)	મુનિ નાનચંદજી	૪૩૨
૫૮ આજીજી અને અંકક (કાવ્ય)	એક કુચ્છી મુનિ.	૪૩૩
૫૯ જૈન ગ્રંથોની ટીપ ટીપ રાખતે જોઈએ ?		૪૩૩

६० भागधीक्षेप	छाध्याय श्री व्यासाराजः महाराज	४३७
६१ द्विव्यसि (काव्य)	निर्गणधेनः	४४१
६२ भागधी क्षेपका हिन्दीभाषांतर	पंडित ज्ञानयद्रथ महाराज (पंजपथी)	४४२
६३ चित्रपरिचय	(१) श्रीयुत भट्टनथ गूढाभाष भंडेता B. A. LL. B. Bar-at-law.	४४४
	(२) डाक्टर नानादास भगनदास भंडेता L. M. & S. I. M. S. &c.	
६४ व्याख्यासूक्तम्.		
६५ चित्रपरिचय.	(३) स्व. श्री विजयानंद सूरि. (पं. हंसराज.)	
६६ धर्म.	(श्रीयुत चंदनमलनागोरी.)	
६७ श्री पार्थिवस्तवन. (काव्य)	श्री यशोविजयधर.	
६८ देशभक्ति (काव्य.)		
६९ साधु-रत्नेदीप्ता दर्शने वर्ता.	श्री. अष्टन.	

આ માસિકમાં પ્રગટ થના લેખના દરેક વિચાર સાથે ઝાન. તંત્રી સમ્મત છે એમ કાંઈ માની લેવાનું નથી. દરેક વિચારની નેષમદારી તેના લેખકને શિર છે. કોઈ લેખકના વિચારોમાં કાંઈ અનુચિતતા જોઈએ તો તેઓ ને યુક્તિ અને પ્રમાણ સહિત રાખી શકે તેવાં તે અનુચિતતા સમજાવી સત્યનું સંમર્થન કરવાના ધરાદારી લેખ લખી મોકલશે તો તેના લેખોને આ પત્રમાં સામાન્ય પ્રગટ કરવામાં આવશે.

આ ખાસ અંકમાં તેમજ વર્ષ દરમ્યાનમાં આ પત્રમાં લેખો લખી મોકલનાર મંદાશયોના આ રથે અંતઃદરશપૂર્વક આભાર માનવામાં આવે છે. • ૬ •

કોન્ફરન્સ શ્રી સુકૃત ભંડાર ફંડ.

(સંવત ૧૯૬૯ ના જુન ૧૨—અષાઢ ૧૬ ૧૩, તા. ૧-૭-૧૩ થી તા. ૩૧-૭-૧૩)
વસુલ આવ્યા રૂ. ૩૭૫-૪-૦ ની વિગત. આ માસ આખરના વસુલ ૧૬૫૭-૩-૦
ઉપદેશક મી. વાડીલાલ સાંકળચંદ—ઉ. ગુજરાત.

બલગામ ગામ, ઊણુ ૩૫, માનપુરા ૨૫, વાલપુરા ૨, ભદરવાળી ૧, સીયા ૦.
બખેલ. સીરવાડા ૧૫, માંડલા ૨૫, રૂવલ ૩૫, તેરવાડા ૧૮, ઇસરવા ૦૫, એદ-
રમાણા ૧૫, વડા ૪૫, હુંગરાસલુ ૨, માનપર ૧૫, આકોલી ૧, રવીઆણા ૩૫.
કુલ રૂ. ૮૨-૦-૦

ઉપદેશક મી. અમૃતાલ વાડીલાલ—દક્ષિણ.

ખડકલાદ ૨૫, નવલીદારો ૧૨, બેડકીલાલ ૩૦, સદલગા ૫, નીપાણી ૪૦૫, કાગળ ૨.
કુલ રૂ. ૧૨૩-૮-૦

ઉપદેશક મી. પુનલાલ ત્રિભચંદ—પાલણપુર દક્ષાકો.

ગદ ૩૨, વસુ ૩૧૫, મેતા ૪૮, કોરડી ૧૫૫, તેનીવાડા ૨૫૫, સેદરાણા, ૫,
એદરાણા ૩૫, કેદરાલી ૧૫ નાંદોયા ૧૪, કુલ રૂ. ૧૫૬-૦-૦

આગેવાનોએ પોતાની મેળે મોકલાવ્યા.

સદેર ૦, સમલી ૦.

કુલ રૂ. ૦-૧૨-૦

એકંદર કુલ રૂ. ૨૦૩૨-૭-૦

ઉણના શેક ઉત્તમશી કુલચંદે રૂ. ૧૧) તથા થરાના શેક ચતુર ગણેશે રૂ. ૪) આ
ફંડમાં પોતાને ત્યાં કારન પ્રસંગ આપ્યા છે.

ઉપદેશક મી. વાડીલાલ સાંકળચંદનો પ્રવાસ.

રૈયા—બહેર મેળાવડામાં ભાપલુ આપતાં ઇવ દયા, દાહનિયેષ, માંસાહાર ન કરવો ઇત્યાદિની
પ્રતિજ્ઞાઓ ધણા માણસોએ જોઈ વખતે લીધી હતી. તેમજ જૈન સમાજમાં ભાપલુ આપતાં
લગ્ન પ્રસંગે ગયાતાં ફટાણું નહિ ગાવાની હાજર રહેલી બહેનોએ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી.

લોદરા—કન્યાવિકલ, ચતુ પાછળ મિટાન, ફટાણું નહિ ગાવાં વિગેરે વિષયો પર ભાપલુ
આપનાં હાજર રહેલ જૈન બહુઓ-બહેનો ઉપર ઘણી અસર થઈ હતી. વર્ષમાં
એક બે વખત ઉપદેશક મોકલવાનો આશય કરવામાં આવેલ છે.

થરા—ફટાણું નહિ ગાવાની હાજર રહેલ ઘણી બહેનોએ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. સુકૃત ભંડાર
ફંડ વસુલ કરી આપ્યું હતું.

ઉણ—એક અંવાડીકે રહી ઇવલિંસા, માંસાહાર, રડતું કુરડું, ફટાણું ગાવાં, હોલીપૂનન
દયાદિ વિષયોપર જૈન તેમજ જૈનેતરના આતાઓ સમક્ષ ભાપણો આપનાં ધણાએ
પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી હતી તેમજ ફટાણું કોઈ ગાય તો મદાગનને સવા રૂપિયો દેડે
આપવાનું દરખાયામાં આવ્યું હતું. સુકૃત ભંડાર ફંડ વસુલ કરી આપ્યું. વળી
બલગામમાં કોળીનાં થર ૧૨૫ છે તેઓને જભાડી બાદરવા મુદ ૪ ને દિવસે ખેતી
પહેરે બધ કરી કોઈ પણ જનતની દિંસા ન કરવા દસ્તાવેજ લખાવી આપ્યો.

બખેલ—દાર, હુકો, બીડી વિગેરે વ્યસનની ચીજોથી થતા ગેરશયદા એ વિષયપર ભાપલુ
આપનાં સારી અસર થઈ હતી. સુકૃતભંડાર ફંડ વસુલ કરી આપ્યું હતું.

માંડલા—કન્યાવિકલ ઉપર બહેરભાપલુ આપનાં હાજર રહેલ સર્વેએ પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી હતી.

ખાદીઆ—ઇવલિંસા, માંસાહાર, ફરી વસ્તુ પીચાથી ગેરશયદા ઉપર ભાપલુ આપનાં
ગાનાં દારૂ ભુખતાં દમ્બરુએ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તથા માકર વડેમી હતી.

जैनाचार्य न्यायाम्बोनिधि श्रीमद्विजयानंदसूरि.

जन्म-संवत् १८९३.

(आत्मारामजी महाराज)

स्वर्गवास-संवत् १९५३.

Jainacharya Nyayambhonidhi Shreemad Vijayanandsoori.

Birth, V. S. 1893

(Atmaranji.)

Death V. S. 1953

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ હૉલ્ડ.

“સત્સાધૂનાં પુનર્ભગવતાં મહારાજ ! નદ્યન્ત્યેવામી પૂર્વોદિતાઃ સર્વેઽપિ શ્રુદ્ધાપદ્મવા
યતસ્તેષાં ભગવતાં પ્રનષ્ઠં મોહતિમિરં, આવિર્ભૂતં સમ્યક્જ્ઞાનં, નિવૃત્તં સર્વગ્રામ્યહવિશેષઃ,
પરિણતં સંતોષામૃતં, વ્યપગતા દુષ્ટક્રિયા, હૃદિતપ્રાયા ભવગહ્વરી, સ્થિરીભૂતા ધર્મ-
મેઘસમ્માધિઃ ॥ તથા ગાદ્યાનુરક્તમંતરંગમતપુરં ॥ યતસ્તેષાં ભગવતાં સંતોષદાયિની
ધૃતિસુંદરી, વિસત્પ્રસાદહેતુઃ શ્રદ્ધા, બાલ્હાદકારિણી મુષ્ણાસિકા, નિર્વાણકારણં વિ-
વિદિપા, પ્રમોદવિધાયિની વિજ્ઞપ્તિઃ, સદ્બોધકારિણી મેઘા, પ્રમદાતિરેકાનિમિત્તમનુપ્રેક્ષા,
અનુકૂલચારિણી મૈત્રી, અકારણવત્સલા કરુણા, સદાનંદદાયિની મુદિતા, સર્વોદ્દેગ-
ઘાતિની ઉપેક્ષેતિ.”—શ્રી સિદ્ધર્થિઃ

પુસ્તક ૯-અંક ૮-૯.] વીર સંવત્ ૨૪૩૬. [અગાધ-સંપ્રદાય, ૧૯૧૩.

પ્રભાત.

ઉગે છે પ્રભાત આજ ! ધીમે ધીમે;
ઉગે છે ઉપાનું રાજ્ય ! ધીમે ધીમે;
ઉગે છે પ્રભાત આજ ! ધીમે ધીમે.
રજનીની ચુંદડીના
છેડાના હીરલા શા
કુમે છે તારલા આજ ! ધીમે ધીમે.
ઉગે છે પ્રભાત આજ ! ધીમે ધીમે.
પરમ પ્રકાશ ખીલે,
અરુણનાં અંગ ઝીલે;
જાગે પ્રભુ વિશ્વમાં આજ ! ધીમે ધીમે;
જાગે પ્રભુ જીવમાં આજ ! ધીમે ધીમે;
ઉગે છે પ્રભાત આજ ! ધીમે ધીમે.

નાનાલાલ દલપતરામ કવિ. M. A.

Jain Phraseology into English.

WITH EXPLANATORY NOTES.

(BY THE LATE BROTHER GOVINDJI MULJI MEHPANI B.A.L.L.B.)

Avyapti—अव्याप्ति—The fault, in a definition, of the special characteristic not found in all the members of the class; too narrow a definition.

Asambhava—असंभव—lit. 'impossibility'; the fault of the special characteristic in a definition being contrary to the nature of the thing defined.

Ativyapti—अतिव्याप्ति—too wide a definition; the fault of the special characteristic in a definition being found in things other than the one defined.

Astikaya—अस्तिकाय—means the substance is a collection of *pradeshas* (indivisible inseparable parts.)

Adharmastikaya—अधर्मास्तिकाय—that *dravya* (substance) which is the *hetu* (accompanying cause) of the stationary states of things and beings that are not moving, or that are resisting in the sense of not moving. Fulcrum of rest.

Akashastikaya—आकाशास्तिकाय—That *dravya* (substance) which acts as a receptacle of all the other *dravyas*. (This particular *dravya* is not a kind of thing that needs to be contained—it has got the nature of needing to be contained.)

Astitva—अस्तित्व—existence. It is a general nature (*Samanya Srabhara*) of *dravyas* (substances.)

Astita—अस्तिता—same as *astitva*.

Agurulaghutva—अगुल्लघुत्व—increase and decrease in various ways in the *pariyayas* of all *dravyas*. *Agurulaghu* is not in the atom but only in the mass. It is a common nature (*Samanya srabhara*) of all *dravyas*.

Astisrabhata—अस्तिस्रभाव—It is a secondary *samanya srabhara*. It is the same thing as *astitva*. The *astisrabhata* is the *hetu* of the changes of space time and modifica-

tion. (*Asti* and *Nasti* are copulas 'is' and 'is not'.)

The fact that it is such and such.

Arhat—अर्हत्—(the deserving one) Such *Jinas* who become spiritual heads and regenerators of the community.

Anekanta-Pada—अनेकांतवाद—doctrine of non-isolation.

Ajiva—अजीव—insentient, inanimate or unconscious things or substances.

Akasha—आकाश—space.

Asrava—आस्रव—Attraction of *Karma*.

Ahimsa parmo dharmah—अहिंसा परमो धर्मः—non-injury is the highest religion. The preaching of this grand principle has almost entirely superseded Brahmanical sacrifices of animals.

* *Avagraha*—अवग्रह—indefinite cognition (! perception), the state of mind in which there is no clear differentiating notion about the object. It is a state in which the mind in a vague way feels that it (the object) is something. It is the state of mind prior to analysis=Greek Syn.

* All the words begin with vowels. There are others which our late brother Mr. Govindji has collected though without assigning any English equivalents to them but at the same time citing some authority against them. They are as follows:—

अकषाय *Akashaya* VI. 5, अकामनिर्जरा *Akamanirjara* VI 20, आगारी *Agari* VII 14, 15, अग्निकुमार *Agnikumara* VI. 6 c. 11, अंग *Anga* VIII. 12, अंगप्रविष्ट *Angapravista* I 20 c, अंगबाह्य *Angabahya* I 20 c. अच्युत *Acyuta* IV 9 c. 20. 38. अजीव *Ajiva* I 4, VI 8, अजीवकाय *Ajivakaya* VI, अज्ञान *Ajnana* I. 32 c, 33 c, II 5, IX 9 : 13; आज्ञा *Anjaa*=*Paukṣaprabha*, III 1. c, अनु *Anu* V 11: 25. 27, अनुव्रत *Anuvrata* VII 2 m. VII 15, अंदाज *Andaja* II 34, अतत *Atata* IV 15 c, अतिक्रम *VII 24-31*, अतीथि संविभाग व्रत *Atithi-sambhaga Vrata* VII 16 (30), अतिभारारोपण *Atibhararopana* VII 20, अतिसर्ग *Atisarga* VII 33, अतिचार *Aticara* VII 18 ff. अदर्शन *adars'ana* IX. 9, अधर्म *Adharma*, V. 1-J-13-1J. अधिकरण

Bhava—भाव—the actual state or condition or modification.

Bandha—बंध—Assimilation of karmas with the individual.

Chetana—चेतना—knowledge; it is the characteristic of *Jiva* or soul.

Dravya—द्रव्य—substance; the highest category; that which is real. Primal substance.

From the *dravya* (substance) point of view it may be defined as “that in which the differences of time, space, and modifications inhere together.”

From the *paryaya* (modification) point of view it may be defined as “subject of having qualities (*gunas*) and modifications (*paryayas*).”

Adhikarana I 7, VI 7.8, अधिगम Adhigama I 3.6, अधोगौरव adhogaurava X 6 c, अंगार Angara VII 14, अंगक्रीडा Anangkrida VII 23, अनंत Ananta V 2, °भाग °bhaga I 29, अन्तरपद्मावृत्तिक Anantarrpascatkrtika X 7 c, अनंत वियोजक Anantaviyojaka IX 47, अनन्तानुबन्धी Anantanubandhin VIII 19, अनपवर्त्याय Anapavrttyayus II 52, अभिगृहीत Abhigrihita VIII 1 c, अनर्थदंष्ट्र विरति Anarthedandavirati VII, 16 (27), अनर्थान्तर Anarthantara I 14, अनर्पित Anarpita V 31, अनावस्थित Anavasthita I 23 c, अनशन Anasana IX 12, अनादर Anadara VII 28-29, अनादि Anadi II 42, V 42, अनाहारक Anaharaka II 31, अनित्य Anitya IX 7, अनिन्द्रिय Anindriya I 14, 19, II 22, अनिश्चित Anisrita I 16, अनिक Anika IV 4, अनुकंपा Anukampa I 2 c, अनुक्त Anukta I 16, अनुचितन Anucintana IX 7, अनुत्तर Anuttara IV 22 c, अनुत्सेक Anutseka VI 22, अनुपस्थापना स्मृति Anupasthapna Smṛti ° VII 28.29 अनुपात Anupata VII 26, अनुप्रेक्षा Anupreksha IX 2), अनुभाव Anubhava IV 22, VIII 4.22, अनुमत Anumata VI 9, अनुधेनी Anusreni II 27, अनृत Aūrta VII 1.9, IX 36, अंतर I 8, X 7, अंतर्द्वीप Antardvipa III 13 c, 15 °c. IV 15 c, अंतराय कर्म Antara-
raya (Karman) VI 26, VII 11, VIII 5.15, 15, X 1. अन्यत्वं Anyatva IX 7, अंतर्धान स्मृति Antardhana Smṛti ° VII 25, अन्यदृष्टि Anyadrsti VII 18, अपराजित Aparajita IV 20-38, अपवर्तन Apavartana II 52 c. VIII 22 c, अपर्याप्तक Aparyaptaka I 23 c, अपान Apana V 19, अपाय Apaya I 15, VII 4 IX 37.

From both the *dravya* and *paryaya* point of view it may be defined as that "in which there are origination, destruction and permanence" i. e. the origination of a new *paryaya*, the destruction of the old *paryaya*, and the permanence of the *dravya*.

The *dravyas* are six in number; viz *dharmastikaya*, *adharmaastikaya*, *akashastikaya*, *pudgalastikaya*, *jivaastikaya* and *kala*.

A particular *dravya* is that which has an infinite number of *samanya* and *Vishesha* *svabhavas* i. e. general and particular natures; also that which performs a special action.

Dravyatva—द्रव्यत्व—The fact of its being a *dravya* (-*tva* means-ness). As a *Samanya svabhava* (general nature) it means the fact of all the *dravyas* performing their special specific functions.

Distinction—means that it is separable only in thought.

Difference—means a real difference in actual fact. There is only a distinction and not a real difference between *guna* and *paryaya*.

Dharmastikaya—धर्मस्तिकाय—that *dravya* (substance) which is the *hetu* (हेतु—accompanying cause) of the motion; of moving things and beings; the fulcrum of motion; (a fine ether ?)

Devardahi Gani—देवर्दिगणो—the redactor of the sacred canon.

Guna—गुण—Quality, it is constant i. e. unchanging. (the use of the Sanskrit word 'guna' is preferable, as the English word 'quality' has connotations which the word *guna* has not.) It is the modality.

Hetu—हेतु—the accompanying cause. without which you cannot do.

Is—the word sometimes means 'exists; ' sometimes it is merely a copula asserting that the predicate is compatible with the subject of the proposition.

Jivaastikaya—जीवास्तिकाय—that *dravya* (substance) the characteristic of which is *chetana* (चित्तना knowledge;) soul.

Jain(a)—*जैन*—A follower of *Jina*.

Jina—*जिन*—A generic term applied to those parsons (men and women) who conquer their lower nature (passion, hatred and the like) and bring into prominence the highest.

Jiva—*जीव*—sentient, animate or conscious beings.

Kala—*काल*—time; it is figuratively (for the matter of convenience) called a *dravya*; it is only from the *vyavahara* (practical) point of view, by *upachara* (attribution) called a *dravya* (substance). It is that *paryaya* (common to all *dravyas*) which enables us to know the oldness or newness, or anteriority or posteriority, co-existences and sequences of things or beings. It is not made up of *pradeshas*. Time is the duration of the states of substances. (Duration is the fact that a given state stays for a certain length of time.)

Kshetra—*क्षेत्र*—the space or room a thing occupies.

Karma—*कर्म*—an energy which an embodied being generates—be it vital, mental or moral—and which keeps him in the mundane world—*sansara*. It is, in short, the whole *sansaric* make-up of an embodied being. (It is entirely divested of the (vedic) sacrifice idea.)

Lakshana—*लक्षणा*—special characteristic (of the thing to be defined.)

Moksha—*मोक्ष*—liberation, the ultimate state of a perfected individual.

Maya—*माया*—illusion.

Mukta—*मुक्त*—liberated beings.

Moksha—*मोक्ष*—attainment of perfect spiritual individuality which does not disappear, is not dissolved, is not merged into a supreme being, is not a state of unconsciousness, but persists for ever and consists of perfected consciousness and highest rectitude.

Nimitta—*निमित्त*—the instrumental cause. Both the *upadana* (substantial) and the *nimitta* causes are equally necessary in enunciation.

Nastisrabhava—नास्ति स्वभाव—lit. the nature of non-existence; the fact that it is not such and such. As a secondary *samanya sabhava* it means that both existence and non-existence must be predicated of a thing (existence of some predicates and non-existence of other predicates i. e. the existence of its own *dravya*, *Kshetra*, *Kala* & *bhava*, and non-existence of the *dravya*, *kshetra*, *kala* and *bhava* of other *dravyas*)

• *Nastita*—नास्तिता—same as *nustitra* नास्तित्व (Presence of its own *pariyayas* (*astita*—अस्तिता) and absence of another thing's *pariyayas* (*Nastita*—नास्तिता) simultaneously.)

Nayavada—नयवाद—consideration of aspects.

Niyama—नियम—law, a proposition which expresses the constant or regular order of phenomena, or the constant mode of action of things or beings under certain definite circumstances.

Nirjara—निर्जरा—working out of the *karmas*.

Paryaya—पर्याय—Modification; a particular modification of the *guna* (quality); *pariyayas* succeed each other, they are changing. The sanskrit word *pariyaya* has not all the connotations which the English word 'modification' has; therefore it is preferable to use the sanskrit word.

Pradesha—प्रदेश—an indivisible inseparable part of a substance. The *pradeshas* can only be thought of in imagination. In every *pradesha* there are infinite capacities of performing ways. Any particular *dravya* has many *pradeshas*; but the atom has no *pradeshas*.

Pudgalastikaya—पुद्गलस्तिकाय—that *dravya* (substance,) the nature of which is such that its qualities (colour etc.) increase and decrease. (Here the real *dravya* is the atom—the ultimate indivisible atom (not in the theosophical sense.)

Paramanu—परमाणु—an atom of matter; the substantial (*upadana*) cause of all *pudgala* (matter). It is not a mixture

of other things; it is minute, indivisible, and permanent.

Padarth—पदार्थ—a real concrete existing thing (substance);
a *vastu*.

Prameyatva—प्रमेयत्व—knowableness: the fact of being the subject of knowledge i. e. being known by the souls. It is a *samanya srabhava* i. e. general nature of all *dravyas* (substances).

Prakriti—प्रकृति—primordial matter.

Papa—पाप—*karmas* which keep the individual in a backward condition.

Punya—पुण्य—*karmas* which help the individual in advancement.

Soul— —it is the conglomerate of the 8 characteristics viz.

Sansari—संसारि—embodied beings.

Srabhava—स्वभाव—nature.

Samanya—सामान्य—general; a *Samanya srabhava* is eternal, unanalytic, inactive.

Sattva—सत्त्व—the fact of having origination, destruction, and permanency; the fact of having the capacity of originating new *pariyayas*, of destroying old *pariyayas*, and of keeping itself permanent.

Syadvada—स्याद्वाद—the doctrine that in order to know a thing you must express it in seven ways.

Syat—स्यात्—It is a prefix. It presupposes that there are other aspects or modes of expression. It also shows that while a certain set of *pariyayas* is being expressed or spoken of, they are changing and another set have come into existence.

Sat—सत्—The Jain position is this: First that right knowledge is the only test or measure on our part of the existence of a reality; secondly, that knowledge is always a knowledge of relations; thirdly, that reality is never out of relations (a particular reality may not be in physical relation with another reality, it may be in the relationship of subject and object, knower and known); and fourthly, that the relations are

constantly changing. To be is to be in relation. So, when we know a thing, we know the relations—some, if not all—in which it stands to us and to other things. To that extent we know the thing as it is. There are other present relations which we do not know, and there are other possible relations also which we may not know under our present state of development. This residuum of relationships is the noumenon. (The task of our research ought to be to fix these unknown relations, and not to go in the quest of the phantom “ thing-in-itself. ”) (Gandhi's lecture) Asiatic Quarterly Review p 174 July 1900.

Samyay-jnana—सम्यग्ज्ञान—knowledge purged of all infatuating elements.

Syad-vada—स्याद्वाद—doctrine of the inexpugnability of the inextricably combined properties and relations.

Samsara—संसार—the mundane world.

Samvara—संवर—Stopping the inflow of *karmas*.

Tirthankaras—तीर्थंकरः—(bridge-makers in the figurative sense—that is those by the practice of whose teaching we can cross the ocean of mundane life and reach the perfect state.

Upadana—उपादान—the substantial cause.

Vyapya—व्याप्य—that which is permeated by.

Vyapaka—व्यापक—that which permeates.

Vyepya-Vyapak-bhava—व्याप्य व्यापकभाव—the relationship between the thing defined, and the special characteristic given in the definition; viz, wherever the thing is, the characteristic must be, and wherever, the characteristic is not, there the thing must not be.

Vastu—वस्तु—(see padartha पदार्थ) every *dravya* is a *vastu* (substance).

Vishesha—विशेष—particular (as opposed to general (*samanya*—सामान्य.)

Vastutva—वस्तुत्व—the fact of being the subject of *gunas* (qualities) and *paryayas* (modifications); it is a *samanya* *svabhava* a general nature of substances (*dravyas*).

Naya Philosophy.

*Elementary.

NAYA means a standpoint or an aspect of viewing a thing from that standpoint or aspect. According to Shreemat Siddhasena Deevakar, there are as many Nayas as there are words, and this statement is borne out by the fact that each word has to express something of an object. There are innumerable words and thus there are innumerable Nayas.

TWO PRINCIPAL NAYAS OR ASPECTS OF THINGS,

DRAVYARTHIKA AND PARYAYARTHIKA.

But Jaina Philosophers viewed the Universe with two principal aspects, viz (1) Dravyarthika Naya or an aspect which considers the common attributes or qualities, of all the Dravyas or objects of the Universe, and recognizes the real as well as the attributed state of things; and (2) Paryayarthika Naya or an aspect which considers the specific attributes or qualities of each Dravya or object and recognizes only the real natural state of the thing.

THE SEVEN NAYAS.

These Dravyarthika and Paryayarthika Nayas are divided into seven other Nayas, viz (1) Naigama Naya, (2) Sangraha Naya (3) Vyavahara Naya (4) Riju-Sootra Naya (5) Shabda Naya (6) Samabhiroodha Naya and (7) Evambhoota Naya. The first four constitute the Dravyarthika Naya, and the rest three the Paryayarthika. According to some philosophers the first three constitute the Dravyarthika Naya and the rest

---

* This contribution was written for my guidance in response to the Introduction of *Naya-Karnika* written by me into English and sent to the writer for his perusal and consideration. English translation of the said *Naya-Karnika* has already been published in the last Pajusan issue of this periodical and taking this would serve a very short introduction to it, I have deemed necessary to have this published here.

Editor.

four the Paryayarthika. This difference is due to the different aspects from which the scholars see the thing; and really speaking, it is no difference, because both the schools consider and accept the arguments of each other. Shree Uma Svati Vachaka includes the 6th Samabhiroodha and the 7th Evambhoota into the 5th Shabda, and gives to Shabda the other name of Samprata. Each of these five or seven Nayas can be divided hundredfold; so there can be 500 or 700 Nayas, and if we go further-most there will be innumerable Nayas or aspects, because there are innumerable words, and it is in the beginning said that there are as many Nayas as there are words. All these innumerable Nayas are included in the afore-said seven Nayas. Among these seven Nayas each succeeding Naya is purer and of greater importance than the preceding one.

SAMANYA AND VISHESHA OR THE GENERAL AND SPECIFIC QUALITIES OF THINGS.

Before we define the seven Nayas, it is necessary to define Samanya and Vishesha which have a great bearing to them. Among other properties, all objects have these two properties also, viz Samanya or the generalizing properties and Vishesha or the differentiating properties.

ILLUSTRATIONS OF SAMANYA AND VISHESHA,

Suppose there are here lying a certain number of jars; if we look to them from the stand-point of their general property-their genus, we shall realize 'Jariness' or the quality of their being 'Jar' common in all of them; but if we view them from the aspect of their differentiating properties, we shall feel their qualities different, some jars being large, some small, some of red colour, some of black, some belonging to A, some to B, some made in Japan, some in China, some made for holding butter, some for water, some dear in price, some cheap, some made a year back, some two months back and so on.

NIKSHEPAS OR THE MODES RECOGNIZING THINGS.

Like Samanyā and Visheshā, Nikshepas also have a great bearing to the Nayas. There are four modes of recognizing a thing. They are technically termed 'Nikshepas.' They form the unreal, attributed and the real, natural state of the thing: The first three are unreal, attributed and the fourth—the last real, natural. A thing is recognized (1) by its name (or Nama Nikshepa) (2) by its shape or image (or Sthapana Nikshepa) (3) by the unfailing causes surely to bring out or evolve its real, natural state (or Dravya Nikshepa) and (4) by the (final, effectual) real, natural state (or Bhava Nikshepa). Neither the name nor the shape or image, nor the unfailing causes surely to bring out the real, natural state of the thing constitute its real natural state; they are all its unreal, attributed qualities. Only the natural state (Bhava Nikshepa) of the thing really constitutes the thing. Each succeeding Nikshepa is purer and of greater importance than the preceding one.

RELATION OF SAMANYA, VISHESHA AND THE NIKSHEPAS TO THE NAYAS.

The Naigama Naya regards both Samanya and Visheshā and all the four Nikshepas. The Saṅgraha Naya gives preponderance to Samanya and regards all the Nikshepas. The Vyavahara Naya gives weight to Visheshā and regards all the Nikshepas. The Rijusootra, Shabda, Samabliiroodha and Evambhoota Nayas also give weight to Visheshā, but accept only the fourth Nikshepa, viz the real, natural state of the thing. According to some scholars, the Rijusootra accepts all the Nikshepas; In this case there will be no difference between Vyavahara and Rijusootra; but Rijusootra is quite distinct from Vyavahara, in so far as it (Rijusootra) regards only the living-present, irrespective of the past and future. Vyavahara regards the past, the present and the future.

(1) NAIGAMA.

The Naigama Naya means that which does not consider only one aspect, that is which regards both Samanya and

Vishesha. (न=not, एक=one, दृष्ट=view, aspect, stand-point, नैको दृष्टो यस्येति नैकमः) This aspect of Naigama is true, because Samanya is not irrelative of Vishesha and vice versa. In the definition of Samanya and Vishesha we saw that all objects are possessed of both general and specific properties

(2) SANGRAHA.

The Sangraha Naya considers an object as possessing only the general properties. This view of Sangraha is also right, because there exists no Vishesha apart from Samanya, i. e. both Samanya and Vishesha are co-existing, co-incident, correlative; Samanya devoid of Vishesha or vice versa is quite a nonentity. The mango-tree and the nim-tree and the oak tree and all other trees and plants give us the common idea of their being 'Vegetables' as trees and plants they are different but they are all alike 'Vegetables,' the common property of 'vegetableness' running alike through all of them.

(3) Vyavahara.

The Vyavahara Naya considers an object as possessing only the specific properties. This view of the Vyavahara Naya is also based upon a right argument because the genus apart from the species, or the general properties devoid of the specific is 'Nowhere.' A man wants the special vegetable of the mango-fruit. He asks his servant in *general* terms, 'Bring me a vegetable,' he does not *specialize* the mango-vegetable. What will the servant bring? He may bring any vegetable other than the mango, which is of no use to his master. Similarly the practical view of things (Vyavahara Naya) has regard to only the specific properties of things, irrespective of their general ones. General conceptions have no utility in practice. A wound, or a bruise or a mere scratch on any part of the body would require an ointment for their healing; but the wound will require its *special* ointment and so the bruise and the scratch. As genus they will all be 'Ointments,' but as 'species' to heal the wound &c. their properties *must* be different and specific.

(4) RIJU SOOTRA.

Without any regard for the past or the future, the Rijusootra Naya considers a thing only as it exists at present and that also in its real natural state (Bhava Nikshepa). This Naya argues that it is of no good to think of the past or the future, or the unreal, attributed, (conventional) qualities (Nama, Sthapana and Dravya Nikshepas). The past, the future and the conventionally attributed qualities are, like flowers in the sky, no entities. A thing living in the present and that in its natural state, is only real.

(5) SHABDA NAYA.

There are different words, expressing one object. Shabda Naya does not take into consideration the difference of the terms, it takes them as equivalents. For example Kumbha, Kalasha, Ghata &c. (Sanskrit terms expressing 'Jar'), though different as words, express one and the same object.

(6) SAMABHIROODHA.

Whereas the Samabhiroodha Naya does consider the difference of words, expressing the same object. It holds that with the difference of the words expressing the object, the expression of the object also differs. It considers such words as synonyms, and not as equivalents like the Shabda Naya.

(7) EVAMBHOOTA

An object may be denoted by only one term; but if it is fulfilling (or is in the state of fulfilling) at the very moment when it is denoted by the said term its own natural function as expressed by the term,—then Evambhoota recognizes it. According to the Evambhoota Naya the expression of the object and the fulfilling of the function of the object as expressed by term must be simultaneous. For if a thing is not in the state of fulfilling the function as expressed by the term, at the very moment that the expression is made and still it be recognized as *that* thing, then why? even a jar can be called a cloth, though it (the jar) is not in the state of fulfilling

the function of a cloth. Etymologically Evambhoota means True in its entirety to the word and the sense, all the qualities denoted by the word being prominent. Samabhiroodha is also true to the word and the sense, but not entirely, some of the qualities denoted by the word being in the back-ground, or not yet realized; Shabda is also true to the word and the sense, but is not so true as Samabhiroodha, more qualities being in the back-ground here. Thus Shabda, Samabhiroodha and Evambhoota are more or less one and the same sort of Nayas, and so Shree Umasvati Vachak groups them all in one 'Samprata' but separately each succeeding Naya is purer and of greater importance than the preceding one.

Morvi-Kathiawad.

6 v. 11

MANSUKHLAL KIRATOHAND MEHTA.

વિશ્વાસજનક સ્થળેથી વિશ્વાસ ગયો !

(રાગ—ભેખ રે હતાસે રાગ ભરયરી)

- વિશ્વાસ રહ્યો નહિ વિશ્વને, કુચુક્યે કીધાં એવાં કામ છ;
 વેશ ધરાવ્યો વૈરાગ્યનો, ન મળે સાંતિનું નામ છ— વિશ્વાસ. ૧
- દયા નવિ જેના દિલ ત્રિપે, પ્રેમ નથી જેની પાસ છ;
 સત્ય નથી જેના શબ્દમાં, આખર બનાવે હતાસ છ— વિશ્વ. ૨
- અંતર નથી જેનું બિચારું, સૌમ્ય ન જેનો સ્વભાવ છ;
 ન્યાય નથી જેના નયનમાં, ભૂડો જેનો જમાવ છ— વિશ્વ. ૩
- બધ્યા ઉપર ન ભૂલશો, કરી વર્તનનો વિચાર છ;
 દગાશો નહિ તેના દાકમાં, ઉપરનો દેખી આચાર છ— વિશ્વ. ૪
- દુષ્ટ હૃદયના દંભીઓ, પડિતે યદને પંકાય છ;
 અપ્પ કરે નિજ ભક્તને, ખોદે જેહનું ખાવ છ— વિશ્વ. ૫
- ઝાઝું ભણેલા ઝગડા કરે, વૈર વધારે વિહાન છ;
 પડિત પડીયા પ્રપંચમાં, અધિક ધરે અભિમાન છ— વિશ્વ. ૬
- પ્રજાણી દીએ મન પર તણાં, ગાળે અવરની ગાંઠ છ;
 ચેતે રહે જે પથર સમા, દગી ખાવાનો દાંઠ છ— વિશ્વ. ૭
- ડોળી નાખી દુનિયા બધી, નારિતક યયા નરનાર છ;
 ધર્મ બધા શું ધોધમ યયા ? ક્યો વૈરાગ્યે વિહાર છ— વિશ્વ. ૮
- બેડ બનીને ભુલાવીયા, સજગાવ્યો આ સંસાર છ;
 યોગી ભાષાં બધાં બાળને, આંખો ખાલી બુલોચાર છ— વિશ્વ. ૯
- સંત ગણીને સંજન કરે, અંતર ધરી ફડી આસ છ;
 સંતશિષ્ય સાંતિ નય કરે, તેનો નરકમાં વાસ છ. વિશ્વ. ૧૦

—સુનિક્ષી નાનચંદ્ર.

આશા મર્યુ પ્રભાત.

ઓ ! બહાલાં ઓ ! યાજ ભરી સેવાનો ગરણે લાવીઓ.

પ્રભુનાં બાબો ! ભાવ ભરી અંતરમાં શરણે આવીઓ.

ધરી જન્મ નથી સાર્યક દીધું,

નથી અંતરધન લીધું દીધું,

કરી નિશ્ચય આજે વ્રત લીધું.

ઓ ! બહાલાં ઓ !

તમ હાર સમીપ હું આવું છું !

મ્હારો શુકનો મન શુણવું છું,

ઉભો હું અજખ જગાવું છું.

ઓ ! બહાલાં ઓ !

સુદૃઢ કરશે વ્રત દીનજય,

ખિત્તશે ઉજવળ ગગને દેડું,

ખાંધવડાં તરશે ભવસિંધુ,

ઓ ! બહાલાં ઓ !

જે સાક્ષી મૂર્ખ, શસ્ત્રી, તારા,

વિક્ષ્યાં ટુલડાં મધુરાં ખ્યારાં,

પ્રભુ ખીરદ નહિ વિસરે મારા.

ઓ ! બહાલાં ઓ !

છે. ભિક્ષા એક જ પ્રેમ તણી,

નિરખો નગરે મધુરી નમણી,

હર ભરશે મારો નાથ ધણી,

ઓ ! બહાલાં ઓ !

—વસન્ત.

ધર્મ મહાવીર.

(કહાનરાની વચમાં—)

૧

ધર્મ મહાવીર ! કર્મ પ્રકટ તું !

દીન દયા વ્રત એક જ ધર તું !

૨

કર કથ્યાણ સહય જગતતું :

હો પરમાર્થ પથે જ પ્રગત તું !

૩

હરય જોગવ જગત હવન તું :

મંસારે આધુનન જન તું !

૪

તુન્દર સાંન પ્રસન્ન મને તું—

સદ્ગત સદાં ભગવંત જને તું !

—સહિત.

સ્ફુટ નોંધ.

EDITORIAL NOTES.

‘હૅરોલ્ડ’ નો પર્યૂષણ અંક.

પર્યૂષણના અથવા ભક્તિનું ખાસ સ્મરણ થાય એ હેતુથી નિર્માયલા પવિત્ર પર્યૂષણ પર્વમાં જૈન બાધ્યોને પ્રાય: દુરસદ સારી હોય છે, કે જે દુરસદનો ઉપયોગ આત્મભાવ-પોષક અને સમાજહિતકર વિચારોમાં કરાય તો ઘણો લાભ થાય એમ સમજીને આ ‘હૅરોલ્ડ’ પત્રનો ખાસ અંક કહાડવાની પ્રયાત્ન વર્ષથી શરૂ કરવામાં આવી છે. જૂદા જૂદા શ્રીરક્ષાના જૈન મુનિઓ અને ગૃહસ્થ લેખકો તેમજ જૈન સમાજનું હિત હંડે ધરાવતા જૈનેતર વિદ્વાનોને આ ખાસ અંક માટે અમુક વિષયો ઉપર પોતાના વિચારો લખી મોકલવાની અરજ કરવામાં આવે છે અને વિવિધ મગજેના વિચારોની વિવિધતાથી જૈન બાધ્યોને આનંદ આપવા સાથે નરીન માર્ગસૂચન કરવામાં આવે છે. અમારો આ દિશાનો પ્રયાસ ગત વર્ષમાં કેટલે અંશે સફળ થયો હતો તે જૂદા જૂદા વિદ્વાનોએ ગયા પર્યૂષણ અંક ઉપર આપેલા અભિપ્રાયો (કે જે તે પછીના અંકોમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યા છે) ઉપરથી સહજ સમજાઈ શકશે. વિચારકો તરફથી મળેલા આ પ્રકારના સત્કારથી ઉત્સાહીત થઈ અમે આ સાલ ગત વર્ષથી પણ વધુ શ્રમે વધારે મ્હોટા કદનો અંક બહાર પાડવા હિમત ધરી છે અને આશા રાખી છે કે, આ સોહસ ગ્રાનમાં અને ઉત્કર્ષમાં આગળ વધવા ઇચ્છતા જૈન બાધ્યોના મગજ તેમજ હૃદયને કાંઈ નહિ તે કાંઈક નવો ખોરાક આપનાર યશ પડશે. આ સ્થળે, જે જે મુનિઓ અને જૈન તેમજ જૈનેતર વિદ્વાનો આ અંક માટે લેખો લખવા શ્રમીત થયા છે તેમનો અમે અંતઃકરણથી આભાર માનીએ છીએ; અને જૈન જેવી વ્યાપારી કોમના ઉદ્યમો દ્વિદંભાતાનું અંશતઃ હિત સમાયલું માની તે વિદ્વાનો તે કોમ તરફની પોતાની બલી લાગણીઓ હંમેશ ચાલુ રાખશે એમ પ્રાર્થાએ છીએ.

અનેક વિદ્વાનોએ લીધેલા શ્રમની ખરી સફળતા તો ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે દરેક સ્થળે ખીરાજતા અમારા મુનિવંશો આ ખાસ અંકના લેખો પોતાના ગામના શ્રાવકોને વાંચી સંભળાવે અને એમાંના અતિ અગત્યના મુદ્દાઓ ઉપર ચિંતેચન કરી બાંધિક ભક્તોનું તે તરફ ખાસ લક્ષ્ય ખેંચે. ઉદારચિત્ત વિચારોનું વાતાવરણ સર્વત્ર ફેલાવું એ હરકાઈ સમાજની ઉન્નતિ કરવાનું પહેલું પગથીયું છે; કારણ કે ‘વિચાર’ માંથી આત્માર-દિયા-કાર્ય સહજ ઉદ્ભવે છે.

જૈન સમાજની પ્રગતિનું ટુંક અવલોકન.

જૈન સમાજ, તેના વિવિધ ઉપવર્ગો સાથે, આજ સુધીમાં કેટલી પ્રગતિ કરી શક્યો છે તે જાણતો ચોક્કસ ખ્યાલ, હવે આપણે કોઈ રસ્તે જવું જોઈએ તે સવાલ હાથ ધરવા પડેલા, વિચારકોની સંખ્યા રજૂ કરવો જોઈએ છે. વર્તમાન સ્થિતિનું ભાન આવ્યા વગર, ભવિષ્ય માટેની કોઈ ખરી ચેતના થોડી શકાય નહિ. દરદ પીછાન્યા (diagnosis) વિના અપાયલી દવા અસર કરવાની આશા રાખી શકાય નહિ. આ વિચારથી અમે એમ ધ્યાનમાં લેવાનું કે, જૈનના ત્રણ શીરકામાં હયાતી ભોગવતાં તમામ સામયિક પત્રો (છાપાઓ), પાંદડાઓ, પુસ્તકોઓ, બોર્ડિંગ હાઉસો, સ્કોલરશીપ ફંડો, વિદ્યોત્તેજક ફંડો, કન્યા-શાળાઓ, આવિકાશાળાઓ, ધર્મશાળાઓ, મંદીરો, કોન્ફરન્સો, સભાઓ અને મંડળોઓ, સાધુશાળાઓ અને સાધુસમાજને ધત્તાદિ સર્વ સંસ્થાઓની પાસેથી તે દરેક સંસ્થાને લેગતી નજીવાળેગ તમામ હકીકતો મેળવવી અને તે ઉપરથી એક Bird's-eye-view 'હડતી નોંધ' તરીકે એક લેખ લખીને જૈન વિચારકોને ખ્યાલ આપવા કે આપણે આજે અમુક સ્થિતિમાં છીએ. કઈ કઈ સંસ્થાઓ નીભાવવા જેવી છે, તેમને કઈ જાતની સ્થાપનાની ખામી છે, કઈ સંસ્થાઓ આજના જમાનામાં (તે પાછળ થતા શક્તિ, સમય અને દ્રવ્યના વ્યયના પ્રમાણમાં) ઓછી હિતકર હોઈ ફલદાયક આપવા જેવી છે, સઘળી સંસ્થાઓની પ્રગતિને બાધક કયાં સામાન્ય તત્વો શોધી શકાય છે: આ બધું એ લેખમાં જતાંવવાની અમારી ઇચ્છા હતી. અને એ વિચારથી અમે જે જે સંસ્થાઓનાં નામ નજીવા લેતા તે દરેક પાસે અમુક અમુક વિગતો મેળવવા પત્રવ્યવહાર દ્વારા અરજ પણ મુકતી હતી. પરંતુ અમને જણાવનાં બેદ થાય છે કે, માત્ર વીરેક સંસ્થાઓ સિવાય કોઈએ કોઈ હકીકત લખી મોકલવાનો શ્રમ સેન્યો નથી. એકાદ બે પેપરો, એકાદ બે પાંદડાઓ, એકાદ પાંદડાપોજ કે જે ત્રણ ફંડોના રિપોર્ટો ઉપરથી જૈન પ્રગતિનું માપ કઢાડવા હિમત ધરેથી એ જૈન સમાજને અમાય આપવા બરાબર જ ગણાય, એમ સમજી અમારે આ વિષય ઉપર કોઈ લખવાનો વિચાર આ વર્ષે માટે તો મોંઘી વાગવો પડ્યો છે. આવતી સાલ એ પ્રયાસ થોડા મહીના અગાઉથી શરૂ કરવાથી કદાચ ધણી સંસ્થાઓના દેવાલ મળી શકશે અને તે ઉપરથી ઇચ્છીત 'હડતી નોંધ' લખવાનું શક્ય થશે. આ સ્થળે દરેક જૈન સંસ્થાના ચાલકોને અમે વિનંતિ કરવાની તક લઈશું કે, માંગવામાં આવતી હકીકત આ ઓફિસને પુરી પાડવા તેઓએ કૃપાવત થવું. ફેરસાક મહાશયો પછી વર્ષના રિપોર્ટો મોકલી આપે છે, જે માટે તેમને આભાર માનીશું, ખેનું દરેક સંસ્થાના પાણી વરસના રિપોર્ટો વાંચી જવા જેટલા અવકાશની આશા બાંધેજ રાખી શકાય; માટે પૂછવામાં આવતા થોડા સપાદોના ખુલાસા લખી મોકલવા કૃપા કરી અને વધુ માહેલીની તરફ હોય તો રિપોર્ટો કામ કાગરો એમ સમજી વધારામાં રિપોર્ટો મોકલવા.

જૈન સૂત્રોના ઉદ્ધારનો એક વધુ પ્રયાસ...

પ્રાચીન જૈન મહર્ષિઓએ તત્ત્વજ્ઞાનના બંધાર બરવામાં કાંઈ કયાંઈ રાખી નથી; પરંતુ તેઓના અનુયાયીઓ એ બંધારમાં વૃદ્ધિ કરવાને બદલે તેમને સાચવી રાખવા નેટકું પાંચ કામ કરી શક્યા નથી એ ખરેખર ખેદનો વિષય છે. આપણે આંતરે ધંધ ગમેલી બહુ કે ગદ્યલત્તા માટે શેઠણાં શેવામાં વખત ગુમાવવાને બદલે યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરીને હયાત રહેશે ખત્તનો એકડો કરવામાં, તેને શુદ્ધ કરવામાં, તેનો પ્રચાર કરવામાં અને તેનો મહિમા વધારવામાં કિયમી થવું ધરે છે. એક તરફથી દીગંબર બાહ્યો 'જૈન ગ્રંથ રત્નાકર કાર્યાવલિ' અને 'જૈન સિદ્ધાન્ત ભવન—આરા' આદિ સંસ્થાઓદ્વારા જામ જૈન ગ્રંથોનું સંશોધન અને પ્રસિદ્ધિ કરવાને ઉત્કૃષ્ટ ધાય છે, તેમ ખીજી તરફથી જૈન સૂત્રોનું (ને પરની સંસ્કૃત ટીકાઓ સાથે) સંશોધન અને પ્રસિદ્ધિ કરવામાં બંને ચેતાખર ફીરકા વે ઉત્કૃષ્ટ ધાય તો ઘણું જૈન સાહિત્ય પ્રકારમાં આવે. જૈન સૂત્રોના બાપાન્તર માટે પહેલો નોંધવા સરખો પ્રયાસ મુર્શિદાબાદવાળા રાય થનપનિસિંહ બદાહર તરફથી ઘણો હતો, અને ત્યાર પછી છૂટક છૂટકાં સૂત્રોનું બાપાંતર જૂહી જૂહી વ્યક્તિઓ તરફથી થયું છે. આશુ સાહેબના સ્તુત્ય પ્રયાસને, ટીકાનું શુદ્ધ ગુજરાતી કે શુદ્ધ હિંદી બાપાંતર નહિ આપવાને લીધે—ટાઈપિ ક્ષત્કક્ષાશાદી હોવાને લીધે તેમજ સમર્થ ટીકાકારો અને બાપાંતરકારો નહિ મળવાને લીધે, બેઠકે તેટલી સફળતા મળી શકી નથી અને તેમનાં સૂત્રોની પ્રતો આજે મળી પશુ શકતી નથી. ડૉ. દોશીએ પ્રા. જોડાળી વગેરે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો પાસે એકાદ બે સૂત્રોના માત્ર મળી પાકે શોધાવવા મહેનત કરી છે, પણ તે પાકે પણ કેટલીક જગ્યાએ અશુદ્ધ હોવાનું સ્વર્ગસ્થ ખાતીલાલ મ. શાહે પ્રસિદ્ધ કરેલી આશ્વિતિ ઉપરથી જણાઈ આવે છે; વળી ડૉ. દોશીએ ના તો પ્રાચીન સંસ્કૃત ટીકા કે એનો અર્થ આપ્યો છે, ના નવીન પ્રકાશ નાખ્યો છે. રાજકોટથી બહાર પડેલું ઉત્તરાખ્યયન સૂત્ર ડૉ. દોશીના સૂત્ર કરતાં કાંઈક વધારે પ્રકાશ નાખે છે, પરંતુ તે પણ ઘણે ભાગે પાશ્ચાત્યબાપાંતરકારનું અનુકરણ હોઈ, નિર્દોષ બાગેજ કહી શકાય એવું છે. આવા સંયોગોમાં, સૂત્રોના બાપાન્તર માટે એક સુવ્યવસ્થિત ખાતું સ્થપાય અને તે દ્વારા જૈન અને જૈનેતર સમર્થ વિદ્વાનોની મદદથી સંશોધન અને બાપાંતરનું કામ ધાય એ ઘણું જ ઇચ્છના યોગ્ય છે. આવી સંસ્થા સધળા ચેતાખર બાહ્યોની સ્હાય પામી શકે અને તેથી જોડેએ એટલો સમય બંને દ્રવ્યનો વ્યય એકેક સૂત્ર પાછળ કરી શકે. એક બાઈખંધ પત્રકારે આ બાળતનું માર્ગસૂચન સુમારે બે માસ ઉપર કર્યું હતું; અને અમને જાણીને હર્ષ ધાય છે કે, અમદાવાદનિવાસી ચેતાખર મુર્તિપૂજક જૈનજંઘુ શ્રીયુત પુંજભાઈ હીરાચંદ અને તેમના મિત્રમંડળે આ અતિ ઉપયોગી સવાલ ઉપાડી લખે મી. મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા સાથે મળી 'શ્રી જિનાગમ પ્રકાશક સભા' સ્થાપના ઇચ્છ્યું છે અને તે માટે એક સારીસરખી રકમ પણ કઠાડી છે. તેઓની યોગતા આજના આ પત્રના અંક સાથે વહેંચવામાં આવેલા સૂચન-પત્રમાં વહેંચવામાં આવશે.

અમો દરેક જૈન બંધુનું લક્ષ આ યોગતા તરફ ખેંચવાની રત્ન-લક્ષ્મી છીએ

અને પોતાના અનુભવ વડે સૂચના કરવા રૂપે તેમજ તે સંસ્થા તરફથી પ્રગટ થનારાં સૂત્રોની અંકે પ્રતના ગ્રાહક થઈ તે ખાતાને ઉત્તેજન આપવા રૂપે પોતાની સહાનુભૂતિ દર્શાવવા ભલામણ કરીએ છીએ. તે સાથે આ ઉપકારી કાર્યના શુભેચ્છક તરીકે એક બે બીજી સૂચનાઓ કરી લેવાની પણ અમે શરૂ સમજીએ છીએ. આ સંસ્થા કોઈ અમુક ગચ્છ, પક્ષ કે શીરકા તરફ પક્ષપાત ધરાવનારા અસ્ત્રોની નથી, એટલુંજ નહિ પણ ભાષાંતર કાર્ય પણ એવા તટસ્થ જૈન અને જૈનેતર સમર્થ વિદ્વાનોનેજ સોંપવાની તજજીજ આમે છે, તેથી કોઈએ કશી જાતનો સંશય લઈ જવો બેઠતો નથી. તથાપિ એકાદ માસિક તરફથી આપાતી આવી ખાત્રી અને સલાહ, ઘણા વખતથી વિરૂદ્ધતા ચિચાર બાંધી એકલા સામાન્ય વર્ગને આ કાર્યની દરર જુગવા સમજાવી શકશે કે કેમ એ સંશયાત્મક છે. અને આવાં કામો ઘણાં ખર્ચાળ હોવાથી સામાન્યવર્ગની બહી સમજ મદદમાં લીધા સિવાય પરાંપકારી આશય પાર પડે. અતિ મુશ્કેલ-કઠો કે અશક્ય-છે. તેથી અમે નમ્રતાપૂર્વક સૂચનાયું કે, પ્રસિદ્ધ કરવા. ધારેલાં સૂત્રો ઉપર જે રવર્ગરેય વિદ્વાનનું નામ મૂકવા ઇચ્છ્યું છે તે ન મૂકતાં માત્ર “શ્રી જૈનાગમ સંગ્રહ” એટલુંજ નામ રાખવું એ પરિણામે વધારે ઉપકારી ઘટ પડશે. અમારો આ અભિપ્રાય કોઈ વ્યક્તિની યોગ્યોત્તમાના નિર્ણયને અવરજીવે નહિ પણ, જે સમાજના હિત માટે આ કાર્ય ઉદાયવામાં આવે છે તે સમાજને વધુમાં વધુ લાભ પહોંચવામાં કાંઈ અંતરાય ન થાય એ ખ્યાલને અવરજીવે અપાય છે, એ ખ્યાલમાં રાખવા અમે એક વાર શ્રીથી પાઠકગણને વિનવણીયું.

એક વધુ સૂચના, અને પછી ખસ. આ સંસ્થા તરફથી બહાર પાડવાનાં સૂત્રોમાં મૂળ પાઠ તેમજ સંસ્કૃત દીકા બન્ને અને તે બન્નેનાં ભાષાંતર આપવા ઇચ્છ્યું છે. મૂળ પાઠ, તેનું અક્ષરશઃ (literal) ભાષાંતર, તેમજ સંસ્કૃત દીકા મૂળ રૂપમાં એ વણના સંબંધમાંતો અમે એકમત છીએ; પરંતુ દીકાનું ભાષાંતર આપવાની રીતમાં જરા જૂઠા પડવાની રજા લઈશું. સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરનારા મહાશયોને અનુભવ હશે કે, સંસ્કૃત દીકાકારો દીકામાં સમાસ છોડવામાં અને વ્યાકરણના નિયમો આદિ ચર્ચામાં ઘણી જગા રોકે છે. વ્યાકરણ કે સાહિત્ય વિષય ઉપરના યથોની દીકામાં એ પ્રથા ઉપયોગી બને હો, પણ ઉપદેશ અને તત્ત્વજ્ઞાનને લગતા યથોની દીકામાં વ્યાકરણનાં ચૂંથણાં પાછળ ઘણી જગા રોકે છે એવ- સ્કર ભાગ્યેજ માની શકાય. જે જરૂરું છે તે એ છે કે, સંસ્કૃત દીકા અક્ષરે અક્ષર છાપવી, પણ તે દીકાનું ભાષાંતર અક્ષરશઃ નહિ કરતાં વ્યાકરણ વિભાગ છોડીને ભાષાંતર કરવું અને એવા ભાષાંતર પછી જેમાંના ક્યંતજ વિશેષ પ્રકાશ પાડે એવી આધુનિક શોધ- ખોજો અને માટેનીઓનો ઉમેરો ‘વિશેષ વિવેચન’ રૂપે કરવો.

પરેલા પ્રયાસ માટે ભગવતીજ સૂત્ર પસંદ કરવામાં આવ્યું છે, એ ચોગ્ય જ કૃપ્ય છે; કારણ કે એ સૂત્રમાં ઘણું જાણવા જેવું જાન સમાવ્યું છે. તેની કિમત, તેના દરના પ્રમા- ભમાં, ખર્ચના પ્રમાણમાં, કાગળ-છાપ-પુંડા વગેરેની ધારેલી કિંમતના પ્રમાણમાં, અને સૌથી વધારે તો તેની શુદ્ધતા અને ઉપયોગીપણાના પ્રમાણમાં, બેઠમે એ ને કરતાં વધારે નથી જ; અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે જનમાધ્યમે ને ઉપકારી પ્રયાસને પુરતી રીતે પ્રદાયબલ થયા ચૂકશે નહિ.

જૈન સાહિત્યે ગુમાવેલો એક વૃદ્ધ સેવક.

જૈન સાહિત્યની સેવા. અભવનારાઓ. અધ્યાગાંધ્યાજ છે, તેમાં પણ ગણ. તા. ૧ લી ઝાંઝરે એકની સંખ્યા ઓછી થઈ છે, જે બહુ અમને ઘણી દીક્ષગીરી થાય છે. જૈનકાળ માટે ૧૦ વર્ષ સુધી અધ્યાગ પરિચય કાઢનાર, 'રામ-રામ' જેવા જૂની જૈન ગુજરાતી બાપાના સાહિત્યનું સરસ સંશોધન કરનાર, આડેક જૈન મુદ્રાનાં બાપાંતર લખનાર, વૃદ્ધ અને દરેક જૈન લેખક ત્રીયુત મોતીલાલ મનઃસુખરામ શાસ્ત્ર અમદાવાદ મુદ્રામે ઉપર કહેલી તારીખે સ્વચ્છેદ છોડી ગયા છે. તેઓએ 'પ્રાણીદિ' સા અને પ્રાણીભારાક-નિષેધક' નામનો, એ વિષય ઉપર સઘળી દિશાથી પ્રકાશ નાખનારો, ગ્રંથ બહાર પાડીને એ વિષયની અગત્ય જાણાયલા માંસાહારીઓમાં પડેલી વાર જ સમજવી હતી, કે જે પછી તે પુસ્તકના ઉતારા કે અનુકરણ તરીકે બીજા ગુજરાતી પુસ્તકો થવા પામ્યાં હતાં. 'સદુપ-દેશભાગા' નામનો નૈતિક ઉપદેશ માટે યોગ્યથો તેમનો કથાગ્રંથ અને નમકોપમાં નહિ આવેલા ગુજરાતી બાપાના શબ્દોનો સંગ્રહ કરી તેમણે છપાવેલો 'ગુજરાતી શબ્દાર્થકોષ' (કે જે સરકારી તેમજ ગાયકવાડી જાગરણો ખાતાએ મંજૂર કર્યો છે) તથા તેમનાં દેહલાંક ઉપદેશી સંગ્રહ કાવ્યો: એ સર્વ, તેમનું નામ તેમના વાચકોના હૃદયમાંથી બૂલાવા નહિ દે એમ અમને વિશ્વાસ છે. તેઓ સ્થાનકવાસી જૈનધર્મ પાળતા ખાનદાન કુળમાં જન્મેલા હોય તે વર્ગની સેવા એમણે બહુધા કરી છે તથા એ વર્ગને 'જૈનહિતેચ્છુ' માસિકદ્વારા છપાવેલો શોષ પહેલપહેલો આગ્રહી ૧૬ વર્ષ ઉપર તેમણે જ લગાડ્યો હતો અને આજસુધી એ માસિક ઘણું સાફ કામ બજાવી રહ્યું છે. તેઓ સ્વભાવે મીલનસાર, સતત હૃદયમી, સાહિત્યપ્રેમી અને ઘણાજ સાદા હતા અને એમની સલાહ ઘણાને ઉપયોગી થઈ પડતી. બાહ્યસુધ જૈન, દિગંબર જૈન, ગુજરાતી તેમજ દાક્ષિણ, કૌનીકલ વગેરે પત્રોએ એમના મૃત્યુ માટે ખેદ બતાવ્યો છે એમ અમે પણ આવા ઉપયોગી સાહિત્યસેવકના વિયોગથી અમને થતું દુ:ખ છુપાવી શકતા નથી; અને એમના આત્માને શાન્તિ મળે એમ ઇચ્છ્યા વગર રહી શકતા નથી. દીવાસો લેવા જેવું છે કે, મરહુમ પોતાની પાછળ પાંચ પુત્રો મૂકતા ગયા છે, જેમાંના વડા પુત્ર મી.વાડીલાલની ઓળખ જૈન સમાજને કરાવતી પડે તેમ નથી; કારણ કે જૈનસમાજનાર, જૈનહિતેચ્છુ અને હિંદી જૈનહિતેચ્છુ એમ પોતાનાં ત્રણ પત્રોદારા કેટલીક વખતે જૈનના ત્રણે શીરકાને જમાનાને અનુસરતી સલાહો આપીને તથા ખાસ કરીને સ્થાનકવાસી જૈનવર્ગ માટે સંધ-સુધારા, તાલિસુધારા અને વિદ્યાપ્રચારને લગતી હિંદુચારો ઉપાડીને તેમણે પોતે પોતાની ઓળખ અત્યાર આગમ્ય જૈન સમાજને સારી રીતે કરાવેલી છે. મરહુમના મૃત્યુના બીજાના પાસે ખેસીને ઉક્ત યુવાને 'મહાવીર-મિશન' નામની જે સંસ્થાની યોજના ધડી કઢાડી છે અને જેમાં પોતે ૩ વર્ષ સુધી વગર વગર કામ કરવાનું વચન આપ્યું છે તે યોજના ગયા માસનાં 'જૈનહિતેચ્છુ'માં વાંચનારને એમ લાગ્યાં વગર નહિ જ રહે કે ઉત્પાદક તેમજ મોક્ષદેહ-દાયક એમ બન્ને પ્રકારના જ્ઞાનના પ્રચાર માટે એવી કંઈ સગીત હીલચાલ વગર આ જમાનો ચલાવી શકે એ આશા ફાટ છે. આ યોજનાને તે વર્ગ પંક્તિના સ્વધર્મભિમાની જનોએ વધાવી લેવી જોઈએ છે અને વ્યવસ્થાપક કમીટી નીમીને દંડ માટે શરૂઆત તાકદિ કરવી જોઈએ છે. સ્વેનામ્યર મૂર્તિપૂજક વર્ગના પણ કેટલાક ઘના વિચારકો પોતાના સ્વધર્મભિમાનો

મનોવિજયનો મહામંત્ર. માનસિક વંચઞ્જ્ઞતાને દૂર કરવાનો ઉપાય.

મનુષ્યનું મન સ્વભાવથી જ સાથ જોડી કુટિલ ગતિવાળું, ઝેરી તાગતી પેંડ નસેનસ પ્રિયવાસનાના પ્રિયમ વિપથી બનેલું, જન્મજન્માન્તરના કુસંસ્કારોથી કટાગ્રેલું, અને દીર્ઘ સમયના સંસારવાસથી સૂકાયેલા કાષ્ઠની પેંડે ભાગે ત્યાંસથી પણ વળે નહિ એવું, કુર્ધર્મ-હડીલું-દુરાચલું હોય છે. શ્રી ગીતામાં બ્રહ્મ અર્જુન, શ્રીકૃષ્ણને કહે છે કે—વંચલં હિ મનઃ કૃષ્ણપ્રમાયો વલ્લવહદમ્ । સંયમસ્તસ્યમન્યેડહં વાયુરિવ સુદુષ્કરમ્ ॥” અર્થાત્—“હે કૃષ્ણ! કુટિલ મન અતિ ચંચળ, વેગવાળું, પોતાની વૃત્તિને ચોંટી રહેનારું, દૃઢ અને દુરાચલમાં સમગ્ર છે, તેનો નિગ્રહ વાયુના નિગ્રહની પેંડે દુષ્કર—કટકાધ્ય-અસાધ્ય રાગ જેવો સામાન્ય વત્તથી થઈ શકે તેમ નથી.

આ સિદ્ધાન્તની સત્યતાનો આ સંસારમાં અનુભવના ઉપર ઉપર સર્વને સાક્ષાત્કાર થયો જ હોય છે. શ્રીકૃષ્ણના દર્શાયેલા માર્ગ પ્રમાણે તીવ્ર વૈરાગ્યનો તેની આખર પાટો ખાંધીને અખંડ અભ્યાસના અંકુશથી તેને બંધે વશ કરી શકાતું હોય પણ આ વિવાસી, મુખેચ્છ, અગ્રસપ્રિય, પ્રભાદપ્રધાન ચંચળ જ્ઞાતામાં એવા અખંડ અભ્યાસ કે તીવ્ર વૈરાગ્યને અવકાશ જ ક્યાં છે? જ્યાં દિવસ અને રાત સંસારના મેદાનમાં મુખરૂપધાની શરત ચાલી રહી છે, રસાર્થપરંપરાનું તોફાન મચી રહ્યું છે, તેમજ વિપ્રમુખની છુદે હાથે વ્હાણી ચાલી રહી છે, ત્યાં સંયમ, સાધના કે વિરાગવૃત્તિને દોષ ઉભાં પણ રહેવા દે તેમ નથી! ત્યાં મનને ક્યાં વશ કરવું? જ્યાં પડરસ ભોજન, નપરસ રંગન, સુંઘારનાં ભજન, મન્મથનાં અંજન અને બાતબાતનાં વિષય વ્યંજનની તકામારી ચાલી રહી હોય, પોતે પોતાને જ ભૂલાવી દે, એવી માયાની, ભસ્માશુરને હાથ ચઢેલાં શ્રી શંકરનાં કંકણ જેવી ભુરજી બાન ભૂલાવી રહી હોય, સાંસારિક રોહમુખનાં સ્વપ્નામાં હલ્લવને તરભોળ કરનારી અગ્નિની અધારી રાત્રિયો ફેલાઈ રહી હોય ત્યાં—આ બવનાટકનાં ઝડઝમકે બધાં રસમય વાતાવરણમાં—વિચાર વનાડસ વૈરાગ્યનો વિચાર પણ દોણ કરે છે? વિષમાં મુઘાની સંભાવના અને કથિરમાં કંચનની જો કદી સંભાવના થઈ શકે તો જ આજના આ વિપ્રયોગ-લુપ વિજ્ઞાસી જડવાદી જ્ઞાતામાં વૈરાગ્યની સંભાવના કે કલ્પના પણ થઈ શકે! આજ-કાલે તો મનને વશ કરવાને બદલે મનને વધ વધેલા મનુષ્યો બકતરાજ તુલસીદાસ કહે છે તેમ પ્રાચ્ય ચંચળતાના ઘોડાપર ચઢીને દક્ષિત ત્રિલોકનાં સ્વપ્નસામ્રાજ્યમાં દોડાદોડી કરી રહ્યા છે! બકતરાજ તુલસીદાસ કહે છે કે—

“કમલ મન રંગ તરંગ ચઢે, કમલ મન ગાહત હૈ ધનંકા;

કમલ મન કામિની સંગ કરે, કમલ મન ધાવત હૈ રનકો.”

આવા બગવાન મનને મારવાને આજે કયો શક્તીર સમર્થ છે? સદુ જાણે છે કે, સમગ્રાં મુખ દુઃખનું—ચડતી અને પડતીનું, અધન અને મોક્ષનું કારણ પણ એક માત્ર મન જ છે. મન ઇવ મનુષ્યાણાં કારણં વંચમોક્ષયોઃ એ મનને અંકુશમાં રાખીને રીધા શક્તિમાં જ્ઞાતાવાથી આ જન્મમરણકુલી ધરમાળા આ જગતમાં પાળાયા, માયાની

બેડીઓ અને કાળની કાંસીને તોડીને અશ્વ મોક્ષમંદિરના મુખસિંહાસનપર આરોહણ કરી શકાય છે. એ સમજે છે સહુ, પણ તેનો સદુપયોગ કોણ કરે છે? એ મનની મંચગત-અનિશ્ચિતતાની કંઈ હદ કે સીમા નથી! ખરેખર એ મન એકાદ ન્હાના અમાન બાળક જેવું જ છે. નહાતું, તોરાની છોકકું જેમ રડીને એક રમકડું લે છે, તરત જ તેને મૂકી દઈ બીજું ઉપાડે છે, પગમાં તેની પણ એજ દશા કરીને ત્રીજીની ધમ્મ કરે છે! હુધ અને બાન એકઠા કરે છે, એકઠા થયા પછી તેને જૂઠ્ઠા કરી દેવાની હાલ લે છે! પોતાને હાથે જ એકાદ રમકડું ભાગી-ફાડી તેના કકડા ક્યાં પછી તેને જ પોણું સાજું કરી દેવાતું અનિવાર્ય તોફાન મચાવે છે; સમગ્રવ્યું સમજાતું નથી; બીજું એવું રમકડું લાવી આપતાં પણ શાંત થતું નથી; બસ, એને તો પેલું ભાગેલું જ સાજું કરવું છે! મનની પણ એ જ દશા છે. તે એક વસ્તુ છોડી બીજીને ઉપાડે છે, બીજી હથ હાથમાં નથી આવી ત્યાં તો ત્રીજીપર ઇતિ દોડાવે છે! એક ફેરે છે, બીજું ફેરે છે, અને એવી મનમાની ભાંગેફાડ ક્યાં પછી તેને માટે પશ્ચાત્તાપ કરતું માથું પીટે છે! કાઈ એક વસ્તુ બેઠા દષ્ટિસંમોહન થયું, તેનાં વખાણુ સાંભળ્યાં એટલે તેની પ્રાપ્તિની ધમ્મ જાગી! ધમ્મજામંથી આતુરતા અને તેમાંથી તન્મયતા પ્રકટી! નેને માટે સતન પ્રવૃત્તિ સેવતાં વ્યાસંધી તેની પ્રાપ્તિ નથી થતી, ત્યાંસંધી તેની પ્રીતિની અતિવ્યાપ્તિને કાંઈ કે કિનારો જ હોતો નથી! તેના માનસિક વેગના મુખ્ય મથક મોહની કરી મર્યાદા જ નથી જણાતી! અને તેને મેળવવા માટે તન-મન-ધન-આત્મા-આલોક-પરલોક-દાન-ધમાન જે કંઈ કહે તે સર્વસ્વની શાન્ત આહુતિ આપવી તેની કંઈ રીતો જ નથી હોતી! આમ, સર્વસ્વ અર્પણ કરવા છતાં તે ન મળે ત્યાંસંધી શાન્તિ-તૃપ્તિ કે અસંખુદિ જ નથી થતી! નનનો એ કેવો દુરા-મહી સ્વભાવ!

“ એ મેળવ્યા પછી તેનું કેવા યતનથી રક્ષણ કરીશ, કેવા કેવા આનંદથી તેનો ઉપ-ભોગ કરીશ, જે વિના એક ઘડી પણ છવાતું નથી, તેને કેવા છવતા જોખમે, જાળથી રાખીશ, અરે! એક પગ પણ વિખુટી પડવા નહિ દઉં, આટલો સમય તો તેના અભાવે ચાલ્યું કેમ હશે એ એક આશ્ચર્ય છે! મળ્યા પછી મરતાં પણ જૂઠ્ઠી નહિ કરું.” આવી આવી અનેક વિચારમાળામાં અટવાતું એ જ મન મહાપરિજ્ઞાને અને મહાન ભોગે એ હદ-વચ્ચ વસ્તુને પ્રાપ્ત ક્યાં પછી કિંચિત્ કાળમાં જ તેનાથી ધરાઈ રહે છે. એકવાર મળ્યા એટલે યોગ જ સમયમાં તે અતિ સામાન્ય તુચ્છ જેવી જ તેને જણાય છે, એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય? હૃદયચારતાં ઉતરી ગયેલાં પાણીની પેઠે, પાણીના વહી ગએલા રેવાની પેઠે, પાણીના પ્રાણ જવા પછી પડી રહેલા મૃત શરીરની પેઠે, એ વસ્તુ હાથમાં આવતાં જ પ્રાપ્તિની પ્રવળ ધમ્મજામંથી આતુરતાનું પાણી ઉડી જતાં, પ્રાપ્ત વસ્તુનો મોહ-આદર-તંડની કિંમત અને એ સર્વનું કુતુહલ શાન્ત થાય છે! મોહ ઉતરી જતાં કિંમત ઘટી જાય છે! દૂરથી હીરાકણ જેવી કિંમતી જણાતી વસ્તુ કરગન થતાં કાચના કટકા જેવી કોડીની યદ પડે છે! એટલું જ નહિ પણ સર્વ પ્રતિષ્ઠાઓને પાણીમાં પલાળાતી માનસિક મંચગતતાના એ મહાપત્ને મેળવેલી વસ્તુને પણ એવી જ રીતે આગળ એકડી કરેલી અને પાછળથી નકામી ફેરવેલી બીજી ખૂણે પડેલી નિર્મોલ્ય વસ્તુઓમાં ભેગવી દે છે! તેને એકાદ અધારા ખાંડામાં ધકેલી દે છે, બધાં પાણું લેવું સ્મરણ કરવાનો અવકાશ પણ ઝોછા

હોય છે! એ અમૂલ્ય વસ્તુની આવી ગતિ થતાં જ પળવારમાં કોઈ બીજી વસ્તુને મારે એકાં જ બળવાન આતુર મોહ જગૃત થાય છે! એકને મૂકીને તુરત ત્યાંથી ઉતરેલી મનની નજર બીજી નવી વાત ઉપર દોડે છે! હાથે! મન! આ પ્રમાણે અનંત અણાંડની કેટલી બધી અનંત વસ્તુઓ ઉપર નજર દોડાવી?! કેટલી બધી મેળવી અને ફેંકી દીધી?! તો પણ તને કદિ તૃપ્તિ મળી જ નહિ! મનના પ્રેરેલા આવા નાશકારક મોહમાર્ગમાં મરતો પછડાતો મનુષ્ય વારિને જ્યાં વલોવી વલોવીને માનવજીવનનો અમૂલ્ય વખત ગુમાવી દે છે. પરિણામસ્થન્ય પુરુષાર્થમાં જ નિષ્ફળ યત્નમાં જ તેવું આખું આયુષ્ય વહી જાય છે; અને જેને મુખ સમજીને પ્રાપ્ત કરવાનાં તરફડીયાં મારે છે, તે તો મૃગજીવની પેઠે, ભૂતના બડકાની પેઠે દૂરવું દૂર જ નાશવું શરૂ છે! જે વસ્તુને મેળવવા ચોતાતો અમૂલ્ય અવતાર અર્પણ કરે છે, તેની માત્ર છાયા જ હાથમાં આવે છે અને એ છાયામાં ધુમાડાના બાયકા ભરતાં ખાલીના ખાલી રહેલા હાથ તરફ નજર કરતો-પશ્ચાત્તાપ કરતો-નિસાસા ભરતો છેલ્લાં કચકાં સાથે આ જગતને છેડી સલામ કરીને, “બાંધી મુકે આયો મો પસાર હાય જયજો” એ અમૂલ્ય વાક્યનાં સત્યને અનુભવમાં ઉતારીને, પસારેલી ખાલી હથેળી જગતને ખતાવતો જાણે હડેતો હોય કે, ‘ભાઈઓ! ચેતો, અને આ અમૂલ્ય જીવનનું જે માર્ગમાં સાર્થક થવાનું છે, તે ધર્મ માર્ગનું’ ગ્રહણ કરો. નહિ તો એક દિવસ તમને પણ આમ મારી જ પેઠે પશ્ચાત્તાપ કરી ખાલી હાથે પાછા વળવું પડશે! જગતનાં નાશવંત-ક્ષણિક-ભાસમાત્ર મુખ સાધનમાં તમારું કંઈ નહિ! વળશે. એ મુખ, એ સંસાર અને તેના ક્ષેત્રસંબંધ નથી કોઈના થયા અને નહિ કોઈના થાય, મારે એ મોહજગમાંથી છૂટાય એવા ઉપાય કરીને શ્રીપ્રભુનું શરણ મેલો, સ્વધર્મનું પાલન કરો, પરમાર્થમાં પ્રાણા-ર્પણ કરો તો જ આ અમૂલ્ય અવસરનું સાર્થક થશે. મનુષ્યનું મન આવું અનિશ્ચિત અને ચલ છે. એક સામાન્ય દૃષ્ટાંતથી આપણે એ અસ્થિરતાનો નિર્ણય કરીએ. જલ નિર્મળ હોવા છતાં નિશ્ચય નથી, ચંચલ છે. કેમકે વહી જવું, સરી જવું અને ઉડી જવું એ તેનો સ્વભાવ જ છે. વાંકું વળીને, નિચાણમાં નખીને, જમીનમાં ઝોપાઈને, કુખ્યાનાથી ઉડીને જ્યાં માર્ગ મળે ત્યાં, તે સરેજનાથી સરી જાય છે. તેમાં પણ દોગાવવાળા વિરમ-ભૂમિમાં, રેતીવાળા પ્રદેશમાં કે આડાઅવળા કુટિલ માર્ગમાં તો તે થોડો કાળ પગ રિથર રહી શકતું નથી. ચારે મેર મજામુન દરતી દિવાંસો બાંધી તળાવ, વાવ, કૂવા કે સરોવરમાં તેને કેદ કરી પૂરી રાખવામાં આવે તો ત્યાંજ અમુક સમય ચૂકી તે રિથર રહી શકે છે. જે કે ત્યાંથી પણ વરાળ યમને ઉપર ઉડી જવાનો અથવા પૃથ્વીનું તળિયું બંદો નાંચે પાતાળમાં ઉતરી પડવાનો તેનો પ્રયત્ન તો સતત ચાલુ જ રહે છે. પલપૂર્વકે સાચવી રાખવાની અને તેને ઉપયોગમાં લેવાની દષ્ટિવાળા મનુષ્યો ઘણા, આગર કે ગોળામાં તેને પુરી-બરી ઢાંકણાનો દુરો તેના ઉપર દબ રાખે છે. આવી મુરશિન અવસ્થામાં જ, આવા નિયમન અને અંકુશમાં જ માત્ર તે જાંવો વખત રહીને રિથરતાપૂર્વક ટકી શકે છે, અથવા તેના નિયંત્રાને ઉપયોગી થઈ શકે છે. મનુષ્યનું મન પણ આવું અપ્પરંગી, ઉડતી પાંખોવાળા જલ જેવું જ છે. એવું જ પોચું, એવું જ ચંચલ, અને એવું જ શીઘ્ર સરી જતાં છે. તેને અખ્યાસના મજામુન ઘટામાં કેદ કરી પૂરીને ધરાઅર્પી ઢાંકણાનો દુરો દેવામાં ન આવે ત્યાંથી તેને કદાપણ રોકી શકતું નથી, રિથર રાખી શકતું નથી અથવા

તેનો સહક્રયોગ થઈ શકતો નથી. તેને છૂટું રાખવાથી મોહ, લોભ, કામ, ક્રોધાદિ કુટિલ માર્ગોમાં તેમજ વિચિત્રતા દોષાવચાળી વિષમભૂમિમાં તે તરત સરીને વાળી જાય છે. કામના કીચડમાં ખરડાઈ ગઈ-મેલું થઈ કાળક્રમે નિર્મળતાને બદલે મલીન દુર્ગંધીનો વિસ્તાર કરે છે.

મનને સરી જવાના કંચન અને કામિની એ બે મોટા દોષાવ છે. એ બેમાં રૂપના મોહથી મનને અનિવાર્ય આકર્ષનારી કામિની એ મુખ્ય-બળકર ખાડ છે; જેણે ક્ષણ અને કાંકર સરખા, તેમજ વિશ્વામિત્ર અને પરાશર સરખા પુરુષોનાં મનને પણ સ્થિર રહેવા દીધાં નથી, ત્યાં સામાન્ય મનુષ્યોનાં નિર્મળ મન અનાયાસે ફસી પડે એ સ્વાભાવિક જ છે. એથી જ શાસ્ત્રકાર લખી ગયા છે કે—

વિશ્વામિત્રપરાશરમૃતયો વાતામ્બુપર્ણાશ્વના ।

તેઽપિ સ્ત્રી મુલ્લપંકજં સુલલિતં દૃષ્ટ્વૈવ મોહં ગતાઃ ॥

શામ્યાન્નં સઘૃતં પયોદધિયુતં મુંજંતિ યે માનવાઃ ।

તેપામિન્દ્રિયનિગ્રહો યદિ ભવેદ્વિધ્યસ્તરેત્સાગરે ॥

એથીજ સૂત્રિમાં માનવ જાતિની સંકેતે નવાણું વ્યક્તિ—પ્રાયઃ સોએ સો છયોનાં મન કામમાં, મોહમાં અને રૂપપ્રણામાં ફસ્યાં જ રહે છે. સ્ત્રી અને મુવણું એ બે પદાર્થો મનમસ્ત્યને મીઠો ગળા જતાવી, તુરત જાળમાં ફસાવી એ શંસાદારા છવાત્માને તરફડાવીને મારી નાંખે છે. આ બળકર ખાડમાંથી મનને જગ્યાની સ્થિર રાખવું હોય તો, તેનો સરસ ઉપાય એજ છે કે, મનને એ બળકર ખાડની નજીક જ જવા ન દેવું. કાંદાવાળા માર્ગોનો આગળથી જ ત્યાગ કરી દૃઢનિશ્ચય અને યત્નપૂર્વક તેનાથી દૂર રહેવું. સમીપ જવાનું બંધ થયું ત્યાં સંકર કે ભયનો સંભવ પણ નથી. આ પ્રમાણે મોહના આકર્ષણમાંથી મનને બચાવનારું-બળકર બચરોગનું તટકાળ નિવારણ કરનારું સસંગપરિત્યાગ અર્થાત્ સંગત્યાગ જેવું બીજું કોઈ રામબાણુ ઔપધ જ નથી. માટે જ્યાં જ્યાં ભુવનમોહિની સ્ત્રી જાતિનાં મુંદર મુખનું દર્શન થતું હોય, તેના કમનિય કંકણનો ખણખણાટ અથવા ચરણનુપુરનો જળજળાટ પણ કાને પડતો હોય, એ કાંકિનીના વગગાડ જેવી તેની છાયા, તેનાં એજો આંખે જળાતો હોય, જ્યાં તેના ધરત્વેલી ગંધ પણ નાકને પહોંચતી હોય અથવા તેનો અસ્પ વિચાર પણ જે જે સ્થાનમાં-વાતાવરણમાં તરવરતો હૃદયને સ્પર્શ કરી શકતો હોય, ત્યાંથી દૃઢતાપૂર્વક દૂર રહેવું. વાપ કે સિંહની ગંધ આવતાં ગાય, ઘોડા વગેરે પશુઓ જેમ પાછાં હઠી દૂર નાસે છે, તેમ વિનાશમાંથી જયવાની મંચજાળો અછત છવાત્મા પણ ઉપરનાં સર્વ સ્થાન અને સંસર્ગજન્ય સ્વપ્નાઓને માત્ર ભયના નહિ, પણ સાક્ષાત્ વિનાશનાં સ્થાન સહમંદને તુરત તેનો ત્યાગ કરવાથી જ પોતાના એજ ને ટકાવી શકે છે. રક્તપિપાસુ પ્રયંડ ચામુંડા જેમ ખડ્ગ હાથમાં ધારણ કરી અનંત રક્તપીજને રણમાં રહેણી તેના લોહીનું પાન કરતી ખડખડાટ હસી રહી છે, અનંત રાક્ષસશોનાનો પણ એક નવન પલકારે જય કરી રહી છે, તેમ સાક્ષાત્ મહામાયાનો અવતાર સ્ત્રીજાતિ પણ મોહક ખડ્ગ હાથમાં ધારણ કરી, પશુરૂપિપાસુ ખામર છવોને પીલી, નિચોવી, તેના

ઉપર જ્ય કરી હાસ્યપૂર્વક તેનું લોહી પીવામાં પાછી હકતી નથી, માત્ર સ્વપ્નમાં પણ સંગદોષથી સાક્ષાત્ કરનારા નિર્બળ છવાત્માનું સત્યાનાથ કાઠ્યા વગર રહેતી નથી. ત્યારે સમક્ષ વ્યવહારમાં દિવસરાત સંસર્ગ સેવનારાને મોહનિસો મઝાવવાની, આવાગમનના શીશામાં ઉતારવાની એ મહાશક્તિને શી વાર લાગે ? એટલા માટે જ શાસ્ત્રો દોલ વગાડી, ઉઘમાંથી જગાડી છવાત્માને સાવધાન કરતાં આદેશ આપી રહ્યાં છે કે:—

તત્સંગારસમા નારી ઘૃતકુમ્ભઃ સમઃ પુમાન્ ।

તસ્માત્પુરુષં ચ નારીં ચ નૈકત્ર સ્થાપયેદ્ બુધઃ ॥

નીતિકાર કહે છે:—નારી ધગધગતા અંગારા જેવી છે. પુરુષહૃદય ધીના ઘડા જેવું છે. બન્નેને પાસે રાખવાથી ધી પીગળ્યા વગર રહે નહિ એ કુદરતનો કાયદો જ છે. માટે કશ્વાલુની ઇચ્છાવાળા બુદ્ધિશાળી મનુષ્યે એ દેવતા અને દાડને કદિપણ એક સાથે ન રાખવા. વળી બીજે દેશણે પણ કહ્યું છે કે:—

હૃદયતુળકુટીરે દીપ્યમાને સ્મરાર્ગ્નો ।

વિહિતમાવિહિતં વા પંડિતોઽપિ ન વેત્તિ ॥

વાસનારૂપી તુલ્યખલાંતી બનેલી હૃદયરૂપી ગુંપડીમાં જ્યારે કામનો અગ્નિ સળગી ઉઠે છે ત્યારે પડિતને પણ—સમર્થ જાની પુરુષાને પણ સાદું માઈ કે સાચું જોઈ જાણવાની શક્તિ રહેતી નથી. એથી જ પરિણામદર્શી પુરુષો કહી ગયા છે કે:—કામાન્ધૌ નૈવ વદ્યતિ—જેમને કામનો અધારો આવ્યો છે તેઓ કંઈ જમ્ જોઈ શકતા નથી. કામ મોહથી અને મોહ સંગથી ક્રિયન થાય છે, માટે એ અધાપાથી તેમજ આત્માના સર્વ નાશમાંથી અચતું હોય તો નિશ્ચયપૂર્વક સંગત્યાગ સેવવો.

“નરકસ્ય દ્વારં નારી” અને “નારી પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી” આદિ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો અવળ કરીને “સ્ત્રીસંગ”ની ઝેરી અસરથી દૂર રહેવા, સ્ત્રીનું નામ માત્ર સાંભળતાં બદક નારો એક સોળ વરસનો બ્રાહ્મણ કુમાર પોતાનાં માનપિતાથી લ્હડી જ્વડીને, ઘરસસારનો ત્યાગ કરી, બ્રહ્મચારી બનીને વનમાં નારી ગયો. ગૃહવાસ અને કામને દૂરથી નિરખતાં નમસ્કાર કરી દૂર બાગતો તે જંગલમાં જ વસવા લાગ્યો. એક દિવસ રાત્રિના વખતે બર જંગલમાં એક પિશાળ વાવના છોખધ બાંધેલા કાંસાપર તે સૂઈ ગયો. મધ્ય રાત્રિએ તેને સ્વાન આવ્યું. એક મુંદર વસ્ત્રાભૂષણમાં સજ્જ થયેલી મુંદરી તેને પોતાની નિકટ આવતી જણાઈ. બ્રહ્મચારીએ સ્વપ્નમાં જ કહ્યું કે,—“ઝેરી નાગણ જેવી મુંદર દેખાતી, પણ સ્પર્શ કરનારનો પ્રાણ હરનારી હે વિવેચી ! તું મદારાની દૂર રહેજે. તારો રૂપ લાવણ્યથી અધ બનીને હું મારે દાંધે જ મદારા ગંગામાં ફેલો નહિ નાખું.” આમાં વચનો બદલતો નહક આવતી એ મુંદરીના સ્પર્શોપથી દૂર રહેવા માટે સ્વપ્નમાં ને સ્વપ્નમાં છોટા ખસ્યો ! જરા પાછળ ખસતાં જ પાછપરથી નખીને એ હડી વાવમાં પડી ગયો ! તરવાના જ્ઞાન વગરનો બ્રહ્મચારી, સ્વપ્નમાં સગીપ આવેલી મુંદરીને યોગે ઉડા પાળીમાં રૂપી ગયો; ત્યારે છવની જગતી સ્ત્રીઓનો સંસર્ગ શું ન કરે ?

ધર્મસ્ય લઘમાત્રોઽપિ પ્રાપ્યતે મહતો મયાત્ અર્થાન્ નરકના-વિનાશના—મૃત્યુના મદાન્ બધમાંથી મનુષ્યને એક ધર્મ જ નારી સહે છે. જમ્ ધર્મશાસ્ત્ર સ્પષ્ટ કહે છે કે:—

“અર્થ કામેષ્વસયત્તાનાં ધર્મજ્ઞાનં વિધીયતે” એનકે અને કામિનીથી દૂર રહે તેને જ ધર્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ ‘શ્રી સંગ’ સેવનાર અથવા કામિનીની કામના પશુ કરનારને બવસાગરથી તારનાર ધર્મનું જ્ઞાન કદિ પણ થઈ શકતું નથી; માટે શ્રીકૃષ્ણ ગીતા-છમાં ઉપદેશ છે કે:—

ધ્યાયતો વિપયાનુંસઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે ।
સંગાત્સંજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽભિજાયતે ॥
ક્રોધાદ્ભવાતિ સંમોહઃ સંમોહાત્સ્મૃતિવિભ્રમઃ ।
સ્મૃતિભ્રંશાદ્ બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્મણગ્યાતિ ॥

ધિન-ચિન્તાદિ વિષય સાધનોનો વિચાર માત્ર કરવાથી તેમના પર સંગ-પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે; પ્રીતિથી સંગની હઠ્ઠા કંપન થાય છે, ઠઠ્ઠા કામચરને આતુરતાને—કેંકેદાને ઉપગત્તે છે. એ ઠઠ્ઠા તૃપ્ત ન થતાં ક્રોધ ઉપજે છે. ક્રોધથી સંમોહ-મિથ્યાજ્ઞાન ઉપજે છે, જમિન મન બની જાય છે. આ સંમોહથી સ્મૃતિ-યાદદારત બગડે છે. એ ચિત્તભ્રમથી બુદ્ધિનો પણ નાશ થાય છે. અને બુદ્ધિનો નાશ થતાં શ્રુત્ય-પ્રાણનાશ થાય છે. આમ કામિનીની કામના માત્ર મનુષ્યનું કામ ફાડી નાંખે છે; અને એક પગથિયું ચૂકનારનો આખરે અધઃપાત થાય છે. “વિવેકભ્રષ્ટાનાં ભવતિ ધિનિપાતઃ શતમુખઃ” વિષયનો વિચાર કરવા નેહથી વિવેકભ્રષ્ટના થતાં જ-એ એક ભૂમ, અનેક ભૂલોને ઉપગત્તી, શતમુખ ધિનિપાત—સર્વ નાશના કારણરૂપ થઈ પડે છે. માટે સુખેચ્છુ પુરૂષે સ્વપ્નમાં પણ શ્રી ભગિનો વિચાર ચુદાં ન કરવો નેહએ એમ શાસ્ત્રો સમજાવે છે અને શ્રીકૃષ્ણ તેની સાક્ષ પૂરે છે. યજ્ઞા અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે:—

નારીં સુમેયસીં મત્વા પ્રીતિં કુર્વાન્તિ યે નરાઃ ।
તૈ ગૃઠા મન્દમતયસ્તે મુદ્ધા નર દેહકાઃ ॥
શ્રીને સુંદર સમજીને, જે નર ધરતા પ્રેમ;
તે શક-ખર-મતિમન્દ અતિ, કેમ મેળવે ક્ષેમ ?
સંસ્પૃષ્ટં દુઃખદંચાદે વિંપં નારી તુ ચિન્તિતા ।
જ્ઞાનં ધ્યાનં તથા પ્રાણાન્ સમૂલાન્દરતે પુનઃ ॥

અર્થ કરશે તન વિષ ચડે, પ્રાણ જ માત્ર ત્યજ્ય;
શ્રી વિષ ચિંતવતાં ચડે, જ્ઞાન, પ્રાણ, તપ જ્ય.

દર્શનાદ્દરતે ચિત્તં સ્પર્શનાદ્દરતે ચલમ્ ।
સંમોગાદ્દરતે ત્રીર્થં નારી પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી ॥

દર્શન છે મન હરણકર, જળ હરનારો સ્પર્શ;
ત્રીર્થ હરે સંમોગથી, શ્રી રાક્ષસી પ્રત્યક્ષ.

વિપમાસૌ મદનજ્વાલારૂપેન્ધનસમેષિતા ।
કામેભિર્યજ્જ હૃયન્તે-યૌવનાનિ ધનાનિ ચ ॥

૩૫ કાટ્યથી સજગતી, વિષય કામની જવાબ;

યૌવન ધનને હોમતા, કામી પામે કાળ.

આવી રીતે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ અને સુરેશ જેવા સમર્થ દેવતાને પણ હથેલી માં ન્યાંવનાર, વિશ્વામિત્ર, પરાશર જેવા ચિરકાલ તપ સાધનથી મનને વશ કરનાર, તપસ્વીઓને પણ ભગવાનનાર, સમય જગતમાં સત્તા જમાવી શ્રીશંકર સરખાનું કપડાસ કરનાર મહારાજ કામદેવ કોને ખરાબ ક્યાં વગર રહે છે? કેટલા મહાપુરુષોના તે કાળીઆ કરી ગયો છે, કેટલાં મહારાજ્યો તેણે તારાજ કર્યા છે, કેટલી અજવાન પ્રજાઓને તેણે પાયમાલ કરી છે અને વિશ્વનો વિનાશ કરનારું તેનું જેવું તેમજ કેટલું બધું અગાધ સામર્થ્ય છે એ માત્ર પ્રાચીન પુરાણોમાં કે આગળના ઇતિહાસોમાંજ નહિ પણ આજના આખણી આંખ સામેના વ્યાવહારિક જગતમાં આખણી આગળ પાછળ અને આસપાસ આપણે નિરંતર જોઈ અને અનુભવી રહીએ છીએ. એ કામદેવ પ્રતાપે પ્રાયઃ ઘેર-ઘેર વેરઝેર, કાઠાર્ધ, લઠાર્ધ, નખખાઈ અને આળસાર્ધ એ ઘેરા ઘાડ્યો છે. મનુષ્ય તોપના ગોળાથી, નીર નરવાર કે કટારના ઘાથી, બોમ્બ અથવા પ્રદીપ્તિમાદટના ઉડકાપાતમાંથી વખતે ભાગ્યજો બચી જાય છે, પણ જળચરજળચરો મદન મહારાજના માર્શી-કામદેવનાં બાળથી તો કંદોરમાં કોઈકેજ બચી, પોતાનું સાથત દયાણુ સાધીને ઉભય લોકને છૂતી રાકે છે. જાણી તો વિશાળ જનસમુદાય તો એ ઝેરી બાણથી ધાયસ ધમને આ સંસારસાગરમાં ગોથાં ખાતાં કુખતો નરનો જન્મમરણની ફેંટમાગમાં—વટાળીઆમાં મહાકેસ તણખસા પેઠે ધુમ્મા કરે છે. આ જગતની મોહમાયા રૂપી ઝંઝાવાતની ચક્કરેડીમાં ઉત્તમગરેડીઓ ખાતો, ત્રિવિધ તાપની ભટ્ટીમાં શેકાતો, અનેક આશ્વતોના ખડકો સાથે અક્ષજાતો ને ટીઆતો, તોપની ભવસાગરમાં સુકાન કે સ્નેહી વગરના તુટેલા—પુટેલા નાવની પેઠે એઆતો અને તળાતો પ્રલયના ભયંકર દિવસ પર્યન્ત અતંત કુખનો અનુભવ કરે છે. આવા ચાલુ ભયંકર મોતમાંથી—આત્માનું એવું મોત ઉપજવનારા કામદેવના ચિયમ બાણમાંથી પોતાની પ્રજાને-પોતાની સંતતિને અચાવવા મારેજ આખણી દીર્ઘદર્શી પ્રવાણુ પૂર્વજોએ —આર્યઋષિ મહર્ષિઓએ તેમના આડી બ્રહ્મચર્યની અભેદ પ્રબળ દિવાલ બાંધી દીધી છે. જ્યાંયેથી એ દિવાલોનું આરોં દલચિત્તથી રક્ષણ કરતા, ત્યાં સુધી એ દિવાલ ઋણુ વિષયને એવી ભયંકર રોગ ફેલાવનારાં કામનાં રજકણો અને આણોમાંથી તેમનો અચાવ કરતી. એ દિવાલને પ્રતાપેજ વેદવ્યાસ અને વાલ્મીકિ જેવા, મનુ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય જેવા, ભીષ્મ અને યમદુત્ત જેવા, શ્રી રામ અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા શ્રી મહાવીર અને છુદ્ધ જેવા પ્રતાપી મહાપુરુષો આગલા યુગમાં ભારતે ઉપજાવ્યા હતા. આ યુગમાં પણ મહારાણા પ્રતાપ અને શિવાઈ સરખા, નવગાની શ્રી-શંકર અને ઝાતમ સરખા, ભક્તરાજ વિજયસિંહ અને શ્રી ચૈતન્ય સરખાં અમૂલ્ય રત્નો આ દેશમાં ઉભય થયાં છે. જેમની કાર્તિ-માત્ર દિદેશાંજ નહિ પણ સમય જગતના ઇતિહાસમાં સુવર્ણકાલમાં અકામ સુધી છે. ભારતના દુર્ભાગ્યે આજે અભેદ દિવાલમાં કેટકેકાણે ગાળડાં પડ્યાં છે. તેનો યમ નિયમરૂપી મુનો વિગમના જુગાથી ખચાઈ ગયો છે. નેના કોશ અને કાંગરાઓ મરામત કે વારકેર વગર—શાસ્ત્રાયોજન અને અધ્યયનના દાયકેરા વગર, કરાર્ધ કાળાં કીસાં જેવાં ધર્મ ગયાં છે. આજમુ આર્યો આજે દેખતી આંખે પોતાનું અમય રક્ષણ નષ્ટ કરી

રહ્યા છે. પોતાની અમૂલ્ય છવનદોરીને પ્રમાણની છરીવડે છેદવા લાગ્યા છે. કરાણ કહિની કુપ્પણતાથી એ આશ્રમ ધર્મના મૂળાધાર પ્રબળ પાપાદમ અંદાચર્યની દુર્બેધ દિવાલને આગ લાગી છે. અંધ આર્યસંતાનો પોતાનાં બળતાં ધરને, બવિધ્યનો—બાવી પ્રજ્વલો દેશપણ વિચાર કર્યા વિના, આંખો ટમટમાવતા જોઈ રહ્યા છે. અરે, એ દિવાલમાંથી કમાનુસાર ખરી પડતા મજાનું પત્યરને પોતાને જ હાથે ઉપાડી ઉઘટા દૂર ફેંકવા લાગ્યા છે. પોતાના હાથે જ પોતાના પગપર ફાડાડી મારી દેખતી આંખે વિનાશ માત્રનારાને કોણ બચાવી શકે?

સમગ્ર જગતનું ખરાબ કરનારા એ કુટિલ કામના બપોરે મારમાંથી બચવાને માટે અલ્લખારીઓ કંઠાર વજ્રમય નિયમોનું પાલન કરતા. અલ્લખમંત્રમના એ અસરકારક નિયમો કોઈક કેસમાં જ નિષ્પળ જતા. એ નિયમોના અવિચલિત પાલન સહિત, વિહિત વિધિ અને નિશ્ચયપૂર્વક, આશ્રમધર્મને અનુસરનારની સમીપમાં પણ કામદેવ કદીએ આવી શકતો નથી. વ્રતધારી વીરખાસકોનાં હૃદયમાં તે કદી પણ ફાવી કે તેમને સતાવી શકતો નથી. એવું વિધાન છે કે, અધ્ય આહાર, અધ્યનિદ્રા અને સત્સંગતિમાં રહી સારા આચારવિચાર અને સદ્વિધાઓનું સેવન, કરવાથી, વાસના કે વિહારવર્ધક આહાર-વિહાર તેમજ તદ્વિત સંસાર-અવહારનો પણ સંસર્ગ ત્યાગ કરવાથી, કાંગ તેને કનડી શકતો નથી. શરીરમાં રસો હોવા છતાં તેની શક્તિ કંઈ કામ કરી શકતી નથી. તેની તીવ્રતા, તેનું ઝેર, તેની અસર મરી જાય છે. તેનો જુરસો મંદ પડી જાય છે. જો તે ચ્હડી જાય તો પછી ઉતરતો નથી. આ સત્ય વિધાર્થી-અલ્લખારીઓના લક્ષમાં જ હોય છે, તેથી તેઓ શત્રુને ચ્હડવા કે વધવા દેતા જ નથી, નસ કે નાડીઓમાં પ્રવેશ કરવાનો અવકાશ પણ આપતા નથી. અને તેના પ્રબળ અંકુશમાં તેનું જોર નરમ પડી જાય છે. તેઓ સ્ત્રીશત્રુ એકાંતમાં ગુફ અથવા ખીન્ન વિધાર્થીઓના જ સહવાસમાં રહે છે. પોતાના સ્થાનનો ત્યાગ તેઓ પ્રાપ્ત કરતા નથી, ગ્રામ કે જનસંસ્કર્મમાં જતા નથી, સ્ત્રીઓનો સહવાસ તો શું પણ તેમનાં દર્શનને પણ તેઓ દોષાદ્ય-પાપાદ્ય સમજે છે. નાચ-તમાશા-નાટક-ચેટક-ખાંડ બનાઈ-વિવાહ-વરગોળા એવાં વિપલવર્ધક સંસારી કીચડથી તેઓ કદી ખરડાતા જ નથી. પોતાને માટે—પોતાના બવિધ્યને માટે નરકની ખારી જેવી ગણેલી સ્ત્રીગતિ તરફ તો તેઓ ઝાંખીને જોતા પણ નથી. અભ્યાસ-તપ-દ્વિધ્યોનું દમન અને વ્રતપાલન તેમને ચોમેર બચાવે છે.

એ એક કુદરતી નિમજ જ છે કે, વિધ્યો અને તેમની પાસના ભોગ વડે જ શક્તિને પામે છે. લોહી આખતાર વાઘ શિકારી યાય છે; લોહી ન આપ્યું હોય ત્યાંસુધી તેમની રક્તપિપાસા જાળુન થતી નથી. એવાં પ્રમાણુ પદાર્થવિજ્ઞાન અને પ્રાણીવિજ્ઞાના ગ્રંથોમાં અનેક પ્રમાણુ મળી આવે છે. આર્યશાસ્ત્રે આ નિયમને બંરાબર સમજી શક્યાં છે એથી તેમણે ચેતવણી દેવાને સત્તિહાંતની દીવાદાંડી જમાવી હતી છે કે—

न जातु कामः कामानां तु उपभोगे नैव शाम्यति ।

हविषा कृष्णवर्त्मं व भूय एवाऽभिवर्धते ॥ (મનુ)

પ્રકટ યંચેસો કામ એ કામનાના ઉપભોગ વડે કદી પણ શાન્ત થતો જ નથી. શાન્ત હોય એવું જોએ માને છે, તેમની મ્હોટી બૂઝ છે. કેમકે અગ્નિમાં ધીની આદુતિઓ આપવાથી એ અગ્નિ શાન્ત થવાનો ખદ્દે શક્તિને પામે, તે પ્રમાણે કામાગ્નિ-વિપયાગ્નિ પણ ભોગથી આદુતિઓના પ્રદાનથી શાન્ત થવાને કે શુભ્રાઈ જવાને ખદ્દે શક્તિને પામે છે.

આ સિદ્ધાન્ત—આ સત્ય—આ શાસ્ત્રવચનનું મૂલ્ય આગળના આર્થધર્મવીરોથી કાઢી અન્નભૂંડું નહોતું; એથી તેઓ વિધવાના ચિન્તનને પણ મહાદોષરૂપ ગણીને બિલ્કુલ અવકાશ દેતા નહિ. દિવસ રાત અભ્યાસ કરતા અવકાશ મળે ત્યારે પ્રભુવતો જાપ કરતા. રાત્રિમાં બ્યારે આલસ્યનું પ્રાણસ્ય વધે અને નિદ્રાના સંદેશ આવવા લાગે ત્યારેજ પયારી પર પડતા અને પડ્યા કે તુરત શાન્ત ચિત્તથી સુષુપ્તિમાં લીન થઈ જતા. એ નિદ્રા પણ દિવસના પૂરતા પરિશ્રમને લીધે સ્વપ્નશન્ય, શાન્ત અને સુખરૂપ આવતી. રાત્રિના એ કલાક બાકી હોય ત્યાં તેઓ પયારીનો પરિત્યાગ કરીને ભગવદ્ભજન, અધ્યયન અથવા શ્રીષ્ટસ્મરણમાં ચિત્તને પેરાવી દેતા. ત્યાર પછી શૈથ્ય, સ્નાનાદિ નિત્યકર્મોથી પરવારી પાછા પોતાના સ્વાધ્યાયમાં જોડાતા. અલ્પ આહાર અને અલ્પનિદ્રાનું સુખ્ય પ્રયોજન એજ છે કે, તેથી આલસ્ય-પ્રમાદ-ભેચેની-ખોટી વાસનાઓ-કુંતર્ક કે નિદ્રાકાળે સ્વપ્નાઓ નથી આવતાં. અધિક સત્તારા ઉંઘણસીને તેમજ પ્રાતઃકાળમાં સૂઈ રહેતારા આજસુને અવસ્ય ખરાય સ્વપ્નો આવે છે. વધારે નિદ્રા કરવાથી જડ—સૂળ શરીરમાં સૂક્ષ્મ શરીર શાન્ત રહી શકતું નથી; તેથી તેમાં મન અનેક તર્કચિત્તર્કનાં બાળાં શુંચવાનું કરોળીઆનું કામ ચાલુ કરે છે. હૃદયમાં ભ્રમનું વૃક્ષ ઉભું યાય છે. માટે બેઠા ઉઠી શૈથ્યાદિથી પરવારી, પાંચ સાત દાણા માલકાંકણાનાં મ્હોંમાં નાંખી, પોતાના કામમાં લક્ષ લગાવે છે. ખરાય-વિધવવર્ધક પ્રાણી પદાર્થો તરફ નજર કરતા નથી, તેવો વિચાર કરતા નથી, તેવી વાતો સાંભળતા નથી. યત્તિ કે સ્મૃતિને એ દિશામાં કંઈપણ દોડાવતા નથી, પરંતુ નિરંતર બ્રહ્માના ધ્યાનમાંજ મગ્ન રહ્યા કરે છે; તેમને કામ ક્યાંથી સ્પર્શી શકે? મોહ કેમ ભભાવી શકે? માયા શું સતાવી શકે? અને સ્વપ્ન સંયિતુચ્ચમ્બલ કેમ ડુબાવી શકે?

આવાં ઉચ્ચ મનોબળ, પવિત્ર વર્તન અને સંસર્ગપરિત્યાગના બળથીજ આર્ય બ્રહ્મચારીઓ જગત્તી બજારમાં ભારતની કિંમત કોહીનુર જેવી કરાવી ગયા છે. આવા માર્ગના અવકાશનથીજ તેઓ નવનિધિ અને અટસિદ્ધિ મેળવી સુખ્યા છે. આવાં અવિચલિત વ્રત નિષ્કામથીજ ભગવાન તીર્થંકરો, આર્યશાસ્ત્રકાર, દર્શનકાર અને સ્મૃતિકાર, જૌતમ, કણ્ણાદ, પતંજલિ, વ્યાસ, વાલ્મીકી આદિ મહાન ઋષિયો, વેદાંતપ્રચારક શંકરાચાર્ય અને બૌદ્ધ મન પ્રચારક કપિલભુતિ-જૌતમભુદ્, એવાજ ઉચ્ચવર્તનવાળા હેમચંદ્ર સ્મરિ, બ્રહ્મબદ્ર સ્મરિ કે જમ્બિજય આ જગતમાં શાસ્ત્રન જાપ મેળવીને ધર્મના પવિત્ર માર્ગને પોતાની નિર્મળ પ્રજાથી પ્રકાશિત કરી ગયા છે. અને એજ માર્ગ છે કે જેના અવકાશન અને અનુસરણમાંજ ભારતનો પુનરુદ્ધાર-તેના ધર્મોત્તો હર્ષોદ્ધાર, તેનાં બાળકોનું પુનરુદ્ધાપન અને તેના જ્ઞાનનો પુનરુદ્ધાર સમજાવે સમાઈ રહ્યો છે. આજે એ મોનોનિઘ્રદ વિના હિંદુ જ્ઞાણ અસ્થિરતાના મહાસાગરમાં ઝોડાં ખાતું, યતિ વાચના વટોગિયા પર સ્ફૂટીને વિધવાની બારીમાં ચક્કર ખાતું, અધર્મના પિનાચકારક ખરાબાપર અથડાવા લાગ્યું છે. ધટો-ધટ લાગતી પવનની ઝડીઓથી સખન પત્થરના વધારે સખ્ત ખડકનાં બહાર નીકરેલાં જાડાંઓમાં એ વડાણ પડાય છે, અથડાય છે. તેનાં પારીઆઓ એક પછી એક બાગીને ખસી જતા લાગ્યાં છે. તેમાં યદને પાણીનાં તોડાની મોઝાંઓ વડાણમાં ધસવા લાગ્યાં છે અને મૃનુષ્યાપર પડેલા મનુષ્યની પેંડે એ વડાણ પણ “ઓ હુમ્મું! ઓચામ્મું!” યદ રજું છે. આત્મપ્રિય, ધર્મપ્રિય, બ્રહ્મપ્રિય પ્રવાસી વૈરાઓ! એ બરદરિયે રૂજનાં વડાણને એ બચાવતું હોય અને આ બવસાગરને પેરેપાર બે સદિસજામન કનરનું હોય, તો ઉપર દર્શાવેલા

માર્ગમાંથી નિશ્ચયનાં નવાં પાટીઆં સંગ્રહી આ તમારા અસ્તવ્યસ્ત યતા વહાણને જડો, તેને દૃઢ અને મજબુત એવા સંયમના ખીંકા લગાવો. સંગપરિત્યાગનાં તેની બન્ને ખાજૂએ ત્યાંનાં પવાં છેક તળીઆં સૂધી ફોડી દો અને શ્રદ્ધાના શઠ સ્ફુટાવીને પશ્ચિમ છોડી પૂર્વ દિશા તરફ આગળ વધો. ખરાબાના માર્ગમાંથી પાછા વળો, પછી જૂઓ કે ધડધડાટ કરતું તમારું વહાણ મોક્ષમંદિરને કિનારે કેવું ત્વરાએ જઈ પહોંચે છે? પછી જૂઓ કે, તમારા વિનયનો ડંકા કિંમતને ભેદીને શ્રી પરમાત્માના ચરણસૂધી જઈ પહોંચે છે કે નહિ?

શાસ્ત્ર, ધર્મ, કે તત્ત્વજ્ઞાનની નજરે જોતાં કુનિર્ધાનોના બધાં મંત સપ્રદાયો, આ સાધનને જ સર્વોત્તમ સાધન કહે છે. તેમાં પણ તર્ક, વિચાર, દર્શન, આલોચના અને મુન્યનપ્રધાન પ્રાચીન આર્યશાસ્ત્રો, વેદમત, જૈનમત અને બૌદ્ધમતના સિદ્ધાંતોમાં તો મનોનિઘ્ન-મનોનયને જ માનવની મહત્તા અને મોક્ષમંદિરના દારમાં પેસવાની કળરૂપે વર્ણવે છે. મન એવ મનુવ્યાખ્યાનું કારણ વંદ્યમોક્ષયોઃ બંધન, મુખ અને દુઃખ એ બધાંનું કારણ મન જ છે. મનને છત્તું ત્યાં, મોક્ષ, મહત્તા, મુખ, સંતોષ અને આનંદ છે. મનથી છંતાયો તેને દુઃખ-આધત, તરફડાટ, લથુતા, ચિંતા, નરક અને બંધન છે. માટે ઓ, શિક્ષણમાં પાછા પડનારા, શક્તિ, સ્મૃતિ અને સમગ્રશક્તિ શુભાવી ખેડેલા વિદ્યાર્થીઓ! પકીલાત, ડાકડરી, ધજનેરી કે આટસકાધન જેથી યુનિવર્સિટીની કોઈ ઉચી માનસાખાને પકડીને અધવચ્ચે લટકી પડનારા અથવા વારંવાર નિષ્ફળ નિવડનારા ઓ યુવકો! દિવસ-રાત ધંધામાં અંધા યજ્ઞ દોડાદોડી કરવા છતાં જશને ખસે જીતિયાં ખાધને નિરાશાની ખાધમાં હાંકનારા ઓ જવાબદારો! ધર્મ-અર્થ-કામ અથવા મોક્ષની કોઈ પણ લાલ્લને પકડી ધ્રુવરની દિવ્ય યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરી કર્મ દેવનાના કુદારાધાતથી વારંવાર નાપાસ અને નિરાશ થનારા ઓ માનવબાળુઓ! આ લોકમાં કે પરલોકમાં, સમાજમાં કે રાજકાજમાં, વ્યવહારમાં કે પરમાર્થમાં, ધર્મમાં કે કર્મમાં, ધનમાં, તનમાં કે મનમાં અથવા એ સર્વથી શ્રેષ્ઠ એવા સર્વોત્તમ આત્માના પ્રદેશમાં આગળ વધવું હોય તો સત્સંગથી, અસત્સંગના ત્યાગથી તેમજ અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી મન ઉપર રાજ અલાયત્તાં શીખો; મનને તમારાપર રાજ કરવા ન દો. મન એ હાથી છે. તેનાપર અભ્યાસના અંકુશ અને ત્યાગની અંખાડી વડે સવાર થઈ સંસારસંઘામમાં આગળ વધો. જ્ય તમારો છે; કેમકે મંગલાચરણમાં જ તમે મનને છત્તું છે. મનને છંતનારો અછત કહેવાય છે. માટે દૃઢ પ્રયાસ કરી નિયમિત જીવન ગાળી, ધર્મ-કર્મનું ખાલન કરી, પરાપકારની દોરી હાથમાં ધરી, સર્વને પોતાના સરખાં જ સમજવાની અભેદ્યુદ્ધિમાં—આત્માનુભવનિધિમાં ઉડા ઉતરી, મનને છતો. ભાષ્યો! મનને છત્તું કે તમે જગતે છતી ગયા એમ નક્કી માનજો.

મન છત્તું તેણે સધળું સાધ્યું! ચરણે પ્રકૃતિ મૂલ ખડી રે;

દેશ વિશેષ છત્યા થકી શું થયું? મન ન છતાયું તો ધૂળ પડી રે!

આથી વિશેષ શું?

સર્વનો હિતચિંતક,
જન સંધનો દાસાનુદાસ
દીન-વસંત.

સ્ત્રીઓનું જીવન.

લખનાર:-રા. રા. લોગીપ્રસાદ ર. દિવેદિયા બી. એ.

અસ્તાવના.—

“સ્ત્રી, પુરુષની અધીગતા છે, સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી. રાજ્ય નથી. સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે” એ સિદ્ધાન્તો બાળક પછી એમનું જીવન ઉત્સાહભર્યું આનંદ-ભર ઉપયોગી ન કરીયે તો હોય કોનો? આ લખનો ઉદ્દેશ-આશય જૈન બંધુઓના ગૃહજીવન વધારે આનંદનિર્ભર, શાન્તિપ્રદ બને એજ છે; જૈનેતરની ટીકા કે આક્ષેપ નથી અને એજ વૃત્તિથી વચાશે એવી આશા છે.

કન્યા—સામાન્ય રીતે જૈનોમાં કેસવણી-ત્વેમાંએ સ્ત્રીકેસવણી મુદ્દલ નથી. પુરુષવર્ગ-યુવાન-વર્ગને વિદ્યા પ્રત્યે બાવ વધતો જાય છે અને આતું પરિણામ એ આવે છે કે ઘણીવાર યુવાનવર્ગના ગૃહજીવન અસંતુષ્ટ નિવડે છે. મૂળતો હિંદુ સંસારમાં કેણુ બાણુ કેમ પુત્રી-જન્મ એટલો દુલકો મનાયો છે કે બાલ્યાવસ્થાથીજ કન્યાઓ પ્રત્યે એમનામાં ઉત્તમ ગુણોનું પ્રતિપાદન કરવા એણું લક્ષ અપાય છે. મૂળ માતા અગ્રાન-પિતા વ્યાપાર રોજગારને અંગે અને કાંઈક બાકક પ્રત્યેનાં કર્તવ્યના અગ્રાનપણાને લીધે ગૃહજીવન ગાળતા ન હોવાથી બાકકો બાગના કુમળા છોડની માફક નહિ પણ જંગમના વૃક્ષો માફક ઉગે છે, ઉછેરે છે, ઉછેરાતાં નથી. મુઆઇ, અમદાવાદ, મુરત જેવાં શહેરોમાં કન્યાઓ નિશાળે જાય છે, પણ તે મોકમવા ખાતરજ, દ્રવ્યવાત્ર ધારે તો વિદ્યાનો લાભ આપી શકે. સામાન્યવર્ગ ઘેર એકાં તોજાન કરશે એજ વિચારે મોકલે છે, ત્યારે ગરીબ વર્ગ ધરકામને લીધે કન્યાને કેળવણી આપી શકતો નથી. આમ છતાં અપાય તો પણ અનિયમિત અને ઉપક્રમીયજ. જૈનોમાં ધાર્મિક લાગણી વિશેષ છે, ને તે કેટલેક દરજ્જે પસંદ કરવા લાયક છે; છતાં કદાચ વિના નદી સાથે કે ધર્મના પ્લહાને જૈન વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસમાં બાહુજ અનિયમિત રહે છે. જૈનોની વર્ષમાં સરેરાશ હાજરી જોઇશું તો ઘણીજ એછી. જ્યાં છોકરાઓની આ સ્થિતિ ત્યાં કન્યાઓ અનિયમિત રહે એમાં શી નવાઈ? પરણ્યા પછી નિશાળે ન જવાય એ વચાર ઘણાના મનમાં હોવાથી કન્યાઓની કેળવણી અરધેજ અટકી પડે પડે છે. સહજાએ શ્રાવિકા-શાળાઓ યતાં આમાં કાંકે સુધારો થયો છે.

કેસવણીના અભાવે-વાતાવરણ બહુ સાફ ન હોવાથી પુરુષવર્ગની નિયમિત ગેરહાજરીને લીધે કન્યાઓમાં સારા સંસ્કાર પડતા નથી એટલે માબાપના હોળે એમને પતિશ્રદ્ધે શોસનું પડે છે.

ખતી—જૈન સ્ત્રીઓ સામાન્ય હિંદુ સ્ત્રીઓની માફક ધરરખ્ખુ, કરકસરથી ગૃહ નિભાવનાર-ખનિ-પરાયણી હોય છે પરંતુ નવો વર્ગ-સિક્ષિતવર્ગને આથી સનોપ થતો નથી. દ્રવ્યવાન જૈનોને ત્યાં રસોઈ માટે બટ હોય છે. સામાન્યવર્ગમાંજ રસોઈનું કાર્ય સ્ત્રીઓ પાસે હોય છે. કેળવણીના જૈનો-જૈન યુવાનો વ્યાપારમાંજ જોડાય છે અને જ્ઞાજ્ઞવાયા નોકરી કરે છે. એમજે કાલિદાસની શકુંતલા, શેક્ષ્પીયરની થીર્થા, ગાવર્ધનરામની મુલમુંદરીનાં રૂપનાં જોવાં હોય છે એટલે એમના ગૃહમાં એવી મુંદરીઓ જોઈએ, પણ લાપતી ક્યાં? કેસવણી લીધેકી ન હોવાથી વાંચી શકે નહિ, સમજ શકે નહિ, રીનરીયાજ, લાજમવાંતા, સંયુક્ત કુટુંબને લીધે ફરીફરી શકે નહી, સાથે લગ્ન વર્ષ શકે નહી એટલે નિરાશા-અસતોષ ઉત્પન્ન થાય. આતું પરિણામ એ આવે કે પુરુષોને સામાન્ય રીતે ગૃહ કરનાં નાશક, સોનેગો-

ગ્રામ, પાર્ટી અને છેવટે દુકાને બાર-બાર વાઝ્યા સૂધી રહે શુદ્ધ એ માત્ર હોટેલ, નિવાસસ્થાન તરીકે જ લેખાય. પત્નીઓ માત્ર વિના પગારની સ્ત્રીઓ જેવા વૃત્તિ સંતોષનાર વ્યક્તિ લેખાય. સ્ત્રીઓ—દ્રવ્યવાનની સ્ત્રીઓ મોતી-સોના-હીરા જડીત ધરેણી પહેરી દેવદર્શન જાય એટલે સંતોષાય. નવરાં પડે નિંદા કે કુચલી થાય એમાં હોય કોનો? સ્ત્રીઓનું આવું જીવન ગળાવી-હાથે કરી શુદ્ધતા આનંદ-નષ્ટ કરનાર પુરુષો જ છે. કેલવણી આપી પિતા, પતિ તરીકેની ફરજ શા માટે અદા ન કરવી? દુકાનમાં અજાણ્યા ગુમાસ્તાને કેળવી કેમ હેંશીયાર કરે છે? દુકાનધંધો પડી ગયો હોય તો રોઝી દિવસ મધી કેમ ધીકતો કરે છે? તો પછી આપણી સ્ત્રીઓ જેમાં સફેજીને પવન નથી, પતિ તેજ પરમેશ્વર માને છે તેઓ તમારે માટે તમારા એક મીઠા બોલ માટે, ત્હમારા મુખ માટે શું નહિ કરે? ધંધા ઉપરાંતનું બાલ જીવન બંધ કરે, રાત્રીના—વાર તહેવારે કુટુંબમાં બેસો—વાર્તાવિનોદ કરે, એમનામાં ઉચ્ચ સંસ્કાર પાડો, અને જુવે પછી શું પરિણામ આવે છે? ! સહવારનાં બજારમાં, ગણેરે બજારમાં, રાત્રે નાટક, પાર્ટી કે બજારમાં—રમને દહાડે જ્યાંકતમાં તમારી માતા, બહેનો, ત્હમારી પત્નીઓ, તમારી પુત્રીઓ પાસે કેટલો સમય બેસો છે ત્હેનું સરવેશું કાઢો. મજા અગ્નાન હોય અને પછી મુધરવાના પ્રસંગો—સાધનો ત્હમે પૂરાં ન પાડો પછી એઓ એવાંજ રહે એમાં હોય કોનો?

માતા—પાથોજ કાચો પછી મકાન ક્યાંથી મળ્યુંત થાય? આમ નિઃસત્વ જીવન ગાળ્યું હોય, બાલજીવનનો અનુભવ ન હોય, જગતની સપારી ઉપર શા શા પરિવર્તનો થાય છે ત્હેનું બાન ન હોય, વિદ્યા શું? સાયન્સ શું? ધર્મ શું? કર્તવ્ય શું? જીવન શું? એ પોતેજ સંમગ્નતી ન હોય પછી માતા બાલકનામાં ક્યાંથી ઉન્નત વિચારો આણી શકે? ધરકુકડી જીવન ગાળવાથી, બાલ્યાવસ્થાથીજ નિરૂત્સાહી જીવન ગાળવાથી શરીર અને મન પ્રકુશ્મિત ન રહે પછી એ છોડનાં પુણ્યો ક્યાંથી ખીલે?

વિધવા—આપણી આર્થ સ્ત્રીઓ તે ત્હેમાં જોનામાં ધર્મની વૃત્તિ એટલી સચોટ છે કે એ વૃત્તિ સ્ત્રીઓમાં ન હોત તો આપણામાં આવત કે કેમ તે શક છે. વિધવાઓનાં જીવન હિંદુ સંસારમાં હાલતા બાવાજી છે. વિધવાઓ પ્રત્યે પૂજ્ય ભાવ ન હોવાથી—એમનામાં જ્ઞાન ન હોવાથી કુટુંબમાં ક્લેશ અને દુઃખરૂપ યર્ષ પડે છે.

સવારસાંજ મંદિરમાં-ધરકામ અને વાર્તાવિનોદમાંજ જીવન જાય છે પરંતુ આ વિધવાઓમાં સારા સંસ્કારવડે એમને એમના કર્તવ્યનું બાન કરાવવામાં આવે તો નર્સીંગ-એ-સોશીએશનની, સ્ત્રીશિક્ષકાની, જાગ્રો ઉપર ઉચ્ચ સંસ્કાર પાડનારની-ધર્મોપદેશિકાની-ન્યુવલિઓ તેમજ કન્યાઓને શુદ્ધ કેળવણી આપનાર લાગણીવાળી માતારૂપ આપેડે સ્ત્રીઓની જરૂર રહે નહી. પણ એ ક્યારે? કન્યા અને પુત્રમાં તફાવત જાય, મહાત્માઓ પણ સ્ત્રીનાજ પોતે જન્મ્યા હતા માટે સ્ત્રીઓ પૂજનીય છે, સ્ત્રીઓને જેટલી હલકી રાખીએ છીએ તેટલી આપણી હલકાઈ છે એમ માનીએ, કન્યાને યોગ્ય વિદ્યા આપીએ, પતિ તરીકે આપણે એમને જીવનમિત્ર ગણી એમની સાથે વધારે સહવાસમાં આવી, શુદ્ધજીવન ગાળી એમને આપણી સાથે આપણા જેવાં કરીએ—એમનામાં ઉત્સાહ—આનંદ—રેડીયે એ માત્ર વિષયવાસનાનું સાધન નથી પરંતુ એક જરૂરની વ્યક્તિ છે—આપણે પોતેજ છીએ એમ માનીએ ત્યારે વિચારવિદ્યા સાંચુંકર.

નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા.

રાજિમતિનો સહી સાથે સંવાદ.

પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યનો નમુનો.

- સોદમ સુંદર ઘણુચોવન્તુ, મુમરવિ સામિક સામલવન્તુ
સખિ પતિ રાજલ ચડિ ઉત્તરિય, આરભાસ સુણિ જિમ અન્નરિય, ૧
- નેમિકુમર મુમરવિ ગિરનારિ, સિદ્ધી રાજલ કનકુમારિ ॥ આંકિણી ॥
આવણિ સરવણિ કડુપં મેદુ, અન્નરિ વિરહિરિ જિઝઘ દેહુ,
વિજ્યુ અખરુ રખસિ જેવ, નેમિકિ વિણ સહિ સહિયધ કેમ ? ૨
- સખી બણધ સામિણિ મન રૂરિ, દુઝગણ તળા મ વંછિત પૂરિ,
ગયક નેમિ તકં વિણકું કાઇ, અઝઈ અનેરા વરક સયાઇ. ૩
- બોલધ રાજલ તક ઇદુ વયાણ, નત્યી નેમિ સમં વર રયાણ,
ધરધ તેજુ મદગણ સવિ તાવ, ગયણિ ન ઉગાઇ દિણયર જાવ. ૪
- ભાદ્રવિ ભરિયા સર પિંખેવિ, સરુણ રાખધ રાજલ દેવિ,
'હા એકસડી મધ નિરધાર, કિમ ઉવેવિ (ખિ) કરણાસાર.' ૫
- બણધ સખી રાજલ મન રોધ, તીકુર નેમિ ન અખણ હોધ,
સિંચિય તરુવર પરિ પલવંતિ, ગિરિવર પુણ કડ ડેરા હંતિ. ૬
- સાયકં સખિ વરિ ગિરિ બિજ્જનિ, કિમઈ ન બિજ્જધ સામલ કંતિ,
ઘણ વરિસંતધ સર કુદંતિ, સાયરુ પુણ ઘણુઓદ હુલિંતિ. ૭
- આસો ભાસલ અમુ પ્રવાલ, રાજલ મિલ્લધ વિણ નગિનાલ,
દલધ ચંદુ ચંદુ હિમ સીકે, વિણ ભતારલ સક ચિતરીક. ૮
- સખિ નવિ ખીના નેમિકિ રેસિ, મન આપણ પકં તકં ખય નેસિ,
હણિ દિખાડિક પલિલકં છેદુ, ન ગણિક અઠૂ બવંતર નેદુ. ૯
- નેમિ દયાળુ સખિ નિરદોષ, કીઝઈ ઉઝસિયુ હાપરિ રામુ,
પસુય બરાવિક મકક વાડુ, મુત્ર પ્રિય સરિસક કિયક વિદાડુ. ૧૦
- કત્તિમ કિત્તિ ગડો ગણ સંજ, રજમતિ ત્રિજિક હુમ્મ આતિ જંજ,
રાતિ દિવસુ આજધ વિથવંત, વલિં વલિ દયકરિ દયકરિ કંત. ૧૧
- નેમિ તણી સખિ મકિ ન આસ, કાયરુ બગાડ સો ધરવાસ,
ધમધ દરો સનેદલ નારિ, જાઈ કોઇ છંદવિ ગિરનારિ. ૧૨
- કાયરુ કિમ સખિ નેમિ જિણુંદુ, જિણિ રિણિ ચિતક લખુ નરિંદુ,
કુરધ સામુ (સુ ?) જન અગાસિ નાસ, તાવ ન મિલ્લકં નેમિ દિ આસ. ૧૩
- મગસિરિ મગ્ય પસોઅઈ બાલ, કાજુ ધરિ પખજુ નયણ વિસાલ,
જો મઈ મેલધ નેમિ કુમાર, તસુખી વેથવકકં સવિ વાર. ૧૪

- ज्येष्ठ कदाग्रस्तु तर्जं सपि मिह्लि, करिसिं काष्ठ तिलि नेमिहि द्विषि,
मंदि यडाविक न्ने डिर्मासि, हे हे कुं करेष्ट टादणु डावि. १५
- अहं भव ज्येष्ठि सपि मर्ध, नेमि, तस्य विमाहड किम न ज्येष्ठि,
अवगन्नेसध नर्ध मर्ध साभि, लज्जी अछिमुं तोष्ट तस्य नामि. १६
- पौसि रौस सवि छडिनि नाहं, राणि राणि मध मयणुद पाह,
पडर्ध रीडं नपि रयणु निडाह, लडिय छिह सवि दुण अमाध. १७
- नेमि नेमि तू करती मुद्धि, गुण्वणु न्नाध न न्नाणि सि मुद्धि,
पुरिस रयणु भरियडं ससार, परणि अनेरड कुं भत्तार. १८
- बोली तड सपि जरी गमारि, वरि अछंतर्ध नेमि कुमारि,
अन्तु पुरिस कुं अप्पणु नडध, गध्वर लडिड कुं रासनि यडर्ध. १९
- माह मासि मायध हिमरासि, देवि लणुध मध प्रियलध पासि,
तर्ध विणु साभिय दडर्ध तुसार, नव नव मारिहि मारध भार. २०
- भणु सपि रौधसि सडु अरनि, हत्यि किममर्ध धरणुडं कनि,
तड न पति निरिसि माहरी माध, सिद्धि रमणि रतड नमि न्नाध. २१
- इति वसंतध द्वियडाभाहि, वाति पती नर्ध किमह लसाध,
सिद्धि नर्ध तड काधति श्रीद, सरसी न्ना डत डिमसेणु धीय. २२
- दंगुणु वागुणि पत्र पडंति, राजल इणि कितरु रौधनि,
गभिन्न गजिवहड काध न भूय, लणुध विहंगल धारणि धूय. २३
- अग्निड लणुडं करि सपि विम्भासि, अछध लसा वर नेमिहि पास,
अनुराणि मोहड न्ना नवि हंति, छुडिय सुडालीकि न इच्छति. २४
- मणुह पासि न्नाध वडिलड होध, नेमिहि पासि ततवडि न कोध,
नर्ध सपि वरडं त साभय धीरु, धणु विणु प्रियध कि यातड नीरु. २५
- ज्येष्ठ मासि वणुसध पंगुरध, वणि वणि कोयव टडडा करध,
पयंभाणु करि धनुष धरेवि, वेज्जध भांडी राजन्ध देवि. २६
- गुणु सपि मातड भासु वसंतु, इणि भिविन्ननर्ध न्नाध हंनु,
रमियध नव नव करि सिणुगार, विन्ननर्ध अविणु गुण्वणु सार. २७
- मुणि सपि मानिड मुत्रु परिपणु, नवि उवरिणिड भंघव वयणु,
नर्ध पडिपन्नर्ध सुष्ठध नेमि, अविणु गुण्वणु न्नाणि न्नावेमि. २८
- वधसाहड विहसिय वणुसध, मयणु भित्तु मययानिनु वाध,
कटिरि द्वियडा भाडि वसंतु, विववध रान्धल पिणिक कंतु. २९
- सभी दुण वीसरिवा लणुध, सभनि अमरड किम रणुसुणुध,
दीस पय धिरु न्नेवणु होध, भाडि पिड विवसड सडु कोध. ३०
- रमणि पसंसध रान्धल कध, उह कंतु वसि ते पर धत्त,
नर्ध प्रिड न करध किमर्ध मुहाडि, सा हड धिक्कन लुंड निवाडि. ३१
- निष्ठु विरडु अम तप्पध मरु, धणु विडगि सुसिध नडि पुरु,
पिणिक कुणिक यंफध विडि, रान्धल मधी नेह गहिरि. ३२

મૂઢી રાણી હા સખિ ધાઉ, પડિયંક ખંડહ. જેવડુ ધાઉ,	
હરિય મુઠ ચંદણ પયણેહિં, સખિ આસાસઈ પ્રિય વયણેહિં.	૩૩
બણુદ દેવિ વિરતી સસાર, પડિખિ પડિખિ મધ જાદવ સાર,	
નિય પડિવત્તઈ પ્રભુ સંભારિ, મધ લઈ સરિસી ગદિ ગિરિનારિ.	૩૪
આસાદહ દિદુ હિયઈ કરેવિ ગજજુ વિંજજુ સવિ અવગન્નેવિ,	
બણુદ વયણ ઉગ્રનેણુદ જનય, ડરિસુ ધમ્મુ સેવિસુ પ્રિયપાય.	૩૫
મિલિવ સખી રાજલ પમણતિ, ગિણ્ય જેમ નમિ રિય ખજજતિ,	
અકગીઆંત્ય સખિ અંખિ મન આવ, તપુ દોહિલ્લક તઈ સુકમાલ.	૩૬
અક બવ તિલસિહ પ્રિયહ પસાઈ, દિમઈ છતુ સખિ ! સંખંદ ન પ્રાઈ,	
હિવ પ્રિય સરિસઈ છવિય મરણુ, ઇણિબવિ પરબવિ નિમિ જુ સરણુ.	૩૭
અધિકુ માસુ સવિ મામહિ દિરઈ, છહરિતુ કેરા ગુણુ અણુહરઈ,	
મિલિવા પ્રિયક જાહુસિ હૂય, સક મુકલાવિક ઉગ્રસેણુ ધૂય.	૩૮
પંચ સખી સઈ જસુ પરિવારિ, પ્રિય જમાહી મઈ ગિરિનારિ,	
સખિ સહિત રાજલ ગુણસાસિ, લેઈ દિખ પરમેસર પાસિ.	૩૯
નિમ્મલ કેવલનાણુ લહેવિ, સિદ્ધી સામિણિ રાજલ દેવિ,	
રયણસિંદમ્મરિ પણુમવિ પાય, ખારઈ માસ બણિયા મઈ બાય.	૪૦

શ્રી ચિનયચંદ્ર સ્મરિત શ્રી નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા:

આ ૪૦ પદ્યની 'રાણમતી અને તેની સખીના સંવાદ રૂપમાં' નાનકડી ચોપાઈ છે તે પ્રાચીન ગુજરાતીના નમૂના રૂપે છે. દર્તાનું નામ ચોપાઈની અંદર નથી, પરંતુ લખેલા પુસ્તકમાં લેખકે ચોપાઈની અંતમાં 'શ્રી ચિનયચંદ્રસ્મરિત નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા' આ પ્રમાણે લખેલું હોવાથી, કોઈ ચિનયચંદ્ર નામના પદિતે બનાવેલ છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. તેમના ગુરૂનું નામ અથવા ગચ્છપતિનું નામ 'રત્નસિંદ અરિ' હતું એમ ૪૦ માં પદ્યના 'રયણસિંદમ્મરિ પણુમવિ પાય' આ ત્રીજા પાદ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. એ સિવાય 'તેઓ ક્યા ગચ્છમાં અને ક્યારે યયા?' એ શંકાનું સમાધાન સાધનાભાવે થતું મુશ્કેલ છે, છતાં એટલું તો લખેલી પ્રતિ ઉપરથી માલમ પડે છે કે ૧૪ મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં અથવા એનાથી પછી પૂર્વેના કોઈ સમયમાં આ ચોપાઈ રચાઈ છે. કેમકે જે પુસ્તકમાં મળે આ ચોપાઈ મળી આવી છે, તેના અંતમાં "સંવત ૧૩૫૩ બાદવા સુદી ૧૫ રવિ ઉપદેશ ગચ્છાદીય પં. મહાયદ્રેણુ વિખિતા પુન" આ પ્રમાણે લખેલું હોવાથી સંવત ૧૩૫૩ ની પૂર્વે ના કોઈ જનુ સમયમાં એની રચના થઈ એવવતઃ સિદ્ધ છે.

J. S. (Patan)

* બીજી સાંકિત્ય-પરિવહના વિદ્યાન પ્રજુખ શ્રી કેશવસાતબાઈ કુવના "પદેલા મુગની બાપાને અવનંદ કે પ્રાચીન ગુજરાતી નામ આપવું પડે છે." આ કથન પ્રમાણે.

નવા બાલકને—

હસ બાલ સખે ! નવનીત મુખે

નવ નાબુક ને મધુરા પદ્મને

મધુ હાસ હમી

નવ રાસ રમી

શિશુ બાલ પ્રિયે ! કમનીય બની !—

તવ જન્મ બચો, શુભ ગોધડીએ

મુગ્ધ ગૃહ હિંગો રવિ હાટકનો,

કુલ તારક તું !

મુગ્ધ બાલક તું !

રસમાં જ રમી રસથી વધ તું !—

પગલે, ચિહ્નકે, કુંદી કુંદી ધસે

તુગ્ધ માત તણા મૃદુ અંક વિશે

તુગ્ધ માત વડે

“ અગ્રજો—હર રે ”

“ કર મરતી નહિ, રડતું પાશે. ”—

ચિહ્નકમાં તુગ્ધને જરી માર પડે

રડતું જ તુને જરીમાં જ અમે

તુગ્ધ માત વડે

‘રડ-ના—રડ-ના

“ રડી જત-રડી જત-નહિ ” માફ હવે ”—

રસબાલ નવા ! તુગ્ધ માત હને

દરરોજ અને ધડીએ ધડીએ

ચુંદી જોમ ખણે

તુંય તેમ રડે

રસ બાલક તોય તું ત્યાંજ રમે—

તુગ્ધ પ્રેમ અતિ તુગ્ધ માત વિશે;

નકી બાલકની રમતો નિરખી

પ્રીતિ માતની જે

રતિ બહાલ અરે

પ્રતિ તે શિશુ બહાલ કરે નહિ શું ?—

ધરં મોદ ધણે ! કરં પ્રીતિ હરે

નવીની અધિકાધિક નિત હરે.

મુગ્ધ બાલ સખા

કર આવ સદા

રમના—અતિ હોંસ મહી કુદના—

તુજ ન્હાનકુંડું ! તુજ વ્હાલ બધું
તુજ અર્ધ મીઠ્યું ! તુજ અર્ધ લસ્યું

અણવિકસ શું

મધુરું મુખકુંડું

મુજને જ અર્ધું ! ઉરનેય રૂઝું—

શિશુ બાલ રમે ! પ્રિય ધંજ રહે !

મુખમાંજ વસે ! રસથીજ વધે !

નિજ ગુલ વિશે

અમી નેહ દિજે !

મઠને શુભ હો ! પિતુને પ્રિય હો !

મુ'બધ; ૨૭ જુલાઈ ૧૯૧૨ રમણીયરામ ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી.

વિધવા વહેનને આશ્વાસન.

શિરનો મુકુટ આધાર પ્રાણતણો ગયો ! ઉડી ગયો !

પ્રિય બહેન ! આ તુજ દેહ છવશે નિરસ ને નિષ્ફલ થશે.

શોકાર્ત્રે યથાં આંધું ઝરે, આ જગત શત્રુ યથાં ગયું,
વ્હાક્ષાં બિચારાં આપની સ્થિતિ જોઈ ફક્ત “આ શું થયું?”

જે દિવ્ય નિર્મળ દેહધારી ફક્ત જીવજીવી વીર હતો,

જે હૃદયબળથી સ્નેહી દૌનને વિસાગે આપતો,

જે અન્યનાં દુઃખે દુઃખાધ દુઃખ ફેરી નાંખતો,

તે સ્વર્ગ સ્વર્ગે સંચર્યાથી શોક દિવને ચીરતો.

જન્મભર જે સાક્ષતાં દુઃખો ઘણાં આવી પડે,

પણ ધર્મવાળાં વેદતાં સમભાવથી તે ના પડે,

શત લાખ આધારો ભરે આ હૃદય-કુંદનને ધરે,

નહિ આત્મરોડ કુખ્યાન કરવા તેનું મન તો શોધશે.

આંધું મહીં જો જો બચી ! શું દુઃખ-રૂંઘર રીખરે ?

આ આત્મમંચનમાં ભર્યો કલ્યાણ-સાગર ધુધવે,

ભાવી હતું તે તો થયું; ધટના જીનાં કમોં તણી,

શુંગાર છે નહિ દીનતામાં, જન પ્રજુભક્તિભણી.

તુજ સંતનિ સંભાળજે, પ્યારાં ગણી તું પાળજે,

એ દેવનાં આજ્ઞકભણી, તું દિવ્યનયન નિહાળજે,

પરમાર્થદષ્ટિથી અતેરી સેવના દિવ ધારજે,

આ બધુને તેની પ્રસાદી આપી શોક નિવારજે.

ગન તે થયો ગન તું થશે, મારી ગતિ જલુ તેવડી,

તે પૂજ્ય શુભગતિમાં ગયો, આજુ બધાને શોધવી,

આણુ ! રડશે શું યથાં જશે, શ્રેયો ધણેનાં સાધવાં,

જે દુન્ય તેનાં, તે યદી, અશું પ્રભુને ભેટવા.

તેન.

(લેખક:—મુનિમહારાજ શ્રી ચાંદ્રિવિજયજી—ભાંગરોલ.)

આ વિષયની શરૂઆત કરવા પહેલાં દુનિયાં અને તેની પરિસ્થિતિ તરફ લક્ષ આપીએ તો સમજાશે કે, બિન્ન કશાના મનુષ્યો નિન્નતામાં નણાતા નજરે પડે છે. એક બીજાની બિન્નતા એક બીજાને પ્રહારક, કે ઉપહાસ્યારૂપક અથવા તો કલહોત્પાદક થઈ પડે છે. વિચારની વિભિન્નતા વિચાર કરતાં અટકાવે છે, આગ્રહી બનાવે છે, અને પોતા તરફ બીજાઓને ખેંચવા શક્તિયે છે. ઘણીકવાર આવી પરિસ્થિતિમાં તણાતાં મનુષ્યો આગળ વધી શકતાં નથી, તત્વ નિહાળી શકતાં નથી, અને તેઓ કોઈ વિધાર્થિ—ઉમેદવાર નીકળે તો તેને મદીરામતની માફક ભાન ભૂટી, અનિચારી બની, પ્રકરવા-પરાગ્ન કરવા-છેવટ વચોવચા સોંકા ધરી આવે છે; તેમજ પોતાના હૃદયપટમાંની ઘુની પુરાણી, જર્જરીત, નિર્માશ્ય અધઃપ્રજ્ઞાની દુર્ગંધને બહાર કાઢી, યથાર્થ અને સત્યમુગ્ધને દયાવી દે છે, લોકોને તેઓ ઉપયોગ સેતાં અટકાવે છે, બાકાવે છે, અને પોતાના જેવા દુરાગ્રહી બનાવે છે. આથી ઘણા ભાગે સત્ય છુપાયેલું રહી જાય છે. જાણતાં છતાં તેમું સત્ય પ્રકટાવવામાં ઉપસી બીના દષ્ટિ આગળ તરી આવે છે, અને તેથી ઘણા તત્વવેતાઓનું મન ઘણીકવાર નિર્બળ બને છે. આવાં કાર્યોમાં પોતાની સત્તાનું પ્રયોગ ન હોય તો તેવા અધીકારીઓ, સત્તાધીશો, રાજામહારાજાઓને ઉશ્કેરી સત્યશોધક અને સત્યપ્રકાશકોને, રાજ્યદંડ-અધિકાર-શિક્ષા કરાવી દબાવવામાં આવે છે. આ વાત ગ્રહણના ઇતિહાસ (ઇતિહાસો)માંથી પણ પુરવાર થાય છે. આ દેવ આર્યાવર્તમાં નહિ, બદ્ધે, ઘણાભાગે દરેક દેશોમાં અનુભવા-યેલ છે; પણ જે કાર્ય મનુષ્યશક્તિ-મનુષ્યબળ નથી કરી શકતું, તે કાર્ય જમાનો કરી શકે છે. જમાનાની પ્રગતિ જો કે, બીજા સંલેગોને લઈને, ઉન્નતિના શિખર તરફ થાય છે, તો પણ આપણે કહીશું કે તેવા સંલેગોનું સેવન પણ જમાનો જ શીખવે છે. બીજરીતે “સંલેગોથી ઉત્પન્ન થએલ એક વ્યવસ્થા સમષ્ટિભાવના”ને ‘જમાનો’ કહીએ, તો તે પણ અનુચિત અથવા અયોગ્ય નહિ ગણાય. વર્તમાન જમાનો શોધખોળનો, સત્ય સમજવાનો છે, જે વર્તમાન જમાનામાં વિચરતા મનુષ્યોનું વર્તન સિદ્ધ કરી આવે છે. એક તરફ વ્યાવહારીક—વૈદેશિક કેળવણીને લઈને, સમજ્યા પછી જ હા પાડવાની પડી ગએલ દેવવાળા સાક્ષરોને નિહાળી, ઘુની આંખે જોનારા તેવાઓને ઉદ્ધત, અવિવેકી, શ્રદ્ધાહિન કહે છે; કેમકે તેઓ ‘વગર સમજણે હાએ હા પાડતા નથી. આવા સાક્ષરોને માટે ખરી રીતે જ્ઞાન ધરાવતું જોઈએ. જેઓ સમજી શકે છે, અને સમજ્યા પછીજ સ્વીકાર કરે છે, તે જ સ્વીકાર હૃદયની છોડાસુધી ટકી રહે છે. જેઓ લાજથી કે શરમથી હામાં હા મેળવી વર્તન કરે છે તેઓ પોતાના વિચારમાં મક્કમ રહી શકતા નથી, કેમકે જ્યાં પોતે પોતાના વિચાર શું છે તે ઝાળખતા નથી, ત્યાં મક્કમતા શાની? અને કેમાં હોય? આવાઓ કરતાં તો શ્રદ્ધાવિનાના પણ સમજતાં સમજી શકે, યુક્તિપ્રયુક્તિઓ કરી શકે, સંકા સમા-ધાનનું સ્વરૂપ જાણી શકે, તેવા મનુષ્યો એ દરજ્જે સારા છે. જ્યારે ત્યારે પણ સમજવાનો

અધિકારી તે જ હોઈ શકે છે. સમજણ એ એક એવી અસર છે કે તેનો પટ હૃદય ઉપર જો દેવાયો તો તે પછી તે હૃદય ઉપર ખીંચ અસર ચોંટવા દે નહિ, અને હૃદય હૃદયવાનને પોતાને યાજેલી અસર સુઝળ વર્તવા ફરજ પાડે છે. દુનિયામાં કોઈ પણ મનુષ્ય અંતઃકરણની ઈચ્છા વિના સ્વતંત્ર આનંદમયી પ્રવૃત્તિ કરી શકતો નથી. હૃદય વિરૂદ્ધ કોઈપણ દબાણથી જો કાંઈ કરવામાં આવે છે, તો ત્યાં આનંદ નથી, અને તેવા વર્તનને અનુભવ હૃદય વેદનો નથી, પણ ધીરકાર છે.

બેદો વિદ્યપતે જન્મ આપે છે; વિદ્ય વિદ્યગતા પેદા કરે છે. વિદ્યગતાથી બાન ભૂજાય છે, અને તેથી મનુષ્યજીવન બગડે છે, નષ્ટપાય થાય છે. અમેદ, એકત્વસંપાદક છે, અને ત્યાં વિદ્યપતો વિરામ છે. જ્યાં વિદ્યપાભાવ, ત્યાં જ જ્ઞાન છે; અને જ્યાં વિદ્ય, ત્યાં અજ્ઞાન છે. ગમે તેટલી અપેક્ષાઓ સ્વીકારે, પણ એકખીંચ અપેક્ષા, એકખીંચને સુકોને અધુરી સમજણ ગણાય છે. કહેનારાઓ પોતાના બચાવમાં, અને પોતાની ઉત્તમતાનો ઉદ્દેશ કરતાં વહે છે—લખે છે કે, “અમે આ અપેક્ષાએ આ વાત સ્વીકારીએ છીએ. તમે જે અપેક્ષાએ તમારી માન્યતામાં મગર હો, તે અપેક્ષા અમારે માન્ય નથી. તમારી અપેક્ષા કરતાં અમારી અપેક્ષા શ્રેષ્ઠતમ છે.” આવી રીતે સાપેક્ષશિરોમણી બનીને એકખીંચની અપેક્ષાથી લુદા પડતા, અને એકખીંચની અપેક્ષાને—માન્યતાને પ્રહરતા જ્યાં નજરે પડે છે, ત્યાં તેઓ અપેક્ષાની માન્યતામાં હેતરાયા છે, અને હેતરાય છે. અપેક્ષાનો અર્થ એવો નથી કે એકખીંચએ એકખીંચથી લુદા પડવું. પણ અપેક્ષા, એ શીખવે છે કે એક ખીંચની બોલવાની કે સમજવાની મતલબ દેખાવમાં—વર્તનમાં એકખીંચથી લુદી હોવા છતાં એક જ લક્ષ્યને લક્ષીને વર્તવું. આ સમજણ સાપેક્ષતા સિદ્ધ કરે છે, પણ ઉપર લખી ગયેલી અપેક્ષામાં સાપેક્ષતા નથી, પણ ઘટુતા છે, જેને લઈને તેઓની સમજણ કે માન્યતા “આ સાપેક્ષ છે” એમ કહેવું એ મૂળાવાસ્તુ સેવન કરવા જેવું છે. આનંદજનક મહાત્મા અનન્તનાથજીના સ્તવનમાં કહી ગયા છે કે—

વચન નિરપેક્ષ, વ્યવહાર લુદો કહ્યો,

વચન સાપેક્ષ, વ્યવહાર સાચો.

જ્યાં વચનમાં અપેક્ષા છે ત્યાં વિચારમાં અપેક્ષા હોવી જોઈએ. વિચારાપેક્ષા વર્તનમાં રહેલી જોઈએ. જ્યાં આવો સમજ હોય ત્યાં સમજો છતાં બેદ નથી, અને સમજ છતાં જ્યાં બેદ છે—વિવાદ છે, ત્યાં વચનસાપેક્ષતા—વિચારસાપેક્ષતા—વર્તનસાપેક્ષતા નથી; બંનેને પછી પોતાના મનને કાચલાવવા તેઓ તેમ માને. વસ્તુતઃ તેમનું વર્તન જ તેમની માન્યતાનું ખરું કરે છે.

જુદીજુદી જાતના ખાતાઓની જાતેલી ખાતાવહોનાં સરવંશો ખાત્રા નશાનો ગમે તેવાં હોય, પણ દરેક સરવંશાનો આધાર ઉપજાખાતાના એક સરવાળા ઉપર રહે છે, અને તે સરવાળાના ખીણામે જ ખોટ અગર સાબની સમજણ સ્વીકારાય છે. નિઝબિન સ્વભાવની અને સ્વાદની વતરપતિઓને એકત્ર કરી ધંધ ગુટિયા બનાવે છે, તે ગુટિયાનો અમુક શોષપ્રતિવાનક એક સ્વભાવ બને છે. તેમજ તીખી, કટક, મધુર, આશ્ચ વગેરે નિન્ન રસોથી જાતેલી રસવતી, એક નતન સ્વાદને અર્પે છે. આમાં અનેક દર્શનોથી એમ પણ

માનવાને સખળ કારણ મજે છે કે, બિન્નતાને જે સુસ્થાને યોગવામાં યોગ્ય પોતાની કુદાળતાનો સદુપયોગ કરે, તો ત્યાં બિન્નતા ટળી, એકતા આવી મજે છે અને તે હિતાવહ યજ્ઞ પડે છે. તેમ વિધિનિષેધના તેમજ બિન્નાપેક્ષાદર્શક શાસ્ત્રો રચૂળ દૃષ્ટિથી અથવા તો બદ દૃષ્ટિથી ઉપલક્ષ્ય ઉપલક્ષ્ય, વાંચતાં, જે શાસ્ત્રોમાં એકબીજાથી વિરોધ ન જરે ભાસતો હોય, તેજ શાસ્ત્રોને વિશાળ દૃષ્ટિથી વાંચનાર એકબીજા શાસ્ત્રોની સાંકળના મંદોડા, જે છુટા છુટા રહેલા, તેને એકબીજા મંદોડા સાથે, જે પોતાના બુદ્ધિદૌરશ્યના સદુપયોગથી યોગ્ય, તો બિન્નબિન્ન શાસ્ત્રોની એક સાંકળ બની જાય. બિન્નતામાંથી અબિન્નતા શોધી કાઢવી, અથવા તો બિન્નતાં, એ અબિન્નતાને સિદ્ધ કરનાર એક ઉત્તમ સાધન છે, એમ સમજાય, તો બિન્નતા ટળી અબિન્નતા સર્વત્ર પ્રસરી રહે, એ નિઃસંદેહ છે. શાસ્ત્રો વિરોધી નથી, શાસ્ત્રમાં વિરોધ નથી, પણ જે વિરોધ હોય તો તે માત્ર દૃષ્ટિનો છે. સત્યને સત્ય તરીકે, અસત્યને અસત્ય તરીકે, આગ્રહી લખાણને આગ્રહી લખાણ તરીકે, નિરપેક્ષ એકાન્તને તે રૂપે, સાપેક્ષ અનેકાન્તને તથાપ્રકારે જે સમજવામાં આવે અને શોધી કાઢવામાં આવે તો, દરેક શાસ્ત્રોમાંથી દરેક શાસ્ત્રો વાંચતાં હોય, ઉપાદેય, અને જેય એ ત્રિપુટીને ઉપયોગમાં લઈ વર્તતાં, કોઈ પણ વાંચકને કોઈપણ શાસ્ત્ર અહિતકર્તા હોમ એમ લાગતું નથી. વિદ્વાનોને માટે ખરી રીતે અમુક ધર્મ એ “અમારા ધર્મ છે” એમ કહેવા કરતાં “અમારી શોધખોળના પરિણામે અમારા વિચારો તેજ અમારો ધર્મ છે” એ માનવું વધારે શોભારૂપ છે. આ લેખના પ્રારંભમાં આટલી લાંબી પ્રસ્તાવના કરવાનો હેતુ માત્ર વધી મગ્ગેલી બોદ્યુદ્ધિ જ છે, અને વર્તમાન કાળના કેટલાએક અનનુકરણીય પ્રસંગો છે.

પૂર્વ કાળમાં એક એવો ઉત્તમ પ્રવાહ પ્રચલિત હતો કે જે કાળમાં ગમે તે વિદ્વાન, ગમે તે સિદ્ધાંત અથવા પોતાના વિચારોને પુસ્તકદ્વારા અગર વચનદ્વારા જાહેર કરે, તો, તે જ સંપ્રદાય વિરૂદ્ધ, ધર્મ વિરૂદ્ધ, શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ હોય, એમ બીજા વિદ્વાનોને ખાતરી થાય તો તેને માટે બે પ્રકારના માર્ગો સ્વીકારાતા હતા. એક તો લોકોની જાણ માટે તેના વિચારોને શાસ્ત્રાધારે, સંપ્રમાણ્ય યુક્તિપુરઃસર ખંડન કરી અને સત્ય શું છે તે દર્શાવતા હતા. બીજો માર્ગ એ હતો કે વિદ્વાનોની સભા કરી, અધ્યક્ષ નીમી, સામાસામા પોત-પોતાના કથનને સિદ્ધ કરવા, સંપ્રમાણ્ય વિવાદ કરતા હતા, અને તેને અંતે નિર્ણય થાય, તે સત્ય મનાતો હતો. હાલમાં આ જન્મે માર્ગના આદર કરવામાં પ્રાયશઃ મંદતા જોવામાં આવે છે. એક વાર ધારો કે અમુક સંપ્રદાયની અથવા અમુક વ્યક્તિઓની સાચી ભૂલ હોય, તેમનું કથન-શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ હોય, તોપણ તેને અમુક ગાંધિપ્રદાન આપી, નિરક્ષરોના સમૂહોને ઉત્તેજી, અગર સમજાવી સાંપ્રદાયિક શિક્ષા કરાવવા, પ્રપત્ન સેવવો, તે ઉચિત નથી; કેમકે, તેને લઈને કેટલાએક વિદ્વાનો-તટસ્થો સંકાશીળ રહે છે, અને સત્ય જાહેરમાં આવતું નથી, તેમજ નિર્ણય થતો નથી. આવા પ્રવાહમાં કેટલાએકો પોતાના દ્વેષની સફલતા કરવા માટે વધાર્યું લેખકો અને સત્યવક્તાઓને દબાવવા માટે પોતાની પ્રત્યેયજાળમાં નિરક્ષરોને પ્રસારી, ફાસલાવી, અયોગ્ય ચર્ચા ઉભી કરે, અને તેથી સત્યને સત્યનો ન્યાય ન મળી શકે, અને અસત્યનો પ્રવાહ વિસ્તારને પામે, એ સંભવિત છે. આવી પ્રયત્નોમાં સત્યાંશ હો, અથવા અસત્યાંશ હો, પણ તે પ્રયત્નોના પ્રવર્તકોમાં નિઃસત્યપણું છે એમ સિદ્ધ થાય છે. આવા વર્તમાન કાળનું વહન અમુક અંશે દૃષ્ટિપથ પડે છે. ખીલુ તરફ પ્રમાણ્ય કમો-

રીએ કેસાયેલી વાર્તા માત્ર સ્ત્રીકારવી, એ પ્રયોગ આધુનિક વિદ્વાનો તરફથી યદ્ય રહ્યો છે. આવા દ્વિધાવર્તનવાળા જ્ઞાનાત્મકો સત્ય બતાવવા પહેલાં કેટલુંક લખવાની આવશ્યકતા આ શ્રેણીકે સ્ત્રીકારી છે, અને તેને અંગે જ શરૂઆતમાં કેટલુંક લખવું પડ્યું છે.

મૂળ વિષય જૈન છે, જે શબ્દ નિરૂપાધિક અવિશિષ્ટ છે. જ્યાં અગર જેમાં આવું જૈનત્વ હોય, તે પરિચિત્તાત્મક અંતઃકરણ પસંદ નિરૂપાધિક અને અવિશિષ્ટ હોવું જોઈએ. એવા જૈનને જ જૈન તરીકે કહેવો એ સર્વથા ઉચિત છે. હાલમાં કેટલેકે અંશે, તેથી વિપરીત જોવામાં આવે છે. અમો જૈન છઠ્ઠાએ એમ કોઈ વ્યક્તિ તરફથી કહેવામાં આવે, ત્યાં તરતજ શ્રોતા નરકથી પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, તમો કેવા જૈન છો? ત્યાં ઉત્તરમાં ઉપાધિ-વિશેષણનું પુંછડું વળગાડી પોતે પોતાને જોળખાવવા તૈયાર થાય છે કે, અમો અમુક જ્ઞાતના જૈન છઠ્ઠાએ. આ સાધારણ દીવંગીરીનો વિષય નથી? જૈન બનવું, જૈન તરીકે પોતાને જોળખાવવું, અને ધીજી જૈનોથી જુદા પડવું, કે તે જૈન અમો નથી, તે કુની વાન? જૈન શબ્દનો અર્થ એટલેજ થાય છે કે, “જિન-રાગદ્વેષ વિજેતાનો માર્ગ સ્વીકારનાર” તે જૈન. જેના માર્ગમાં રાગદ્વેષ છૂટવાનો જ મુખ્ય હેતુ છે, અને જે માર્ગને સ્ત્રીકારનારાઓમાં રાગદ્વેષની મંદતા જ ઉપલબ્ધ થવી જોઈએ, તેમાં જે તેની જ વૃદ્ધિ નિહાળવામાં આવે, એકબીજા એકબીજાઓથી ભિન્ન બની, એકબીજાઓને પોતાના પ્રતિપક્ષી તરીકે ગણે, તે તેવાઓને નિરૂપાધિક જૈન શબ્દ લાગુ થઈ શકે નથી. જ્યાં ઉપાધિ છે, ત્યાં રાગદ્વેષ છે; જ્યાં રાગદ્વેષ છે ત્યાં સંસારવૃદ્ધિ છે; અને જ્યાં સંસારવૃદ્ધિ રહેલી છે ત્યાં ‘ખરૂ’ જૈનત્વ ક્યાંથી હોઈ શકે?

જૈન એ શબ્દ, ‘ધર્મ’નું વિશેષણ છે. એટલે જૈન ધર્મ એવા અર્થનો, ‘જૈન’ શબ્દ બોધ કરે છે. ધર્મ એ કોઈપણ વિભાગિક વસ્તુ નથી. પણ આંદો જૈનધર્મ એ શબ્દથી આત્મિક ધર્મ સમજવાનો છે. જેટલે અંશે રાગદ્વેષ વિનિવૃત્તિ, તેટલે અંશે મોહનો નાશ, અને મોહ સાથે તથાપ્રકારના અજ્ઞાનનો નાશ અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ થાય છે, જે પ્રકાશ આત્માનો ધર્મ છે. તેવા ધર્મને જે પ્રકારે અથવા તેવો ધર્મ જે પ્રાપ્ત કરે, તેજ જૈન કહી શકાય. તેને માટે તીર્થંકરોએ આત્મગુણની સ્થિતિના પ્રકાશક્રમ માટે ચૌદ સ્થાનક કહેલાં છે. જે સ્થાનકોને, ‘ગુણસ્થાનક’ના નામથી જોળખાવેલ છે; તેવાં ગુણસ્થાનકોને ક્રમશઃ પ્રાપ્ત કરવાં અને આગળ વધતા જવું તેને “ગુણસ્થાન-ક્રમાગ્રહણ” કહેવામાં આવે છે. જૈનપણની શરૂઆત અનુરૂપ ગુણસ્થાનકથી થાય છે; કેમકે ગુણસ્થાન ચૌદ છે, જેનાં નામ નીચે મુજબ છે:—

- (૧) મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક (૨) સાસ્ત્રાદન ગુણસ્થાનક (૩) મિત્રગુણસ્થાનક (૪) અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક (૫) દેશવિરતિ ગુણસ્થાનક (૬) પ્રમત્ત સંયત ગુણસ્થાનક (૭) અપ્રમત્ત બાદર (૮) અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનક (૯) અનિરત બાદર ગુણસ્થાનક (૧૦) મુદ્ધમસંપદાય ગુણસ્થાનક (૧૧) ઉપસાંતમોહ ગુણસ્થાનક (૧૨) દક્ષિણોદ ગુણસ્થાનક (૧૩) સયોગીદેવલી ગુણસ્થાનક (૧૪) અયોગીદેવલી ગુણસ્થાનક.

ગુણસ્થાનકની સ્થિતિનો આધાર જૈનોએ માનેલાં આઠ ક્રમ અને તેના બેદોનો દૈવ, સત્તા, તથા ઉપશમ, દયોપશમ, અને દાશક આવો ઉપર રહે છે, જેનું સચિત્તર વર્ણન

જૈનોના અને જૈન શાસનના તેના બની બેસે છે, અને અમારા ઉપર જૈન શાસનનો આધાર છે, અમે જૈન શાસનના સ્થાપક છીએ, એમ પોતે પોતામાં માની લે છે, અને હાથઆંધો તેમને તે વિષયમાં અગ્રગણ્ય ગણવા તૈયાર થાય છે. આ દરેક જૈનો નથી પણ ખુદ્દેખુદ્દી રીતે કહેવું નેંદરે છે કે, તેઓ જૈનાલાસો છે. જન કે સમ્યક્ દષ્ટિ જૈન પ્રમાદ યોગે કદાચિત્ કપાયવડા બની બૂઝ કરે છે, પણ તે તરતજ પોતે પોતાથી અથવા બીજાથી જ્યારે પોતાની બૂઝને બૂઝ તરીકે સમજે કે તરત તે સંજોગમાં પશ્ચાત્તાપ સાથે “મિથ્યા દુષ્ટ” છ પોતાની બુદ્ધિ પોતે શુદ્ધ થાય છે, જે મિથ્યા દુષ્ટ, વર્તમાનકાલિય જૈનોએ એક સાધારણ ઉપહાસ્ય રૂપે બનાવી દીધું છે. વ્યવહાર અથવા પરંપરાથી ચાલી આવેલી પ્રજ્ઞાવિકા સાચવવા, મિથ્યા દુષ્ટ એક બીજાને દેશે, છતાં હૃદયગત કલુષતાને વિસ્મરી નહિ. બીજો દિવસે, બદલે, તેજ દિવસે તે દોષને ક્રિયામાં સુક્તાં અટકશે નહિ. આવા જૈનો ખરી રીતે જૈન શબ્દને અને પવિત્ર પીતરાગના માર્ગને લાંછન લગાડનારા છે, એટલું જ નહિ, પણ બીજી રીતે કહીએ, તો વગોવનારા છે, અન્યની દૃષ્ટિમાં ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ જૈન ધર્મને હલકો પાડનારા છે. આવા જૈનોથી જૈનપણું જળાય છે, એમ કહેવા કરતાં, જૈનપણુનો વિશેષ થાય છે, એમ કહેવું વધારે સાફ છે. અનેક શીરકાઓ અને અનેક બેદો જૈન નામથી જો જન્મ પામ્યા હોય, તો તે આવા જૈનોનેજ આભારી છે, જ્યાં ખડું જૈનત્વ છે, જેઓ ખરા જૈનો છે, એટલે કે જેઓની સમ્યક્ દષ્ટિ છે, ત્યાં શીરકા કે બેદ, એ શબ્દની ગાંધજ ન હોય, એ સ્વાભાવિક છે. આલું જૈનપણું ને છે, તે આત્મિક શુણ્ણ છે, અને તેજો આત્મિક શુણ્ણ જે આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યો હોય, તેનુંજ વર્તન યથાર્થ અને ઉચ્ચ પ્રકારનું, અથો અથવા સર્વથા હોઈ શકે છે. જેટલે અથો પોતે પોતાનું વર્તન ઉચ્ચ ક્રિયાતિમાં રાખી શકતા નથી, તેટલે અથો તેવા પોતાના અસદ્ વર્તનને નિન્દે છે, ધીકારે છે, અસત્ માને છે, અને તેના ત્યાગને ખાટે ભાવના બાંધે છે. સર્વથા સદ્ વર્તન સેવનારાઓ અપ્રમત્ત રહેવા આતુર-જન્ય રહેવા પ્રયત્નશીલ રહે છે, અને તેથી જ અંશસદ્ વર્તનની ક્રિયા, પચમશુણ્ણધ્યાનકર્તિ હવને હોઈ શકે છે અને સર્વથા સદ્વર્તનવાળા હવની ક્રિયાતિ છૂટી શુણ્ણધ્યાનકર્તિમાં હોઈ શકે છે. એટલે છૂટું સાતમું શુણ્ણ-ધ્યાનક એક હવને કહી શકાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ કરી સમજાવવાનું કે, જેઓ ધ્યાન-પદ્ધતિ દ્વારા વ્રતને પાત્રનારા સામાયિક, પ્રકૃતમણ્ણ, હનપૂજન, તીર્થયાત્રા વગેરે સુકૃતોને સેવનાર હોય તે પચમ શુણ્ણધ્યાનકર્તિ કહેવાય, અને જેઓ સર્વથા સંસારત્યાગી, નિર્વય માર્ગમાં વર્તનારા પરમયોગી મુનિવરો હોય છે તે છૂટી અને સાતમા શુણ્ણ-ધ્યાનકર્તિ કહેવાય છે.

પાંચમા, છૂટી, અને સાતમા શુણ્ણધ્યાનક સુધી પહોંચવું, તે જેણે ચતુર્થ ધ્યાનક સિદ્ધ કરેલ હોય તેજ પહોંચી શકે છે, અને તેથીજ દરેક સ્થળે જ્ઞાની પુરોએ બાર સુકૃતે સમ્યક્ત્વની પ્રાધાન્યતા લખેલ છે. તત્ત્વાર્થમાં ચર્યાત્તર્ણ સૂત્ર છે કે, સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ આંકી પણ સમ્યગ્ દર્શન અને સમ્યગ્ દષ્ટિપણું, પ્રથમ સ્વીકારેલું છે, અને જે સમ્યગ્ દષ્ટિ હોય તેનુંજ જ્ઞાન સમ્યગ્ જ્ઞાન હોઈ શકે છે; સમ્યગ્ જ્ઞાનીનુંજ ચારિત્ર-વર્તન યથાર્થ બની શકે છે, તેથી ઉપરોક્ત સૂત્ર સુષ્ટુ કથેલ છે. અન્ય “સમ્યક્ત્વ વિનાની ક્રિયા તે આંકે વિનાનાં મિડાં છે” તેમજ “અમકિત વિણ

ચારિત્ર નહિ.” જ્ઞાનક્રિયાઓમાં મોક્ષઃ એ કારિકા પણ સમ્યક્ત્વનેજ અગ્રપદ આપે છે; કેમકે આપણે લખી ગયા છઈએ કે, “સમ્યક્ત્વવિના સમ્યક્જ્ઞાન હોઈ શકે નહિ.” જે જ્ઞાન ક્રિયાથી મોક્ષ કહેવામાં આવ્યો તે જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ પછીનુંજ શ્રદ્ધા કરવાનું છે, અને તેમાં જ્ઞાન, ક્રિયા મોક્ષસાધક નીવડે તો તે વાસ્તવિક છે. વસ્તુતઃ ખુલ્લી રીતે, અનેક શાસ્ત્રવશોકનને અંતે, અને વિચારપરિણામને અંતે, એ સિદ્ધ થાય છે કે, યથાર્થ દૃષ્ટિ પહેલી હોવી જોઈએ. યથાર્થ દૃષ્ટિના પાયા ઉપરજ તે પછીનાં ગુણસ્થાનકોની ઈમારતનું ચણતર રચાયેલું છે, અને તપ, વ્રત, ક્રિયા, અનુશાન વગેરેની સફલતા પણ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ અનંતરજ હોઈ શકે છે. સકામ નિર્વરા એટલે મોક્ષામી અનુકૂળ, ઉપયોગ સહિત, કર્મ નિર્વરા સમ્યક્ત્વવાનની ક્રિયામાંજ રહેલ છે. સિવાય, વ્યાંત્રીથી સમ્યક્ત્વ રત્ન પ્રાપ્ત થયું નથી, ત્યાં મુધીની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ એ માત્ર કાયકરો વગેરે લાભ આપનાર છે, અને અકામ નિર્વરા તેનાથી યાય છે, અને તેવા જૈનો ખરા જૈનો તરીકે સર્વજની દૃષ્ટિએ કહી શકાય નહિ. ખરા જૈનોમાં બાહ્યાડંબર ઓછો હોય, કેમકે તેઓ આત્મહિત તરફ પોતાનું લક્ષ વિશેષ રાખે છે, અને અભિમાનાદિકને અંતઃકરણથી ધિક્કારે છે; બ્યારે નામના જૈનોમાં બાહ્યાડંબરને વિશેષ માન અપાય છે. માનાકાંક્ષિપણું પણ તેવાઓમાં ઉચ્ચ હોય છે, અને તેવાઓને પોતાના માનની ક્ષતિમાં ઘણું લાગી આવે છે, જેથી કૃત્ય-અકૃત્ય, ધર્માધર્મ, પાપપુન્ય, નિરપેક્ષ બની પોતાના માનને ખાતર ગમે તે કરવા તૈયાર થાય છે. આવા જૈનો, જૈનો નથી પણ સંસારપરિભ્રમણને લાયક પામર પ્રાણી છે. પછી તે શ્રાવક નામધારી કે સાધુ નામધારી કે ગમે તે હો, પણ સમ્યક્ત્વનો અભાવ અથવા સમ્યક્ત્વની ખામી મારામાં છે, એવા વિચારથી પોતાનું હૃદય પારખ્યું નથી, પોતાની સ્થિતિ ઓળખી નથી, તેવાઓ બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી પોતામાં સાધુ શ્રાવકપણાની પૂર્ણતા માની આગળ વધતા અટકે છે. અધુરાથી મનાઈ ગએલી પૂર્ણતા અધુરાપણા માટે છે. હાલમાં સમાજોથી, મંડળોથી, મંડળીઓથી, અને સંસ્થાઓથી ચતા મુધારા દૈનધર્મની ઉત્તતિનાં કારણો છે, એમ માનવામાં આવે છે તે, ભલે બાહ્ય વ્યવહારની અમર્યાદામાંથી મર્યાદામાં લાવવા સમર્થ થાય, પણ દૈનત્વ તો કર્મભગને (મિથ્યાત્વને) દુર કર્યા વિના, નવ તત્વનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, અને તેમાં યથાર્થ શ્રદ્ધા થયા વિના, આવવાનું નથી. નવ તત્વને અતેજ લખ્યું છે કે, જોવાઈ નવ પચચે, સોજાળદત્તસ્સ હોદ્દસમ્મત્ત એટલે છવાદિકે નવ પદાર્થને જે જણે, તેને, સમ્યક્ત્વવાન કહેય, એટલે નવ તત્વની ગાયાઓ મુખ પાકે કરવી, તેના અર્થ બણી વર્તે, અમે નવતત્વ શીખ્યા છીએ, એમ માનવું અમર જોતરતું, તે વ્યાંત્રીથી તે નવ તત્વથી થએલું જ્ઞાન પોતામાં જોવાપણું નથી, એટલે હું છવ છું, આ અછવ છે, આ પાપ છે, આ પુન્ય છે, આ બધે છે, આ આશ્રવ છે વગેરે પોતામાં નવ તત્વમાંથી ક્યાં ક્યાં ઉપવચ્ચ છે, પોતે કઈ પરિસ્થિતિમાં વર્તે છે, એવો ખ્યાલ નથી, એવું મનન નથી ત્યાંત્રીથી નવ તત્વનું જે જ્ઞાન છે, તે ચંદન ભાર-વાહી ગર્ધવવન છે. શાસ્ત્રોમાં રચેલે રચેલે શ્રાવકોના વર્ણનમાં છવાછવાદિકે નવ પદાર્થના જળણ એમાં વિશેષણો પૂર્વ શ્રાવકોને માટે વાંચવામાં આવે છે. હાલમાં જુગારી પણ દૈન, અન્યાયાર મેળનાર ખજ દૈન, વેપારમાં અનેક જનના અપાવાદના રોપવા ઉપા-

કનારા પશુ જૈન, ચોરી કરનાર પશુ જૈન, વિશ્વાસઘાત કરનાર પશુ જૈન, કોમમાં-સંઘમાં-જાતિમાં-કુટુંબમાં-મિત્રોમાં કલહ બગાડનાર પશુ જૈન, એમ જૈનોના ઓધેઓધ ઉભરીઈ નીકળ્યા છે. વળી જેઓ કંઈ જે અક્ષરનું જ્ઞાન સંપાદન કરી, જ્ઞાનીઓમાં અપનારા છે, તેઓ પૈકી કેટલાએક ગમ્મઝાઘડી, મતાઘડી, અને કેટલાક સ્વમતસ્થાપનશ્રી ભેવામાં આવે-છે; ખીજાઓનો વિશ્વાસ પોતા ઉપર બેસાડી, ઘણી વખતે તે વિશ્વાસનો ગેરઉપયોગ કરતા દેખાય છે. જ્વલ્યું બોલ્યું અને વર્તવું, એ ત્રણે એક જતના. હોય એવું સહસ્રમાંથી એક બેમાંજ ભાગ્યે દેખાવા સંભવ છે. અત્ર કેટલાએકજ એમ કહેવા ઉકશે કે, આપું જૈનત્વ જો શોધવા અને પ્રાપ્ત કરવા બન્યું, અને તેવા જૈનોનેજ જૈન કહેવા, એમ માનવા તૈયાર થયું તો, તીર્થનો ઉચ્છેદ યથા જશે; ત્યાં અમો યશોવિજયજી મહારાજના શબ્દો યાદ કરાવીએ છીએ. તે મહાત્મા કાળી ગયા છે કે—

તીર્થોચ્છેદમિયાહંતાવિશુદ્ધસ્યૈવચાદરે ।

સૂત્રક્રિયાવિલોપઃ સ્યાદ્ ગતાનુગતિકત્વતઃ ॥

ભાવાર્થ—યશોવિજયજી મહારાજ દાઢગીરી સાથે કહે છે કે તીર્થઉચ્છેદના બ-યથી અવિશુદ્ધ (અવધાર્થ) અતુષ્ટાનના આદરમાં કોકો ગતાનુગતિકપણથી સૂત્ર અને ક્રિયા બંનેનો વિલોપ કરે છે.

વિવેચન—આ ઉપરથી યશોવિજયજી મહારાજ એમ કહેવા માગે છે કે, શાસ્ત્રાક્ત યથાર્થ શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉપયોગસહિત ક્રિયા કરવી જોઈએ. પણ તેવી ક્રિયા જેઓ નથી કરી શક્તા, તેઓ પોતાના જાણવમાં અને પોતાની યદ્યાતદશા પ્રવૃત્તિ સ્વાધી લેવા માટે કહે છે કે, “આમ બધું યથાર્થ કરવા બન્યું તો એવા દરેક કાંઈની નીકળી શકશે ? અને તેમ યથાથી તીર્થનો ઉચ્છેદ યથા જશે, મતનજ કે તેવા ‘યથાર્થ’ શુદ્ધ ક્રિયા કરનારાઓ ઓમાંથી એક નીકળશે, તો તેમ યથાથી જૈનધર્મ વિચ્છેદને નહીં પામે કે ? જેવી તેવી ક્રિયા કરીને અને જેમ તેમ કરીને જૈનધર્મને તો અમે બાળવી શકીએ છીએ ?” આમ કહેનારાઓને યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે કે, તમો આવી રીતે ‘ગતાનુગતિક’ એટલે દેખાદેખીથી પ્રવૃત્તિ કરનારાઓ શાસ્ત્ર અને શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા, એ બંનેનો નાશ કરોછો. વળી આજમ વધતો તેજ પરખેખી કપકા દેતાં કહે છે કે—

ધર્મોચ્ચતેન કર્તવ્યં કૃતં વહુભિરેવચ ।

તદ્વા મિથ્યાદૃશાં ધર્મો ન ત્યાજ્યઃ સ્પાત્કદાચન ॥

ભાવાર્થ—ઘણાઓએ જે ક્યું હોય, તે ધર્મના ઉદય વડે કરવું એમ જો કહેજો તો, મીથ્યાદૃષ્ટિઓનો ધર્મ કોઈ કાળે મુકી શકશે નહીં.

વિવેચન—કેટલાએક મુખાંઓ એમ કહેવા તૈયાર થશે કે, ઘણાઓ જે કરતા હોય તે કરવું. એમ બોલનારાઓને, યશોવિજયજી મહારાજ સમજાવે છે કે, આ સમજણ તમારી ભૂતખરેલી છે. જો તમારો સિદ્ધાંત અને માનવું એવું હોય કે ઘણાઓ જે કરે તે કરવું તો જાનીઓ કરતાં અજાની ઘણા છે, સમજુથી અર્ધ ઘણા છે, સમ્યકદૃષ્ટિ (યથાર્થદૃષ્ટિ) વાળાથી મિથ્યા દૃષ્ટિ (અવધાર્થ દૃષ્ટિ) વાળા ઘણા છે, તો તમારી માન્યતા મુજબ ઘણાઓનું માનવું સ્વીકારવા જતાં સત્ય ને યથાર્થ કોઈ કાળે પ્રાપ્ત કરી શક્યું નહિ. માટે તેમ ન માનતાં, જે સત્ય અને યથાર્થ હોય, મોટા ખમ સમજુ પુરૂષો જે કરતા હોય, તે

અપથી ભાવજન યદ શકે છે. આ વાક્યને લેખક અંતઃકરણથી. માન આપે છે, પણ જેઓનો વ્યવહાર પણ તર્કાપ્રકારના પરિણામની રિયલિટી પ્રાપ્ત કરનાર હોય તેવાઓને માટે સત્ય નીવડે; પણ જે આવાં વચનનો સ્વીકાર કરી, પોતામાં પૂર્ણતા મानी ખેસે છે, તેવાઓનો વ્યવહાર કરી પણ ભાવજનતાને પ્રાપ્ત કરી આપતો નથી. બીજા શુણો મનુષ્ય જાતમાં અને તેમાં પણ જેનોમાં બસે ક્રમશઃ પ્રાપ્ત યાઓ, પણ મનશુદ્ધિનો પ્રયત્ન તો પ્રથમ સેવવો જોઈએ. અંતઃકરણની શુદ્ધિમાટે જ્યાંસુધી ખેપરવાઈબરેલી પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે, ત્યાંસુધી તેવા જેનોમાં ભાવજનતાપણ પ્રાપ્ત થવું હુલ્લંભ છે; સમ્યક્તાની માફક અંતઃકરણની શુદ્ધિ પણ એક જીવન શરૂઆતનું સાધન છે. તે માટે પણ યશોવિજયજી મહારાજ લખે છે કે:—

उचितमाचरणं शुभामिच्छतां प्रथमतो मनसःखलु शोधनम् ।

गदवतांख कृतेमलशोधने कमपयोगमुपैतु रसायनम् ॥

ભાવાર્થ:—જીવન અને ચોખ્ખા આચરણને ધ્વજનારાઓએ પહેલાં મન શુદ્ધ કરવું જોઈએ. (મન શુદ્ધ કર્યા પિતા કલ્મશ અને ચોખ્ખા આચરણ આચરી શકાતાં નથી.) શૈગીને મગ્નશુદ્ધિ કર્યા પિતા રસાયણનો ઉપચાર ઉપયોગી થતો નથી.

વિવેચન:—અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટેજ દરેક ધર્મક્રિયાઓ છે, તેમ અંતઃકરણશુદ્ધિની દરેક ધર્મક્રિયા કરવી તે જીવન છે. એમ ક્રમ રીતે સમજવાનું છે. પણ ઉભય સમજણની સ્થિતિથી એ જ સિદ્ધ થાય છે કે, જે ધર્મક્રિયા કરતાં મનશુદ્ધિ કરી શકાય તો તેજ ધર્મક્રિયા કરી ઉચિત ગણાય અને આ ક્રિયા હું મારા અંતઃકરણની અશુભભાવના દૂર થવા માટે તેમજ શુભભાવના પ્રાપ્ત કરવા માટે કરું છું એમ ક્રિયાક્તાનો ઉદ્દેશ અંતઃકરણમાં હોવો જોઈએ, જે ઉદ્દેશ પવિત્ર ઉદ્દેશ હોવાથી, તેવા ઉદ્દેશવાળાનું મન, એ, એક રીતે પવિત્ર મન કહેવાય છે. આંદી દ્રષ્ટાંત આપે છે કે, કોઈપણ શૈગીની રચકાદિયો મગ્નશુદ્ધિ કર્યા પિતા વેગ ગમે તેવી રસાયણ ખપરાયે, તે નિરૂપયોગી છે. મનઘણ પ્રથમ મગ્નશુદ્ધિ કરીને પછીજ એને રસાયણદિઃ આપવામાં આવે તો તે શેગનો નાશ કરે અને પુષ્ટિને આપે. એમ શુભ આચરણ-શુભ પ્રવૃત્તિ મનશુદ્ધિથીજ સાધ્ય છે.

વર્તમાનકાળના જૈનો પેછા ધણા જેનો પોતે પોતાની જાન માટે પોતાના અંતઃકરણને પૂછશે, અને પોતાની હાંદગી દરમ્યાન કરેલી સામાયિક, દેવપૂજન, તીર્થયાત્રા વગેરેનો ચરવાજો મૂકશે, તો તેના પરિણામે માનસિક શુદ્ધિની સદ્ગતતા કેટલી મેળવી, એ તપાસશો તો બાળ અવસ્થામાં જે દસા હતી, તેજ ચૌવનાવસ્થામાં, અને ચૌવનાવસ્થામાં જે રિયલિટ હતી, તેજ વૃદ્ધાવસ્થામાં, પોતાના અંતઃકરણમાં પ્રાયઃ કરીને નિહાળશે, હવનનો ધણો ભાગ શુભ ક્રિયાઓમાં નિર્ગમન કર્યા છતાં, અંતઃકરણ જેવું અને તેવું રહ્યું, મગ્નિતા દૂર ગઈ નહીં, ક્રવાસના ખસી નહીં, વૈરવિશેષને તિરાંતલિ અપાઈ નહીં, અત્યાચાર જુલાયા નહિ, કોષાદિક મંદ પડયા નહિ, ધન ધાન્ય પુત્ર પૌત્રાદિક કુટુંબ ઉપરથી મૂર્છા મંદ પડી નહીં, સ્વચરોની હાજરતો અને ઇન્દ્રિયવેપારમાં ઉદાસીનતા આવી નહીં, તો પછી કરેલી શુભ ક્રિયાઓથી શું મેળવ્યું ? મમતા, તુષ્ટાની વૃદ્ધિ કરે છે; અને તુષ્ટાપચયતિ હવ રાગદ્વેષમાં પીડાઈ અનેક અનર્થો સેવે છે. તેવા હવો પ્રાયશઃ ધર્મપર્યટ્ન મુખ જતી જાય છે. આવક હો, વા સાધુ હો, પણ મમતાભાગ. અથવા મમતાની નિર્મળતા

જ્યાં સુધી કરી નહોય ત્યાંસુધી હૃદય સ્થિતિએ ચડી શકતા નથી, બહુ પ્રાપ્તિ યજ્ઞ સ્થિતિથી પતીત થવાને પાત્ર થાય છે. મમતાના સંબંધમાં પણ યથોપવિત્ત્યહ મહારાજ નીચે મુજબ બોધે છે:—

નિર્મમસ્યૈવૈરાગ્યં સ્થિરત્વમવગાહતે ।

પરિત્યજેત્તતઃપ્રાણો મમતામત્યનર્થદામ્ ॥

વિપર્યયઃ કિં પરિત્યક્તજાગતિં મમતા યદિ ।

ત્યાગાત્મકંચુકમાત્રસ્ય મુર્જંગો નહિ નિર્વિપઃ ॥

કષ્ટે નહિ ગુણગ્રામં પ્રગુણીકુરુતે મુનિઃ ।

મમતા રાક્ષસી સર્વે મક્ષયત્યેકદેહયા ॥

ભાવાર્થ—નિર્મમતામાં જ વૈરાગ્ય સ્થિરતાને પામે છે, મારે કાલા પુરૂષો અત્યંત અનર્થને આપનાર મમતાને છોડી દે છે. જો હૃદયમાં મમતા જાત્રન છે, તો વિપર્યયને છોડી દેવાથી શું ? કારણ હંચુક માત્ર ત્યાગ કરવાથી સર્વ નિર્વિપ થતો નથી. મુનિએ અનેક પવિત્ર ક્રિયાઓથી કષ્ટ કરીને શુભના સમુદાયને ઝોક્કા કરે છે, પણ મમતા રાક્ષસી તે સર્વ શુભસમૂહને સહજતાં બક્ષણ કરી જાય છે.

વિવેચન—મમતા અનેક અનર્થને આપનારી છે, કમરે તેની વૃદ્ધિ વરૂણીજની મોક્ષ અનેક મહાપ્રપંચની કલ્પનાને વધારી દે છે, અને મમતાવ્યાધિ પ્રનિશ્ચયે વધનાં બ્યારે વિશેષ વૃદ્ધિગત યર્ધ જાય છે ત્યારે તે છેલ્લી દુઃશક્ય યર્ધ પડે છે. મમતાવાન મનુષ્ય પાપનો બધ રાખ્યા પિતા આરંભની પ્રવૃત્તિમાં નિરાંતરણે વર્તે છે. ધનસોંભી મનુષ્યો માટે ઘણાંઓએ વાંચ્યું અને સાંભળ્યું હશે કે, તેઓ સગા પુત્રનું ખૂન કરનાં આંચકા ખાતા નથી. મમતાંધ જે નથી, તે દેખે છે; અને જાતલધ જે છે, તે નથી દેખતો. આ મમતાંધમાં અને જાતલધમાં મોસ બેઠ છે. પુત્ર, સ્ત્રી, માતા, પિતા વગેરેમાં જે શુભ ન હોય, તે મમતાંધે મમતાને લઈને દેખે છે, એટલે તેઓ જે નથી તે દેખે છે. આથી રીતે અનેક અનર્થનો જન્મ આપનારી મમતા હોય ત્યાં વૈરાગ્ય સંભરે નહીં. તેથી પ્રાત્ન પુરૂષો પોતામાં વૈરાગ્યને સ્થિર રાખવા મમતાનો ત્યાગ કરે છે. પાંચ દ્રવિયા વિગતે ત્યાગ કરે, માતા પિતા કુટુંબ પરીવાર લહ, વનવાસમાં જઈ, ગન્ધર ગુહાઓમાં ધ્યાન કરે, મર્મ સંમુખ એક પગે હોવા રહી આનાપના સ્થો, ગમે તે કષ્ટ હોય, ગમે તે ત્યાગો, પણ હૃદયમાંથી મમતા જ્યાં સુધી ગઈ નથી ત્યાં સુધી તે અર્ધ “હાર કપર લીપાય કરાયા જેવું” છે, એટલે જોઈ ત્યાગથી ત્યાગીપણું પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી: જેમ કાંચળા કાનવાથી સર્વ નિર્વિપ બની શકતા નથી તેમ. મહાન મુનિએ અનેક કષ્ટો સેવી, અનેક ગુણો પોતામાં પ્રાપ્ત કર્યા હોય, પણ તેવા પુરૂષોમાં બ્યારે મમતા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે મમતાના લોભથી પ્રાપ્ત કરેલા શુભો કાળમાં તેઓમાંથી નાશ પામી જાય છે. મમતા ક્રોધથી અને શાથી પેગ થાય છે, તેને મારે અમુક રથગ કે અમુક કારણ નિર્મિત નથી: ગમે તે રથગમાં, ગમે તે વિપર્યયમાં, મમતા પોને પોતાનો દેખાવ દે છે અને જગતના છવેને હેનરે છે. પુત્ર ત્યાગ્યા, અને શિષ્ય પર મમતા યર્ધ પર સુદી અનગાર બન્યા, ત્યાં ઉપાધવતા વેશમાં મમતા જાત્રન યર્ધ: ધન મુશ્યું. ત્યાં પુત્રનકના સ્વરૂપે મમતાએ દેખાવ આપ્યો.

આ બધુંએ સચવાયું તો હંપટ સ્થમતાગ્રહ રૂપે મમતાએ પોતાનો વેશ ભજવ્યો. આમ અતેકધા, અતેક વિપવમાં, મમતા સજ્જોને નિર્બળ બતાવે છે. એક સાદી અને નાનામાં નાની ચીજ, જેને આપણે નકામી માનતા હોઈએ, તેમાંથી પણ મમતા જન્મી પામે છે. તેને માટે એક દાખલો છે કે—

કોઈ તપસ્વી હતો, અને તે માત્ર એક જ લંગોરી મર્યાદા માટે રાખતો હતો. એક વખત તેના મનમાં સામાન્યતઃ એવી સ્ફુરણા ધર્મ કે, એકથી બીજી લંગોરી હોય તો અનુકૂળતા હીક થઈ પડે. આ ઉપરથી એકની બે લંગોરી થઈ. ત્યાર પછી લંગોરી મુક્યા માટે સ્થળ નિર્માણ કર્યું. સ્થળમાં ઉંદરો લંગોરી કાપવા લાગ્યા, એટલે બીજાની રાખવાનું મન થયું. બિલાડીને બચ્ચાં થયાં તો તેને કુદ્ધવાન કરાવવા, તે મહાતપસ્વીએ ગાય રાખી; તેમાંથી વાછડા થયા, એટલે ખેતીવાડી કરવા લાગ્યા. રાગની બીન પિતાઆનાએ ખેડવાથી ગુનેદમારે દયા, કેદ પડ્યા, રાવ્ય નગ્નથી શિક્ષા મળી કે આખો દિવસ વાંસા ઉપર પથ્થર મુદી નડામાં ઉભો રાખ્યો. મહાત્માની તરતજ તે પ્રમાણે ક્ષિતિ કરવામાં આવી, ત્યારે તે વખતે મહાત્માને વિચાર થયો કે, મારી આ દશા કરનાર આ લંગોરી છે. જે એકની બે લંગોરી ન કરી હોત તો હું આ ક્ષિતિએ પહોંચત નહિ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, એક સાધારણ ચીજમાં મમતા પોતાનું સા-
માન્ય કેવી રીતે વધારે છે તે આમાં દ્રષ્ટાંતોથી સમજ, તેથી વિમુખ કેમ રહેવું એ તરફ વિશેષ લક્ષ આપવા જરૂર છે. ત્યાગીઓ માટે બ્યારે આવી ફીકર રહે છે, તો પછી જે ગુરુશાસ્ત્રમાં રહેનારાઓ બહારથી એટલે બ્યારદારથી, ભલે અમુક જાનના નિયમો કે પ્રતો સ્વીકારે, પણ તેઓએ એટલું ખાસ વાદ રાખવું જોઈએ કે, જ્યાં મુદી હલકમાંથી મમતા તૃપ્તિ મળે થઈ નથી, તથા તે મંદ કરવા પ્રયાન સેવાઓ નથી, ત્યાંમુદી તેઓ ઉચ્ચકારિએ ફરી પણ ચડી શકવાને અધિકારી બનવાના નથી. આ દેકે હકિકત ઉપરથી એમ સમજવાને સમજા દારણુ મળે છે, કે કિયાજૈનો કરતાં વિચારજૈનો તેજ ખરા અને શ્રેષ્ઠ જૈન કદી શકાય. વિચાર અને કિયા બન્ને પસે જૈઓમાં જૈનતા ઉદ્ભવી છે, તેઓ શ્રેષ્ઠ-
તમ જૈનો તરીકે માની શકાય. પણ વિચારજૈનપણુ પિતા કિયાજૈનો માત્ર નામના જૈનો છે, એમ ધણુ બાગે માનવું પડશે, અને તેથીજ કેટલાએક દેહોએ લખ્યું છે કે, મેરૂપર્વતના જેટલા જોધા—મુદપતિ કેટલાએક છવોએ દયા છે, તોપણ પાર પામી શક્યા નથી.

વિચારજૈન, કિયાજૈન, વિચારકિયાજૈન, એમ ત્રણ જાનના જૈન કહેવાય. તેમાં પાત્રો પૂર્વદાગમાં કોણ કોણ હતા, તે તરફ આપણે આપણું લક્ષ બેંચીએ. શ્રેણિક અને કૃષ્ણ વાસુદેવ જેવા રાગજો, માત્ર વિચારજૈન હતા, અને તેઓએ ક્ષાયક સમ્યક્ત પ્રાપ્ત કરેલ હતા, જેથી તેઓ માત્ર સમ્યક્તના પ્રભાવે તીર્થંકર નામકર્મ બાંધવા ભાગ્યશાળી થયા છે. પાત્ર કિયાજૈનમાં કેટલાએક અમની-દુર્ભેચી ગણવા પડશે. વિચારકિયા જૈનમાં આ-
નંદ, કામદેવ વગેરે પવિત્ર ચારકોને ગણવાં જોશે, કેમકે તેઓ સમ્યક્તવાન હતા અને શુદ્ધ કિયા કરનાર પણ હતા. મુનિઓનો સમાવેશ પણ આજ્ઞ ભેદમાં આવી જાય છે, કેમકે તેઓમાં પણ વિચાર-કિયા સાથે જૈનપણું હોય છે. અને તથાપ્રદારના શુભચિન્તા માત્ર વેપારીનો સમાવેશ, પરંતુતઃ કિયાજૈનોમાં પણ હોઈ શકતો નથી, કેમકે તેવા વેપ-
ારિઓ કિયામાં પણ અન્યવસ્થિત હોય છે, અને તેથી તેઓને માટે નીચેનું વાક્ય લાગુ પડે છે કે—

“હોળીનો રાત્રી રે, ગુણ વિનાનો સંધી.”

ક્રિયા જોના માટે માત્ર એટલો અપવાદ સ્વીકારવો પડશે કે, જેઓ પોતે સરળ છે, અને ‘વિચારજોનાના આશ્રિત બનીને જેઓ ક્રિયા કરનારા છે, એટલે કે પોતામાં તથાપ્રકારની અજ્ઞાનતા છતાં તથાપ્રકારના જ્ઞાનીઓના કહ્યા મુજબ તદ્દનુયાયી બની, ક્રિયા કરનારાઓને જોનપણામાંથી બાતલ કરવા જોઈતા નથી.

હાલમાં રૂપરૂપરાધી મૂર્ખ સમૂહો અને અર્ધજ્ઞોના સમૂહોમાં એમ : મુદ્દત મનાઈ ગયું છે કે, કોઈપણ જોનનામધારક હોય તેને અમુક અમુક જાતની ક્રિયા તો કરવીજ જોઈએ; જે કોઈ જાતની ક્રિયા ન કરે તો તે જોન ન કહેવાય. કોઈ વિચારજોન તેમને કહે કે ‘હું જોન છું.’ તો તેવાને હાલના જોનમન્યો હસી કાઢશે, ધિક્કારશે, અને જોન કહેવાને આંચકા ખાશે, એટલુંજ નહિ પણ ‘તું જોન નથી, જોન હોય તો અમે જોન કરીએ છઈએ તેમ તું કેમ કરતો નથી?’ એમ બોલી દેવાને તૈયાર થશે. આવી માન્યતાથી જોન ધર્મનો અમુક જાતિએ જાણે ધંજરો લીધો હોય, તેમ મનાઈ ગયું છે; ત્યાં કોઈ સુમ્મલ-માન, પારસી, કે અંગ્રેજ અમર ચાલુડી. અંતઃકરમમાં જોન તત્વોની સુદૃઢ છાપ પડવાથી જોનનાં તત્વો સત્ય અને તે પણ ધર્મથી સત્ય છે એમ માનતા હોય, તે તત્વો ઉપર તેમને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય, પણ કેટલાએક સંજોગોને લઈને અયવાતો નાતિના કારણને લઈને તેઓ જોનધર્મની બાજુ ક્રિયા ન કરી શકતા હોય, કંઈ ત્યાગ ન કરી શકતા હોય, તો તેઓએ જોન ન જ કહેવા એમ હાલના જોનો એટી અવાજે, ઘણા બાજે, કહેવા તૈયાર થશે. આદરભાગ ! કે એવાઓએ વિચારની વિશુદ્ધિને ગીણ ગણી, અને બાહ્ય વ્યવહારને મુખ્ય ગણ્યો છે. જે કે ઘણા બાજે જેઓમાં વિચારજોનતા પ્રક્ટે, તેમનો વ્યવહાર ક્રમશઃ પવિત્ર થવો જોઈએ, પણ ધારકે તેમ કરવા ને અક્રમથી નીવડ્યો તેથી તે જોનકોટિમાં ન ગણાય એમ જે કહેવું અગર માનવું તે તદ્દન બુલ્લંદરું છે. જ્ઞાન, જ્ઞાનાવસ્થાથી કર્મના ક્ષયોપશમ, અથવા ક્ષયથી યાય છે; શ્રદ્ધા (ધર્મથી શ્રદ્ધા) સમ્યક્ત્વ, સમક્તિ-મોહનીકર્મના ક્ષયોપશમથી અથવા ક્ષયથી પ્રક્ટ છે; અને ત્યાગ પ્રતિ ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ અગર ક્ષયથી પ્રાપ્ત યાય છે. આમ કર્મો એકબીજા જુગોને આરંભ-દન કરવામાં બિન્ન બિન્ન છે, ત્યારે તે ગુણના પ્રકાશ કરવામાં તે ગુણનો અભાવ પણ બિન્ન બિન્ન રીતે દર્શાવતું છે. એટલે જ્ઞાનાવસ્થાથી કર્મનો ક્ષયોપશમ કર્મો, તો તેને માત્ર જ્ઞાનજ પ્રાપ્ત યાય છે, પણ સમ્યક્ત્વના અભાવે અયથાર્થતા હોવાથી, અજ્ઞાનના નામથી ઝોળખાય છે. સમ્યક્ત્વ, મિથ્યામોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ, ક્ષાયક, અથવા ઉપશમપણથી યાય છે. તો કોઈમાં માત્ર શ્રદ્ધા દોષી રહે, કોઈમાં જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા બન્ને દોષી રહે, અને કોઈમાં ચારિત્ર સાથે ચારિત્રમોહનીકર્મનો ક્ષયોપશમ હોય તો ત્રણે પણ દોષી રહે; એટલે કે કોઈપણ જોનનો એમાં નિયમ જ્યાં નથી ત્યાં અમુક સ્થિતિવાળાને જ દેવો કહેવા, એમ માની લેવું, ને પોતાનું કલ્યાણ નહિ તો બીજું શું ?

અન્ય ગુણધ્યાનથી ક્રમશઃ પાંચમા છતાં ગુણધ્યાનક મુખી આત્મ-ગૌરવધ્યાનની મંદતા યાય છે, અને ધર્મધ્યાનની શ્રેષ્ઠતા નષ્ટ થાય છે. તે કે ગુણધ્યાનકની દક્ષિણમાં ગૌરવ ગુણધ્યાનકનાં નામ આપેલ છે, કે જેથી દરે પછીના ગુણધ્યાનકના સ્વરૂપનું દિગ્-દર્શન પણ કરવું જોઈએ, એમ વાચકરન્દને લાગશે, અને વસ્તુતઃ તે સત્ય છે, પણ અમારો વિષય જોન છે, એટલે કે જોનો નામથી વર્તમાનકાળમાં વર્તનારા મનુષ્યો પોતા-

નામાં જૈનપણું માની આગળ વધતા અટકે છે, તેમને જૈનપણું પ્રાપ્ત કરવું એ કેટલું કુર્લભ અને કુર્ધટ છે તેજ યતાયવાનો આ લેખનો ઉદ્દેશ છે. જ્યારે આપણામાં અધુરાશ મનાશે ત્યારે લઘુતા પ્રાપ્ત થશે, અને લઘુતા અનુભવ શુણેને પોતાનામાં ઉત્પન્ન કરશે, તેમજ તેવા શુણે પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નશીલ બનવા માટે તથાપ્રકારના અભ્યાસ તરફ લક્ષ્ય મેંચાશે. વર્તમાનકાળમાં સરળ હૃદયના ધણા જૈનો હૃદયી ધરાવે છે, જેઓ માત્ર તથાપ્રકારના જ્ઞાનને અભ્યાસે, ઉપદેશ અગર સંગત ને તરફ ધસડી જાય છે, તે તરફ સત્યતા માની ધસડાય છે. તેવા અવાસિત સરળ હૃદય યાજ્ઞાઓને માટે, આ લેખ ઉપદેશગી યદ્યં પડે અને તેઓ એમ સમજતાં શીખે કે, જૈનપણું પ્રાપ્ત કરવાને માટે આપણે આ દિશા સ્વીકારવી જોઈએ. જેઓએ ધણું વાંચ્યું છે, ધણું જાણ્યું છે, તેઓને માટે આ લેખ લખવાનો ઉદ્દેશ નથી. લેખક પોતે પણ પોતાનામાં તથાપ્રકારના શુણેનો સહભાવ ધરાવે છે, એ માનવાનું અભિમાન ધરાવતો નથી; તે પણ સત્ય શું છે તે જાણવું અગર જાણાવવું એ સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્તને માટે કોમ્પ્રોમીસ ના કહી શકાય તેમ નથી; કેમકે તથાપ્રકારનો સ્થિતિ નહીં પ્રાપ્ત કરેલા અનધિકારીનો તથાપ્રકારનો સ્થિતિ દર્શાવવાનો અધિકાર નથી એમ માનવાનું નથી. સત્ય એવી સીજ છે, કે જે સર્વને પ્રિય જ હોય છે, અને તેની પ્રસાસા ગમે ને સ્થિતિમાં રહેલા મનુષ્યોથી યથા વિતા રહેતી નથી. તમે જાણ શકશો કે, નારટમાં નારટકારક પાત્રો અનેક જાતનાં નારટક ભજવે છે, પ્રેક્ષકો અનેક હેતુથી ત્યાં પ્રેક્ષક તરીકે પોતાની હાજરી આપે છે; તેઓમાં દરેક શુણ્યાદી હોતા નથી, તેમ સહજનનવાળા દરેક હોય તેવો નિયમ હોતો નથી, છતાં પણ જ્યારે સ્ત્રીતા અને રામચંદ્રનું નારટક ભજવાનું હોય, તેમાં રામચંદ્ર સ્ત્રીતાને હરી જઈ, અગ્રેષ્ઠ વારિદમાં રાખી પોતે ગ્રેમબિક્ષા માગે છે, અને સ્ત્રીતા તે વખતે રામચંદ્રનો નિરંકાર કરે છે, તે વખતના દેખાવની અસર, જેઓ રામચંદ્રને ધિક્કારના તૈયાર થઈ જાય છે તેઓના મનમાં સજ્જત યદ્યં જાય છે. ભર્તૃહરિના નારટકમાં પીંગલા પ્રપંચ કરી, ભર્તૃહરીને છેતરે છે, અને તેનું પોક્ષણ જ્યારે જાહેરમાં આવે છે ત્યારે તે વખતમાં એક અજાણે પ્રેક્ષકે પીંગલાને ધિક્કારતા તૈયાર થાય છે, અને ભર્તૃહરી તરફ દયાગ્રાસ સ્થિતિએ જોવા આવતો અને છે. આવી રીતે પ્રેક્ષકોના મનની સ્થિતિ અનેક નારટકમાં ઘણે ભાગે નીતિના પાત્ર તરફ જ આકર્ષાય છે, અને અનીતિનાં પાત્રો તરફ અપમાનની નજરથી જુએ છે. ભજવે પોતામાં તેની નીતિ-પાંચતા ન હોય, છતાં નીતિ સર્વપ્રિય હોવાથી, અનીતિનાં પાત્રોને પણ નીતિ પ્રિય જ લાગે છે. તેમ આ લેખકમાં યથાર્થ જૈનતા પ્રાપ્ત થઈ છે એમ એ પોતે પોતામાં માનતો નથી, પણ યથાર્થ જૈનતા હામ અને શ્રેષ્ઠ છે, તેની આવશ્યકતા છે, તેની જરૂર છે, તે વિના શેક્ષનિકટ્યર્થિ કોઈ કાંઈ બની શકાય તેમ નથી, આત્મહિત અને સંસારપરિત્રમણનો છેડો યથાર્થ જૈનતા પ્રાપ્ત થયેથી જ થશે, એમ લેખક સમજે છે, લેખકને તે પ્રિયર છે, તેથી જે કંઈ હૃદયમાં રહેલું છે, તે આ લેખ રૂપે લખાયું છે; એટલે જીલ્લ રીતે કહીએ તો લેખકે પોતે પોતામાં યથાર્થજૈનપણું પ્રાપ્ત કરવાને આ લેખ દ્વારા એક જાતની ભાવના ભાવેલી છે; તે ભાવના પોતાને માટે, અને પાંચકોને માટે સફળ થાઓ, એમ હૃદયી આરંભથી વિરમે છે.

મુનિજીવન.

લેખક:—સ્થાનકવાસી જૈન સંપ્રદાયના કચ્છી મુનિ T.

આ વાત મુસ્પષ્ટ છે કે, બધું દેહગત કાર્ય બહુધા બુદ્ધિથી જ થાય છે. ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ અને મનની વૃત્તિઓની નેતા-પ્રેરક-પાલક-શાસક પ્રધાનપણે બુદ્ધિ જ છે, (જે કે એ બુદ્ધિનો પ્રકાશક, સ્વયં અને ઇન્દ્રિય-મન-બુદ્ધિના ધર્મોથી અલિપ્ત એવો કોઇ ચેતન પદાર્થ છે; પણ અહિં એ વિષય નથી, એટલે એ વાત પડતી મૂંઝી સામાન્ય રૂપક લીધું છે.) અને એટલા જ માટે મનુષ્યસરીરમાં બુદ્ધિ એક સ્થાન ભોગવે છે, મનુષ્ય હંતર ગ્રાણીઓથી એક અને એ એકતાના પ્રમાણમાં વિશેષ જવાબદાર મનાય છે, તે પણ બુદ્ધિની પ્રાપ્તિથી જ. બુદ્ધિની જેવી જેવી સ્થિતિ, તેવા તેવા નિશ્ચયો બંધાઇ આંતર તેમ જાણ પ્રવૃત્તિઓનાં તેવાં તેવાં સ્વરૂપ ધરાય છે, અને તદ્દનુરૂપ ફલ મળતાં રહે છે, આ સાદું રૂપક સમાજને લગાડીને એમ કહીએ કે, સમાજરૂપ સરીરમાં તે તે સમાજજન વિદ્વાન ઉપદેશક વર્ગ બુદ્ધિનું એક (અને એટલા જ માટે વિશેષ જવાબદારીવાળું) સ્થાન ભોગવે છે, તે તેમાં કાંઇ અગચ્છુ રહેતું નથી. કોઇપણ સમાજમાં ચાલતી વિચાર સંગતિ અને આચાર પદ્ધતિનું મૂળ સ્વરૂપ તેના વિદ્વાન ઉપદેશકવર્ગ તરફથી ધરાવતું હોય છે,—જે કે તેમાં સમાજગત વ્યક્તિઓની નિર્બંધના અને સંદોષતાની કુદ જાંઘ પાછળથી મળી જાય છે. બુદ્ધિશાળી વિદ્વાન ઉપદેશકવર્ગની જેટલી ચોગ્યતા, શ્રેષ્ઠતા અને મહત્તા, તેટલી તે સમાજની અન્ય સમાજને કરતાં શ્રેષ્ઠતા અને મહત્તા હોય છે. કનિહાસ જેતાં જવાબ છે કે, સમાજની

જવાબદારી અને જોખમદારી સ્વભાવવાની મુશ્કેલી અને શક્તિ ધરાવતા હોય, તેના પાલનમાં દૃઢ રહી નિષ્કામતાએ પરાપકારપરાયણ રહેતા હોય, તેા ધર્મ અને સમાજની ઉન્નતિ ખાતુ પહેલી થાય ખરી. ક્ષતિ એ ચાપ છે કે, સદસદિવેકી શુદ્ધિરૂપ સારથી જન્મ મળ અને ઇન્દ્રિયના વેગને યોગ્ય રસ્તે વાળી દેહધારીને પરમપદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, તેમ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિવિપરક ધર્મની બાળતોમાં દેશકાળપરિવિચિતિને અનુકૂળ પડતી યોગ્યતા ધરી લઇ કુશળ સમર્થ વિવેકી ઉપદેશક, સમાજને યોગ્ય રસ્તે વાળી જાય છે અને પરમ ઉન્નત સ્થાને પહોંચાડે છે.

કોઈ પણ કાર્યનો આરંભ કરતાં પહેલાં સંકલ્પ અને દેશકાલાદિના વિચારની અવેક્ષા રહે છે. સંકલ્પ સત્ય જોઈએ અને વિચાર શુદ્ધ જોઈએ. સત્ય અને શુદ્ધિ સચવાય એટલા માટે નિશ્ચિંતતા અને નિઃસ્પૃહાની આવશ્યકતા છે. આવા કોઈ વિચારથી, સતોષ, સંપમ અને નિયમ આદિથી સંસારી વિભાવજન્ય વૈભવને તુચ્છ તથા નિરૂપયોગી કરી નાંખનાર વિદ્વાન્-મનુષ્યોનો એક વર્ગ હોયો કરવાની સમાજને ઘણી જરૂર રહે છે. આ વર્ગ નિશ્ચિંત રહી સંસારની અનેક ઉપાધિઓથી બચી અવ્યયપણે પ્રજ્ઞના હિતશોધનમાં તપ્તર રહે તે માટે તેમના ઉદરપોષણનું કર્તવ્ય અન્યવર્ગને સોંપવામાં આવે છે. આ સત્ય સંકલ્પ અને શુદ્ધ વિચારથી ઘેરી શુદ્ધ વિચારમુગ્ધિ અને આચારપદ્ધતિનું અનુસરણ પ્રજ્ઞ વર્ગ કરે છે, અને કલ્યાણને પામે છે. દેશકાલાદિનાં પારંપર પરિવર્તન પામતાં સ્વરૂપોનું જ્ઞાન, શાસ્ત્રજ્ઞાન અને નિઃસંગતા, એ સર્વ એ વર્ગને વિશેષ હ્રસ્વ બનાવે છે, અને પછી તેઓ લોકોના જીવનને વિશેષ હ્રસ્વ બનાવે છે, અને મોટા પામે ધાર્યું કામ કરાવી શકે છે. એમાં નેટલી-મુતતા નેટલી કર્તવ્યપાલનમાં શિથિલતા; તેટલે અંશે અવિહિત પ્રવૃત્તિનું શેવન વધે છે અને હ્રસ્વ સ્થિતિ દૂર રહે છે. જૈન સપ્રદાયમાં એવાજ વિચારથી અતુર્નિધ સંધનું જવારણ થયું છે. સાધુ-સાધ્વી વર્ગ પૂજ્ય અને પંદનીય મનાય છે તે એ વર્ગે અમુક સાપ્રદાયિક વેપ ધારણ કર્યો છે અને સંસાર મુખેને તિલાંજલિ આપી છે એટલા માટે નહિ, પણ સમાજહિત અને જૈન શાસનની ચઢતી કરવાને તથા એમ કરીનેજ-ખીજ રીતે નહિ-આત્મિક શાન્તિ મેળવવાને તેમણે વિષયોપ-બોગની લાલમ્પાઓ-કામનાઓનો તથા મૃત-યુવતિ-ધનવિલયનો ત્યાગ કર્યો છે, અહંતા મમતા અને કપાવને તથા પરજીવનમાં આત્મજીવન અનુભવવાની 'દીક્ષા' લીધી છે તે માટેજ તેમનાં સ્વેત વસ્ત્ર એજ સૂચવે છે કે, મત વચન અને કાર્યની વિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિવડે હ્રસ્વને કપાયાદિ ઢોળો ગ્રહિત કરવાનું મત લીધું છે. જૈન ધર્મ આવાજ મુનિ-જીવનને વખાણે છે-અનુમેદિ છે. અધ્યયન-અભ્યાસ તથા પ્રગતિલના સત્ય સંકલ્પ અને શુદ્ધ વિચારમાં અવ્યયપણે નિમજ્જ રહી એાછામાં એાછી ઉપાધિવાળું સાદું સરંજ નિશ્ચિંત જીવન ગાળવાનું એ વર્ગ માટે સાચું વિધાન કરેલ છે; અને એવાજ મુનિ-ત્વના પરિરક્ષણથી જૈન ધર્મે નિમ્બવિખ્યાત યશ મેળવ્યો છે. મુનિવ્રતનું રક્ષણ ચાપ તોજ જૈનધર્મ અને જનસમાજ સુરક્ષિત રહે; અન્યથા નહિ.

એક સાધુ કે જોણે સંસારની શુદ્ધ વાસનાઓનો ત્યાગ કર્યો છે, જે જ્ઞાન્ત પવિત્ર અને આનાસક્ત રહી કેવળ ધર્મમય જીવન ગાળે છે, તેના તરફ અતિ પ્રાચીન કાળથી સમાજવ્રતથી જોવાનું સાદંજ (સ્વાભાવિક) છે; અને તે એટલે મુશી કે, એનાં જીવન.

તો જેમાં આભાસ પણ ન હોય તેવી વ્યક્તિઓ પણ સન્માન પામે છે ! અહંકારવળ્ય બેદરકારી અને કર્મરહિતતા એ સાધુસંપ્રદાયનાં મુખ્ય લક્ષણો છે એમ આજે કેટલાક લોકોની માન્યતા છે; પોતાના મનમાં મસ્ત રહેવું, વગતલી-ખરવા કરવી નહિ, કંઈ પણ કામકાજ કરવું નહિ, આજસમાં દિન વ્યતીત કરવા કે ધર્મને નામે મિથ્યાચાર સેવવા એને સાધુ-પણું કેટલેક સ્થળે સમજવામાં આવે છે. કેવો ભૂલબરેકો ખ્યાલ ! મુનિઓના કર્મયોગ ઉપર કેટલુંક આગળ લખવામાં આવશે; અહિં માત્ર એટલું જ જણાવીશું કે, સાધુ સંપ્રદાય એ એક ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ અધ્યાત્મ જીવન છે; તે સંપ્રદાય પાળનારાઓ મોટી મોટી ભાવનાઓને આચારમાં મૂકી જનસમુદાયનું કલ્યાણ કરે છે. સાધારણ રીતે એમ માનવામાં આવે છે કે, સાધુઓ જનસમાજને ભારરૂપ યથા પડે છે; પણ સાધુ (તેના ખરા અર્થમાં) કોઈ પણ રીતે ભારરૂપ યથા પડે એ સંભવ જ નથી. ઇતિહાસ તરફ નજર ફરીશું અને સાધુઓએ જનસમાજ માટે શું શું કર્યું છે તે તપાસીશું તો એ વાતનો ખુલાસો થી જ રહેશે. ધર્મદૃષ્ટિએ જોઈએ તો આ સાધુ-નામ માત્ર ધારણ કરનાર નહિ પણ ખરા અર્થમાં સાધુ—ના સંપ્રદાયે મનુષ્યનાં નવન સમીપ-પવિત્રતા, આત્મનિગ્રહ અને વ્યવહારુ વૈરાગ્યની ઉચ્ચતમ ભાવનાઓ મૂકી છે, મરાઠન લોકોએ અસક્ત લોકોને મદદ કરવી જોઈએ એવી રૂપિ ઉત્પન્ન કરી છે, મત્સ્ય કલ્યાણનો માર્ગ જતાં અનેકને એ તરફ પાળ્યા છે; એ ઉપર ઉપરથી જોનારને પણ ધ્યાનમાં આવી શકે એવું છે. સામાજિક દૃષ્ટિએ જોતાં સમાજમાં રહેલા અનિષ્ટ તત્ત્વો દૂર કરવામાં—સમાજસુધારણામાં એ પગે ધણું કર્યું છે અને કરે છે. જ્યારે એક પક્ષે સાધુઓ મનુષ્યાવસ્થાનું અંતિમ લક્ષ્ય નિશ્ચિત છે એવી ઉચ્ચ ભાવના મનુષ્યોની સંમુખ નિરંતર મુક્યાં કરે છે, ત્યારે અન્યપક્ષે એ અતિ ઉચ્ચ ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાના સાધન તરીકે શુદ્ધધર્મેનું અને સમાજધર્મેનું પાલન કરવાને તેઓ કંઈ ઓછું પ્રયોધતા નથી. જૈન સંપ્રદાય સાધુજીવનનું—મુનિધર્મનું જાડુ મૂલ્યમંત્રી અવસોક્ત કરે છે અને તેના આચારાદિના મુદ્ધૃત નિયમો યોગ્ય છે. એ જીવનનું જધારણ એવું છે કે, જેથી એ ધર્મ સમાજજનનિર્માણ જાડુ સાહાયક નીવડે. એને સંસારની ઉપાધિ નથી, ભરણપોષણની ચિંતા નથી, દીકરાદીકરી પરણાવવાં નથી, ઘર-ઘાટ ચણાવવાં નથી, કુંડામાં મનને અન્યથ મોકલું પડે એવું એક પણ કાર્ય તેને કરવાનું નથી, તેમ વળી માન-સન્માન ગાદી કે એવી જીમ ધર્મચાલોને અંગે રહેતી ઉપાધિઓનાં જમન નથી. એ જીવન એકાન્ત પરોપકારપદાયણ છે. એમાં આજસરૂપ નિશ્ચિત નથી, પરંતુ વિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિગર્ભિત નિવૃત્તિ છે; સંકલ્પ-સ્થાયી-દૃષ્ટાન્ત-પ્રતાપનાનો એ માર્ગ નથી, પણ સર્વ પુણ્યાર્થોને નથી. માર્ગ આપી પરોપકારની રૂપિને વૃદ્ધો સ્ત્રીઓ આપે એવા પરમ વિશુદ્ધ માર્ગ છે. પણ સ્વ-નિયતિ-સંજ્ઞાદિના વિચાર કરતા રહી કર્તવ્યોજના ધરવી, તેવા કર્તવ્યપાલનમાં ઉપદેશકવર્ગની, તે ને સમયને હેમિન એવાં કંતવ્યોના સ્વરૂપનું લોકોને જ્ઞાન આપી તેમાં પણ એક કૈય સંકલ્પ અને શુદ્ધ નિશ્ચયોમાં પ્રવ્રતા દિનશોધનમાં નતર રહી આદર્શ અને જોખમદારનું એવાં એવાં કર્તવ્યો અવગતની અનુદાનના આ એકાદી ઉપાધિચાળા કારક છે એ સં જીવનને વિશેષ છે. ખરી વાત છે કે, કાળગત્ર કે મરના અવગત્યોએ એટલું તો નિર્જી કારણોથી આતા જીવનમાં પ્રમાદ, આજ્ઞા, અવ્યવસ્થા, સંકુચિતતા, વ્યમના થવા માટે એ ધામા નોખા છે; કર્તવ્યનિર્ણય, મક્કા, કમરના, પ્રેમ અને સત્યનિર્ણય ધર્મપતાવમ્

સ્થાને તેમનામાં કર્તવ્યવિમુખતા, બ્લેમ, સ્વાર્થ, સંકેત, મોહ, દુષ્ણતા, પ્રપંચ અને પ્રતાપશુભે પ્રવેશ કર્યો છે; કેટલેક સ્થળે તો બહારના આરબર, દંબ અને હોળાનાં બ નારક બજવવામાં આવે છે. નોપણ શ્રદ્ધાનું તત્ત્વ આપણા કોઈને પરંપરાએ માતાના ધાવણની સાથેજ મળતું હોવાથી એ છવન પ્રત્યેની આપણી સન્માનવૃત્તિ, પૂજ્યભાવ અને શ્રદ્ધા ટકી રહ્યાં છે. અને એ પૂજ્યભાવ અને માનવૃત્તિને લીધેજ હજી એ છવન સુધારી લેવામાં આવે તો બહુ સારું કામ કરી શકે એમ છે. આ સમ્પત્તિ પણ ખરી રીતે જે વાતને ગર્ભમાં રાખીને કરવામાં આવી છે તે એ છે કે, આ છવન પ્રત્યે શુદ્ધ ચર્મની સામાન્ય પૂજ્ય શુદ્ધિ રહે છે, સ્વાભાવિક શ્રદ્ધા હોય છે, એક નિદાન શુદ્ધતાના ઉપદેશ કરતાં એક સાધારણ પ્રકારના ત્યાગી મુનિનો ઉપદેશ કાર્યકાર વધારે અસરકારક નીવડે છે; તો તેનો લાભ લઈ એ છવન ગાળતા-રાઓ તેમને અવિહિત એવી પ્રવૃત્તિમાં ન પડે તેમજ આવકવર્ગ પણ ખરી વસ્તુવૃત્તિ ધ્યાનમાં લઈ વર્તે. આથી વિરૂદ્ધ ધેવામાં પૂર્વોક્ત ટીકા કરવાનાં બીજા રહેલાં છે. દેવળ સ્વાર્થપરાયણતા, પોતાના ઉપદેશો અર્થે છવનવ્યવહાર કે કંઈક ન કરતાં જ્ઞાન રહીન ત્યાગ લઈ નિવૃત્તિને નામે આગસ-પ્રમાદ-અસત્યવૃત્તિ કે મનોરથ-સૃષ્ટિમાં નિમગ્નતાના સંવન માટે મુનિવન હોવા નહિ, -છે પણ નહિ. આ છવનની મદદા એટલાજ માટે છે કે એવી સ્વપરહિન સાધવાની અનુકૂળતા વિશેષ છે. સર્વસંગપરિત્યાગ એ અનુકૂળતાના, આધાર ક્ષેત્ર છે. આપણે ધ્યાનપૂર્વક બેઠેશું તો જણાશે કે, વેરાગ્ય ભાવની જેમજેમ ન્યૂનતા થતી જાય છે, તેમતેમ ધર્મના ક્ષેત્રમાં પ્રપંચો વધારે ને વધારે પ્રમાણમાં પ્રવેશ કરતા જાય છે અને તેટલા પ્રમાણમાં આત્મિક દશાની ન્યૂનતા અને ખરા કર્તવ્યથી વિમુખતા આવે છે. વેરાગ્યની ઉચ્ચભાવનાવાળા સમર્થ સાધુઉપદેશકો પોતાના છવનકાળમાં પોતાના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તે રાખે છે અને એવી રીતથી તેમનો ઉપદેશ હિતસાધક નીવડે છે.

મરેક મુવિચારક જાણે છે કે, કાર્ય પણ સમાજની કે ધર્મની હિતિ, પ્રસાર, કે અપનતિનો આધાર લેતા ઉપદેશકવર્ગ ઉપર રહે છે, અને ધાર્મિક ઉત્પત્તિ વિના સામાજિક મુદ્દાઓની આજ્ઞા અર્થ છે. સાંસારિક અવયુક્ત અને પારમાર્થિક નિઃશ્લેષસૂના ઉપદેશો મોગ્ય આચાર્યોદ્દાર નીકળતા અને શાસન હિતને અવરોધે પડેલાં, એ વાત પણ આપણા સંપ્રદાયના ઇતિહાસથી મુસદ્દ છે. જાણ સ્વામી, ભદ્રાશાસ્ત્રી સ્વામી, હેમચન્દ્રાચાર્ય, હરિભાસ્કર, મુંદરમુનિ પગે આચાર્યોના પ્રયાસ પ્રત્યેક જનધર્માભિમાનિત મુવિહિતજ હશે. કાળે કરી ઉપદેશકવર્ગમાં શિક્ષિતા આવી, અજીએના કલ્પ વધ્યા, પરસ્પર વિરોધનાં બીજાં રોપાયાં, ઉપદેશકવર્ગ તરફથી તેમાં જનસંચલન થતું ગયું, એક જૈન ધર્મ અનેક સામા-પ્રદાયામાં બેઠા ગયા, સંઘસંનિ-સંયુક્ત બંને છિન્નભિન્ન થઈ ગયું, અને વ્યવહાર તેમ પરમાર્થના ભેગ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના વાંચન સ્વરૂપનું જેમને બીજકલ ભાન કે જ્ઞાન નહિ એવા નામના વેપારી પુરોહિ ઉપદેશકવર્ગમાં ઉભરાવા લાગ્યા. આથી પરિણામે ક્રિયા-જડતા, શુદ્ધજ્ઞાન, જાણ ક્રિયામાં જ રાખે, સૂચતા; આંતરે હોળાની સંજ્ઞા, વિવેચક શક્તિને અભાવે પરીક્ષક શક્તિનો અભાવ, અયોગ્યનો આદર, કર્તવ્ય-અકર્તવ્ય યોગ્ય-અયોગ્ય ઔચિત્ય-અનોચિત્યનું અજ્ઞાન, અને એવાં બીજાં અનેક હાનિકર અનિષ્ટ તત્ત્વો

પ્રજ્ઞમાં પ્રસરી ગયાં. આ નામના ઉપદેશકોએ જો કંઈ પણ કંઈ હોય તો તે એટલું જ કે જૈન પ્રજ્ઞમાંથી ધર્મનું સંજ્ઞા માત્ર નામ જતું અટકાવી રાખ્યું છે. ધર્મને ર્યાને ધર્માભાસ, જ્ઞાનને ર્યાને ક્રિયાંગતતા આવ્યાં ખરા, પણ કોઈનેકોઈ રૂપે ધર્મ રહ્યો તો ખરા. (ઉપદેશ !) નામના ઉપદેશકોએ ટકાવી રાખેલ એ નામના ધર્મથી કંઈ વિશેષ લાભ નથી. એવા ધર્માભાસથી સતોપ માંની બેચી રહેવું એ શ્રેયસ્કર નથી.

જૈન દર્શન જે તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે અને 'તત્ત્વ' પર બધાયસ છે, તેનું રહસ્યપૂર્ણ જ્ઞાન પામવાની ગોચરતા સંસારવાસનામાં સુખ માનનારા, ગદારતા આગર-રાષ્ટ્રીય-વિચારશુન્ય ક્રિયામાં લાગી રહેલાં જ્ઞાનરહિત પુરુષોમાં હોવીજ ઘટતી નથી, તો એ દર્શનના કિતમ વિચારોને અન્યમાં સંકલ્પ કરવાની ગોચરતા તો ક્યાંથીજ હોય ? જૈનધર્મ મહિન-અસ્વચ્છ-નાસ્તિક-સારસ્વીત અને અચ્છાલ છે એનું ફેરફાર રચકે મતાઈ જાય છે તે પણ આવા નામના ઉપદેશકોને પ્રતાપેજ. ક્ષોદ્ધત હમેશાં હાર્દ સમજીને જાંધાતો નથી, ક્ષોદ્ધને કંઈ નવ રામજવાની ઈચ્છા નથી-અવકાશ નથી-તેમ જરૂર પણ નથી. એ તો ઉપરઉપરની ક્રિયા, જાલ વ્યાપાર, અનુયાયી વર્ગના આચારવિચાર અને ધર્મની ક્ષેત્રની પુરાણ કથાઓ ઉપરથી કંઈક સાધાર અને કંઈક નિરાધાર કલ્પનાઓને પ્રમાણ રૂપે ગણી મન જાંધે છે. આવા રચનાવવાળો પ્રજ્ઞવર્ગ, નામના ઉપદેશકોના ઉપદેશ, શિથિલાચાર, જડક્રિયાપરાયણતા અને અનુયાયીવર્ગની અજ્ઞાનયુક્ત પ્રવૃત્તિઓ જોઈ વિરુદ્ધ અનુમાન જાંધે તો તેમાં અપરાધ એમનો નહિ પણ જૈન દર્શનના જ્ઞાન નથા કંઈ આદિતા રહસ્ય અને ગૌરવથી છેક અજ્ઞાન એવા ઉપદેશકોનો છે, એમ ક્ષેત્રમાં મૂળતા નહિ જ ગણાય. આમ આપણે જોયું કે કોઈ પણ સમાજ અને ધર્મની ઉચ્ચ અવસ્થા થવામાં વિજ્ઞાન, ઉપદેશકવર્ગ જડ અગત્યનો ભાગ બજાય છે અને વિશેષે કરીને એ વર્ગ જેમ ત્યાગી, નિરંદ્રી, સંરક્ષિતપરિત્યાગી, જ્ઞાનવિજ્ઞાનયુક્ત, દેશકાલાદિનો મુક્તિવિવેક કરી કર્તવ્ય ચોજના ઘડનાર, તેને અમલમાં મૂકાવવાની શક્તિ ધરાવનાર, અને તેથીજ પૂજ્ય અને વંદનીય. હોય, તેમ તે વધારે સાફ કામ બજાવી શકે છે. જૈન ધર્મમાં આવા સમર્થ ઉપદેશકો યદ્યપિ ગણા છે. અહિં આ વાત લખતાં શ્રેષ્ઠને અભિમાન થાય છે કે જૈનમાં જે અનુવિધ સંઘનું અધારણ તથા તેના કર્તવ્યવિભાગ આદિની વ્યવસ્થા છે તે જડ સુંદર, ઉપદેશક અને સર્વ પ્રકારના દેશકાગ્રપરિસ્થિતિમાં કામ લાગી શકે તેવી ઉત્તમ છે. આ ધર્મે સ્ત્રીઓને વીસારી નથી, મોક્ષનો અધિકાર તેના હાથમાંથી છીનવી લીધો નથી, તેને પણ પરમ મતિ પામવાનો અધિકાર સ્વીકાર્યો છે; અને વિષેકવિરાગસંપન્ન મોક્ષેચ્છુ તેમજ શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણયુક્ત સ્ત્રી દષ્ટાનુસાર પુરુષની પેઠે જ દીક્ષા લઈ શકે છે. આવા સાધવીના વર્ગ માટે કેટલાંક ઉચા પ્રકારનાં અધારણો જાંધવામાં આવ્યાં છે. સાધુવર્ગના ઉપદેશનો લાભ સ્ત્રીવર્ગ મોક્ષકંઈ મર્યાદામાં પામી શકે છે; તેમનો સદવાસ અમુક નિયમો આધિન રહી સેવી શકે છે અર્થાત્ એ વર્ગનો વધારે લાભ લઈ શકાય એમ નથી. આ શ્રાવિકાવર્ગની ઉચ્ચ મતિ માટે સાધવીના વર્ગ જાંધાયો છે. સંસારની કડનામાં સ્ત્રીવર્ગ તરફથી વધારે નહિ પણ ધરાયે કરવા, તેને સ્વર્ગમય બનાવવા, સ્ત્રીનાં દુનર્ભય તેને વધાવત્ સમજાવવા, કર્તવ્યમાં દ્વિત્વાદ શેતી કરવા, ધર્મ અને નીતિના સંસ્કારો બરવા, તે સાધવી વર્ગને કેળવવાની ફેરફાર અગત્ય છે એ વગેરે જાળવવું વિચેચન કરવાનો અર્થ

પ્રસંગ નથી, એટલે એ સંબંધમાં મૌન રાખવું પડે છે. તો પણ સુવિચારક વિવેકી વાચક નેઈશકશે કે, આ ધર્મ અને નીતિના વેરાગ્ય, અને જ્ઞાનના સંસ્કારથી સંસ્કૃત થયેલા સામ્બી-વર્ગના સંસર્ગથી શિખી સ્ત્રીવર્ગ ધાર્મિક અને નીતિમય જીવન શિખી સંસાર સુધારી શકે છે, પોતાને અને પોતાનાં કુટુંબીઓને હૃદયગતિએ લઈ લઈ શકે છે. પુણ્ય અને સ્ત્રીવર્ગ કે રાષ્ટ્રિય સંસારના કાર્યના ભારથી ભ્રામ્યશે, ધર્મ અને પરમાર્થજ્ઞાન પામી શકવાને અનુકૂળ નહિ તેવી ક્રિયતિમાં રહેશે છે, તેમને સાધુ અને સાધ્વીવર્ગ કે જે કૃપાધિરહીન, નયિન છે, ધર્મ અને પરમાર્થનાં તંત્રા નીતિ અને વ્યવહારના સ્વરૂપને યથાવત સમજી તેમ સમજવી શકે છે, ઉત્તમ પ્રકારનો આરિવશીલ છે, તે, ધર્મનાં મુખ્યવસ્તુત યંધારણોને સેઈ પોતાના સાબ આપે-અન્યુદય અને નિઃશ્રેયમસાધક ઉપદેશ આપે-એ યંધારણ ફેરવું બધું કનમ છે! ધર્મ, નીતિ, ચારિત્ર્ય, સંયમ, નમ આદિ સાવિત્રરત્નિ અને પ્રતિજ્ઞાનાં પાતાપરબુદ્ધન ધ્યાનરે, કનમ સંસ્કારપાળી, રાંધમી, ચારિત્રવીર શાસ્ત્રનિર્દિષ્ટ લક્ષણથી પુરૂં સાધુસાધ્વીવર્ગ અને શ્રદ્ધા-નત્વનાયુક્ત બોજોબસો ધર્મ ઉપર રૂચિવાળો શ્રાવક શ્રાવિકાનો વર્ગ, આ ક્ષયેના સુપરિન સયોગ; અહીં આ દર્શન ફેરવું બધું રમ્ય, આકર્ષક અને રોચક છે! આ ફેરવું બધું જનનિદર યંધારણ છે! ધન્ય છે તે શામનના રચના-દાઓને! ધન્ય છે તેમની તત્ત્વભાવના તથા ક્રિયા-ક્રોડાદિના સહાયતાનપાળી ઉપદેશકવર્ગને, કે જેમના પ્રયાસથી, શુદ્ધ સંકલ્પોથી, સત્ય વિચારથી જનધર્મ એક વખત સર્વોપરી પડને પામી શુદ્ધો હશે; અક્ષર અને જહાંગીર જેવા આદર્શો પાસે પોતાના તીર્થસ્થળમાં કિંસા બંધ કરવાના પરવાના સેઈ મળ્યો હતો! એક વખત મોટા મોટા રાજા રાણાઓ આ શામનની સનામાં મસ્તક નમાવના હતા. નિઃસ્પૃહી ત્યાગી સાધુ મહાત્માઓના પગ પાસે પોતાના રાજ્યની સર્વ વિભૂતિ ઔચર્ય અર્પણ કરના હતા, તેમના સામે હાથ નેડી ઉભા રહેતા હતા; અને આ મહાત્માઓ પણ તત્ત્વભાવનાઓમાં, તત્ત્વચિંતનમાં, સ્વકર્તવ્યમાં એટલા મજન રહેતા હતાં કે એ સર્વથી શ્રેષ્ઠ પણ કનમ નહિ કે ધર્મ કરના નહિ. પરંતુ ક્યાં છે એ રમ્ય મનોહર ચિત્ર, ક્યાં છે એ ઉત્તમ વાનાપરબુદ્ધી યુક્ત ધ્યાનરે, ક્યાં છે એ જ્ઞાની આરિવશીલ સાધુ મહાત્માઓ, ક્યાં છે એ ધર્મ પર રૂચિ રાખનારો શ્રદ્ધાળુ શ્રેતાવર્ગ, ક્યાં છે એ વખ-તનાં શ્રેષ્ઠ સ્વાધ્ય પરીણામો? શી દાળની વિચિત્રતા, એકના અવગા યોગ! શી અગમ્ય કારણોની પરંપરા! આજ એમાંનું કશું નથી. 'કશું નથી' એટલે કેવળ શન્ય છે એમ નથી; અમારા આ હૃદયાર સમગ્ર રીતે છે નહિ, હોઈ શકે પણ નહિ, ગમે તેમ તોએ માનવ-દૃષ્ટિ પરિચિત્ત છે; અસુક મર્મતાથી બહાર તેની ગતિ નથી, એટલે આ દૃષ્ટિની પરિ-ચિત્તતા, તથા જ્ઞાનની અકપનાતા અંશ, એ હૃદયાર કલાકવાનાં કારણોમાં બળી નયવત, આવી રિધિતિમાં હૃદયારાયણ આ હૃદયાર મારે કપાય-પામી સાધુમહાત્માઓ તથા શ્રાવક વર્ગ અમાદિ રાખશે એવી આશા છે.

તત્ત્વભાષાદિ ઉપદેશોની તાલમેલ, શિખ, ક્ષેત્ર અને પુરતકેણણ, આહારપાણીની તલનીત અને ગોચરીના જ નિયમોનું પકનપાઠન જ્ઞાન, તથા ગામગપાટામાં સાધુ જીવન વ્યતીન થાય તો તેથી વધારે જોડની વાત કઈ છે વા? કેટલેક રથજે તો સમજ્યા વગ-રના મૂલસિદ્ધાન્તોના અશુદ્ધ મુખપાક સિવાય અન્ય શાસ્ત્રનાં વાચનનો, કાવ્ય વ્યાકરણ આદિત્ય કિરોમોષિ આદિના અભ્યાસનો, વિદ્યાર્થનો, અન્ય ધર્મના વિચારના સંસર્ગનો,

વગેરેનો સંપૂર્ણ નિષેધ હોય જ્ઞાન અને મુદ્ધારનાં દ્વાર બંધ થયાં છે. ધર્મને નામે સંકુચિત દષ્ટિ, વ્યેમ, જડતા ઉપદેશાય છે. અને કંઈ પણ સતિકયા થાય તો ધર્મનો ભંગ થાય, સમકિત નાશ થાય, ધર્મબંધ થાય, એવી માન્યતાથી દેવળ અહંત્વપૂર્વક આત્મપરાયણ રહેવામાં ધર્મ અને મુનિત્વ સમાયજાં રહ્યું છે. મુનિત્વ શામાં છે એનો શાસ્ત્ર તેમ વ્યવહારની દષ્ટિએ વિચાર કરતાં એમ તો નહિ જ જણાય કે, નિયમમુક્ત આનંદપાનતા પાલનમાં, રોજમાઝામાં ટાપટીપીમાં ભાષણમાં, નાટકીયાં ગાયનો રચવામાં અને જેવલેયો પુસ્તકો બહાર પાડવામાં મુનિત્વ સમાયજાં છે; તો પછી પરસ્પર વિદ્વેષ કરવામાં, અન્યનાં છિદ્રો તપાસવામાં, અન્યના જરૂર જેટલા દોષને મ્હોટો કરી બતાવવામાં, ઝીણી ઝીણી વાતોને મનમાં રાખી કુસંપ વધારવામાં, પોતાના વાડામાંનાં ઘેટાંઓ ખીચના વાડામાં ન ધુસી જાય તે માટે એક નાદાન બરવાડ જેટલા જ જુસ્સાથી મ્હોટા ટંગોરા લઈ સામસામા શબ્દવિધી બધાં પ્રહારો કરવામાં, શિષ્ય કરવા માટે એક અમુક શુદ્ધ્ય. જેટલી ચિંતા એવી ગમે તેવા પ્રપંચોમાં પડવામાં, અને બિચારા ભોળા અજ્ઞાન વર્ગને કસાવવામાં મુનિત્વ શાનું જ હોય? પરંતુ જરૂરોછના દોરામાં બાહ્યભૂત અને શતાં વસ્ત્રમાં મૂંઝાસીત મનાય છે તેમ, મુનિત્વ પણ એવા એવા નિષિદ્ધ વ્યવહારોમાં મનાય જાય છે. વિરાગ, અભ્યાસ, વિચારણા, ધર્મધ્યાન, યોગાનુષ્ઠાન, પ્રગલ્ભિતના સંદેશ, અબુદ્યસાધક ઉપદેશ અને શિક્ષણ એનાં તો સ્વભાવજ રચાં છે. કોઈ કોઈ ઉપદેશકનાં વ્યાખ્યાન કવચિત્ત સંભળાય છે. મનનાત્ મુનિરુચ્યેતે 'મનન કરે છે માટે 'મુનિ' કહેવાય છે' પરંતુ મનન શાનું? શું આધાર, નિશા, ભય, મૈથુનાદિ 'પશુધર્મોનું'? શું દેવળ આપદ્વાર્યનું? પરંતુ પદ્ધતિ કે પરિનિશ્ચયનું? શાસ્ત્રનિષિદ્ધ ત્યાગ્ય વ્યવહારનું? ના, ના, એમ તો નજ હોય અને નથીજ. એ મનન તે નિશા, શોધનાં, શરીર આદિના વિસ્મરણપૂર્વક આત્મભાવનું, શાસ્ત્રનું, શોકસ્થિતિનું, દેશકાલકાલિનું, વારંવાર અદ્વાની જતી જવાબદારીનું મનન છે. આવા મનનમાં મસ્ત એજ મુનિ. આવાં મનનને પરિણામે નીપજતી મંશય અને વિપર્યય-મી ની નિશ્ચિત કર્તવ્યપદ્ધતિને ઘડવામાં અને જવાબદારી અમલવામાં નિગમન એજ મુનિ. તેથી જ નિશ્ચિત સાધી ચુકે, બલસાગર તરી પાર ગએ, અહંત્વ દ્વારો શોકદિન અર્થે પ્રય-આવા સંપેદ 'યતિ.' 'આત્મદેવતામિ'માં કલ્પે છે કે- 'આત્મનાની શ્રમણ કલાવે: પી-કે જનમાં જ નહીં... " શાન્ત-શાન્ત-શીર-સુશોભન-શાન્ત-શાન્ત, આરિ, સંયમમાં બહુ મુંઝે, ઉપદારક અને સ... નિષ્કાલ-એધિધાર નુ-વંદનીય જનમુનિ છે. શાસ્ત્રીપતા આ ધર્મે સ્ત્રીઓને પીસારી નથી, મોક્ષની અધિધાર નુ-વંદનીય જનમુનિ છે. શાસ્ત્રીપતા તેને પણ પરમ ગતિ પામવાનો અધિધાર સ્વીકાર્યો છે; ૨ ચિત્તગત દોષોના સામર્થ્યશાત તેમજ શાસ્ત્રોક્ત લક્ષણયુક્ત સ્ત્રી દષ્ટાનુસાર પુરુષની મે તરફસાર ન વર્તીએ, તો આ-સાધવીના વર્ગ માટે દેશકાં ઉચા પ્રકારનાં અધારણો આપવી પડે છે-ભાગ્યવીએ પણ છીએ. ઉપદેશનો લાભ સ્ત્રીવર્ગ મોક્ષસંઘ મર્યાદામાં પામી મુક્તિપ્રાપ્તિ, પવન્યપદાશદિની યજ્ઞેલી નિયમો આધિન સ્ત્રી સેવા શકે છે-અર્થાત્ એ વર્ગનો વ નવચિત્તિત વચક વર્ગ, અદ્વાયતા નથી. આ આધિધારની કૃત્રિ માટે સાધવીના વર્ગ અમુક, મન્દજેનતા કમદ, મનમંદની સ્ત્રીવર્ગ તરફથી વધારો નહિ પણ ઘટારો કરવા, તેને સ્વમંચિત્તરશ્ય ધર્માભાસયુક્ત જડ-તેને યથાવત્ સમન્વયવા, કર્તવ્યમાં ઉત્સાદક્ષેત્રી કરવા, ધર્મકંઠે (કાંઈએ નો નદિર) પછો તે માધવી વર્ગને જગતવાની ફેટી અમલ છે એ વગેરે બાહ્ય. ખડે ધર્મોન્નિમાન, ચાલન-

સીલતા, હૃદયવિસ્તાર પરાયં હૃદિ, તત્ત્વભાવના અને જ્ઞાન પર દૃષ્ટિ, આંતર દોષો દાળવાની પ્રવૃત્તિ તથા હરેકની ક્ષુભ સાંભળવાની વૃત્તિ જેવામાં આવે છે. જમાનો વિચારસ્વતંત્રતાનો છે. ન્યાયસિદ્ધ પ્રમાણોની કસોટીએ ચકાવેલા સિદ્ધાન્તોજ સ્વીકારાય છે, દરેક સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ જેવાય છે, દરેક ક્રિયાનું પ્રયોજન-ફલ-વિધિ પૂજાય છે, જેવુંનું ચકાવી લેવામાં આવતું નથી: આવી સ્થિતિ થતી જાય છે-થવા પર છે.

આથી મુનિવર્ગ ઉપર પણ અસર થયા માંડી છે. એ વર્ગ પણ પોતાની ખરી મહત્તા શામાં છે તે આસ્તે આસ્તે સ્હમજવા લાગ્યો છે. જે કે પ્રમાણમાં અજ્ઞાન, અધકાર અને અચકામણુ વિશેષ છે ખરાં, તોપણ કંઈક સતોષ થાય એવી સ્થિતિસૂચક ચિન્ત્ન જેવામાં આવે છે ખરાં.

મુનિઓએ કેવા થયું અને યું કર્યું એ એ પ્રશ્નો હમેશાં વિચારવા નેહ્યો. તેમના કેટલાક ધર્મે દેશકાલાદિની દૃષ્ટિએ ફેરવાય છે: કેટલાક નથી ફેરવાતા. જમાનાનો વિચાર કરી પ્રભાવિત માટે તેમણે તત્પર રહેવું નેહ્યો. બ્રમવાન શંકર, બુદ્ધ, પતંજલી વગેરે પૂર્વાત્ત અને કેન્દ્ર, મીલ, હુર્બર્ટ સ્પેન્સર વગેરે પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞ. અર્થસાક્ષી, ન્યાયસાક્ષીના વિચારોનો પ્રવાહ, સંજ્ઞા, સહવાસ અને આગુબાગુની હવાને અંગે એસતા કેટલાક સંસ્કારો, એ સર્વપર લક્ષ રાખી હાલની કર્તવ્યચોજના ઘડવાનો દીર્ઘદૃષ્ટિથી અભ્યાસ કરનાર, ઘરેલી ચોજનાને અમલમાં મૂકનાર તેમજ મૂકાવવાની શક્તિ (સત્તા) ધરાવનાર મુનિવર્ગની અત્યારે જરૂર છે. પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞોના કડોએ અને સ્વપન્ન લેખોથી વાંદેશ યદ્ય નવશિક્ષિત યુવકોને નવીન પદ્ધતિએ જૈન ધર્મનાં સ્વરૂપભૂત તત્ત્વો સ્હમજાવવાની અગત્ય છે. નવીન પ્રિસેપ્સોફી સાથે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને સદખાવી સર્વ હકીકત બરાબર રીતે સ્હમજાવવા-ઉપદેશવા પ્રવૃત્તિ જ્ઞાનસામગ્રી મેળવવી નેહ્યો. પ્રજાની જરૂરીઆતો અને પરિસ્થિતિ સમજી તેમના હૃદય માટે વિચારપુરઃસર ઉપદેશપદ્ધતિ ઘડવી નેહ્યો. પ્રજાહિત અને આત્મહિતના વિચાર સંકર્ષો અને સત્ય વિચારોમાં નિમગ્ન રહેવું નેહ્યો. એમ અનેક વિધિઓ જમાનાની તત્ત્વે બતાવી સકાય એમ છે.

સમાજરૂપ ગાડાને યોગ્ય માર્ગે દોરી જવાનું સારથીપણું જૈને પ્રાપ્ત થયું છે એવો મુનિવર્ગ યોગ્યમાર્ગના જ્ઞાનવાળો, તેવે માર્ગે દોરી જવાથી શક્તિવાળો, કુશળ, વિવેકી હોયોજ નેહ્યો એ નિઃસંદેહ છે. એ વર્ગ તેવો થાય તે માટે પ્રયાસ લેવાનું કામ સર્વનું છે. વાસ્તવિક રીતે મુનિઓનો કર્તવ્યપ્રદેશ સંકુચિત નહિ પણ વિશાળ છે. વિસ્તારભવથી અહિં તો કંઈક દિગ્દર્શન આ પ્રમાણે થઈ શકે:—

(૧) મુનિહવનના પાંચો વિદ્યુદ્ધ વિરાગ અને વિવેક ઉપર રચાયાં નેહ્યો.

(૨) વિવેક-વિરાગસંપન્ન જ્ઞાની મુનિ હોય તેજ પોતાવા કર્તવ્યપ્રદેશનું સ્વરૂપ સ્હમજી તેમાં આરે ખૂણે વિચરી શકે છે.

(૩) કર્તવ્ય બાળુવાની કૃષ્ટિ, કર્તવ્ય સમજવાની શક્તિ અને કર્તવ્ય પાળવાની દૃઢતા એ કર્તવ્યનિજ્ઞતાનાં ત્રણ અંગ છે, આ ત્રણમાંથી એક પણ અંગ જેમાં ન્યૂન ન હોય તેજ કર્તવ્યનિજ રહી શકે છે.

(૪) આ વિવેકવિરાગચીક, જ્ઞાની, કર્તવ્યનિષ્ઠ. મુનિનો કાર્યપ્રદેશ વિશાળ હોય છે, અને વગર અત્યાગ ને તેમાં ઘૂમી શકે છે અને હિચ્ચાતમ પરિણામો લાવે છે.

(૫) હવે કર્તવ્યપ્રદેશનો અંગુલિનિર્દેશ કરીએ:—આ સૂચનામાં કંઈ અપૂર્વત્વ અમલકાર કે વિશેષતા જેવું છે એમ લેખકનું માનવું નથી; તો પણ તેની પરિચિન્ન દૃષ્ટિએ જણાવતું કર્તવ્ય સૌની પેઠે તે પણ જણાવે છે.

બધાં બધાં વિહાર કરવાનો હોય ત્યાં ત્યાં લોકોની રિયતિ, ધર્મરૂચિ, જરૂરીઆતો વગેરેનું જ્ઞાન મેળવી, પછી લાંબો વિચાર કરી, તદ્દનુસાર ઉપદેશપદ્ધતિ રાખવી અને કંઈને કંઈ સાફ કામ કરાવવું.

ધર્મની કેળવણીનો, પુસ્તકાલયોનો, સહજ્ઞાનનો પ્રસાર કરવો. ધર્મવૃત્તિને સતેજ બનાવી સમાજમાં ધર્મવૃદ્ધિ કરવી.

કુંસંપ, વિદ્વેષ, ઝઘડા, નડ, વાંધાનો સમૂહ નાશ થાય તે માટે જનતા પ્રયાસ કરવા.

શાસ્ત્રજ્ઞાન પામી તેનું સ્વસ્થ લોકોને સ્વભાગથી ધર્મને નામે ચાલતી દેશલીક વિનાશક રીતોનો નાશ કરવો; લોકોને ભ્રમમાંથી દાઢી સાચી દેહીકતથી વાકેફ કરવા.

સાધુશાળા અને સાધ્વીશાળા ખોલાવવી તથા સાધુસાધ્વીનો વર્ગ ઉચ્ચ પ્રકારનો તીવરે એવા પ્રયાસ લેવા.

નમાલા અથો બહાર પાડવાની, વંગતની બુદ્ધી ખેંચાઈ મેળવવાની, અને જે પ્રવૃત્તિ સામાન્ય ગૃહસ્થો પણ મેલી શકે તેવી પ્રવૃત્તિઓમાં પડી કવિ-પંડિત-શ્રેષ્ઠ-અથકાર કહેવાયવાની લાગસાને અટકાવી ભાગધી અને સંસ્કૃત બાળામાં નિષ્ણાત થઈ ધર્મશાસ્ત્રોનાં ગંભીર સ્વરૂપોના ચિંતનમાં મસ્ત થઈ અપૂર્વ તરવો બહાર લાવી નવીન પ્રકાશ પાડવો. હંદા ઉતરી ખરો મોતી બહાર આવવો. સખાડી ઉપર તરવાથી કે કાંઈ કાંઈ રખડવાથી તો નમાલાં શખલાં અને દોડીઓ જ મળશે. આવાં શખલાં અને દોડીથી રમવાની બાલ રમતો ખનિને શોભે નહિ.

જૈનો અને કેળવણી.

(લખનાર:-રા. રા. હિમ્મતજી ગણેશજી અંગરીઆ એમ. એ. એલ્. એલ્. બી.)

જગત આનંદથી ભર્યું છે કે દુઃખથી કેળવણીની જરૂર ત્યારથી સ્વીકારી છે અને તત્પરતાથી પગલાં ભરવા કમર કસી છે. પરંતુ, દીવગીરી સાથે જાણાવવું પડે છે કે એટલાં અર્થાં નાણાં ખર્ચાને હાથે ખરચવામાં આવે છે, છતાં કેળવણી વિષે સંગઠિત અભ્યાસ કરી, સ્વતંત્ર વિચારો બાંધી શકે તેવા કેળવણી-પૂજકો દેખાતા નથી. આવા કેળવણી-પૂજકોને આપણે જે ખરચ થાય છે તેનો લાભ જોડ્યો મળતો જોઈએ તેટલો મળતો નથી.

‘કેળવણી-પૂજકો’ એ નવો શબ્દ વાપરતાં તેનો હું શો અર્થ કંઈ છું તે મારે કહેવું જોઈએ. પૂજક એટલે પૂજનાર; કેળવણીને પૂજનારાઓ જૈનોમાં નથી એમ ન કહેવાય, જો પૂજકમાં હું ‘પૂજનાર’ એટલેજ અર્થ સમાવું તો પૂજક એટલે પૂજનાર ખરા, પણ હાલના આપણા ગતાનુગતિક પૂજનાર જ નહિ, પણ કેળવણી વિષયે ખડે જ્ઞાન મેળવી, આપણી જરૂરીયાતોનો ઉડો વિચાર કરી, ખરી કેળવણીના પ્રચાર માટે પોતાનું સર્વસ્વ તથા દર્મ, ખર્ચ ભક્ત પોતાના દેવને જેવી રીતે પૂજે-પૂજે તેટલું જ નહિ પણ—પોતાપણું ભૂકી જઈ, પૂજ્યદેવમાં જ પોતાપણાનો સમાવેશ કરી દે તેવા ભક્ત, તેવા અનન્ય ભક્ત-નેજ “કેળવણી પૂજક” હું કહું છું. ખાસ કરીને ત્રણ બાબતોના વિચારમાં જ પોતાનું જીવન-અગર જીવનની અસુક ધડીયો સમર્પવાને તૈયાર હોય તેવાજ કેળવણીપૂજક કેળવણી સંબંધે કાંઈક કહી શકે અને તેવાજ ખર્ચ લાભ આપી, વપરાતા પૈસાનો પૂરો બદલો લઈ શકે. તે ત્રણ બાબતો હું ત્રીયેની ગણું છું:-૧ ખરી કેળવણી કોને કહેવાય એ દેશકાળ અને પાત્રનો વિચાર કરી જાણવું; ૨ તેવી કેળવણી કેવી પદ્ધતિથી આપી શકાય તેનો વિચાર કરી, આચાર માટે માર્ગ નિર્દેશ કરવો. ૩ તેમ કરવા માટે જોઈતાં નાણાં એકઠાં કરવાં અને તેને સન્માર્ગે ખરચવા જીવનોડ પ્રયાસ કરવા. આવી રીતે પ્રયાસ કરનારાને અને ઉપર કહ્યું તેટલું જ્ઞાન અને વિચાર કરનારાઓનેજ હું ‘કેળવણીપૂજક’ કહું છું. આવો સંપૂર્ણાર્થમાં ‘કેળવણીપૂજક’ કાષ્ઠપણું નહિ’ હોવાથી જૈનોનો કેળવણી માટેનો ઉત્સાહ ખારી જમીનમાં પ્રવેશ કરનારા ઝરણ પેડે ગુમ યથ જલ્ય છે અને કેળવણી માટે ખરચનાં નાણાં અનુભાદક બીજાં પેડે કંતો સડી જાય છે અને નહિતર ખાણ કંગાળ પેલાશ આપે છે..

આ ખરેખર ખુશી યવા જેવું છે કે, જૈનો સારો પૈસો કેળવણી માટે ખરચી શકે તેવા છે અને ખરચે પણ છે. પરંતુ ઉપર કહેલા કારણને લીધે જો પૈસાનો પૂરો લાભ મળી શકતો નથી એ અભાવવાતો આ પ્રયાસ છે.

કેળવણી કેવી જાતની આપવી જોઈએ એ તો કાષ્ઠપણું વિચાર કરવું જ નથી. દેશકાળને ધ્યાનમાં લઈ ઘટતા કારણે સાથે કેળવણી આપવાનું જતી શકે તો, ખરેખર, જૈનો પણ એક આગળ પડતી કોમ યથ જલ્ય. હમણાં તો જૂને ચીથે વગર વિચાર્યેજ ન જવાય છે; અને તેમાં માત્ર ધર્મનો વિષય ઉમેરાય છે: તે ઉમેરો પણ કેટલાં સાદાં ક્ષણ આપશે એ તો અત્યારે કાંઈ કહી શકે નહિ.

જૈનો એ મુખ્ય કરીને વ્યાપારી પ્રજા છે. આપણા હાલના રાજકર્તાઓ પણ એક વ્યાપારી પ્રજા જ છે એમ સામ્ય આપીએ તો તેમાં અત્યુક્તિ કે ખુશામત કહેવાને કંઈ કારણ નથી. પોતાની પરંપરાપ્રાપ્ત વૃત્તિને પોષી, કેળવી, સમર્થ કરવામાં આવે તો ભવિષ્યમાં જૈનો શું ન કરી શકે એ કહી શકાય નહિ. પણ તેવાં 'સામર્થ્ય' માટે કંઈ જાતની કેળવણી ઇષ્ટ છે તે વિચારવું જોઈએ. તે વિચારવા માટે કેળવણીનાં શાસ્ત્ર અને તેની કળાનો પણ ગાઢ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. બધાં મુધી જેવા વિચારને જ પોતાના હૃદયનું મુખ્ય લક્ષ્ય બનાવનારા ન-નીકરો. ત્યાં મુધી કેળવણીની દિશા નિર્ણીત થઈ શકશે નહિ. માટે પહેલી જગ્ગર તો કેળવણી વિષે સંપૂર્ણ, સર્વતોમુખ, સર્વગ્રાહી, અને સ્વતંત્ર અભ્યાસ કરનારની મોટી જગ્ગર છે. જો જૈનોમાં તેવા ન-નીકરો શકે તો જીજ્ઞેષી પણ તે જાતની મદદ લેવામાં નાણું ખર્ચવાં પડે તો તે પણ જ્ઞાનકારક ખર્ચ છે એમ સમજવું જોઈએ.

હાલ તેવું કોઈ નહિ હોવાથી, હાલના જૈનોનાં-કેળવણીખાતાંઓપર દેખદેખ રાખનારા કૃતિ વક્રીકર્મમાંના હિસાહી પુરોગ અને તે પણ ન મળે તો વેપારીવર્ગમાંથી કોઈ મહેનતુ સ્વયંસેવકો હોય છે. વક્રીકરો ધંધો અને વેપારીની ઉચોગી હાંદગી દેખદેખ માટે પણ બાગ્યે જ દુરસદ આપી શકે છે. તો પછી કેળવણીની દિશા બતાવવાનું તો તેવા લોકોથી કેમજ બની શકે? અને કદાચ કોઈ તે બાબતપર મહેનત કરવા વિચાર રાખે, તોપણ તેમના પ્રવાસ છુટાછવાયા અને ઠાણ ઠાણનાજ હોઈ શકે.

બ્યારે લોકોની આંખમાં સામેથી પેસી જાય તેવાં પરિણામ બતાવી શકાતાં નથી, ભારે સ્વાભાવિક રીતેજ લોકો નાણું આપવામાં ઉદાર રહી શકતા નથી. એટલે જૈનોની કેળવણીની સંસ્થાઓમાં બીજી મુશ્કેલી નાણાંની પડે છે. એક વખત તો એક સંસ્થા તાબડ-તોપ કાલવામાં આવે છે, પણ પછી તે નિભાવવા માટે જોઈએ તેટલાં નાણાં નહીં હોવાથી જેમ તેમ કરી તેને ચાલુ રાખવામાં આવે છે. કેળવણી સારી આપવાના કે તેને માટે સારા શિક્ષકો કે આરાં સાધનો પૂરાં પાડવાના વિચાર માત્રને દૂરજ કરી દેવા પડે છે. માત્ર ઉધારેલું જાતું કેમ ચાલે તેટલોજ વિચાર રાખી ગમે તેવું કામ સ્વીકારવું પડે છે. આવી સ્થિતિના ગેરફાયદાનું વિવેચન કરવાની જગ્ગર નથી. જો કોઈપણ એકાદ સંસ્થામાં ઉપર દરતી નજર નાખશે તોપણ જાણી શકશે કે ઉપરની ટીકામાં કેટલું સત્ય છે.

જૈનો પંસા ખર્ચવે જાડજ ઉદાર છે, જૈનો નવા પ્રયાસો એટલે જાડજ સાદસિદ્ધ હોય છે, જૈનો પદોપકાર માટે સદા તત્પર હોય છે, જૈનો સ્વધર્મ માટે જાડજ સુરત હોય છે, જૈનો એવી મુંવાળી અને શુભકરજ ક્રમ છે કે સારા રસ્તા બતાવવામાં આવે તો તે પુર્વ વળી શકે છે; આવા ક્રમના સાદહક શુભેતો લાભ લેવો અને તેનાં સારામાં સારાં પરિણામ લાવવાં એ દરેક સમજુ જૈનનું અને બીજા પણ—શુદ્ધીનું પમ કર્તવ્ય છે. તે કર્તવ્યનાં બાનથી જ ઉપરની ટીકા કરવામાં આવી છે અને આશ્ચર્ય છે કે તેનો સારો અર્થ લેવામાં આવશે અને જૈન બાદજો તેમના કેળવણી માટેનાં પગલાંઓ વધારે તરારથી અને વધારે લાભ આપી શકે તેવી રીતે બદલાવું ચાલુ રાખશે. વધારતું.

सद्धर्म-सन्देश.

मन्दाकिनी दयाकी, जिसने यहां बहोई ।
 हिंसा कठोरताकी, कीचड़को धो बहोई ॥
 समता सुभिवताका, ऐसा अमृत पिलाया ।
 द्वेषादि रोग भागे, मदका पता न पाया ॥ १ ॥
 उस ही महान् प्रभुके, तुम हो सभी उपासक ।
 उस वीर वीर जिनके, सद्धर्मके सुधारक ॥
 अतएव तुम भी वैसे, बननेका ध्यान रखो ।
 आदर्श भी उसीका, आँखोंके आगे रखो ॥ २ ॥
 संकीर्णता हटाओ, दिलको बड़ा बनाओ ।
 निज कार्यक्षेत्रकी अव, सीमाको कुछ बढ़ाओ ॥
 सबहीको अपना समझो, सबको सुखी बना दो ।
 औरोंके हेतु अपने, प्रिय प्राण भी लगा दो ॥ ३ ॥
 ऊँचा उदार पावन, सुखशान्तिपूर्ण प्यारा ।
 यह धर्मवृक्ष सबका, निजका नहीं तुम्हारा ॥
 रोको न तुम किसीको, छायामें बैठने दो ।
 कुल जाति कोई भी हो, संताप मेटने दो ॥ ४ ॥
 जो चाहता हो अपना, कल्याण, मित्र ! करना— ।
 जगदेकबन्धु जिनका, पूजन पवित्र करना ॥
 दिल खोल करके करने दो, चाहे कोई भी हो ।
 फलतेहें भाव सबके, कुल जाति कोई भी हो ॥
 सन्तुष्टि शान्ति सची, होती है ऐसी जिससे ।
 ऐहिक क्षुधा पिपासा, रहती है फिर न जिससे— ॥
 यह है प्रसाद प्रभुका, पुस्तक-स्वरूप इसको ।
 सुख चाहते सभी हैं, चखने दो चाहे जिसको ॥
 यूँ रूप अमेरिकादिक, सारे ही देशवाले ।
 अधिकारि इसके सब हैं, मानव सफेद काले ॥

अतएव कर सकें वे, उपमोग जिस तरहसे ।

यह वाँट दीजिए उन, सबको ही उस तरहसे ॥ ७ ॥

यह धर्मरत्न धनिकों !, भगवानकी अमानत ।

हो सावधान सुन लो, करना नहीं खयानत ॥

दे दो प्रसन्न मनसे, यह वक्त आ गया है ।

इस ओर सब जगतका, अब ध्यान लग रहा है ॥८॥

कर्तव्यका समय है, निश्चित हो न बैठो ।

थोथी बड़ाइयोंमें, उन्मत्त हो न ऐंठो ॥

सद्धर्मका संदेश, प्रत्येक नारि नरमें ।

सर्वस्व भी लगाकर, फैला दो विश्व भरमें ॥ ९ ॥

—समय।

अनुविध संघने संदेशो.

अने

प्रभुप्रार्थना.

दरिणी.

श्रीगंत, संत, धर्मंत, लक्ष्मीवंत, जय परतावन्ते,

लावक तथा नायक तभारा, श्रेय कार्य सन्तवन्ते;

अभिमान ते सेतान तऊं, धरौ भंत पूज्य भभावन्ते,

पर आपर पथे जैनतां वर, निर्गुद तत्त जगुवन्ते. १

द्वारिद्र दुर्गगता भरी, भग अनुव अजे लावन्ते,

तिमिरा तगुं दण तोडी, श्रेय प्रकाश अति प्रकाशवन्ते;

दंजे भरी रसजस ददय, शुभ भव्य जेल भजवन्ते,

शासनपति समुदायभां, उपन नवीन जभावन्ते. २

श्री पर्यवण्तां प्रतिष्ठमलु करी, पाप ताप पनावन्ते,

जैनो तजो जय धाम जेवी, भावना शुभ भावन्ते;

नरवीर धीर गंजीर जनी, भदावीर पथ भजावन्ते.

समस्त सभाज सुधारवाना, अंग दंग दयावन्ते. ३

भाया छपर तछ जंतुपर, भरी भिन्नता दशावन्ते.

जय श्रु जैन सभाजभां, चार विप्य जगवन्ते;

नीस्तेजतातो नाथ करी, विदु अभय वेग अपावन्ते,

अरुती इया दिन दिन प्रत्ये, (अने) सान्निध्य दयावन्ते. ४

—संनधिप्य (विजयी)

(૧). સ્થૂલભદ્ર અને કોશા.

“સતોય રૂપી ઐશ્વર્યના પાંછક એવા પુરૂષો સમ્યકને પસંદ કરતા નથી, જેવી રીતે કે સ્થૂલભદ્રે મંત્રીની પદવી તથા દહને સંયમ અંગિકાર કર્યો.

સ્થૂલભદ્રનો જન્મ વીરાત ૧૧૬ માં (ઈ. સ. પૂર્વે ૪૧૦ માં) થયો હતો. તેણે વિધાભ્યાસ સારી રીતે કરી યુવાન અવસ્થા યાત્ર કરી. ૧૮ વર્ષની યુવાન વયે એક વખત પિનોદ કરતો સતો મિત્રોથી પરિવ્રત થઈ વન જ્ઞેવાને ગયો. પાછો આવતાં તેને કોશા નામની વેશ્યાએ જોયો. કોશા (કોશ્યા) ને નંદરાજની એક એક અણિક હતી. તે બહુ સ્વચ્છવાન હતી અને રૂપમાં દેવાંગનાથી પણ વધતી-તે વેશ્યાએ સ્થૂલભદ્રના રૂપથી મોહિત થઈ તેને પાન કરવાના મિત્રથી ખોટી કરી ચાતુર્થશુણ્યે તેનું ગિત વશ કરી લીધું. સ્થૂલભદ્ર પણ તેના શુણ્ય ને રૂપથી રંજીત થઈ ને વેશ્યાને ઘેર રહ્યો. અને તેની સાથે વિપવશુખ ભોગવતો સતો તે નવા નવા પિનોદ કરવા લાગ્યો. તેના પિતા પણ પુષ્કળ દ્રવ્ય મોકલવા વડે તેનું ઇચ્છિત પૂર્ણ કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ૧૨ વર્ષ સુધી એટલે ૩૦ વર્ષની વય સુધી સ્થૂલભદ્રે સાદીઆર કોડ સોનામહોરનો વ્યય કર્યો. કહ્યું છે કે—

“ક્ષત્રિઓનું દ્રવ્ય ધણું કરીને ઘોડો, શત્રુ, અને અદિગતોમાં, કૃષણ પુરૂષોનું ભૂમિમાં, વ્યસની પુરૂષોનું સ્ત્રી, જુગાર અને ચોરીમાં, વેશ્યાઓનું શંગારમાં, વણિકગતનું વ્યાપારમાં, ખેડોતોનું ખેતીમાં, પાપી પુરૂષોનું મદ્યમાંસમાં અને સુકૃતી પુરૂષોનું ધર્મેષકારના ક્લિસવમાં લાય છે.”

(૨) વરુચિનો પ્રયોગ અને પિતાનું મૃત્યુ.

આ વખતે ઈ. સ. પૂર્વે ૩૮૦ માં શકટાજ મંત્રીનું મૃત્યુ વરુચિ બ્રાહ્મણે કરવા પ્રયોગથી થયું. આ વરુચિ કોણ હતો, શું પ્રયોગ કર્યો અને કેવી રીતે મૃત્યુ થયું તે કહીશું. આગ નગરમાં કવિ, વાદી, વ્યાકરણો વગેરેમાં શિરોમણિ સરજો વરુચિ નામે એક મોટો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે દમ્ભેશાં સરસ્વતીના પ્રસાદથી ૧૦૮ કાવ્ય નવાં રચતો અને તેની નંદરાજને ભેટ કરતો, પરંતુ એ કાવ્યોમાં મિથ્યાત્વ રહેતું હોવાથી શકટાજ મંત્રી ને બ્રાહ્મણનાં રાજ્યના દેખનાં વખાણ કરતો નહોતો, તેથી ભૂખનિ તેને કાંઈ ધનિયમ આપતો નહિ. વરુચિને ખેદ થયો અને રાજ્યનું જ્ઞાન મેળવવા માટે શકટાજ મંત્રી કાર્યભૂત છે તો તે કંઈ સ્તુતિ કરે તેમ કરવા તેની સ્ત્રીનું (સામ્યજરેનું) આરાધન કરવા માંડ્યું; એક દિવસે મંત્રીપત્નીએ ખુશી થઈ કહ્યું ‘તારે કંઈ કાર્ય હોય ને મને કહે.’ ત્યારે તેણે કહ્યું કે ‘આપનો સ્વામી રાજ્ય પાસે માંસ-કાવ્યની પ્રશંસા કરે એ માટે જોઈએ છે.’ ત્યારે તેણીએ પછી તેના ઉપરોધથી તે પાન પોતાના સ્વામીને કહેતાં સ્વામીએ જાણ્યું કે ‘તે મિથ્યાગ્રંથિ છે માટે તેની પ્રશંસા નું નહિ કહે.’ પણ આખરે તેણીના બહુ આમંદથી તે પાન મંત્રીએ ક્યૂત કરી; કારણ કે અંધ, સ્ત્રી, બાલક તથા મૂર્ખ-એ આરતો આમદ ફરતેજ છે.

વરરૂચિ ત્યાર પછી રાજ્ય પાસે પોતાનાં કાવ્યો બોલવા લાગ્યો ત્યારે મંત્રીએ તેની પ્રશંસા કરી અને રાજ્યએ સંતુષ્ટ થઈ ૧૦૮ સોના મહોર આપી અને હમેશાં એવી રીતે ૧૦૮ સોના મહોર રાજ્ય દેવા લાગ્યો. મંત્રીએ રાજ્યને આમ કરતો જોઈ પૂછ્યું ‘આ આપ શું કરે છે?’ ત્યારે રાજ્યએ કહ્યું ‘કલ્પ તે’ તેની પ્રશંસા કરેલી તેથી જ હું તેને દાન કરું છું, કારણ કે જો હું મારી પોતાની ઈચ્છાથી જ કરતો હોઉં તો પહેલાં જ શા મારે ન આપત?’ ત્યારે મંત્રીએ કહ્યું ‘મેં કંઈ તેની પ્રશંસા કરી નથી, પણ આપનાં કરેલાં કાવ્યો હિતમ છે એમ મેં પ્રશંસા કરી છે.’ ત્યારે રાજ્યએ કહ્યું ‘તે બ્રાહ્મણ બીજાનાં કરેલાં કાવ્યો અહિં પોતાના નરી કે લેખાવીને સ્તુતિ કરે છે તે બાબતની ખાતરી શું?’ ત્યારે મંત્રીએ યુક્તિ શોધી કહાડી કહ્યું કે ‘તે કાવ્યો તો મારી પુત્રીઓ (કે જે ઉપર કહેવા મુજબ સ્મરણ શક્તિવાળી હતી) પણ જાણે છે અને હું તેની આપને આવતી કાલે પ્રભાતે ખાતરી કરાવી આપીશ. ’

બીજી સવારે મંત્રી પોતાની ૭ પુત્રીઓ સહિત રાજસભામાં આવ્યો. વરરૂચિ નવાં કરેલ પોતાનાં ૧૦૮ કાવ્યો બોલ્યો. તે પહેલી પુત્રીએ સાંભળ્યાં એટલે કરી બોલી ગઈ, પછી બીજી બોલી ગઈ, એમ અનુક્રમે સાતે પુત્રીઓ તે કાવ્યો બોલી ગઈ! રાજ્યએ ચમત્કાર પામી મંત્રીને કહ્યું: “ આપની પુત્રીઓ સાક્ષાત્ સરસ્વતી છે. ” અને વરરૂચિપર શ્રદ્ધા થઈ તેને દાન આપતું બંધ કર્યું, કેમકે મંત્રીઓના ઉપાયો નિમલ-અનુમલ કરવામાં સમર્થ જ હોય છે.

હવે તે બ્રાહ્મણે એમ કરવા માંડ્યું કે દરરોજ પ્રભાતે ૧૦૮ કાવ્યથી જમગાની સ્તુતિ કરીને તે તેની પાસેથી ૧૦૮ મહોરો મેળવવા લાગ્યો. આ વાત સર્વ લોકમાં પ્રસિદ્ધ થઈ તેથી એની સ્તુતિ થવા લાગી. “ અહો! આ બ્રાહ્મણ તો પુણ્યવાન છે, જ્ઞાનવાન છે-પૂર્વે તેણે જ્ઞાનની આરાધના કરી હતી: કારણકે કહ્યું છે; કે-જ્ઞાનદાનથી જ્ઞાનવાન થવાય છે, અભયદાનથી નિર્ભય થવાય છે, અજ્ઞાનથી મુક્તિ થવાય છે અને આપધાનથી નિરોગી થવાય છે. ” આ વાત રાજ્યએ લોકોના મુખથી સાંભળીને મંત્રીને કહી. રાજદ્રાવ મંત્રી મહાનિપુણ અને ચતુર હતો, તે સમજી ગયો કે દેવતાની આવી પ્રસાદી બ્રાહ્મણપર થઈ છે એ વાત ખોટી હોવી જોઈએ અને કંઈક યુક્તિ તે બ્રાહ્મણે કરી હોવી જોઈએ. આમ વિચારી જવાબ આપ્યો કે ‘ રાજ્ય! જો એમ હોય તો આપણે પ્રભાતમાં ત્યાં જઈ નવરંજને બેઠા ખાતરી કરીશું. ’ રાજ્યએ પણ તેમ કરવાને કબૂલ કર્યું. પછી સંધ્યાકાલે મંત્રીએ શ્રમ માણસોને નદીને કિનારે તેની તપાસ કરવા મોકલ્યા. તેમાંનો એક કોઈ જોઈ ન શકે તેમ એક પક્ષી માથે જાડીમાં બસાવેને બેઠો. રાત્રીનો સમય હતો. અંધકાર હતો તેવામાં વરરૂચિએ શ્રમ રીતે ત્યાં આવી નદીના પાણીમાં સોના મહોરોની ચેકી રાખીને પાછો તે પોતાને ઘેર ગયો. પછી પેલા શ્રમ પુરૂષે તેના (વરરૂચિના) છપ્પીન સરખા તે ચેકીને લઈને શ્રમરીતે આવી મંત્રીને સોંપી. હવે પ્રભાતે મંત્રી પણ તે ચેકી પોતાની સાથે શ્રમણે રાખીને રાજ્યની સાથે જમગાને કિનારે ગયો ત્યાં તે વખતે વરરૂચિ પણ ત્યાં આવ્યો. આ વખતે તે મૃદ

x ભગવતેશ્વર આદ્યતીર્થમાં ૫૦૦ ની સંખ્યા આપી છે.

જંગલ નદીને કિનારે પાટલીપુત્ર નગર આવેલું છે.

રામ પણ જોવા આવેલો છે તે જાણીને પોતાની ઉદ્વેગતાનું માન લાવીને વિસ્તારસહિત ગંગાની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. તે સ્તુતિ કર્યા પછી તેણે જોયું કે યંત્ર પોતે જોડાયું હતું તે ચકાવ્યું પણ સોનામહોરની પોટલી તો તેના હાથમાં આવીને પડી નહિ; પછી તો તે હાથથી કરીને તે પોટલી શોધવા લાગ્યો, પણ નહિ જડવાથી મૌન રહ્યો. પછી મંત્રીશ્વરે કહ્યું “ કેમ ! આટલી સ્તુતિ કર્યા પછી પણ ગંગા આજ કંઈ નથી આપતી ? બીજું તો રહ્યું પણ તારું થાપણ તરીકે રાખેલું દ્રવ્ય પણ ગંગા ન આપે ? કે તારે આવી રીતે તે શોધવું પડે છે ! ” ત્યારે બ્રાહ્મણે કહ્યું “ કંઈ સમજાવતું નથી. આજસુધી તો ગંગા માંડ માંડ આપતાં, આજ આપતો નથી. શું કરવું ? અભાગ્ય ઉદય આવે છે ત્યારે પુરોહિતે દારિદ્ર્ય આવે છે. ભાગ્યોદય થાય છે ત્યારે તો સરસ્વતી પણ વશવર્તી થાય છે.” આ ક્ષિપરથી મંત્રીએ પોતે પેલી પેલી ખતાચી અને પૂછ્યું કે “ એ કોની છે ? ” બ્રાહ્મણ વિચારમાં પડ્યો; જો એ મારી નથી એમ કહું, તો પેલી જાય છે, અને તે મેં મૂકી હતી તેથી મ્હારી છે એમ કહું તો ખોટા કહું છું. આખરે મારી નથી એમ કહીશ તો લક્ષ્મી સમજાગી જતી રહેશે એ દીક નહિ તેથી બોલ્યો કે “ તે મારી છે. ” આથી સર્વને ખબર પડી કે વરરૂચિએ ગંગા નદીમાં એક યંત્ર જોડાયું હતું અને તેની અંદર ૧૦૮ સોના મહોરને છુમકામાં બાંધીને રાખતો. પછી પ્રભાતમાં ગંગા નદીમાં સ્નાન કરીને તે તે યંત્રને પગથી દાખતો તેથી તે સોનામહોરની પેલી કિલ્લોને તેના હાથમાં પડતી. આ જાણી રામ અને લોકોએ તેને ચિત્કારી દાડ્યો. આના પરિણામે-ત્યારથી આ બ્રાહ્મણ મંત્રી ઉપર વેર રાખવા લાગ્યો અને તેનાં છિદ્ર જોવા લાગ્યો.

હવે વરરૂચિ પણ મનમાં ઈર્ષ્યા લાવીને મંત્રીપર પોતાનું વેર વાળવાની ઇચ્છા કરવા લાગ્યો, તેથી મંત્રીના ઘરની સઘળી વાતો મંત્રીની એક દાસીને મળીને પૂછવા લાગ્યો. એક દિવસ તે દાસીએ વરરૂચિને કહ્યું કે શ્રીવક્ત્રના લગ્નમહોત્સવમાં મંત્રી રામને પોતાને થેર જમાડવાનો છે, અને તે દિવસે રામને ભેટ આપવા માટે તે સસ્ત્રો તૈયાર કરાવે છે; કારણ કે રામને તે ભેટ અત્યંત પ્રિય હોય છે. આનો લાભ લઈને છાત્રના જાણનારા એવા તે વરરૂચિએ ગામના છાત્રઓને ચણા આદિક આપીને ગામમાં એવું બોલવાને શિખવ્યું કે ‘ રામ એમ જાણતો નથી કે શક્રદાસ મંત્રી પોતાને (રામને) મારીને શ્રીવક્ત્રને ગાદીએ બેસાડવાનો છે. ’ છાત્રોએ હમેશાં આનું આનું બોલવા લાગ્યા એટલે શ્રેષ્ઠના મુખથી રામને ખબર પડતાં તેણે વિચાર્યું કે “ જાળકેતુનું પચન અન્યથા હોય નહિ; કારણ કે કહ્યું છે કે—દિવસે વિચળી નિષ્કળ હોય નહિ, રાત્રિનું ગર્જન નિષ્કળ હોય નહિ, સ્ત્રી કે જાળકેતુનું પચન, અદૃશ્ય વાણી અને દેવતાં દર્શન નિષ્કળ હોય નહિ. ” આવી ખાત્રી કરવા રામને પોતાના એક ગુપ્ત માણસને મોકલ્યો. તે માણસ મંત્રીના ઘરનો ઘટાં જાણ્યો કે છાત્રો તૈયાર થાય છે. પછી એવા વખતે મંત્રીએ આવીને જેનો રામને નમસ્કાર કર્યો કે નુરત રામને શોધવી તેના સન્મુખ પણ જોયું નહિ.

મંત્રીએ નુરત રામનો બાવ જાણી સેઠ થેર આવી શ્રીવક્ત્રને કહ્યું : ‘ દેહને મારા વિનં રામને કંઈ ખૂદ સમજાવ્યું છે, માટે આ આપણા કેવળો અદરમાત દય વધાનો વખત નજીક આવી પડ્યો છે. પણ જો દૃઢ કહું તેમ તું કરે તો મારું કલનું રક્ષણ થઈ શકે તેમ છે. માટે હવે ત્યારે રામને નમન કરું ત્યારે તારે માંડ મરનક હોડી નાંખવું અને

કહેવું કે સ્વામીનો અભક્ત સેવક એવો પિતા પણ વધ કરવા લાયક; માટે ઘડપણથી મૃત્યુને યોગ્ય થયેલો એવો હું જે આવી રીતે મૃત્યુ પામીશ, તો તું મારા કલયદનો સ્ત. ભરૂં થઈને સાંખા કાળસૂઝી આનંદ પામીશ.

શ્રીયક આંખોમાં આંસુ લાવી કહેવા લાગ્યો—‘હે તાત ! આવું ઘોર કર્મ તો એક કસાઈ પણ શું કરી શકે ખરો ?’

મંત્રીશ્વર—‘એવો એવો વિચાર કરીને તો તું કેવળ ઘેરીના મનોરથોને સંપૂર્ણ કરીશ. માટે નેટલામાં રાત્ર કુટુંબસહિત મને મારી નાંખે નહિ તેટલા સુધીમાં એક પ્રકત મારા જ નાશથી આખા કુટુંબનું તું રક્ષણ કર. વળી હું મુખમાં તાલપુટ નામે ઝેર રાખીને નમસ્કાર કરીશ, તેથી મને હણવાથી તને પિતૃહત્યાનું પાપ પણ લાગશે નહિ.’

આવી પિતાની શિખામણથી શ્રીયકે તેમ કરવા કચ્છકચ્છ અને તે પ્રમાણે જ કચ્છ. આગામી કાલના મુખ માટે છુદ્ધિમંતો પોતાના નાશપર્થિત પણ ભયકર કાર્ય કરે છે.

આથી રાગને સંજ્ઞામપૂર્વક પૂછ્યું—‘હે વત્સ ! તે આ કુદર કાર્ય શું કર્યું ?—તે કયા પિતાનો વધ કેમ કર્યો ?’

શ્રીયક—‘જે મારા સ્વામી એવા રાગનો દ્રોહી ધાય તેને એવી જ શિક્ષા થવી જોઈએ ! જ્યારે આપે મારા પિતાને દોષિત જાણ્યા ત્યારે મારે તેમનું મરણ કરવું પડ્યું, કેમકે ચાકરોએ તો સ્વામીના ચિત્તને અનુસારે જ વર્તવું જોઈએ. વળી ચાકરો પોતે જ્યાં સુધી દોષોને જાણે ત્યાંસુધી જ તેઓ તેના ઉપાય માટે વિચાર કરે, પણ જ્યારે સ્વામી પોતે જ તે દોષોને જાણે ત્યારે તેમાં ચાકરે વિચાર કરવા જેવું હોય જ નહિ !’

રાગને ફરીથી કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તેણે પેલા ‘આહાણું’ સ્વરૂપ કહી ખતાવ્યું, તે ઉપરથી નંદરાગને આહાણું દેરાત્યાગ કરાવ્યો. પછી શકરાગની સર્વ ઔર્ધ્વદૈદિક ક્રિયા અગ્નિસંસ્કાર કર્યા પછી શ્રીયકને કહ્યું : “તને ધન્ય છે ! તું જ સમજા સેવકોમાં શિરોમણિ છે. રાક્ષામાં સેવકનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તેવો જ તું છે. કહ્યું છે કે જે યુદ્ધને પ્રસંગે આગળ ચાલે, નગરમાં પાછળ ચાલે, મહેલમાં દ્વાર પાસે સદા ઉભો રહે, તે સેવક રાગને વક્ષ્ય ધાય. વળી સ્વામીએ બોલાવ્યો હતો ‘ચિરંજીવ’ એમ કહે તે, કૃત્યાકૃત્યમાં ચતુર, અને જે પોતાના ધ્યાનમાં આવ્યું એમ કરનારો ન હોય તે સેવક રાગને વક્ષ્ય ધાય; તેમજ તેજસ્વી એવો સૂર્ય પણ જેમ કિરણો વિના દીપ્તો નથી, તેમ લોકો પર અનુબદ્ધ-દયા કરનારો એવા સેવકો વિના રાગ દીપ્તો નથી. આમ છે માટે, હે શ્રીયક ! તું મંત્રી-મુદ્રા ગ્રહણ કર.”

શ્રીયક—‘મારો મોટો ભાઈ સ્મૃત્વન દેવતા મણિકાના આવાસમાં પિતાનું કૃપાથી ભોગવિદ્યાનો ભોગવે છે તેને એ મુદ્રા આપો.’

રાગને વિચાર્યું કે ‘આહો ! આવો નિર્લોભી મેં કોઈ જોયો નથી, કારણ કે પૃથ્વી ઉપર તો ઘણું કરીને બહુ લોભીઆ જ દેખાય છે, લોભને વશ તો તેઓ વિદેશ ગમ્ય છે, સમુદ્રમાં પણ ફરે છે, વળી નૃપથા પણ ભયકર છે. કહ્યું છે કે—સર્વ, દાંત પડી ગયા, છુદ્ધિ નહીં થઈ ગઈ, હાથ પગ કપવા લાગ્યા, આંખમાંથી પાણી સરવા લાગ્યું, ગળ ગળી

ગયું, સૌંદર્ય નાશી ગયું અને યમરાજની મોટી દાસી જે જરા તે પણ આવી, છતાં તુષ્ણા એ એકલી જ સુખદા દૃઢચરિત્રી નગરમાં નૃત્ય કરે છે.’

પછી રાજાએ સ્થૂલભદ્રને તેડવાને પોતાના સેવકને મોકલ્યો. તેણે તે વેશ્યાની ચિત્ર-શાળામાં દેવાંગના સરખી તે સ્ત્રી સાથે પાસા રમવામાં તક્ષીન યએલા સ્થૂલભદ્રને પ્રણામ કરીને શકટાળ મંત્રીના મૃત્યુવિષે વાત કરી અને કહ્યું કે ‘તેથી હવે રાજા આપને મંત્રી-મુદ્રા આપવાના છે તે માટે બોલાવે છે!’ તે વખતે વચ્ચેવાત થયો હોય તેમ તેને લાગ્યું. નયનમાંથી આંસુ પડવા સાથે સુખતું તાંબુલ નાંખી દેતાં તેણે કોરમા પાસે દરબારમાં જવાની રજા માગી.

કોરમા—‘હે સ્વામિન! જેમ વર્ષાઋતુમાં પાણી ચડવાથી કમલિની (પોયણી) બૂટે નહિ, તેમ સંધ્યા પ્રસરતે એકલી વાર કોણ વાટ જોશે? ખીજા જે જોડલાં છે, તે અખંડ સુખ પૈભવને ભોગવે છે, -તેઓ ક્યારે પણ વિરહના દુઃખને દેખતાં નથી પણ તેઓનો ક્યારે વિરહ યાય છે ત્યારે તેમને મરણથી પણ અનંતગણ દુઃખ લાગે છે. વિરહના દુઃખથી ભય પામેસો મહાદેવ ત્રણ લોકની લાજ ત્યાગ કરીને જીવે પાસે રાખીને અર્ધ-નારી જટશ્વરરૂપ થયો-એવો એ મહાદેવ તે એક પ્રશંસવા યોગ્ય છે’-આમ કહી, તેણીએ વિનંતિ કરી ‘આપ પાછા આવો ત્યાંસુધી કોઇને પણ અહીં મૂકતા જાઓ.’ આ ઉપરથી સ્થૂલભદ્રે ત્યાં પોતાના સેવકને બેસારીને રાજા પાસે જઈ પ્રણામ કર્યાં.

(૩) ત્યાગ.

રાજામાં રહેલું જૂઠું, પગલે પગલે પાપ,

રાજામાં રહેલું જૂઠું-નયુરામ.

રાજાએ સ્થૂલભદ્રને કહ્યું ‘મંત્રી મુદ્રા પહેર; કારણકે તારો પિતા મૃત્યુ પામ્યો છે, માટે એ થક ક્રમ પ્રમાણે તું ગ્રહણ કર. સ્થૂલભદ્રે રાજાને કહ્યું ‘આપનું કહેલું પ્રમાણ છે, પણ વિચાર કરીને ગ્રહણ કરીશ.’

સ્થૂલભદ્ર સીધા રાજ્યમહેલ પાસેના અશોકવનમાં ગયો. અહીં એકાંતમાં વિચાર કરવા લાગ્યો; વિચારો અને વિતર્કોમાં વિખરાયેલી સર્વ આત્મિક શક્તિઓને એકઠી કરીને તે સર્વ સક્રિયો એકજ દિશામાં ‘પ્રધાનપદ લેવું’ કે નહિ? તે પ્રશ્નના નિરાકર-ભુમાં કામે લગાડી અને તુરતજ જેમ દિવા આગળ પ્રકાશ યંત્રોજ જોઈએ તેમ તેના આગળ જ્ઞાનનો પ્રકાશ થયો. ગણિકા અને રાગરંગના ખ્યાત દમણાં તેની કક્ષપનામાંથી દેશનિકાલ થયાં હતાં. દમણાં તે સ્વદય ચિત્ત અને મનોશાંતિને લીધે નયીજ વિચાર-શક્તિમાં મ્હાલનો હતો. તેના Soul-vision, -intuition અંતર્જ્ઞાનમાં તેણે જે કંઈ જોયું તેથી વિચાર થયો કે ‘પિતાનું મૃત્યુ થયું. કાંથી થયું? તેજ પૈનરણી નરીરૂપ મંત્રી-મુદ્રાએના પિતાનું મૃત્યુ મિષ્ટવજ્યું. આવી વિરજનાકારક મુદ્રાનું જે ગ્રહણ કરવું? નહિ જ-તેના ત્યાગ કરવા ઘટે છે. વળી જે માણસો આવા મંત્રી આદિકના કામોમાં વેત્તાય છે, તે એકો સ્તાન, બોજન, નિદ્રા આદિક મુખે અનુભવી રાક્ષા નથી; તેમજ નેમાં કા-

માં જોડાયાથી, પોતાના અને પરના રાજ્યની વિંતામાં પડ્યાથી, સ્ત્રી સંબંધી મુખનો
અવકાશજ મળતો નથી એટલુંજ નહિ પણ સઘળા સ્વાર્થીને તરૂને રક્ત રાજ્યપ્રાર્થ
વાથી પણ ખત લોડોનો ઉપદ્રવ સહન કરવો પડે છે. આ દુઃખપરંપરામાં કોઈપણ મદદ
વાના નથી. સર્વ સ્વાર્થી છે. કહ્યું છે કે:—

વૃક્ષ ક્ષીણફલં ત્યજંતિ વિહંગાઃ શુષ્કં સરં સારસાઃ

પુષ્પં પર્યુષિતં ત્યજંતિ મધુષા દર્શ્યં વનાંતં મૃગાઃ ।

નિર્દ્રવ્યં પુરુષં ત્યજંતિ ગણિકા મૃદં નૃપં સેવકાઃ

સર્વઃ સ્વાર્થવશાજ્ઞનોભિરપતે નો કસ્ય કો વલ્લભઃ ॥

—પક્ષીઓ ક્ષણ વિનાના વૃક્ષને, સારસ પક્ષીઓ જળ વિનાના સરોવરને, શ્રમરો
માયકાં પુષ્પોને, મૃગો ખગેલા વનને, ગણિકા નિર્ધન પુરુષને અને સેવક લોક રાજ્યપ્રદ
યેજ રાજાને તરૂં છે, માટે સર્વ સ્વાર્થીને વશ થઈને રમ્યા કરે છે બાકી વાસ્તવિક રીતે
દા કોઈને પ્રિય નથી.

‘અહો મિત્ર શોક ! ભગવાન વિવેક ! અરે તમે માર્દવ અને યંરાગ્ય, હો માતા
જ્ઞા ! હો ભગવતિ ક્ષમા ! હો સખી સન્નિભ ! તમે સૌ સાંભળો. તમે અનુક્રમે પ્રથમ
ઈન આત્મા તથા મારા અંધુઓને અને મને અહીં અનિ મદન એવા ધોયનને વિષે
જ હમને ક્યાં જતાં રહ્યાં ! કાલા માનુષોને અનુભવ હોય છે અને તેઓ હૃદયથી વિચારે
કે કદી અધુ જગત નાશ પામે છે તોપણ રાજ્યઓ કોઈના મિત્ર થતા નથી; માટે
મરને પમાડનારી એવા મંત્રીમુદ્રા તો મારે લેવી નથી.’

‘ગણિકા પણ નિર્ધન પુરુષને તરૂં છે-હા ! જે કોશાને ચાહું છું તે પણ જ્યાંસુધી
તાએ મોહરેલા દ્રવ્યથી તેવું મન સંતોષતો હતો ત્યાં સુધી તે પણ ચાહતી હતી. અહો !
તે સંગત પણ તજવાજ દાયક છે. કપટાચારમાં પડેલા એવા અને રાજ્યએ ચાહીને
લાવ્યો-મંત્રીપદ આપવા ઇચ્છા બતાવી એવા પ્રમળ પુણ્યખળને હું ગણિકાની સોળ-
તી પાપમાઝ કહે છું એ કેવું ઘરમ ભરેલું છે ? એ પુણ્યખળને મંત્રીપદવડે થતાં અનેક
ક્રમો અને ત્રાસો વડે પાપમાઝ કરવું પડે એ પણ નહિ ઇચ્છવા મોગ્ય છે. જ્યારે પુ-
ત્રો ખન્નનો ખવાઇ જશે ત્યારે પછી શી વહે થશે ? તે વખતે ગણિકા કે રાજા કોઈ
મ લાગશે નહિ; માટે મને હચિત છે કે મારો પ્રેમ ગણિકા ઉપરથી ઉતારી સતી સાથે
૭ આર્તિક દાંતિ અને છોડી કદી દગો દેજ નહિ તે સતી સાથે જોડેલો; મને
પત છે કે ચંપળ સ્વભાવી રાજાની નોકરીમાં જોડાવા કરતાં અંતરાત્મા જેવા દ્રવ્યભાવી
મની જ નોકરીમાં જોડાવું.

‘ત્યારે શું કરવું ? ગણિકાના ભોગવિલાસ છોડ્યા, મંત્રીપદ નથી જોઈતું; હવે તો
૩ દીક્ષા. દીક્ષા તે શું ? જગદિતનું-પરમાર્થનું મત પવિત્ર છંદશી ગાળવાનું મત, આપણે
૫ જે શ્રેણીમાં દસીઅદરીએ છીએ તે શ્રેણીથી ધણી ઉચી શ્રેણીમાં અહોનિશ મ્હાલ-
નું મત, દેખાવામાં માણસ છતાં અંદરથી દેવ જેવા બની જવાનું મત. એ મતનો
ગિહાર કરવો એજ-ખસ એજ-મારે માટે આ સમયે કર્તવ્ય છે. હું તો પરમે હૃદયનું
ણ એવી જે નિતેશ્વરની મુદ્રા-દીક્ષા તેજ ચઢણ કરીશ. કહ્યું છે કે:—વિવિધ પ્રકારની

બુદ્ધિવાળાં યુરુપોનાં રચાનને મલિન બુદ્ધિવાળા રોકે છે. એઓ (રાજાઓ)એ ક્રોધ કરીને વેરથી સર્વે સત્યુરુપોને ઉમેડી નાખ્યા છે. જેમને ઘણાં વસ્ત્રાભૂષણો ધારણ કરાવાતાં હતાં તેઓ પણ વૈરાગ્યને બળનારા થયા. જે માણસ દુઃખનો ઉપદ્રવ થયે છતે પોતાના રત્ને-શુભને મૂકી દહને દુઃખના પ્રતિકારરૂપ રત્નેદરણ્ય મુખવસ્ત્રિત્રને ધારણ કરે છે, તે માણસ ઉત્તમ ગણાય છે.”

પોતાની પંચમુદ્રિથી રત્નેદરણ્યો શોધ કર્યો, પરિધાન વસ્ત્ર રત્નકંચનના નાંખણા છુટા કરી તેનું રત્નેદરણ્ય બનાવ્યું અને સાધુવેશમાં રાજ્ય પાસે દાતર થયા.”

રમ્યું—ધર્મલાભ !

રાજા—કિમ્ આલોચિતમ્—શું વિચાર કર્યો ?

રમ્યું—હા લોચિતમ્—અરે ! શોધ કર્યો. જે વિચાર્યું છે અને પછી ‘કરવા યોગ્ય લાગ્યું તે કર્યું. પ્રધાનની મુદ્રા દુઃખ દેનારી છે. મારે એ મુદ્રા વ્યાપાર નહિ જોઈએ, અને તે મુદ્રાવ્યાપાર પાંચ પ્રકારનો છે—હાથને ધિમે મુદ્રા, બંને પગે બે મુદ્રા અને ત્યાર-પછી ધરને ધિમે પણ મુદ્રા; મારે ધર્મલાભ !

આમ કહી રમ્યુત્તમરમ્યુનિ મુદ્રામાંથી જેમ કેસરીસિંહ જાગે, તેમ રાજસભામાંથી રસ્તે આવતા થયા. આ જોઈ રાજાએ વિચાર્યું કે કદાચ કપટ કરીને પાછો કોશા વેશ્યાને ત્યાં જતો તો નહિ હોય ?—આ જોવા ઝરૂખા પર ગયો અને રમ્યુત્તમરમ્યુ ક્યાં જાય છે તે જોવા લાગ્યો. તેને જણાયું કે મહાઓથી દુર્ગુણ મારતા એવા પ્રદેશમાં પણ નાસિકા આકું કપટું રાખ્યા વિના જ રમ્યુત્તમરમ્યુ પોતાનો રસ્તો કાપે છે. રાજાએ પોતાનું મસ્તક ધુણાવ્યું તથા તેનાં વખાણ કરી પોતાની નિંદા કરવા લાગ્યો ‘ધિકાર છે, મારા દુષ્ટ વિચારને કે તેમના પર મેં શંકા લાવી. તે તો વીતરાગ મહાત્મા છે !’ પછી રાજાએ શ્રીયક્ષને મુખ્ય-મંત્રીની મુદ્રા આપી.

રમ્યુત્તમરમ્યુનિ શ્રી કૃષ્ણભૂતવિજય આચાર્યને મળ્યા, અને તેમની પાસે સામાયિકના ઉચ્ચારપૂર્વક દીક્ષા અંગીકાર કરી. (વીરાત ૧૪૭ માં ઇ. સ. પૂર્વે ૩૭૯ માં.) આ વખતે તેમનું વય ૩૦ વર્ષનું હતું. રમ્યુત્તમરમ્યુનિ યુરુના ચરણની સેવા કરતા તપશ્ચર્યાદિ કરના કરતા અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. એકવાર વર્ષાઋતુ ગર થયા પહેલાં સંભૂતવિજય યુરુપાસે તેના ત્રણ શિષ્યોએ આવીને એવો અનિશ્ચય-નિયમવિશેષ લીધો:—એકે કહ્યું કે ‘હું ચારે મહિના-ચોમાસાના ચારે મહિના સિંદની યુદ્ધ પાસે કાયોત્સર્ગે રહીશ’; બીજાએ કહ્યું કે ‘હું સર્પના બીજ-દર પાસે ચાર મહિના મુખી કાયોત્સર્ગે રહીશ’; ત્રીજાએ કહ્યું કે ‘હું કુવાના બારવડીઆ ઉપર કાયોત્સર્ગે રહી ચોમાસું નિર્ગમન કરીશ.’ આ વખતે રમ્યુત્તમરમ્યુ કહ્યું.

• પ્રભામ કરીને રે, અશોકવન જતે, યમનત્વ વિચારી રે શોધ કર્યો બાવે,
રતન કંબલનો રે, નિહાં એધો દીધો, જઈ રાજ સભામાં રે, ધર્મ લાભ જ દીધો.
—શ્રી વીરવિજયકૃત રમ્યુત્તમરમ્યુનિ સીમલ-વેસ.

૬ સંભૂતવિજય—શ્રી મહાધીરથી ૭ મી પારે શ્રી ચરોત્તમના શિષ્ય—(યુરુમાર્ગ ભદ્ર-આદ્ય સ્વામીની સાથે)—જોત માયર ચક્રચરણે વર્ષ ૪૨, ત્રીજી તરીકે વર્ષ ૪૦, યુગપ્રધાન તરીકે ૮ એમ ૯૦ વર્ષની વયે વીરાત ૧૫૫ માં (ઇ. સ. પૂર્વે ૩૭૦ માં) સ્વર્ગસ્થ થયા.

‘હે ભગવાન! હું કોશા ગણિકાની ચિત્રશાળાએ વિશે પડસ ભોજન ભેતો છતાં
ચોખ્ખું પૂર્ણ કરીશ.’ શુદ્ધે ઉપયોગ છ’ સર્વને કહ્યું “સો પોતપોતાના વંચિત
સ્થાનકે જતો; પણ ત્યાં તમારે ધર્મની વિશે તપર રહેવું.”

(૪) કોશા અને સ્થૂલભદ્રયોગી.

વેદ્યા રાગવતી સદા તદનુગા પદ્મી રસે ભોજનમ્
શુભ્રં ધામ મનોહરં વપુરહો નવ્યો વયઃ સંગમઃ ।
કાલોડયં જલદાવિલ સ્તદપિ યઃ કામં જિગાયાદરાત્
તં વંદે યુવતિમવોધકુશલં શ્રીસ્થૂલિભદ્ર મુનિમ્ ॥*

—પૂર્વની પ્રીતિવાળી વેદ્યા અને તે પાત્ર સર્વદા અનુકૂળ વર્તનારી, પડસ ભોજન, સુંદર
મહેલ, મનોહર શરીર, યુવાવસ્થા ને વધાન્નક આટલી કામોત્પાદક વસ્તુનો અનુભવ યોગ છતાં પણ
જેણે આદરથી કામને છલો એવા યુવતિનને પ્રતિજ્ઞા પમાડવામાં કુશલ સ્થૂલિભદ્ર મુનિને
હું વંદું છું.

x આ સ્થૂલે વાચકોનું ખાસ ધ્યાન ખેંચવાનું એ રહે છે કે સંભૂતવિનય અને
સ્થૂલભદ્ર એ બે વચ્ચેનો કાષ્ઠનિક સંવાદ વિદ્વાન લેખક રા. રા. મુશિતે ઘણો વિદ્વાન-
પૂર્ણ, માર્મિક અને અર્થભર્યો આલેખ્યો છે અને તે આનંદ માસિકના સં. ૧૯૫૮ ના
આશ્વિન માસના (પ. ૧૦ અ. ૨) અંકમાં પ્રગટ થયો છે તે ખાસ જોઈ લેવો.
આવી સ્થાનાભાવને લઈને આપી શકાયો નથી.

* આજ શ્લોકથી કુમારપાળ રાગની સભામાં શ્રી હેમચંદ્ર સુરિએ સ્થૂલભદ્ર મુનિની
પ્રશંસા કરી હતી. ત્યારે રાગની પાસે જોડેલા કોઈ દેવી બ્રાહ્મણે આ સાંભળી એમ કહ્યું કે—

વિશ્વામિત્રપરાશરપ્રભૃતયો યે ચામ્પુવ્રજાદિનઃ

તેડપિ સ્ત્રોમુલ્લપંકજં સુલલિતં દૃષ્ટ્વેવ મોહં ગતાઃ ।

આહારં સદૃશં પયોદિયુતં મુંજંતિ યે માનવાઃ

તેષામિન્દ્રિયનિગ્રહઃ કથમહો દમઃ સમાલોકયતામ્ ॥

—વિશ્વામિત્ર અને પરાશર વિગેરે ઋષિઓ કે જોડો જળ અને પાંદડાં માવનો જ
આહાર કરતા હતા, તેઓ પણ સ્ત્રીનું સુંદર મુખમળ જોઈને જ મોહ પામી ગયા હતા;
તો જોડો ધૂત (ધી), દૂધ અને દહીંવાળો આહાર કરે, તેઓને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ શી રીતે
કરી શકાય? અહો! જુઓ! કેવો દંભ છે?

આ સાંભળી શ્રીમદ્ હેમાચાર્યે જવાળા આખો કે હે રાગા! શીલનું પાલન કરવામાં
આહાર કે નીહાર કારણભૂત નથી. પરંતુ મનની ઇતિ જ કારણ છે, કેમકે

સિંહો ઘલી હિરદસૂકરમાંસમોજી સંવત્સરં રતિમતિ કિલૈક્યારમ્
પારાપતઃ શ્વરશિલા કળમાત્રમોજી કામી મવત્યનુદિનં નનુ કોડપ્રહૃતઃ ॥

—જળવાનું સિંહ હાથી અને સૂકરનું માંસ ખાય છે, તો પણ તે એક વરસમાં
એક જ વાર કામદીડા કરે છે અને પારેવાં મરીડા કંકરા અને જુવારના કણ ખાય
છે તે છતાં તેઓ હંમેશાં કામીજ રહે છે તો તેનું શું કારણ?

આ સાંભળી તે કેવાદીનું મુખ સ્વામ ધર્મ ગયું.

સ્થૂલભદ્ર રાજ પાસે ગયા અને પછી મુનિવ્રત લીધું. આ વાતની ખબર કોશાને પડી બારે બાદ દુઃખિત થઈ આંખમાં આંસુ લાવી વિરહાતુરપણે વિવિધ પ્રકારના વિચાર કરવા લાગી કે—‘હિં ચતુર ચાણક્ય ! તમે રાજ્યમુદ્રા તજીને બિસુમુદ્રા શા માટે અંગીકાર કરી ? હે પ્રાણનાથ ! મારે તમારા પિતા કોનો આધાર છે ? હવે હું શું કરું ? કેવી રીતે જીવું ?’ એવી રીતે અનેક પ્રકારનાં વિરહવાચો બોલવા લાગી. આમ અનેક દિવસ, માસ, વર્ષ વીતી ગયાં, પરંતુ તેને સ્થૂલભદ્ર મુનિનાં દર્શન થયાં નહિ. તે બિચારી જાણતી ન હતી કે મુનિનાં પવિત્ર પગલાં પોતાની ચિત્રશાળામાં થવાનાં છે, એક ઘડિ માટે નહિ પણ ચાર માસ સુધી થવાનાં છે, અને તેનાં ભોગવિલાસોમાં રહીને પણ નિર્ભય મુનિ રહી તેણીને જ પ્રતિભોધવાના છે ! અહો ! એ વિચિત્ર સંયોગમાં કેવી અવનવી મધુરતા, ભક્તિ અને ધર્મપ્રીતિ રહેલી છે તે પરિણામે જ જણાય છે; નહિ તો,

અતોઞ્ચ તતોઞ્ચ, યથા કાં યોગઞ્ચ એ,
ગણ્યા બૂલને પાત્ર, હતા મામ મનુષ્ય એ.

સ્થૂલભદ્ર સમર્થ યોગી હતા,—રોમ રોમે યોગ હતો, મન વચન અને શરીરના યોગનો નિઃશ્વર કરનાર અપૂર્વ આત્મસંયમી હતા, અને તેની દેહોદીધી પરીક્ષા કરાવી પોતાનામાં ફેરફાર પ્રયત્ન એતન છે તે જાણવા ઉપર જાણ્યા પ્રમાણે મુન્ય શુદ્ધી આગ્રહ લઈ ગત વર્ષોમાં—મહસ્થપણે જોતી સાથે પોતે અનેક ભોગવિલાસો કર્યા હતા, તેમાં રસ લીધો હતો અને તેથી અનેક કર્મબંધન બાંધ્યા હતાં તે કોશા વેદમાને ઘેર મુનિ તરીકેનું ચાતુર્માસ કરવા આવી પહોંચ્યા. આગળની વ્હાલી કોશા સામે આવી, આગળથી લીધા અને વિચારતી રહી કે ફક્તના સ્તંભ સરખા સાયમવાળા કોમળ શરીરવાળા આ સ્થૂલભદ્ર વ્રતમારથી ખિન્ન થઈને અહીં પાછા આવ્યા જણાય છે; પછી—

કોશા—‘હિં દેવામિન, આપ ભલે પંધાર્યા, તથા આપનું શું કાર્ય હું કરું ? તુરત જ દરમાયો. દરમાયો. આ શરીર, ધન, પરિવાર વગેરે સપ્તશુઆપનું જ છે.

સ્થૂ.—‘ચાતુર્માસ સુધી રહેવા માટે તમારી ચિત્રશાલા મને આપો !

કોશા—‘તે આપની જ છે. ખુદીથી મહણુ રો અને આનંદ આપો.’

સ્થૂલભદ્ર કોશાની રમ્મ લઈ તેમાં તે રહ્યા. ધ્યાનમાં રિપત થઈ મનસાથે ગોપની કરવા લાગ્યા: “ જો પ્રયત્ન આત્મનું તું સાવધાન થા; ઉચ્ચભાવના રૂપી દેવદૂતો ! રક્ત-યમાં રહે ! પેલી લલિત બચાને તેણીને ખરા રૂપમાં જોવાની—પ્રતિભોધવાની મને સક્તિ આપો.”

કોશા મનસાથે એવું વિચારવા લાગી: ‘મુનિવ્રત સદન ન થવાથી અહીં પૂર્વરસ આપવા આવ્યા છે. સજ્જનને લીધે તે હમણું ફરં નહીં બોલે, અનુક્રમે બોલશે અને મને લક્ષ્મી આપશે. હું એને કાળુવારમાં ચાતુર્થ અને શંકાર રસરૂપી સમુદ્રમાં ટુપાવીશ.’ આમ વિચારી તે બાકળ, સંખાકળ અને સંજાનેય એવા ત્રણ પ્રકારના માન્યર્થો, તથા કૂંદ દહીં ધી કાંછ ઘાસ અને મધ એ છ રસોધી, તથા મૂળ, ફંદ, દસુરસ, લના, પુત, પુષ્પ અને ફળ એ છ પ્રકારના શાકધી મુનિને જમાવવા લાગી. તેમના જમી રવા પડી પડી રહેયું.

પોતે જામતી. પછી તે વેરમા અનેક મનોરથાદિક કરતી હુસદ બુક્ટીરૂપ બાબુને હાવાતી મુનિની પાસે આવતી. મુનિ અને કોશા સાથે અનેક પ્રકારના સંવાદો થતા. મુનિ તત્ત્વમાર્ગે દોરી લઇ જતા માંગતા અને કોશા સૂત્રારમાં જ્યોગવા પ્રવૃત્તિ કરતી હતી. આ સંવાદ કેવા પ્રકારનો હતો તેમાં આપણે ડોકીડ કરીએ.

કોશાએ પહેલાં પ્રથમજ પૂછ્યું—‘હે સ્વામિન! સ્વાધીન એવી કામિનીનાં આલિંગન આદિ છોડીને આવું કંઠાર તપ શા માટે કરે છે? આ ત્યાગ સાધવાનો સમય નથી, માટે ખારી સાથે ફરીથી યથેચ્છ વિષયસુખ ભોગવી તેનો સ્વાદ લ્યો. ફરીથી આ મનુષ્ય બવ પામવો દુર્લભ છે, અને આ યૌવન પણ પામવું દુર્લભ છે.

સ્થૂ.—‘હે ભટ્ટે! અપવિત્ર અને મલમલનું પાત્ર એવા કામિનીના શરીરને આલિંગન કરવાને કોણ ઇચ્છે? વળી આ વિષયો અનેકવાર ભોગવ્યા છતાં તેનાથી તૃપ્તિ થતી નથી અને થઇ નથી.

અવશ્યં યાતારાશ્ચરતરમુપિત્વાપિ વિપયા

વિયોગે કૌ ભેદસ્ત્યજાતિ ન જનો યત્સ્વયમમૂનૃ.

વ્રજેતઃ સ્વાતંત્ર્યાદતુલ પરિતાપાયમનસઃ

સ્વયં ત્યજત્વા ભેતે શિવસુખમનંતં વિદધતિ ॥

—આ વિષયો કાંઈ વખત સુધી રહીને પણ હંવંતે જનારા છે એવો નક્કી છે, તો પછી તેના વિયોગમાં ફેર ક્યાં રહ્યો કે બેથી માણસો પોતાની મેજે વિષયોને છોડતા નથી, કેમકે જો એ વિષયો પોતાની મેજે આપણાથી ઘુસા પડે છે તો મનને અતિ પરિતાપ ઉત્પન્ન કરે છે, પણ જો આપણે પોતેજ ખુશીથી તેના ત્યાગ કરીએ છીએ તો તે અનંત મોક્ષનું સુખ આપે છે.

માટે સર્પની ફણ જેવા આ વિષયોને છોડી ત્થ શીવરૂપી અર્ચકારથી તારા સુંદર અંગને અર્ચકૃત કર. આ મનુષ્ય બવ ફરીથી મળવો મુશ્કેલ છે, અને તે બવ ધર્મવિના હારી જઈશ. સર્વ કાર્યોમાં ઉત્તમ કાર્ય ધર્મ છે—

ન ધમ્મકજ્ઞા પરમત્થિ કજ્ઞં ન પાણિહિંસા પરમં અકજ્ઞં.

ન પેમરાગા પરમત્થિ વંધો ન વોહિલામા પરિમત્થિ લાભો ॥

—ધર્મ કાર્યથી ઉત્કૃષ્ટ બીજું કોઈ કાર્ય નથી, પ્રાણીની હિંસા ઉપરાંત બીજું કોઈ અકાર્ય નથી, પ્રેમરાગથી વિશેષ કોઈ અધન નથી અને બોધિ (સમ્યક્ત્વ)ના લાભ ઉપરાંત બીજો કોઈ પરમ લાભ નથી.

માટે પ્રેમ રાગ છોડી દે.

કોશા—‘વાહરે પ્રધાનજી! રાગજે લામને આવુંજ પ્રધાનપણુ આપ્યું કે! જાઓરે છ જાઓ! આવા દોગ છોડી દો!

સ્થૂ.—‘મેં ખરે જ સવળા દોગ છોડી દોશો છે, કોશા! રાગજે મને પ્રધાનપણુ આપવા ઇચ્છ્યું તે લેવું કે નહિ તેનો વિચાર કરતાં મને પ્રધાનપણુ કરતાં રાગપણુ—મહારાગપણુ લેવા મન થયું. તેથી આ વેસ અંગીકાર કર્યો છે. વ્યારથી મેં આ વેસ

પહેર્યા છે ત્યારથી હું રાખતો. પણ રાખ બન્યો છું. કોશા ! ખરેજ હું પહેલા કરતાં વધારે સામર્થ્ય સાથે અત્રે આવ્યો છું.’

કોશા—‘પણ તે સામર્થ્ય જે તમે મહેને ચાહતા બધે વધા હો તો ત્યાં કામનું છે?’

સ્વ.—‘ના, હું તને ચાહતો બધે વધે નથી. મેં કોઈનો પ્રેમ ઉતારી નોખ્યો નથી. બધે જેમને અગાઉ નહોતો ચાહતો તેમના મુખી પણ મેં હવે પ્રેમ લખાવ્યો છે. તને, મારી બેનને, મારી માતૃશ્રીને, મારા નોકરને, મારા રાખને મારા, મિત્રને, મારા શત્રુને, એક પશુને, એક પક્ષીને, એક કીડીને પણ હવે હું મારા હૃદયથી ચાહું છું. સવળાને ચાહવું—સવળાનો ઉદય ધ્વજનો—સવળાનું મુખ જેમ રાહ ચલું એજ હવે મારી હૃદયની કંઈ વ્ય છે.’

કોશા—‘તે હું સમજતી નથી. તમને કોઈએ બહુતી નાખી છે. એ બહુતીની અમર હમણીને હમણીજ ધોવાઈ રહેતી મુશ્કેલ છે. પણ બસ, મને કહોતો ખરા કે, શું હવે તમે મને હાથબાવ કરવા પ્રેરશો નહિ ? શું હવે તમે—’

સ્વ.—‘કોશા ! કોશા ! સ્વસ્થ થા ! તારી ભમણા દૂર થાઓ! કોશા ! કહે, તને થોડીવારનો પ્રેમ જોઈએ છે કે હમેશનો ? તારા વગર બોલ્યેજ હું સમજી શકું છું કે તું પ્રેમને હમેશનો વેળા ધરે છે. અરે સમજ હાથબાવો સર્વ કંઈ બાહ્ય પ્રેમનાં—સારીરિક પ્રેમનાં ચિન્હ છે; અને શરીર વગર નાથ પામવાનું છે, તે શરીર સાથે તે પ્રેમ પણ તારા પામવાનોજ છે. નહિ, કોશા ! આપણે આમિક પ્રેમ જોડીશું. જે પ્રેમ કોઈકને પણ તારા ન પામે અને શિયોમના પરિણામરૂપ રૂઢન સહન કરવાની ફરજ ન પાડે એવા પ્રેમથી આપણે જોડાઈશું. હાથબાવ અને મુખન એ બાહ્ય ક્રિયાઓ છે. મોઢા માણ મની બાજતમાં બાહ્ય ક્રિયાઓ કરેથી લાગે છે. બંદે ! સ્વસ્થ થા. હું જોઉં છું કે હમેશના પરિચિત વિચારો અને આ નવા વિચારો સાથે તારા દિલમાં સુદ થાય છે. તું સ્થિર રહે, સ્વસ્થ રહે, તે સુદમાં તું પરીથ નહિ. તે વિચારોનેજ પરી રહેશ કે. એ ગરબથી તું વગર કે ગમરાતી ના. હું ધ્રુવ છું અને બાવના બાલું છું કે, આ ગમરાટમાંથી તું વસતી મુક્ત થા. વ્યવસ્થા વિધારો તને છોડી ચાલ્યા જાઓ. જ્યાં એક સાધુનાં પગમાં છે ત્યાંથી તે બસાઓને આ અદસ્ત દેવો ! દૂર દેરો ! દૂર દેરો ! કોશા ! તું સ્વસ્થ થા; જન, આરામ લે અને આરામની ક્રિયામાં જે કંઈ જુએ તે ગમે કાલ કહેશે.’

કોશા તદ્દનજ સ્થવર જની રહી, તે કંઈ બોલી શકી નહિ. તેણીની કમળ જેવી આંખોમાંથી સ્વચ્છ જળ મોતીની માત્ર પડવા લાગ્યું. પછી તે બીજા ખંડમાં ચાલી ગઈ.

બીજો દિવસ કોશા ગંભીરવદને સ્મૃત્તમ પાસે આવી અને કહેવા લાગી, ‘ઓ મુરો ! ત્વમારે કેટલો આભાર માનું ? તમે મને નવું જીવન આપ્યું છે. તમે મને સર્વસ્વ આપ્યું છે. આજ પછી કોઈપણ માનુષને આગ્રહ મળે તો તમારા જેવા જ મનને કે જેણે પ્રથમ સારીરિક મુખોમાં સતોષ આપીને પછી કામનાં મુખોમાં પણ બાજ આપ્યો. મારા વિચારો અદ્વાય ગયા છે, જેને માટે તમને યજ્ઞાવવા ગદ્ ગદ્ રીતે પ્રયાસ કર્યો અને તમે ચપ્પા નહિ તે કંઈનું તમે વિદ્યારૂપ કર્યું છે. આપને છોડી કાઢે દૂર ચલનશક્તિમાં મંદ, અને આપના જ ધ્યાનમાં મગ્ન જની તે વખતે મને અસીરિક વિચારો થયા. આ

છાંદગી કે જેને હું રંગરાગનું નાટક સમજતી હતી તે જમણા-તે નિદ્રા ટળીને હું તેને કર્તવ્યનો એક 'યુગ' અંચવા 'કાળ' સમજવા લાગી છું. મારા જીગરને પ્રયંજ કરતાં વધુ શક્તિ મળી છે અને આત્મિક આનંદ મને થયો છે. હું હવે તમારી શિષ્યા બની રહીશ, હું તમારા ઉપદેશ પ્રતિદિન સાંભળ્યા કરીશ અને હાલતો એક શુદ્ધ શ્રાવિકા બનીશ. :-

એક વખતના આશુક-માશુક, હાલ ગુરુ-શિષ્યા મારક શિષ્યાને ત્યાં જ દિવસો ગુજરવા લાગ્યા. પ્રતિદિન તેઓ નવી નવી ધર્મકથાઓ કરતાં, જ્ઞાનચર્ચામાં ભાગ લેતાં, આત્મધ્યાનનો અનુભવ કરતાં અને આત્મિકજનનમાં વધતાં જતાં. કોશાએ શ્રાવિકાનાં પાર ત્રત અંગિકાર કર્યા અને 'રાગ'એ મોકલેલ પુરૂષ સિવાય અન્ય પુરૂષનો વચનથી પણ હું સ્વીકાર કરીશ નહિ ! એ પ્રમાણે ભોગ સંબંધી પચ્ચખાણુ લીધું તેમ જ જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોની પણ બાણકાર થઈ.

(૫) ગુરુએ સ્થૂલભદ્રને આપેલ માન.

એ પ્રમાણે કોશા વેશ્યાને પ્રતિભોધ પમાડી ચાતુર્માસ પૂર્ણ કરી સ્થૂલભદ્ર સ્વગુરુ શ્રી સંજીવિવિજયની પાસે આવ્યા. પેલા સિંહગુરુવાસી આદિ ત્રણ મુનિઓ ચાતુર્માસ કરી સ્થૂલભદ્રની પહેલાં આવ્યા હતા તેઓને ગુરુએ 'દુષ્ટર કાર્ય કર્યું' એ પ્રમાણે એકવાર કહીને માન આપ્યું. સ્થૂલભદ્ર આવતાં દરેકી ગુરુએ ઉભા થઈ તેને 'દુષ્ટર કાર્ય કર્યું, દુષ્ટર કાર્ય કર્યું, દુષ્ટર કાર્ય કર્યું' એમ ત્રણવાર કહી ઘણા આદરપૂર્વક માન આપ્યું. પાસે બેઠેલા તે ત્રણ મુનિઓને મત્સર આવ્યો અને વિચારવા લાગ્યા: 'આપણે સામાન્ય જૂળમાં જન્મેલા છીએ અને આ સ્થૂલભદ્ર તો શકટાળ મંત્રીનો પુત્ર ખરાને ! એથી ગુરુએ એને એ પ્રમાણે અતિ દુષ્ટરકારક એમ કહ્યું. જી રસના આહાર ભોગવનારાની તેમણે પ્રદાસા કરી. ગુરુને પણ કોઈક અધિક છે, ને કોઈ ઝોજા છે ! માટે હવે આપણે આવતા ચોખા-સામાં દુષ્ટરદુષ્ટરકારક થઈશું.'

(આ પછી ૮ મહિના કાઠીને ખીન્ન ચોખાસામાં સિંહગુરુવાસી મુનિ ગુરુએ ઘણો પાર્યાં છતાં કોશાને ત્યાં જ ચોખાસું ગાળવા મયો અને કેવી રીતે પુરુષનો નાશ કરી આખરે તે કોશાથી પ્રતિભોધ પામી પતીત અવસ્થામાં પણ નવીન મુનિ તરીકે આવ્યો તે વાત અમે અત્ર અવકાશને અજાતે કરતા નથી.) x

÷ કોશા અને સ્થૂલભદ્રનો કાલ્પનિક સંવાદ સાકુરશ્રી 'સુશિલે' સં. ૧૯૬૭ ના આદરવા-આસો માસના આનંદ માસિકમાં (પુસ્તક ૯ અંક ૧-૨) ઘણી ઉત્તમ રીતે ચમત્કારવાળો અને સહૃદયતાથી પૂર્ણ લખી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તે ખાસ અવલોકવાની વાચકોને અમે વિનંતિ કરીએ છીએ. એ સંવાદ મોટા હોવાથી અહીં સ્થાન વધુ ન હોવાને લીધે આખી ચકાચો નથી. આ સિવાય તે સંવાદ શ્રી વીરવિજયજી મહારાજે રચેલ શ્રી સ્થૂલભદ્રજીની રીયલ-વેલ (મહુમ સમય વ્યક્ત સ્મારકમાળા. ૩ કે જે રા. મોતીચંદ ગિરધર દાપડીઆને લખવાથી ટપાલ ખર્ચ મોકલ્યે મોકલ મળી શકે છે.) માંથી પણ જોવા યોગ્ય છે. તંત્રી.

x વળી આ અનિહાસિક કથામાં-સ્થૂલભદ્રની કથા સાથે સંબંધ સખતાં સત્ય પાત્રા-

પહેર્યા છે ત્યારથી હું રાગનો પણ રાગ બન્યો છું. કોશા ! ખરેખર હું પહેલા કરતાં વધારે સામર્થ્ય સાથે અગ્રે આવ્યો છું.’

કોશા—‘પણ તે સામર્થ્ય જે તમે મહત્તે આહતા બંધ થયા હો તો શા કામનું છે?’

સ્વૃ—‘ના, હું તને આહતો બંધ થયો નથી. મેં કોઈનો પ્રેમ ઉતારી નોખ્યો નથી. બહુ જોમને અગાઉ નહોતો આહતો તેમના મુઠ્ઠી પણ મેં હવે પ્રેમ લંગાવ્યો છે. તને, મારી બેનને, મારી માતૃશ્રીને, મારા નોકરને, મારા રાગને મારા, મિત્રને, મારા શત્રુને, એક પશુને, એક પક્ષીને, એક કીડીને પણ હવે હું મારા છગરથી આહું છું: સધળાને આહું,—સધળાનો ઉદય ઇચ્છવો—સધળાનું સુખ જોઈ શાંત થવું એજ હવે મારી ઇંછનીનું કર્તવ્ય છે.’

કોશા—‘તે હું સમજતી નથી. તમને કોઈએ બહૂલી નાખી છે. એ બહૂલીની અસર હમણાંને હમણાંજ ધોવાઈ રહી મુરદેહ છે. પણ બસ, મને કહેતો ખરા કે, શું હવે તમે મને હાવભાવ કરવા પ્રેરશો નહિ? શું હવે તમે—’

સ્વૃ—‘કોશા ! કોશા ! સ્વસ્થ થા ! તારી બગલા દૂર યાઓ! કોશા ! કહે, તને થોડીવારનો પ્રેમ જોઈએ છે કે હમેશનો ? તારા વગર બોધેજ હું સમગ્ર શકું છું કે તું પ્રેમને હમેશનો જોવા ઇચ્છે છે. અગ્રે સમગ્ર હાવભાવાદિ સર્વ કંઈ બાહ્ય પ્રેમનાં—શારીરિક પ્રેમનાં ચિન્હ છે; અને શરીર વગર નાશ પામવાનું છે, તે શરીર સાથે તે પ્રેમ પણ નાશ પામવાનોજ છે. નહિ, કોશા ! આપણે આત્મિક પ્રેમ જોડીશું. જે પ્રેમ કોઈકાને પણ નાશ ન પામે અને વિયોગના પરિણામરૂપ રૂઢન સદન કરવાની દરજ ન પાડે એવા પ્રેમથી આપણે જોડાઈશું. હાવભાવ અને યુગ્મન એ બાહ્ય ક્રિયાઓ છે. મોટા માણસની બાબતમાં બાહ્ય ક્રિયાઓ કદાચી લાગે છે. બદ્ધે ! સ્વસ્થ થા. હું જોઈ છું કે તુ મેશના પરિચિત વિચારો અને આ નવા વિચારો સાથે તારા દિલમાં મુઠ્ઠ થાય છે. તું સ્થિર રહે, સ્વસ્થ રહે, તે મુઠ્ઠમાં તું પડીશ નહિ. તે વિચારોનેજ પડી રહેવા દે. એ ગંધારથી તું જરા કે ગંધારતી ના. હું ઇચ્છું અને બાવના બાવું છું કે, આ ગંધારમાંથી તું જલદી મુક્ત થા. જલદમય વિકારો તને છોડી ચાલ્યા જાય. જ્યાં એક સાધુનાં પગમાં છે ત્યાંથી તે બધાઓને એ અદશ્ય દેવો ! દૂર દરો ! દૂર દરો ! કોશા ! તું સ્વસ્થ થા; જન, આરામ સે અને આરામની સ્થિતિમાં જે કંઈ જુએ તે મને કાસ કહેજે.’

કોશા તાનજ રાગવત્ હોય રહી, તે કંઈ જોલી રહી નહિ. તેણીની કમચ જેવી આંખોમાંથી સ્વસ્થ જળ મોતીની માથક પડવા લાગ્યું. પછી તે બીજા ખંડમાં ચાલી ગઈ.

બીજો દિવસે કોશા ગંધારવદને સ્વૃજલદ પાસે આવી અને કહેવા લાગી, ‘જો શું ! તમારો કેટલો આભાર માતુ ? તમે મને નવું હવન આપ્યું છે. તમે મને સર્વસ્વ આપ્યું છે. આજ પછી કોઈપણ માથકને આશક મળે તો તમારા જેવા જ મળજે કે જેણે પ્રથમ શારીરિક રૂપોમાં રૂતોજ આપીને પછી કામનાં રૂપોમાં પણ બાંધ આપ્યો. મારા વિચારો ગદગદ નવા છે, જેને મોટે તમને ત્યાગવા બદ્ધ મનુ રીતે પ્રમાણ દેવો અને તમે ત્યાગ નહિ તે કંઈપણ તમે વિદ્યારમ્ કર્યું છે. આપને છોડી કાઢે તુ રાગનરૂપો ઝડા, અને આપના જ પ્રાણમાં મજા જની તે વખતે મને અસૌકીક વિચારો થયા. આ

છંદગી કે જેને હું રંગરાગનું નાટક સમજતી હતી તે બ્રમણ-તે નિદ્રા ટળીને હું તેને કર્તવ્યનો એક 'યુગ' અંધવા 'કાળ' સમજવા લાગી છું. મારા જીગરને પ્રયત્ન કરતાં વધુ શક્તિ મળી છે અને અર્જોનિક આનંદ મને યથો છે. હું હવે તમારી શિષ્યા બની રહીશ, હું તમારો ઉપદેશ પ્રતિદિન સાંભળવા કરીશ અને હાલતો એક શુદ્ધ શ્રાવિકા બનીશ. :-

એક વખતની આશુક-માશુક, હાલ ગુરુ-શિષ્યા મારક શિષ્યાને ત્યાં જ દિવસો ગુજરવા લાગ્યા. પ્રતિદિન તેઓ નવી નવી ધર્મકથાઓ કરતાં, જ્ઞાનચર્યામાં ભાગ લેતાં, આત્મધ્યાનનાં અતુલવ કરતાં અને આત્મિકબળમાં વધતાં જતાં. કોશાએ શ્રાવિકાનાં ખાર ત્રત અંગિકાર કર્યા અને 'રાજન'એ મોકલેલ પુરૂષ સિવાય અન્ય પુરૂષનો વચનથી પણ હું સ્વીકાર કરીશ નહિ ! એ પ્રમાણે ભોગ સંબંધી પચ્ચણાણુ લીધું તેમ જ જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોની પણ વ્યણકાર યદ'.

(૫) ગુરુએ સ્થૂલભદ્રને આપેલ માન.

એ પ્રમાણે કોશા વેદ્યાને પ્રતિબોધ પમાડી ચાતુર્માસ પૂર્ણ કરી સ્થૂલભદ્ર સ્વગુરુ થી સંજીવિવિજયની પાસે આવ્યા. પેલા સિદ્ધગુરુવાસી આદિ ત્રણ મુનિઓ ચાતુર્માસ કરી સ્થૂલભદ્રની પહેલાં આવ્યા હતા તેઓને ગુરુએ 'દુષ્કર કાર્ય' કહ્યું એ પ્રમાણે એકવાર કહીને માન આપ્યું. સ્થૂલભદ્ર આવતાં દૂરથી ગુરુએ ઉભા પઈ તેને 'દુષ્કર કાર્ય' કહ્યું, 'દુષ્કર કાર્ય' કહ્યું, 'દુષ્કર કાર્ય' કહ્યું એમ ત્રણવાર કહી ઘણા આદરપૂર્વક માન આપ્યું. પાસે બેઠેલા તે ત્રણ મુનિઓને મત્સર, આવ્યો અને વિચારવા લાગ્યા: 'આપણે સામાન્ય દૂળમાં જન્મેલા છીએ અને આ સ્થૂલભદ્ર તો શકટાળ મંત્રીના પુત્ર ખરાને ! એથી ગુરુએ એને એ પ્રમાણે અતિ દુષ્કરકારક એમ કહ્યું. જ રસના આહાર ભોગવનારાની તેમણે પ્રશંસા કરી. ગુરુને પણ કોઈક અધિક છે, ને કોઈ ઓછા છે ! માટે હવે આપણે આવતા ચોમાસામાં દુષ્કરદુષ્કરકારક યદ્યું.'

(આ પછી ૮ મહિના કાઢીને બીજા ચોમાસામાં સિદ્ધગુરુવાસી મુનિ ગુરુએ ઘણો વાર્ય છતાં કોશાને ત્યાં જ ચોમાસું ગાળવા ગયો અને કેવી રીતે પુણ્યનો નાશ કરી આખરે તે કોશાથી પ્રતિબોધ પામી પતીત અવસ્થામાં પણ નવીન મુનિ તરીકે આવ્યો તે વાત અમે અત્યવકાશને અભાવે કરતા નથી.) x

÷ કોશા અને સ્થૂલભદ્રના કાલ્પનિક સંવાદ સાક્ષર શ્રી 'મુશિકે' સં. ૧૯૬૭ ના બાદરવા-આગ્રો માસતા આનંદ માસિકમાં (પુસ્તક ૫ અંક ૧-૨) ઘણી કિતમ રીતે ચમત્કારવાળો અને સહજતાથી પૂર્ણ લખી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તે ખાસ અવલોકવાની વાચકોને અમે વિનંતિ કરીએ છીએ. એ સંવાદ મોટા હોવાથી અહીં સ્થાત વધુ ન હોવાને લીધે આપી શકાયો નથી. આ સિવાય તે સંવાદ શ્રી વીરવિજયજી મહારાજે સ્વેચ્છ શ્રી સ્વજનભદ્રજીની સીયલ-વેલ (મહુડા સગરથ બ્લેન સ્મારકમાળા. ૩ કે જે રા. મોતીચંદ ગિરધર દાપડીઆને લખવાથી ટપાલ ખર્ચ મોકલ્યે મફત મળી શકે છે.) માંથી પણ જોવા ચોચ છે. તંત્રી.

x ૧મી આ અંતિદાસિક કથામાં-સ્થૂલભદ્રની કથા સાથે સંબંધ રાખતાં સત્ય પાત્રા-

સ્થૂલિભદ્ર અને કોશા.

નહીં શીત ઉષ્ણતા વા નહીં છે,
પરમાર્થ ભાવે અનિલો ફરે છે;

સ્ફટિક નિર્મળ વસ્ત્રો ધરીને, સહસ્ર શુદ્ધિ હૃદયે ભરીને,
સાધુ જન કે ગૃહમાં પ્રવેશે, પરિચિત તે ગૃહ કે દિશે છે.

ઉભી ઉંઘરમાં કોઇ, સુંદરી નવયૌવના,
જોઇ તેને હસી જાણા, નિરખી કંઈ નૂતન.

સાધુ જન એ એ સ્થૂલિભદ્ર દેવ, હતા ગૃહસ્થ અતિ સોખ્ય એવે
શૃંગાર ભાવે હૃદયે ભર્યો'તા, કોશા અને એ હૃદયો મળ્યા'તા.
કંઈ એમ વર્ષો ચાલ્યા ગયા ને, કયાં શિષ્ય કોઈ પછી તેને સંતે.
જાણે જગતની જૂઠી ગણીને, સાધુ બન્યા એ દીક્ષા ગૃહીને.

વેરાગ્યભાવે અજગા અચળ, હૃદયગત વા રમણાનભાવે,
ઇચ્છા શુરૂની કસવા સહુ આ, ગણિકાગૃહે ચાતુર્ભાસ પ્રેમ્યા.

દેહે માનુષી પણ એ, આત્મ! તો કે ઇશ્વરી,
જોઇ પલાળીને પ્રિયા, શિષ્યા સહૃદયા કરી.

પ્રતિ પ્રભાતે હૃદયે જડે ને, અમોલ જોયો સુખથી ખરે જ;
પૂરે પ્રશંસે એ સાધુ હૃદયને, નિજ આત્મ-ઉદારક ઇશને એ.

નવું પાણી ભર્યો પહેલાં, જુનું ઇંદ્ર ઉલેચવું,
નવા પંથે પળ્યા પહેલાં, ચોખ્ખું દિલ ઘટે થવું.

નિયમ પ્રમાણે દેવ પુરૂષે, દારે મુખ્યા પુનિત નિજ પાદ;
નિરખી રમાને, પળમાં સચેત, ચેતીજીયા કંઈ નવલો બનાવે.

એ સુખ ચંદ્રી એ દેહવેલી, રમણી રતિ એ, એ પાદકેલી,
મસ્તિષ્ક કિંધતિ કિંતુ ફરેલી, ધૂરા દૃઢ્યની ધરી ગએલી.

પવિત્રતાના પૂરા પ્રતાપે, રક્ષામા હૃદયના ચૂરા કરે જ,
દાસત્વ આળે નયને રહ્યું છે, વિકારમય તે નીચાં નમે છે.

અંગે સહુ એ પુલકિત ભાસે, કંપે ધ્રુવે એ આખું શરીર;
જાણે કયા સો સંપો વિધારી, રંગો ક્યોથી વિકૃત નારી.
ચક્ષુ નમેલાં ધડી ઉઘટે ને, છાનાં સ્પૃશ્વિનાં અંગે નિહાળે;
સૌ સ્થિરતા ઉતરી અંગુઠથી, રસ્તો કરે છે ભૂમિ-મહીથી.
ચિન્હો ક્યાં તે જાણ્યા પુરૂષે, સ્થમન્યો કસોટીનો દિન આ છે.

ફેંટી દૃષ્ટિ પ્રણય ભર, એ નારીની દૃષ્ટિ સ્થાપે,
જાણે તેનું હૃદયબળ સૌ કામિનિમાં ઉતારે,
ધટી વાંણી હૃદયભર ને શાંત માધુર્યે ઝરતી,
જાણે ગંગા સ્વરથી ઉતરી પૃથ્વિને શુદ્ધ કરતી.
“કોશા! ત્હારા હૃદયગગને ગાઠ આ અધકારે!
ક્યાંથી લાગ્યું ગ્રહણ હૃદયે ભાનુને આમ આલે ?
ત્હારી ભુદિ વિપથ વળી ને નષ્ટ થઈ આત્મશક્તિ;
રે! રે! આવા કનક હૃદયે લોહની ગેબ ક્યાંથી ?”
“ત્રાધો! નહાલા! સહુપણ કહો, બાકી રાજો ન કાંઈ,
હોલાયે ના દવ હૃદ વને કાંઈ કાવે ન કારી,
જાણ્યાં રમણી ગત વિલવનાં દૃષ્ટિ પાસે ખડાં છે,
ઇન્છા જાગી પુનરપિ હવે એકદા ભોગ માટે, ”
“ ત્હારા અર્થે હૃદય મુજ હું અર્પું સૌ શીર સાથે,
જો તેથી એ જરીક પણ કે’ હિત ત્હારું સધાયે;
કિંતુ આ તો પરમપથના પંથીની છે પરીક્ષા,
કોશા! હેને વશ કરી મને યોગથી બ્રહ્મ કર ના.
જે જે યોગી જગત્ તજીને ઉચ્ચ માર્ગે ચડે છે,
આ સંસારી વિલવ મુખને તુચ્છ જાણી તરે છે,
તે સર્વેના હૃદય કસવા માર્ગમાં આ કસોટી,
દીલા-પોચા પડી ખડી જતા, જીતતા માત્ર યોગી.
જે વાતોની સમજ તુજને પાડવા માંગતો હું,
ને ના જે સૌ મગજ તુજમાં ભારવા કાવતો હું,
આપ્યો છે એ સમય રમણી શાંતિથી એ સહી દયો,
એ ઇન્છાને વશ નહીં થતા આત્મબળથી દળી દો.”
“આ સૌ બોધો નહીં ઉતરતા આજ ત્હારા મગજમાં,
ખોટાં ખોટાં વચન તમ સૌ લાગતાં આ હૃદયમાં;
હું જાણું છું અનુચિત નથી આજની વૃત્તિ ત્હારી,
કિંતુ તેને વૃત્તિ મળતાં જાયે ના કદાપિ.

ત્યાં સૂધી આ જન હૃદયની આશ પૂરી ન થાતી,
 ત્યાં સૂધી એ રહતું ગુરતું દુઃખમાં દિન રાત્રી;
 છોને હોએ કથન તમ સૌ સત્યતાથી ભરેલું,
 પૂરો ઇચ્છા, પ્રભુ ! મુજ, અરે ! એકદા એજ યાયું.”
 “એ પૂર્યાથી તમ હૃદયને તૃપ્તિ લે કાંઈ થાતે,
 તો તો કોશા ! જરૂર પુરતે આપની આશ આજે;
 ઇચ્છા ત્યારે ઉઠતી દિલમાં મિષ્ટ આરોગવાને,
 તૃપ્તિ થાતી નહીં નહીં નકી એકદા પ્રાશને એ.
 જે જે વ્યક્તિ દમી ન શકતી પ્રાથમિકી હૃદયેછા,
 કોઈ કાલે દમી ન શકશે વાસના એક પણ હા !
 પુરી થાતાં ફરી જ ઉગશે આપની આજ ઇચ્છા,
 ને એ રીતે ખપી-ખળી જશે યોગ ને આત્મખળ આ.
 વિભૂતિ સૌ જગત દિલમાં સાધુઓ વાપરે છે,
 કિંતુ આ તો અહિત પથ છે દિલ તેથી હઠે છે;
 કોશા ! કોશા ! પુનરપિ કહું માની લ્યો શીખ મહારી,
 ઇચ્છાના આ ઝરણુમહી ના દૂળવો આત્મશક્તિ”
 “કાંઈએ ના સમજ પડતી આપના આ કથનમાં,
 શું ના સર્વે જગત વસતું કર્મના આ નિયમમાં ?
 કે ઇચ્છા સૌ ગત ભવ તણાં કર્મથી બદ્ધ થાતી.
 તો તો નહીં પુરી થયી ઘટે કર્મના એહ બળથી.”
 “કર્મો પાસે બળ નથી નકી ઇચ્છાને સાધવાને,
 લે હોયે તો જરૂર દણમાં આપને તૃપ્તિ અર્પે;
 ત્યારે ઇચ્છા અમુક ચિજની તૃપ્તિ માટે વિચરંતી,
 કર્મો અર્પે નિજ સખી તણાં કાર્યમાં સર્વ પુષ્ટિ.
 ને ભુદ્ધિએ મળી જઈ અને શક્તિ સર્વે જમાવી,
 એ તૃપ્તિનું ઉચિતપણું તે ચુક્તિથી સિદ્ધ કરતી;
 ત્યારે શક્તિ ત્રિપુટિ તણી આ આત્મખળથી ચડે છે,
 ત્યારે નીચે જરૂર દણમાં માનવીઓ પડે છે.
 આવો છે આ નિયમ જગતે, સર્વથા દૃષ્ટ એ છે,
 ભગો, ભુઓ, સદુય તમ આ આત્મખળ હા ! ડગે છે;
 હિતેચ્છુ હું તમ હૃદયનો છું, હતો, ને રહીશ,
 માટે માનો ફરી ફરી કહું માર્ગ આ છે અનિષ્ટ.”

“લાગે છે આ મગજ મંમનો લાર ખાલી થતો રે,

દીસે છે આ હૃદય ખુલતું ચક્રો ઊઘડે કે;

આ કણો ને કથન તમ તે સુણતાં, સુણતાં ના,

તેમાંથી એ સ્વર તમ તણો ઉતરે દૂર દૂર આ.

ધન્યા મારી કંદી ગઈ દીસે આપનો યોધ ધર્યે,

મીઠી લાગે અહહ ! અતિ આપની વાણી આળે;

જાણે મહારા શરીર પર આ લાખ ચંદ્રો ઢળ્યા છે,

આવી શાંતિ નકી નથી કદિ લોગવી જન્મ લેને.

ચંદામાંથી ઝરતું અમીતું બહેન, કે એમ આગે,

મહારામાંથી મમ ગુરૂ પ્રતિ પૂજ્યવૃત્તિ ઝરે છે;

ઝૂકે છે આ ધરણી જનનીપાદમાં જેમ વેલી,

ઉંડા ભાવે મમ તનલતા આપને છે નમેલી.

શું વિચારું ? હૃદય મુજ આ છેક પોચું બન્યું છે,

આભારે આ હૃદય મમ તો હૃલારાધ ગયું છે;

ચારે બાજુ નજર કરતાં આપની મૂર્તિ દેખું,

આખા વિશ્વે વહન કરતો આપથી પૂર્ણ વાયુ.

વિચારો તો મલિન મનના નષ્ટ આળે થયા ને,

વિશુદ્ધિ આ રમ રમ મહી હર્ષથી ઉછળે છે;

જાણે અર્પું જગત સહુ આ સૂર્ય ને સોમ સાથે !

જાણે ધોઉં તમ પદ્મયે ઉદ્ધી સસ આખે !

શી શી રીતે સજી શકું ? કહો આપની દેવ ! સેવા,

શું શું અર્પું ? સમજી શકું ના તુરંજ સૌ ભેટ, દેવા !

શક્તિ કાંઈ નથી નકી અરે ! આપને અર્પવા, હા !

તો સ્વિકારો નયન ઝરતી અશ્વની ધસ ! માળા !”

કસોટીએ ચડેહું તં, નીકળ્યું શુદ્ધ કુંદન,

ગુરૂની શુભ આશીષે, મેળવ્યું સુક્તિતું સુખ.

દેવળીઆ (રાગતું). }

તા. ૨૫-૫-૧૩

—અમૃત—

૮ ઉચિત છે અત્ર જણાવવું કે કેટલાક માસ પહેલાં “આનંદ” માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલો આજ મયાગાવાળો એ પ્રભાવશાળી ગદ્ય સંવાદ વાંચીને તેજ કથા પદ્યમાં ઉતારવાનો આ ક્ષુદ્ર યત્ન છે. સુદર પદ્ય લખી શકે છે એવા એ પ્રતિભાવાન લેખકે આ કથા ગદ્યને બદલે પદ્યમાં લખી હોત તો ગુર્જર જૈન સાહિત્યને એ કેવી મૂલ્યવાન બદીસ થાત ?—સખનાર.

આ કોપ કયા પ્રકારનો ?

(રાગ—લેખ રે ઉતારો રાત ભરધરી,)

જુલમ આવો ક્યાંથી જાગીઓ ? વરસે વિપયો વરસાદછ;
 જળમાંથી શું જવજન થયું ? કરવી ક્યાં આ ફરીઆદ છ ?—જી.
 ઉગરવું ક્યાં અગ્નિજ્વલે, વસવું ક્યાં કરી વાસછ ?
 શાંતિને કયા સ્થળે શોધવી ? આનંદની ક્યાં આશ છ ?—જી.
 આધાર જેનો અવનિ વિશે, શાંતિ પામ્યાનું સ્થાન છ;
 એહજ ઉતારે ઉડી ખાડમાં, મિથ્યા ધરી અભિમાન છ. —જી.
 મમત કરાવે મુનિ યદ્ય, જનજ રમે કોષ જેમ છ;
 જોયાં ખવરાવે ગુરુ યદ્ય, ક્ષેષ ઘટે કહો કેમ છ ? —જી.
 મોટા મોટા મમતી યયા, નાના યયા નિર્લાભ છ;
 તાણી તાણીને પાટયાં તડાં, સુધાયો ના સમાજ છ ? —જી.
 નાતિ સાતિમાં નવ બને, મહાજનમાં મતભેદ છ;
 કંઠક અનેક કુટુંબમાં, ખોપે ક્ષમજ્યા ખેદ છ. —જી.
 ધૂત્રથી કંઠક ધુધવાઇ રહ્યું, ભડકા ક્યાંક ભગાય છ;
 બળતે કૈક સ્થળ બાળાઓ, બળીને કૈક યુગાય છ. —જી.
 લાગીરે લાય ધણાં ધર વિશે, જેર વેર તણી જાગ છ;
 સુધરી ત્યારે સુંદર બને, સંત લીએ જે સંભાગ છ. —જી.
 સપ ધટયા સમુદાયમાં, જાઝાં પથરાયાં જેર છ;
 સંતશિષ્ય સમદષ્ટિ વિના, વધીઓ વિશ્વમાં વેર છ. —જી.
 મુનિશ્રી નાનચંદછ.

શું કરું ? ! !

જુલ્મજુલ્મ ઉડ્યુ ગુલજારથી, ગુલ ગુલ બધાં ધરણી ટળ્યાં;
 ગુલજન પડી મહારી મુની, એ ગુલજને નર્થ શું કહું ?
 આંખે ન આંખો મહોર, ટુંટુંટી કોઠિલા ન સદવારમાં;
 અગ્નિ રવિ ઊગતાં જાણો, વસંતને હું શું કહું ?
 વહાલાં તણાં હજારાં ન જીજ્ઞે, પ્રેમ નવ નયને વસે;
 પણ એકલાં મુખથી હસે, એ વહાલ લઈ હું શું કહું ?
 દિલમાં પડયા કારી અખમ, મરદમ નથી ધા રૂઝના;
 હંયા મહિં કળ નથી વળા, રોયા વિના બીજું શું કહું ?
 નવ સમિર મદુ સિજો વડે, ઉંઠ ન ઉર્મિ સર મહિ !
 મુજ હલ્ય પાપુ નડ બની રહે, સરપર તીરે વત્શ શું કહું ?
 ગાજો ન પ્રભુનાં ગાન, મન મળી જાય પ્રભુતામાં નહી;
 હણે વિશર જાડયા રહે, તો મહિં વત્શ શું કહું ? ! !

મણિ-મંદિર પાદરા.

—મણિલાલ.

એક પ્રાચીન જૈન ગણિતશાસ્ત્રી,

મહાવીરચાર્યકૃત ગણિતસારસંગ્રહ.

ગણિતશાસ્ત્રનો પ્રશ્ન નિકળે છે તો પ્રાચીન તરફ દૃષ્ટિ કરતાં આપણને તે શાસ્ત્રના પિતા આર્યમહા, વરાહમિહિર, બ્રહ્મગુપ્ત, ભાસ્કરાચાર્યનું સ્મરણ થાય છે અને તેઓના નિવસથાન ગંગા નદીના તટ પર આવેલ પાટલીપુત્ર અને માલવ દેશમાં આવેલ ઉજ્જૈન વિની વગેરે તરફ નજર પડે છે; અને હિંદુસ્થાનમાં શું આટલાજ ગણિતશાસ્ત્રવેતાઓ યદ્ય ગયા હશે? એવું લાગે છે, અત્યારે ગણિતશાસ્ત્રપર પોતાની અધિકારસંપત્તિ વ્યક્ત કરનાર એક જૈનાચાર્ય યદ્ય ગયા છે એ વાત જણાવતાં અત્યંત સંતોષ થાય છે.

કાવ્યશાસ્ત્ર, તર્ક, વ્યાકરણ, જ્યોતિષ, વેદશાસ્ત્ર વગેરે વિવિધ વિષયપર જોવી રીતે જૈનેતર પંડિતોએ પ્રમાણભૂત ગ્રંથો લખ્યા છે તેવાજ જૈનોએ પણ લખેલા છે. તેમાંથી કેટલાક પ્રકાશિત થયા છે, કેટલાક અજ્ઞાત સ્થિતિમાં છે અને કેટલાક ભંડારમાં સડે છે-જંતુના ભોગ યદ્ય નાશ પામ્યા છે ને યામના બચ છે.

સુભાગ્યની વાત છે કે બહુ ધર્મેશ્વરોએ પણ જૈનપ્રાચીન ગ્રંથનો ઉદ્ધાર કરવા અર્થે જુદીજુદી સંસ્થાઓ નીકળી છે અને શ્રીમતો તેમાં પોતાના શાસ્ત્રો આપતા બચ છે. એવો સુદૃઢ આવશ્યકે દરેક વિષયપર આપણા મહાન પ્રહારી મુનિઓએ-અધિઓએ મહાન ગ્રંથો લખેલા છે તે બહાર પાડી સમગ્ર વિશ્વમાં તેની જ્યોતિ, અને વ્યાપકતા પ્રસારશે; તો શ્રીમતો, વિદ્વાનો, ભંડારના રખેવાળો એકલા યદ્ય એક બીજાને પોતાની પાસેના સાધનોની મદદ આપી એક મહાન પુસ્તકભંડાર એકઠો કરી તેના ખર્ચા બધાને માટે ખુલ્લાં મૂકી પૂર્વના જ્ઞાનની અમૂલ્ય પ્રસાદી વિસ્તારશે.

અવાપિ પર્યંત જૈનગણિતશાસ્ત્રી તરીકે કોઈપણ હોય એવું પ્રકટ થયું નથી. જૈનગ્રંથાવલિમાં ગણિતતિલક વૃત્તિ, કર્તા સિદ્ધતિલક, એટલુંજ નામ જોવામાં આવે છે તે જોયનીય વાત છે. પરંતુ આશિવાય એક ગ્રંથ 'ગણિતસારસંગ્રહ' ઉપલબ્ધ થયો છે. તેના કર્તા મહાવીરચાર્ય છે. આના સંબંધે અમેરિકાની કોલમ્બિયા યુનિવર્સિટી-ટીચર્સ કોલેજના ન્યુયૉર્કમાંના ગણિતશાસ્ત્રી ડેવિડ યુગેન સ્મિથ (David Eugene Smith) જૈન ગણિતશાસ્ત્રના નામથી એવું જણાવે છે કે:—

"It is a pleasure to know that such a man has at last appeared and that, thanks to his profound scholarship and great perseverance, we are now receiving new light upon the subject of Oriental Mathematics, as known in another part of India and at a time about midway between that of આર્યમહા and ભાસ્કર and two centuries later than બ્રહ્મગુપ્ત. The learned scholar, Professor M. Rangacharya of Madras (curator of

the Government Oriental Library and Sanskrit Professor the Presidency College) some years ago became interest in the work of મહાવીરચાર્ય, (Jain Mathematician) and completed its translation, thus making the mathematical work his perpetual debtor. ”

મદ્રાસની પ્રેસીડેન્સી કોલેજના પ્રોફેસર (શિક્ષણુદ્ધ) અને ગવર્નમેન્ટની ઓરિએન્ટલ લાયબ્રેરી ક્યુરેટર પ્રોફેસર એમ. રંગાયોયે (કે જે બ્રાહ્મણ છે) અંગ્રેજીમાં જૈનાચાર્ય મહાવીરાચાર્ય લખાએલ ગણિતશાસ્ત્રનું અંગ્રેજીમાં ભાષાતર કર્યું છે (અને મદ્રાસ સરકારે તેને પ્રાં કર્યું છે) તેને માટે મી. રિમથ તેનો ઉપકાર માનતાં કહે છે કે તેની તલસ્પર્શી વિદ્યા અને વિશાલ ખતને માટે તેને ધન્યવાદ થયે છે અને તેનેજ લખને પૌર્વાત્ય ગણિતર કે જે હિંદના બીજા ભાગમાં અને જે આર્યભટ્ટ અને ભાસ્કરાચાર્યના વચ્ચેના સમય અને બ્રહ્મગુપ્ત યમા પછી બે સદી પછી જ્ઞાત થયું હતું તેનાપર હમણાં આપણને નવું પ્રકાશ મળે છે. આથી ગણિતશાસ્ત્રમાં રસ લેતી પ્રજા પર શાશ્વત ઉપકાર થયો છે. ૨ અમે જૈનપ્રબળ તરફથી તે પ્રોફેસરને ઉપકાર માનીએ છીએ

મહાવીરાચાર્ય પહેલાં અને પછી પણ ઘણા જૈનેતર વિદ્વાન ગણિતશાસ્ત્ર ધર્મ : છે, આર્યભટ્ટ ઈ. સ, પમા શતકમાં, વરાહમહિર ૬ દા શતકમાં, બ્રહ્મગુપ્ત ૭ મા ૬ કમાં અને ભાસ્કરાચાર્ય ૧૨ મા શતકમાં ધર્મ ગયા છે. મહાવીરાચાર્યના કાલ સંબંધે તેણે પોતાના ગણિતશાસ્ત્રને છેડે પોતાની પ્રશસ્તિ લખી નથી તેથી તેની શુદ્ધપર નિવાસરથાન કે કાલ બજાવાનું કંઈ સાધન નથી. તેમણે જે રાગનો ઉલ્લેખ કર્યો તે પરથી તેનો કાલ દરાવવામાં હરકત આપતી નથી.

પહેલાં શ્રી મહાવીર પ્રભુની સ્તુતિ કરી મંગલાચરણ કરે છે:—

અલંકર્યં ત્રિજિગરંસારં યસ્યાનંતચતુષ્ટયમ્ ।

નમસ્તસ્મૈ જિનેન્દ્રાય મહાવીરાંય તોપિને ॥ ૧ ॥

સંસ્થાજ્ઞાનપ્રદીપેન જૈનેન્દ્રેણ મહાત્વિપાં ।

પ્રકાશિતં જગત્સર્વં યેન તં પ્રણમામ્યહમ્ ॥ ૨ ॥

—જેના અનંત ચતુષ્ટય (અનંતજ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંતચારિત્ર અને અનંત વં પ્રણ જગત્ના સારરૂપે છે અને જેનો પાર પાળી શકાય તેમ નથી એવા તારક જિનેન્દ્ર શ્રી મહાવીરને નમસ્કાર કરે છું: તે ચલકાંતિમાન જૈનેન્દ્ર કે જેણે સંખ્યાના જ્ઞાનરૂપી પદ્ધતી સર્વ જગત્ને પ્રકાશિત કર્યું છે તેને હું પ્રમાણ કરું છું:

પછી બજાવે છે કે:—

પ્રીણિતઃ પ્રાણિસસ્યોર્ધો નિરીતિ નિરવગ્રહઃ ।

શ્રીમતાઽમોગ્ધવર્ષેણ યેન સ્નેહહૃતપિણા ॥ ૩ ॥

પાપમ્પા: પરા યસ્ય ચિત્તઘ્નિત્તિહર્ષિર્મુજિ ।

મમ્પસાદ્ ભાવમીગુસ્નેઽ વંધ્યકોપોઽભવત્તનઃ ॥ ૪ ॥

वशीकुर्वन् जगत्सर्वं स्वयं नानुवशः परैः ।

नाभिभूतः प्रभु स्तस्मादपूर्वं मकरध्वजः ॥ ५ ॥

यो विक्रमक्रमाक्रांतचक्रिचक्रकृतीक्रियः ।

चक्रिकाभंजनो नाम्ना चक्रिकाभंजनोऽञ्जसा ॥ ६ ॥

यो विद्यनयधिष्ठानो मर्यादावज्रवेदिकः ।

रत्नगर्भो यथाख्यातचारित्रजलधिर्महान् ॥ ७ ॥

विश्वस्तैकांतपक्षस्य स्याद्वादन्यायवादिनः ।

देवस्य नृपतुंगस्य वर्धतां तस्य शासनम् ॥ ८ ॥

આમાં જણાવેલ રાજ્ય અમોઘવર્ષ—અધિકારીન-નૃપતુંગનું વર્ણન તેની સ્તુતિ રૂપે કરેલ છે. તે રાજ્ય અમોઘવર્ષ ઇ. સ. ૮૧૪-૧૫ થી તે ૮૭૭-૭૮ સુધી રાષ્ટ્રકૂટ રાજવંશમાં આનંદેશ (મગધેશ)માં રાજ્ય કરતો હતો તે અનેક શિક્ષા લેખોમાંથી માલુમ પડે છે. શ્રી. વિન્સેટ શિખ પોતાના રચેલ હિંદના પૂર્વ ઇતિહાસમાં લખે છે કે:-

The long reign of the next king, (815—77A.D) Amoghavarsha who occupied the throne for at least sixty-two years, was largely spent in constant wars with the Eastern Chalukya Rajas of Vengi. He transferred his capital from Nasik to Manyakhota, the Mankir of the Arab writers, now Malkhed in the Nizam's dominions. In his old age he abdicated in favour of his son, Krishna II, and devoted the brief remainder of his life to ascetic practices. The Digambara, or naked, sect of the Jains was liberally patronised by Amoghavarsha. The rapid progress made by Digambara Jainism late in the ninth and early in the tenth century, under the guidance of various notable leaders, including Jinasena and Gunabhadra, who enjoyed the favour of more than one monarch, had much to do with the marked decay of Buddhism: which daily lost ground, until it finally disappeared from the Deccan in the twelfth century.

—Early History of India. Page 387.

જેમણે મહાવીરાચાર્ય પોતાના ગણિતસારસંગ્રહમાં પ્રથમજગ અમોઘવર્ષના ઉલ્લેખ કરે છે તે પરથી જણાય છે કે તેજ કાળમાં તે આચાર્ય વધેલ છે એ સ્પષ્ટ છે. પરંતુ અમોઘવર્ષના એ મહાન આચાર્યો અને શુદ્ધિષ્ઠ-ભગવન્નિવસેન અને શુભદ્રના સમયમાં થઈ ગયો અને તે બંને તેને વધેલ હતા, તેવીજ રીતે આ મહાવીરાચાર્યને

પણુ મૂલ્ય માનતો હશે. વળી મહાવીરાચાર્ય એ જિનસેન અને ગુણભદ્રથી પૂર્વે થયા છે પછી એ એક મોટો પ્રશ્ન છે. જિનસેન અને ગુણભદ્રે મહાવીરાચાર્યનો ઉક્ષેપ ક્યો નથી તેમ મહાવીરાચાર્ય તે એનો ઉક્ષેપ ક્યો નથી. તેથી પ્રથમ કોણુ થયા અને પછી કોણુ થયા તે પ્રશ્નનું નિરાકરણ થતું નથી, કારણુ કે, જો ભગવન્ જિનસેનને મહાવીરાચાર્યની માહિતી હોત તો તેણે પોતે તેમજ ગુણભદ્રે સ્વેચ્છ પૂર્વાચાર્યમાલિકામાં તેમનો ઉક્ષેપ ક્યો હોત-જો સમગ્રલિન તદ્દન હોય તો અવશ્ય તેનો ઉક્ષેપ થયો હોત ! જો મહાવીરાચાર્યને જિનસેન અને ગુણભદ્રની પછી થયેલ માનીએ તો તે બંનેનો ઉક્ષેપ ક્યાંએ પોતાના ગણિત સારસંગ્રહમાં ક્યો હોત, પણ તેણે પોતાના સંબંધમાં કંઈ ઉક્ષેપ ક્યો નથી તો પછી તેનો પણ સાથે નજર થાય. આથી મહાવીરાચાર્ય જિનસેન અને ગુણભદ્રથી પૂર્વે થયા છે કે પછી થયા છે તે ચોક્કસ કરવું દરિન છે.

૨૩. તાત્યા પાંગણે એવોમત ધરાવે છે કે મહાવીરાચાર્ય જિનસેન-ગુણભદ્રાદિની પૂર્વે થઈ ગયા હશે કારણુ કે નહિતો તેણે તે મહાન્ બે વિદ્વાનેનો ઉક્ષેપ પોતાના ગ્રંથમાં ક્યો હોત, બ્યારે જિનસેન-ગુણભદ્રે પોતાના ગ્રંથમાં મહાવીરાચાર્યનો ઉક્ષેપ એક ગણિત ગ્રંથ લખ્યો તેથી તે મહાન્ વ્યક્તિ થયા એવું કંઈ ગણાય નહિ અને તેથી તેનો ઉક્ષેપ ન ક્યો હોય.

નયાપિ મહાવીરાચાર્ય એ અમોઘવર્ણના સમયમાં થઈ ગયા છે એ નિશ્ચિત છે. આથી વધુ માહિતી તેના સંબંધે મળતી નથી. ઇ. સ. ૯ માં રાનકમાં તે થઈ ગયા એ એ માનવામાં કંઈ હરકત નથી.

હવે સાતમા શતકમાં થઈ ગયેલ અલ્લગુપ્ત અને ૧૨ માં શતકમાં વ્યસાદ આ બંનેના મધ્યના વખતમાં-૯ માં શતકમાં મહાવીરાચાર્ય થયા એ ૨૫૯ છે. ભાસ્કરાચાર્યની પેઠે મહાવીરાચાર્ય જ્યોતિષશાસ્ત્રનું પણ હશે, કારણુકે જ્યોતિષશાસ્ત્રની ઉપયુક્તતા માટે ગણિત-શાસ્ત્રનો આધાર અને મહત્વ વિશેષ છે એવું પ્રતિપાદન કરેલું છે. જેમકે

સૂર્યાદિગ્રહચારેણુ ગ્રહણે ગ્રહસંયુતો ।

ત્રિમશ્ચે ચંદ્રવૃત્તો ચ સર્વગાંગી કૃતં દિ તત્ ॥ ૧૨ ॥

તોપણુ જ્યોતિષી તરીકે તેની પ્રસિદ્ધિ થઈ નથી અને તેવા પ્રખ્યાત જ્યોતિષી હશે પણ નહિ. જૈનધર્મમાં ગણિતશાસ્ત્રનું મહત્વ વિશેષ છે. ચાર અનુયોગના વર્ણનમાં પ્રત્યેક સ્થળે ગણિતશાસ્ત્રમાં સંખ્યાનો સંબંધ હોય છે, અર્થાત્ જૈનોને વ્યવહાર પેઠે ધર્મની આખતમાં પણ તેનો વધારે ઉપયોગ છે.

અલ્લગુપ્તના અલ્લકુરસિદ્ધાંતનો અને મહાવીરાચાર્યનાં ગણિતસારસંગ્રહનો વિચાર કરતાં એમ લાગાય છે કે મહાવીરાચાર્યને અલ્લગુપ્તના સિદ્ધાંતનો પરિચય હતો, કારણુ કે ગણિતસારસંગ્રહ એ તેણે અલ્લગુપ્તના સિદ્ધાંતને સુધારી તે ધોરણુપર લખેલ છે. મહાવીરાચાર્યની ગણિત વિષયે જ્ઞાન આપવાની પદ્ધતિ સારી અને સુખોપદ છે, અને તેમાટે અનેક ઉદાહરણુ આપ્યાં છે. સારાંશમાં કહીએ તો અલ્લગુપ્તનું ગણિતશાસ્ત્ર મહાવીરાચાર્યની પૂર્વે

જૈન ઇન્ડિયાસ પ્રમોજી ને વસાદમિદિર ભાગ્યાદુ સ્વામી (કે જે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૫૬ માં સ્વર્ગસ્થ થયા) તેના ખાખ દના તે આ વસાદમિદિરથી વૃદ્ધ લાગે છે.

સર્વમાન્ય હતું એ વાત અમાન્ય યદી શકે એમ નથી. હવે મહાવીરાચાર્યનું ગણિતશાસ્ત્ર ભાસ્કરાચાર્યના કરતાં પહેલું છે કે નહિ તે સમજવું કઠણ છે. તો પણ ભાસ્કરાચાર્યના (લીલાવતી અને બીજગણિત બંને) ગ્રંથ સિદ્ધાંતશિરોમણી બ્રહ્મગુપ્તના બ્રહ્મસ્ફુટ-સિદ્ધાંતને વધારે સુવ્યવસ્થિત અને સુધારે કરીને લખાયેલ છે તેથી એમ જણાય છે કે તે ગ્રંથની પહેલાં અને બ્રહ્મસ્ફુટસિદ્ધાંતની પછી મહાવીરાચાર્યનો ગણિતસારસંગ્રહ ગ્રંથ લખાયેલ છે. કદાચિત્ મહાવીરાચાર્ય જૈન હોવાથી તેમાંથી ઉદ્દેશ્ય લેવાનું ભાસ્કરાચાર્યને થાય નહિ જાયું હોય એટલું જ ! બાપ્તી મહાવીરાચાર્યનો ગણિતસારસંગ્રહ ગ્રંથ ઉત્તરમાં વિશેષ નહિ પણ દક્ષિણ દેશમાં કાનડી બાપાના પ્રદેશમાં તો અત્યંત પ્રખ્યાત હતો એ નિર્વિવાદ છે; કારણ કે ૧૧ મા શતકમાં રાજ્યભેદીમાં પ્રખ્યાત રાજ-રાજનરેન્દ્ર રાવ્ય કરતો હતો અને તેના વખતમાં મહાવીરાચાર્યના ગણિતશાસ્ત્રનું તેલંગૂ બાપામાં પદ્માત્મક બાપાનર પાંડુરુપીમહાને કરી તેના સામાન્ય જનમાં પ્રસાર કરેલ હતો એવું હમણાની મદ્રાસ ઓરિયંટલ લાયબ્રેરીમાં રાખેલા કેટલીક જૂની ખંડિત પ્રતમાંથી સિદ્ધ થાય છે. આ પરથી દક્ષિણાત્ય પ્રદેશમાં (તે વખતે તે બાજમાં જૈનલોકનો વિશેષ પ્રચાર હોવાથી) મહાવીરાચાર્યના 'ગણિતસારસંગ્રહ' સર્વત્ર પ્રચલિત હતો એ સ્પષ્ટ છે. સારાંશ કે મહાવીરાચાર્ય એ એક કાળે સારી રીતે પ્રખ્યાત ગણિતશાસ્ત્રી હોઈને તેના ગણિતસારસંગ્રહનો દક્ષિણમાં ધણે દૂર પ્રસાર થયો હતો.

ગણિતસારસંગ્રહનો વાંચકને અદ્ય પરિચય થાય તેથી આઠો ઘોડા ઉતારા તેમાંથી આપવામાં આવે છે. ગણિતશાસ્ત્રનું મહત્વ, વર્ણન કરતાં નીચે પ્રમાણે કરે છે:—

લૌકિકે વેદિકે વાપિ તથા સામાયિકેઽપિ વઃ ।

વ્યાપારસ્તત્ર સર્વત્ર સંખ્યાનમુપયુજ્યતે ॥ ૧ ॥

દ્વીપસાગરશૈલાનાં સંખ્યાન્યાસપરિક્ષિપઃ

ભવનવ્યંતરજ્યોતિર્લોકફલપાધિવાસિનામ્ ॥ ૧૨ ॥

નારકાણાં ચ સર્વેષા શ્રેણિર્વિંદ્રકોત્કરાઃ ।

પ્રકીર્ણક્રમમાણાગ્રા બુદ્ધ્યંતે ગણિતેન તે ॥ ૧૪ ॥

બહુભિ વિપ્રલાપઃ કિં ત્રૈલોક્યે સચરાચરે ।

યાત્કિંચિદ્ વસ્તુ તત્સર્વં ગણિતેન વિના નહિ ॥ ૧૬ ॥

તીર્થકુદ્ધયઃ કૃતાર્યેભ્યઃ પૂજ્યેભ્યો જગદીશ્વરૈઃ ।

તેષાં જિજ્વપ્રશિષ્યેભ્યઃ પ્રસિદ્ધાદ્ ગુરુપર્વતઃ ॥ ૧૭ ॥

જલથે રિવ રત્નાનિ પાપાણા દિવ કાંચનમ્ ।

શુક્તે મુક્તાફલાનીચ સંખ્યાજ્ઞાનમહોદયઃ ॥ ૧૮ ॥

કિંચિદુદ્ઘૃત્ય તત્સારં વક્ષેઽહં મતિશક્તિતઃ ।

અલ્પં ગ્રંથ મનસ્પાર્યં ગણિતં સાર સંગ્રહમ્ ॥ ૧૯ ॥

સન્નામોભિરયો પૂર્ણે પરિકર્મોલ્લેદિકે ।

કાલાસવર્ણસંસ્કૃતલુહત્પાતીનસંકુલે ॥ ૨૦ ॥

પ્રકીર્ણકમદ્વાગ્રોદૈર્વરાશિકતરંગિણિ ।

મિશ્રકંઠવ્યવહારોયત્સ્ફુક્તિરત્નાંશુપિજરે ॥ ૨૧ ॥

ક્ષેત્રવિસ્તીર્ણપાતાલે સ્વાતાલ્યસિકતાકુલે ।

કરણસ્કંધસંબંધચ્છાયાવેલાવિરાજિતે ॥ ૨૨ ॥

ગણકૈર્ગુણસંપૂર્ણેસ્તદર્શમલયોડ્મલા ।

શૃણ્વતે કરણોપાયૈ સ્મારસંગ્રહવારિધૌ ॥ ૨૩ ॥

આ પદ્યો ગણિતશાસ્ત્રમાંથી (સંતા) કોષ્ટકોનું મહત્ત્વ આપેલ છે—એટલે મહા-
વીરાચાર્યની ક્ષેત્રપરિભાષા (આમાં પરિભાષુથી યોગ્ય નુધી ભૂમિતુ* માપ કેમ લેવું તે વર્ણવેલ
છે), કાલપરિભાષા (સમય માપવાનું કોષ્ટક), ધાન્યપરિભાષા, સુવર્ણપરિભાષા, રત્ન-
તપરિભાષા, સોદપરિભાષા—આ પ્રમાણે કોષ્ટકો આપ્યાં છે. તેમાંનું એક નમુના માટે
આપીએ છીએ.

કાલપરિભાષા.

અગુરુવંતરં કાલે વ્યતિક્રામતિ યાવતિ ।

સકાલ—સમયોડ્મલ્યૈસ્સમયૈ રાવલિ ભવેત્ ॥ ૩૨ ॥

સંલ્યા તાવલિરુચ્ચવાસઃ સ્તોક સ્તુચ્ચવાસ સપ્તકઃ ।

સ્તોકા સપ્ત લઘસ્તેપાં સાર્ધેષ્ટા ત્રિંશતા ઘટી ॥ ૩૩ ॥

ઘટીદ્વયં મુહૂર્તોઽગ્ર મુહૂર્ત ત્રિંશતા દિનમ્ ।

પંચશાસ્ત્રાદિનૈઃ પક્ષઃ પક્ષો દ્વૌ માસ ઇપ્યતે ॥ ૩૪ ॥

ઋતુર્માસદ્વયેન સ્યાત્ ત્રિભિસ્તૈરયનં મતમ્ ।

તદ્ દ્વયં વત્સરો વક્ષ્યે ધાન્યમાનમતઃ પરમ્ ॥ ૩૫ ॥

“ કાલમાત્રનું કોષ્ટક

કાલનો અંશ	૧ આયલી	૩૦ મુહૂર્ત	૧ દિવસ
અનેક આયલી	૧ ઉચ્ચૈશ	૧૫ દિવસ	૧ પક્ષ
૭ ઉચ્ચૈશ	૧ સ્તોક	૨ પક્ષ	૧ માસ
૭ સ્તોક	૧ લઘ	૨ માસ	૧ ઋતુ
૩૮૮ લઘ	૧ ઘટિ	૩ ઋતુ	૧ વ્યવન
૨ ઘટિ	૧ મુહૂર્ત	૨ વ્યવન	૧ વર્ષ

આ પ્રમાણે કોષ્ટકનો પરિચય આપ્યો છે—એટલે બીજા વિષયો નીચે પ્રમાણે છે—

૧ પરિકર્મ વ્યવહાર—આ ભાગમાં પ્રત્યક્ષ (ગુણકાર, ભાગદાર (ભગાદાર),
વર્ગ (વર્ગીકરણ squaring), વર્ગમૂળ (square root), ઘન (cubing),

ધનમૂળ (cube root), સંકલિત (summation), વ્યત્કલિત (subtraction)
આ પ્રમાણે વિષય છે.

૨ કાલાંસર્વણ્ય (અપૂર્ણાંક—fractions આ. બીજા ભાગમાં નીચેના વિષય છે:—

ભિન્ન પ્રત્યુત્પન્ન-અપૂર્ણાંકના ગુણકાર—(multiplication of fractions),
ભિન્નભાગદાર-અપૂર્ણાંકના ભાગદાર—(division of fractions squaring), ભિન્નવર્ગ
વર્ગમૂળ ધનધનમૂળ (અપૂર્ણાંકના વર્ગ, વર્ગમૂળ, ધન, ધનમૂળ—(squaring, squareroot,
cubing, cube root of fractions), ભિન્ન સંકલિત (અપૂર્ણાંકના સરવાળા
summation of fractional series in progression), ભિન્નવ્યત્કલિત (fr-
action in series). કાલાંસર્વણ્ય પદ્ધતિ: (વ્યાકરણની છ ગત—(six varieties
of fractions), ભાગવદ્ધતિ: (સામાન્ય અપૂર્ણાંક જેવા કે સરવાળા બાદબાકી. simple
fractions—asAddition subtraction), પ્રથમભાગ ભતિ (compound
and complex fractions), ભાગાનુબંધ ભતિ: (associated fractions)
ભાગાપવાદભતિ: (dissociated fractions), ભાગમાનુભતિ: (foregoing va-
rieties of fractions).

૩ પ્રકીર્ણવ્યવહાર—આ ત્રીજા ભાગમાં ભતિશોધભતિ: મૂલભતિ: શોધમૂલભતિ:
દિશશોધમૂલભતિ: અંશમૂલ ભતિ: ભાગસંવર્ગભતિ: જિનાધિકાંશવર્ગ ભતિ: મૂલ
મિશ્રભતિ: ભિન્નદશ્ય ભતિ:—આ પ્રમાણે વૃદ્ધ વૃદ્ધ અપૂર્ણાંકના પ્રકાર છે (problems
of fractions) છે.

૪ ત્રેરાંશિકાનું સ્વરૂપ—વર્ણવ્યું છે. તેમાં ત્રેરાંશિક, ગતિ નિવૃત્તિ અને પંચસપ્ત-
ત્વરાંશિકા એવા ત્રણ વિભાગ છે.

૫ મિશ્રકવ્યવહાર (Mixed problems)—આ પાંચમા ભાગમાં સંક્રમણ
મૂલ, પંચરાંશિકવિધિ, યદિવિધાન, પ્રક્ષપકક્રિદિકાકાર, વસ્તિકાક્રિદિકાકાર, વિષયકક્રિદિકાકાર,
સક્રમક્રિદિકાકાર, સ્વર્ણક્રિદિકાકાર, વિચિત્રક્રિદિકાકાર, એવી બદસંકેતન, —આવા વિષય છે તે
ઉપરાંત નશાતોટા, કટભિતિ, મુંદત વગેરે વિષય છે.

૬ ક્ષેત્રગણિતનું સ્વરૂપ—આ પ્રકારે જણાવ્યું છે. વ્યાવહારિક ગણિત (Calcul-
ation of the area—ક્ષેત્રજ્ઞની ગણતરી), સૂક્ષ્મ ગણિત (minute, calcula-
tion of area), જનમવ્યવહાર, અને પંચાથિક (કકિણ) વ્યવહાર. આ ભાગમાં
ભૂમિતિની પદ્ધતિપર પંદરથોના વર્તુળ, અર્ધવર્તુળ, ત્રિકોણ, અર્ધવર્તુળ, ભાગનું માપ લેવાની
માહિતી ઉદાહરણો સાથે બતાવેલી છે.

૭ ખાતવ્યવહાર (ખોદવા સંબંધી ગણતરી—calculation regarding ex-
cavations). આમાં ખાતગણિત (ભતિના અથવા સ્તંભના માપ), ચિતિગણિત અને
કચ્ચિકા વ્યવહાર એમ ત્રણ વિભાગ છે. આમાં ધમારતનાં માપ, તેમજ વસ્તુનાં માપ
લેવાની પદ્ધતિ ઉદાહરણો સાથે આપેલી છે.

૮ ઘાયાવ્યવહાર (વસ્તુની ઘાયાનું માપ).

આ પ્રમાણે ગણિતસારસંગ્રહમાં વિષયો છે અને તેમાં હાલનાં ભૂમિતિ,
ખીજગણિત-અગ્રગણિતનો મધ્ય સમાવેલ થયેલો છે. સારાંશ કે આ પુસ્તક સૂક્ષ્મ

રીતિથી અભ્યાસ કરનારને આજના ગણિતશાસ્ત્રનાં અંગે પણ તેમાં ઘણું સમાયેલાં લાગશે. આથી ગ્રેટ્સર યુગ્મેન સિમ્પ જેવા વિદ્વાન વ્યક્તિએ આ પુસ્તક વાંચી તેનું અધ્યયન કરી તે સંબંધે સને ૧૯૦૮ ના એપ્રિલ માસમાં રોમ શહેરમાં ભરાયેલ ચતુર્થ આંતરયુગ્મકીય ગણિતશાસ્ત્રી પરિષદ Fourth International Congress of Mathematicians માં એક નિબંધ વાંચી ખતાવ્યું હતું તેવી રીતે અહીંના વિદ્વાનો જેવા કે ગણિતકેશરી ગ્રેટ્સર રથુનાથ પ્રાંજયે (પુનાની કચુસન કોલેજના પ્રિન્સિપલ) કે જે આપણા અર્વાચીન મહાવીરાચાર્ય ગણુપ તે આવા ગણિતશાસ્ત્ર વિષય ગ્રંથનો અભ્યાસ કરી હિંદુસ્થાનવાસીઓના અને પાશ્ચાત્યના ગણિતશાસ્ત્ર, તેમજ ચિનના અને જાપાનના પ્રાચીન અને અર્વાચીન ગણિતશાસ્ત્રની સમાલોચના કરી ઉત્તમ કોણુ. સુલબ કોણુ, સર્વાંગપૂર્ણ કોણુ એ આખતનો નિર્ણય કરી ગણિતશાસ્ત્રનો ઇતિહાસ લખે તો કેવું સાફ.

પ્રો. યુગ્મેન સિમ્પ મહાવીરાચાર્યની ગણિતપદ્ધતિ સંબંધી એક રચલે જણાવે છે કે;

The shadow Problems, Primitive cases of trigonometry and gnomonies suggest a similarity among these three writers, yet those of Mahaviracharya are much better than one to be found in either Brahmagupta or Bhaskaracharya and no question is duplicated.

અર્થાત—જાયા સંબંધી પ્રશ્નો, ત્રિકોણુમિતિ અને ... ના પ્રાચીન વિષયો જણાવી આપે છે કે ત્રણે ગણિતશાસ્ત્રીઓમાં સમાનતા છે, છતાં પણ મહાવીરાચાર્ય તે તે સંબંધી જે જણાવ્યું છે તે બ્રહ્મગુપ્ત અથવા ભાસ્કરાચાર્યમાં જે જોવામાં આવે છે, તેના કરતાં ઘણું સરસ કહેલ છે અને કોઈ પણ પ્રશ્ન બેવડાથો નથી.

આ પાશ્ચાત્ય પંડિતનું કેટલું સદ્ગમ અવલોકન છે તેનું ઉદાહરણ ઉક્ત કથન પૂરું પાડે છે.

પ્રો. રંગાચાર્યે આ પુસ્તકનું બાબાંતર કરીને મદ્રાસ સરકારે તે પ્રસિદ્ધ કરી જૈન-વાંચકનું નિષ્પક્ષપાતપણે સન્માન કર્યું છે તે માટે જૈન સમાજ તેના ઋણી છે. આજ પુસ્તકની એક તાડપત્ર પરની જૂની પ્રત શ્રી પંડિતાચાર્ય આર્યકીર્તિ ભટ્ટારકના મંદમાં જોવાની તક તેને મળી હતી અને પ્રો. રંગાચાર્યે જેવા પંડિતની દૃષ્ટિએ આ ગ્રંથ ન આવ્યો હોત તો કોણુ જાણે કેટલાય સતકો આ પુસ્તકો પ્રગટ થતાં પસાર થાત. આવાં અનેક પુસ્તકો ભંડારોમાં પડ્યાં છે અને તે કોણુ જાણે ક્યારે બહાર આવશે એ સમજવું કઠિણ છે. આ તાડપત્ર પર લખેલ ગ્રંથની બીજી પ્રત ઓરિયન્ટલ લાયબ્રરી-મદ્રાસમાં ન દત્ત તો આજ આપણા પૂર્વાચાર્યના અમૂલ્ય ગણિતશાસ્ત્ર પરનો ગ્રંથ જોવાનો અવકાશ મળત નહિ. પ્રો. રંગાચાર્યની પદેલો મી. એચ. ડી. સ્ટુઅર્ટ ડાયરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન-મદ્રાસનું લક્ષ આ ગ્રંથ ઉપર ગણું હતું એ વાત અહીં જણાવીએ છીએ.

રાજ્યાપરિગ્નાન નામનો મહાવીરાચાર્યનો બીજો એક ગ્રંથ ઉપર જણાવેલ મંદમાં છે.

આ ગ્રંથમાંથી વિશેષ મનલગ્ન ઉદાહરણ સાથે કોઈ પેળા જનાવાય તો વધારે સાફ તો તેને માટે અન્ય સ્થાન શોધીશું.

આ લેખ રા. તાત્યા નેમિનાથ પાંચગના ધિધિગ્નાનચિરંતાર નામના પ્રસિદ્ધ અને વિદ્વાતાપૂર્ણ મરાઠી માસિકમાં આવેલ લેખનો અનુવાદ છે.

જ્ઞાનચર્ચા.

પ્રાણ અને આત્મા સંબંધી જૈન અને જૈનેતર દૃષ્ટિ વિવેચન.

પ્રશ્ન.—પ્રાણ અને આત્મામાં શું ફેર ? અન્ય લોકો પ્રાણ અને આત્મા એ સરખા માને છે, ત્યારે જૈન ભિન્ન માને છે; તો તે કઈ રીતે ?

ઉત્તર.—જૈન દૃષ્ટિએ 'પ્રાણ' નો વિચાર કરતાં દશ પ્રાણ કહેલ છે. પાંચ ઈન્દ્રિયનું બળ તે પાંચ ઈન્દ્રિયબળ પ્રાણ, છઠું મનબળ પ્રાણ, સાતમું વચનબળ પ્રાણ, આઠમું કાપ-બળ પ્રાણ, નવમું આસેન્દ્રિયાસબળ પ્રાણ, દશમું આયુષ્યબળ પ્રાણ. આ દશ પ્રાણનો સદમ વિચાર કરતાં બલ અર્થાત્ શક્તિ એમ પ્રાણ છે એમ સમજાય છે. શક્તિ એ આત્માથી અભિન્ન હોઈ આત્મા રૂપજ છે. દશે પ્રાણો આત્માની પ્રત્યક્ષ હૈયાતી સુધી હોય છે. શરીરમાંથી આત્મા અદૃશ્ય થતાં દશે પ્રાણો અદૃશ્ય થાય છે. મતલબ કે આત્મા ઉપરજ દશે પ્રાણોનો આધાર છે, એ અપેક્ષાએ આત્મા અને પ્રાણની એકતા છે, એટલે કે દેહમાં આત્મા હોય ત્યારે પ્રાણ અવશ્ય હોયજ અને આત્માના અભાવમાં પ્રાણનો પણ અભાવજ હોય. આત્મશક્તિની વપરાશ થવાના, આત્માની હૈયાતી જાણવાના દશ પ્રાણરૂપી દશ સ્થાનો છે અર્થાત્ એ દશ સ્થાનો વડે આત્માનું અસ્તિત્વ જાણાય છે. મનરૂપ આત્મા એ દશે પ્રાણરૂપે દેહની પ્રવૃત્તિ ચલાવે છે. શુદ્ધ ચૈતન્ય છે તે તો સર્વથી અત્યંત વિશક્ષણ છે. જો કે તે આંપક હોઈ તેના વડેજ મનદ્વારા પ્રવૃત્તિ ચાલે છે એ વાન ખરી છે, તોપણ તે અત્યંત સિન્ન છે એ પણ પ્રત્યક્ષજ છે. દેહની પ્રવૃત્તિ દશ સ્થલ દ્વારા ચાલે છે, તે દશ સ્થલો દશ પ્રાણથી કહેવામાં આવે છે એટલે કે એ દશ દેહના આધારભૂત છે, એમના ઉપરજ દેહનો નિભાવ છે, એના વડેજ દેહની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. એ સર્વથી અત્યંત વિશક્ષણ શુદ્ધાત્મા કેવલ આનંદમય છે. આત્માના સાનિધ્ય વડે-આપકપણા વડે-શરીરની પ્રવૃત્તિનાં દર્શન સ્થલો તે પ્રાણો કહેવાય છે. પ્રાણો પણ આત્મિક સત્તા છે એમ ગણીને પ્રાણ, હવ, ભૂત અને સત્ત્વને એક અર્થમાં પણ સૂત્રકારે વાપરેલાં ઘણે સ્થળે જોવામાં આવે છે. જૂઓ શ્રી આચાર્યમુનિના મોથા અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશમાં—"સઘે પાળા સઘે મૂયા સઘે જીવા સઘે સત્તા જહંતવ્યા"—સર્વ પ્રાણ, સર્વ ભૂત, સર્વ હવ અને સર્વ સત્ત્વને હણવાં નહિ. આમાં પ્રાણ, ભૂત, હવ અને સત્ત્વમાં એક અર્થનો ઉપયોગ છે. આમાં પ્રાણની હૈયાતી આત્માની હૈયાતીમાં હોઈ એટલે કે આત્માથી પ્રાણ ભિન્ન નહિ હોઈ આત્મા અને પ્રાણની એકરૂપે પ્રવૃત્તિ કરેલી છે. સ્થાનપરત્વે દશે પ્રાણ ભિન્ન છે. વળી આત્મા વિભુ અને નિરાકાર ચૈતન્ય લક્ષણવાળો, તેથી ભિન્ન છે, પણ પ્રાણની સત્તા આત્માની સત્તાવડે હોઈ, સત્તારૂપે પ્રાણ, આત્માથી ભિન્ન નથી, કિન્તુ પ્રાણમાં પણ આત્માની સત્તા છે એ રૂપે પ્રાણ અને આત્મા એક છે, એમ સ્વાદ્વાદૈશ્વીથી સમજી શકાય છે.

એ દશે પ્રાણોને હરણ કરવાં નહિ. પ્રાણનું હરણ કરવાથી શરીરસાદર્થ્યનો વિનાશ થાય છે. શરીરસાદર્થ્યનો વિનાશ કરવો એ સૃષ્ટિસાદર્થ્યનો વિનાશ કર્યા જેવું ગણાય છે.

પ્રાણ અને આત્માનું બેદાનિદનું સ્વરૂપ ઉપર પ્રમાણે જૈન શૈલીએ છે.

પ્રાણના સંબંધમાં વેદાનુયાયીઓનો વિચાર જોતાં આ પ્રમાણે સમજાય છે:—

સ્વાદ્વાદમાં જેમ અમુક અપેક્ષાએ પ્રાણ અને આત્માને લિન્ન કહેલ છે અને. અમુક અપેક્ષાએ પ્રાણ એજ આત્મા એમ કહેવામાં આવેલ છે તેમ વેદવાદમાં પણ અમુક અપેક્ષાએ પ્રાણ અને આત્મા લિન્ન છે એમ કહેલ છે. અને અમુક અપેક્ષાએ એકજ છે એમ કહેલ છે. અપેક્ષામાર્ગ બંનેમાં એકજ રીતે લાગુ થાય છે: સઘળી ક્રિયાશક્તિનું મૂલ પ્રાણ છે. પ્રાણ, વૃત્તિભેદથી પાંચ પ્રકારે છે:—પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન, અને વ્યાન. (૧) પ્રાણ, જાતીમાં રહે છે અને નાક તથા મ્હોં વાટે અંદર નળ છે તથા બહાર આવે છે. (૨) અપાન, ગુદાસ્થાનમાં રહે છે અને મળ તથા નળ વગેરેને નીચે લઇ નળ છે: (૩) સમાન, કુટીમાં રહે છે તે આધેલ પાધેલ—પદાર્થના સમાન લાગ કરી જઠરમાં લઇ નળ છે. (૪) ઉદાન, કંઠમાં રહે છે તે અન્નજલના વિભાગ કરે છે. (૫) વ્યાન, શરીરમાં વ્યાપક છે તે સઘળી નાડીઓના મ્હોંમાં ફેલાઈ રહે છે. વેદાંત પ્રમાણે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ પ્રાણ, મન અને બુદ્ધિ એ સત્તર તત્ત્વવડે સૂક્ષ્મશરીર બનેલું છે. પાંચ પ્રકારના કોશમાં પ્રાણમય કોશ, એ પાંચ પ્રકારના કોશમાંથી એક છે. તે પાંચ કોશ અન્નમય કોશ, પ્રાણમય કોશ, મનોમયકોશ, વિજ્ઞાનમય કોશ અને આનંદમય કોશ. આ પાંચે કોશનો દૃષ્ટા તેમનાથી લિન્ન શુદ્ધ ચૈતન્ય છે. સૂક્ષ્મશરીર તે અન્નમય કોશ છે. સૂક્ષ્મશરીર કે લિંગશરીરમાં પ્રાણમય, મનોમય અને વિજ્ઞાનમય કોશનો સમાવેશ થાય છે. રજો શુભ્રથી ઉત્પન્ન થએલ કર્મેન્દ્રિયો તથા પ્રાણોસહિત પ્રાણમય કોશ છે. આનંદમય કોશ તે કારણશરીરમાં છે.

જેમ પાંચ પ્રાણ છે તેમ પાંચ ઉપપ્રાણ પણ છે, નામ, કૂર્મ, કૂકમ, દેવદત્ત અને ધનંજય. તેમાં નામથી ઓડકાર આવે છે, કૂર્મથી આંખ મીચાય છે અને ઉધડે છે, કૂકમથી છીંક થાય છે, દેવદત્તથી બગાડું આવે છે અને ધનંજય શરીરમાં રહી શરીર સ્થૂંચ કરે છે તથા મુડાં ટુલાવે છે.

પ્રાણમયકોશ ઉપર અન્નમય કોશની ધમારત છે એટલે કે અન્નમય કોશને પ્રાણમય કોશનો આધાર છે. પ્રાણમય કોશના ભાસની અંદરજ મનોમય કોશનો ભાસ છે. સ્વપ્ન પણ પ્રાણમય કોશથી આવે છે. પ્રાણમય કોશરૂપ દર્પણમાં મનોમય કોશરૂપ પ્રતિબિંબપડે છે નિરાકાર સ્થાનરૂપ છું એવો અનુભવ આવે છે. અનુભવ એ શક્તિ કે કલ્પના છે. તે શક્તિ કે કલ્પના એજ વિજ્ઞાનમય કોશ છે. ચારે કોશથી હું બુદ્ધો છું એમ આનંદથી અનુભવી બોલવા લાગ્યાથી અતિ આનંદ થાય છે તે આનંદમય કોશ છે. આનંદમય કોશને નાણુવાખાજો તેથી બુદ્ધો શુદ્ધાત્મા છે.

પ્રાણનું મૂલ કારણ આત્મા છે, અર્થાત્ આત્માતરડેજ પ્રાણ યએમ છે એમ બતાવવા ભગવતી શુનિ કહે છે કે:—

एतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च ।

खं वायुज्योतिरापथ पृथिवी बिम्बस्य धारिणी ॥

અર્થ:—એજ આત્માતરડેથી અર્થાત્ પુરત્રયના અધિષ્ઠાન અને બુદ્ધિનો દૃષ્ટા કે તુરીય છે સ્વરૂપ જેનું એવા શુદ્ધ ચૈતન્યાત્મા બ્રહ્મથીજ દિશ્વમક શક્તિવાળો પ્રાણ, મન તથા જ્ઞાનશક્તિ જેને છે એવું અંતઃકરણ. સઘળી દંદ્રિયો, આકાશ, વાયુ, જ્યોતિ, પાણી અને સ્વાયરજંગમાત્મક વિશ્વને પારખુ કરનારી પૃથ્વી ઉપમા થએલ છે.

આણુને શુદ્ધ ચૈતન્યાત્મા ગણીને પણ શ્રુતિ કહે છે કે:—

‘સ બ્રહ્મા સ શિવઃ સેન્દ્રઃ સોઽક્ષરઃ પરમઃ સ્વરાદ્ ।

સ એવં વિશ્નુઃ સ માણઃ સ કાલાગ્નિ સ ચંદ્રમા ॥’

તે દેશકાલ વસ્તુ પરિવેષદરહિત શુદ્ધાત્મ ચૈતન્યજ બ્રહ્મા, શિવ, ઈંદ્ર, અક્ષર, પરમ, સ્વરાદ્, વિશ્નુ, પ્રાણુ, કાલાગ્નિ અને ચંદ્રમા છે; અર્થાત્ એ સર્વ શુદ્ધાત્માનાં નામો છે. આ શ્રુતિમાં પ્રાણુનેજ આઃમાનું બીજું નામ કહેલ છે. આનેજ મળતું કથન મનુસ્મૃતિમાં પણ છે કે:—

एतमेके वदन्त्यग्निं मनुष्ये मजापातिम् ।

इंद्रमेके परे प्राणमपरे ब्रह्मशाम्भतम् ॥

અંતર્ધર્મી નિર્વિશેષ શુદ્ધાત્માને કાઈ અગ્નિ, કાઈ મનુ, કાઈ પ્રજાપતિ, કાઈ ઈંદ્ર, કાઈ પ્રાણુ અને કાઈ સનાતન બ્રહ્મ કહે છે. ભાવાર્થ એવો છે કે એ સર્વ નામો શુદ્ધાત્માનાંજ છે.

સામવેદીય દ્વિતીય પ્રકરણમાં એક કથન છે કે—આકાશણુ ઋષિ, પ્રસ્તોતા—સ્તુતિ કરનારાઓને કહેવા લાગ્યા કે, પ્રસ્તોત ! જે દેવતાની તું સ્તુતિ કરે છે તેને, તું બળવા સિવાય—(તે દેવતાનું ઓળખાણ કર્યા સિવાય—સાક્ષાત્કાર કર્યા સિવાય—કેવલ અજ્ઞાનતાથી કે અધ્ય-શ્રદ્ધાથી કે માત્ર પરંપરાથી)—સ્તુતિ કરીશ તો તારે શિર તૂટી પડશે. આનું વાક્ય શ્રવણ કરીને પ્રસ્તોતાએ પૂછ્યું કે, હે ભગવન ! તે દેવતા કોણ છે ? ત્યારે ઋષિએ ઉત્તર દીધો કે, ‘તે દેવતા તે પ્રાણ છે. અત્ર પ્રાણુ શબ્દવડે શુદ્ધાત્મ પરબ્રહ્મ સમજવા કે પ્રાણુવાયુ સમજવો તે સમન્વયવા બ્રહ્મસૂત્રકાર શ્રી વ્યાસજી ઉપદેશો છે કે “અતઃ પચ પ્રાણઃ” અત્ર પ્રાણુ શબ્દવડે શુદ્ધાત્મ—ચૈતન્ય પરબ્રહ્મ સમજવા, પણ પ્રાણુવાયુ નહિ. શ્રુતિ ભગવતી પણ ઉપદેશો છે કે

“अतः सर्वाणि दृष्ट्वा इमानि भूतानि प्राणमेवाभिसंविशन्ति प्राणमभ्युज्जिहते”

અર્થ એવો છે કે, સર્વ ભૂત, પ્રાણુને વિષે લીન થાય છે તથા પ્રાણુથી ઉપજે છે. ભાવાર્થ એવો થાય છે કે પ્રાણુ છે એજ આ રચને પરબ્રહ્મ ચૈતન્ય સમજવા.

કૌશીતકિ ‘આત્મભોગિનિપદનું પણ કથન છે કે—દિવોદાસના પુત્ર પ્રતર્દને (કાંશીનો રાજા) સ્વર્ગમાં જઈને ઈંદ્ર સાથે યુદ્ધ કર્યું, ત્યારે ઈંદ્રે પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે, હે પ્રતર્દન ! તું મારી પાસેથી વર માગ. ત્યારે પ્રતર્દન બોલ્યા કે, હે ઈંદ્ર ! જે મનુષ્યને વાસ્તે અતિહિત વર તું માને છે તેજ મારો વર છે. ત્યારે ઈંદ્રે બોલ્યા કે “પ્રાણાસ્મિ વ્રજાત્મા. તમામયુ-રમૃતમિત્યુપાસ્ય” હું પ્રજાસ્વરૂપ પ્રાણુ છું. તેથી મારી આયુ અમૃત એ રૂપવડે ઉપાસના કર. અત્રે પ્રાણુ શબ્દવડે વાયુ માત્ર જાણવો, કે દેવતાત્મા જાણવો કે જીવ જાણવો, કે પરબ્રહ્મ જાણવો તે પરમાર્થ સમન્વયવા ભગવાન વ્યાસજી નિરાકરણ કરે છે કે “પ્રાણસ્તયાનુગમાત્” પ્રાણુ શબ્દવડે પરબ્રહ્મ—શુદ્ધાત્માનું મહણુ છે એમ જાણવું, કારણ કે તેમાં પૂર્વાપર પદોનો બ્રહ્મ—આત્માની સાથે સંબંધ છે, પણ દેવતા વિશેષ ઈંદ્રનું મહણુ નથી. જુઓ “અધ્યાત્મસમ્યગ્ધ મૂમાસ્મિન્નિતિ” અધ્યાત્મ સંબંધ જે પ્રત્યક્ષાત્માનો સંબંધ તેનું જૂમા—આધુત્પથી પરબ્રહ્મનું પ્રાણુ શબ્દવડે મહણુ છે, પણ દેવતા વિશેષ ઈંદ્રનું નહિ.

અત્રે પ્રાણ શબ્દથી હૃદ દેવતામાનું ગ્રહણ નથી, કારણ કે જેવી રીતે વામદેવ ઋષિ ગર્ભમાં એમ જોત્યા હતા કે હું મનુ થયો, સૂર્ય થયો, તેવીજ રીતે હૃદ દેવતા પણ પોતાના આત્માને શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી પરમાત્મરૂપ જાણીને મારી ઉપાસના કર એમ કહેલ છે. “ઉપાસા ત્રૈવિધ્યાત્” ઉપાસના ત્રણ પ્રકારે કહેલ છે. જીવોપાસના, પ્રાણોપાસના, અક્ષોપાસના.

છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં કથન છે કે “મૂમાત્વેચ ત્રિજિજ્ઞાસિતવ્યઃ” ભૂમા નિશ્ચય કરીને જાણવા યોગ્ય છે. અત્રે પ્રાણ ભૂમા છે કે શુદ્ધ ચૈતન્ય ભૂમા છે તે સમજવે છે કે “મૂમાસમ્પ્રસાદાદધ્યુપદેશાત્” સંપ્રસાદ શબ્દનો અર્થ સુપુત્રિસ્થાન થાય છે અને તે સુપુત્રિને વિષે જાગવાવાળો પ્રાણ લક્ષ્યાર્થ છે, તે પ્રાણની અગાડી ભૂમાનો ઉપદેશ હોવાથી ભૂમા વ્યાપક ચૈતન્ય છે પણ પ્રાણ નહિ. “યો ઈ મૂમા તદમૃતમ્” જે ભૂમા-આત્મા છે તે અમૃત છે. અમાં પ્રાણ વ્યાપક નથી પણ શુદ્ધ ચૈતન્યાત્મા વ્યાપક છે, આથી શુદ્ધ ચૈતન્યાત્માથી પ્રાણુ ભિન્ન સિદ્ધ થાય છે.

જેનાવડે સર્વ પિંડ-અઘાંડ ચોટા કરે છે તે પ્રાણ છે કે ચિદાત્મા છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં શ્રી અક્ષસૂત્રકાર વ્યાસજી ઉપદેશે છે કે “કસ્પનાત્” કંપનથી. તેના ઉપર શ્રુતિ છે કે:—

भीपास्माद्वातः पवते भीपादेति सूर्यः ।

भीपास्मादग्निश्चेद्रश्च मृत्युर्धावति पंचमः ॥

આ શ્રુતિથી સમજાય છે કે, સકલ પિંડ અઘાંડની ચોટાનો હેતુ ચિદાત્મા છે. જાપવડે વાયુ પવિત્ર કરે છે, સૂર્ય ઉદય થાય છે, અગ્નિ બાળે છે, હૃદ વૃદ્ધિ કરે છે, અને પાંચમો મૃત્યુ દોડે છે.

જેવી રીતે ગૌણ પ્રાણુ આત્માવડે થયા છે તેવી રીતે મુખ્ય પ્રાણુ પણ આત્માવડેજ ઉત્પન્ન થએલા છે. “સ પ્રાણમચ્છજત”-આ શ્રુતિ કહે છે કે શુદ્ધાત્માએ મુખ્ય પ્રાણુ બનાવ્યા છે. અત્રે શુદ્ધાત્માને પ્રાણુથી ભિન્ન બનાવ્યો. મુખ્ય પ્રાણુનો વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે, મુખ્ય પ્રાણુ છે તે વાયુ નથી તેમજ દૃષ્ટિયોનો વ્યાપાર પણ નથી; કારણ કે શ્રુતિમાં “પ્રાણ યઃ દ્વક્ષણચ્છતુર્યઃ પાદઃ સ વાયુના જ્યોતિષા માતિ ચ તપતિ ચ” મનોરૂપ ચૈતન્યના પાદ, પ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર એ ચાર પાદ છે. તેમાં જે પ્રાણુ છે તે પોતાના અધિદેવ વાયુવડે પ્રગટ થાય છે, અને જ્યોતિષવડે પોતાનું કાર્ય કરવામાં સમર્થ થાય છે. એથી વાયુથી અને દૃષ્ટિયવ્યાપારથી મુખ્ય પ્રાણુનો ઉપદેશ ભિન્ન છે એમ સમજાય છે.

અત્રે કોઈને શંકા થશે કે, શરીરમાં જેમ છપ સ્વતંત્ર છે તેમ પ્રાણુ પણ સર્વ વા-ગાદિકથી શ્રેષ્ઠ હોઈ સ્વતંત્ર હોવો જોઈએ; તેના પ્રુક્તિએ એ છે કે “ચક્ષુરાદિવચ્છતુત્ત્સહ શિદ્યાદિશ્ચ” આમાં તુ શબ્દ પ્રાણુની સ્વતંત્રતાની નિરૂત્તિને મારે છે. જેવી રીતે અક્ષુ શ્રોત્રાદિક છપના કર્તૃત્વ બોક્ષ્તૃત્વના સાધન છે તેવીજ રીતે મુખ્ય પ્રાણુ વાયુ રાજમંત્રીની પોરે છપના સર્વ અર્થોને સિદ્ધ કરનાર છે, પણ સ્વતંત્ર નથી; કારણ કે પ્રાણુ છે તે ચક્ષુરાદિકની સાથેજ શેષ રહે છે, મતઝગ કે ચક્ષુરાદિકને સમાન પર્મરાણો છે.

જેવી રીતે તેજ શ્રોત્રાદિકને રૂપ શબ્દાદિક વિષય છે તેવી રીતે પ્રાણુને નથી; કારણ કે

નેત્રાદિક જેવી રીતે કરણ છે તેવી રીતે પ્રાણુ કરણ નથી, તોપણ શરીરરક્ષા એ પ્રાણુનું કાર્ય છે. એને માટે શ્રુતિ ભગવતી ઉપદેશે છે કે “પ્રાણેન રક્તઘ્રવરં કુલ્હાયમ્” પ્રાણુ-વડે આ નીચ દેહની રક્ષા કરતાં ઘણું ઊંચ સૂચે છે.

જેવી રીતે શ્રોત્રાદિક નિમિત્તદ્વારા શબ્દાદિકને વિષય કરવાવાળી મનની પાંચ વૃત્તિ છે તેવીજ રીતે મુખ્ય પ્રાણુની પણ કાર્યદ્વારા પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન અને સમાન એ પાંચ વૃત્તિ છે.

મુખ્ય પ્રાણ અણુ પરિણામવાળા છે. “મણુશ્ચ” અણુ શબ્દથી સૂક્ષ્મ તથા પરિ-ચિન્ન પરિમણુનું ગ્રહણ છે. કારણ કે મરણકાલમાં સમીપ બેઠેલા પુરૂષોને પ્રાણ દષ્ટિ-ગોચર થતા નથી તેથી સૂક્ષ્મ છે તથા પોતાની પ્રાણુદિ પાંચ વૃત્તિવડે સર્વ શરીરમાં વહે છે અને લોકાંતરમાં ગમ આવે છે એ હેતુવડે પરિચિન્ન પરિમાણવાદા સિદ્ધ થાય છે.

શ્રુતિમાં પ્રાણને જલમય કહેલ છે કે “અન્નમયં हि सौम्य मनः आपोमयः प्राणः तेजोमयी वाक्” હે સૌમ્ય સ્વેતકેતો ! મન પૃથિવમય છે, પ્રાણ જલમય છે અને વાક તેજોમયી છે.

મુખ્ય પ્રાણ પાંચ પ્રકારે કહેવાઈ ગયો છે. પ્રાણ પ્રાણ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, વાક, મન એમ કોઈ સમ પ્રાણુ કહે છે, કોઈ સ્થળે હસ્ત ઉમેરીને અષ્ટ પ્રાણુ કહે છે, કોઈ સ્થળે બે શ્રોત્ર, બે ચક્ષુ, બે ધ્રાણુ, વાક, પાણુ, ઉપસ્થ એ નવ પ્રાણુ કહે છે. કોઈ સ્થળે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય મળી દશ પ્રાણુ, કોઈ સ્થળે મન સહિત પ્રાણુ એકાદશ પ્રાણુ, કોઈ સ્થળે ક્ષુદ્ધિ સહિત દ્વાદશ પ્રાણુ, કોઈ સ્થળે અહંકાર સહિત ત્રયોદશ પ્રાણુ કહેલ છે, કોઈક શ્રુતિ તો “સત્ત્વૈ શીર્ષण्याઃ પ્રાણાઃ” શિરને વિષે બે શ્રોત્ર, બે ચક્ષુ, બે ધ્રાણુ તથા એક વાક મહી સમ પ્રાણુનું જ્ઞાન થાય છે. એ શિરોક્ત વિશેષિત સમ પ્રાણુનેજ માનવાં જોઈએ.

મુખ્યત્વે તો એકાદશ પ્રાણુ-પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, અને મન-માનવા જોઈએ. એ પ્રાણુ “મણવશ્ચ” અણુ છે. જે સ્થૂળ હોય તો સર્પવત્ પ્રત્યક્ષ જાણાયા જોઈએ. મુખ્ય પ્રાણુની પેઠે એ પ્રાણુ પણ ચૈતન્યથી થાય છે, એમ સમજવું.

એકાદશ પ્રાણુ છે તે મુખ્ય પ્રાણુથી જુદા છે; કારણ કે શ્રુતિમાં મુખ્ય પ્રાણુને વર-જને વાગાદિ એકાદશ ઈન્દ્રિયો કહી છે અને મુખ્ય પ્રાણુની ઈન્દ્રિયમાં ગણના કરેલી નથી-ઈન્દ્રિય નથી-એકાદશ પ્રાણુ એટલે ઈન્દ્રિયો પાત્રવડે ઘસત થાય છે પણ મુખ્ય પ્રાણુ તો નિર્વિગમ અને દોષરહિત છે. વાગાદિકથી મુખ્ય પ્રાણુ વિવક્ષણુ છે. “ચૈલક્ષણ્યાશ્ચ” કારણ કે જ્યારે વાગાદિક સર્વ ઈન્દ્રિયો સૂચે છે ત્યારે એક મુખ્ય પ્રાણુજ જાગે છે અને એ પ્રાણુની ક્ષિતિવડે દેહની સ્થિતિ રહે છે. પણ જો પ્રાણુ નીકળી જાય તો દેહનું પતન થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે પ્રાણુ સંબંધી ખુલાસો છે તે વાંચનાથી જૈન અને વેદાંતદર્શનની પ્રાણુ માટેની માન્યતા સમજી શકાશે તથા બંનેમાં શો તફાવત છે તે પણ સમજી શકાશે. આત્માને પ્રાણુ તામથી કહેલ હોય ત્યાં આત્માને પ્રાણુ જાણવો એ મત જૈન અને વેદાંત બંનેને માન્ય છે, પણ જ્યાં ખાસ પ્રાણુ તરીકેજ હોય ત્યાં તે આત્મથી ભિન્ન છે અને તેમાં પણ જૈન અને વેદાંતનું મળતાપણું છે. પ્રાણુની જાગૃતમાં જૂજ જૂજ તફાવતનું

છે, તે ન હોય તો ભિન્ન દર્શનજ સંભવે નહિ. સદ્ધમ પણ નિર્પેક્ષપાતપણે વિચાર કરતાં તો છેવટે અબેદ સિવાય બીજું કશુંજ નથી. સમન્વય કરતાં જૈન અને વેદાંતના પ્રાણુની વ્યાખ્યા એકજ થાય છે.

જૈન દશ પ્રાણુ કહે છે અને વેદાંત-એકાદશ પ્રાણુ કહીને મહાપ્રાણુ તેથી ગ્રહી ગણે છે. જૈનના દશ પ્રાણુમાં વેદાંતના એકાદશ પ્રાણુ અને મહાપ્રાણુનો સમાવેશ થાય છે. બુદ્ધિઓ:—

જૈનના પ્રાણુ.	વેદાંતના પ્રાણુ.
પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો તે પાંચ પ્રાણુ ચક્ષુ વગેરે	પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય.
મન બલ પ્રાણુ.	મન-એકાદશમું.
વચનબલ પ્રાણુ.	કર્મેન્દ્રિય (પાંચ)
કાયબલ પ્રાણુ.	
આયુષ્ય બલ પ્રાણુ.	મુખ્ય પ્રાણુ.
આસ બલ પ્રાણુ.	

જૈનનો સરવાળો દશ પ્રાણુ—આનીજ બરાબર વેદાંતને સરવાળે એકાદશ પ્રાણુ તથા મુખ્ય પ્રાણુ છે.

ફક્ત અનેમાં ભિન્નતા જણાય છે તે તો રૂપાંતરજ છે. મૂલરૂપે તો અબેદજ છે. ભગવાન ભાગવતકાર ફરમાવે છે કે “યો ન પદ્યતિ યોમદામ્ સ શાન્તિમધિગચ્છતિ” જે બેદદષ્ટિવડે જોતો નથી પણ અબેદમાર્ગનીજ ઉપાસના કરે છે તે પરમ શાન્તિને પામે છે. “મેદનાશ્ચોડુપદ્યતિ” અજાનીજ બેદથી બુદ્ધિ છે. શ્રુતિમાં પણ “જ્ઞેતાઙ્ગ્ય મચતિ” જ્ઞેતાપણથી કે બેપણથી અથવા શ્રી વીતરાગના દેવતા અબેદમાર્ગથી ઉઠવી દિશાએ જવાથી ભય પ્રાપ્ત થાય છે. અબેદ માર્ગની ઉપાસનાવાળોજ અભય છે. અબેદ માર્ગનો ઉપાસક કોનાથી અને શી રીતે ભય પામે ? બેદ માર્ગની ઉપાસનાવાળોને સર્વજ્ઞ ભયજ હોય છે. અબેદભાવના રાખવા માટેજ શ્રી દશરૂપસિક્કમ્નર્તુ કથન છે કે “સવ્ય મૂપસુ સંજમો” સર્વ જૂત તરફ સંયમ રાખવો. સર્વ તરફ અબેદભાવ અને અબેદ પ્રેમ રાખવો. બેદદષ્ટિમાં રાગ અને દ્વેષ રહેવાજ છે. રાગ અને દ્વેષ ન હોય તો બેદ કહેવાયજ નહિ અને રાગ તથા દ્વેષને સર્વથા છોડ્યા સિવાય એટલે કે બેદભાવને છોડ્યા સિવાય મુક્તિ મળતીજ નથી પણ છોડવાથીજ મળે છે તે ઉપદેશવા શ્રી હિતરાખ્યનજનું કથન છે કે “રાગં કોપં ચ છિદિયા સિદ્ધિ ગદ્” રાગ દ્વેષજ બેદભાવને છેદવાથી એટલે કે અબેદ માર્ગની ઉપાસના કરીનેજ સિદ્ધિ-મુક્તિ કે નિર્વાણને પમાય છે. “સમોય જો તે સુસર્વાયરાગો” અખિલ વિશ્વ તરફ સમાનભાવ કે અબેદભાવ ધરે તે વીતરાગ કહેવાય છે. “સવ્ય મૂયપ્પ મૂવહસ સમં મૂયાદં પાસડ” સાધુપુરો અને ફરમાન છે કે, તેમજે સર્વ જનમાત્ર તરફ અબેદભાવ રાખવો જોઈએ.

ઉપર પ્રમાણે જૈન અને વેદાંતની પ્રાણુની માન્યતામાં અબેદતા છે. રમૂસપણે કદાચ બેદ જણાય પણ સદ્ધમજે એટલે કે પરમાર્થમાં તો બેદ જન્માતો નથી. જૈનનું અથવા વેદનું કે દરેકેર્તુ વચન મદલ કરવામાં યોક્તી દેખાડેખી કરવી નહિ; કારણ કે શ્રી આચાર્યશ્રવણમાં ભગવાન સ્વકાર ફરમાવે છે કે “જો મ્મોગસ્સેસણં ચરે” યોક્તપ્રવાદમાં,

લોકની અધરપરમાં કે દેખાદેખીમાં ચાલતું નહિ. એક આમ કરે છે-કહે છે માટે આપણે પણ આમ કરવું-કહેવું એટલે મુક્તિ મળી જશે એમ માનવું નહિ. મતલબ કે લોકની દેખાદેખી નહિ કરતાં સત્યનું જ અહણ કરવું. જુઓ ભગવાન સૂત્રકાર દરમ્યાં છે કે “પુરિસા સચ્ચમેવ સમમિજાણાદિ સચ્ચસ્સાળાપ સેઝઘટ્ટિપ સેમ્હેવાર્ધી મારં તરતિ સહિતે ધમ્મ માંદાય સેયં સમણુપસ્સતિ” હે પુરુષ ! (જે તારે કલ્યાણનો ખંપ હોય તો) તું સત્યનેજ સેવ (સત્યનું જ અહણ કર), સત્યનેજ જાણ; સત્યની આજ્ઞાનું સેવન કરતાં તે સત્યને સેવનારે બુદ્ધિમાન-મેધાવી પુરુષ કે સત્યને શોધીને તેને અહણ કરનારે પુરુષ મૃત્યુને તરે છે અને ધર્મનું પાલન કરીને એને મેળવે છે.

ઉપરોક્ત ખુલાસાથી આજુની સમગ્ર સાથે ખીજું પણ કંઈક જ્ઞાન સંપ્રાપ્ત થાય એવા હેતુથીજ ખુલાસાનું લખાણ લખાયું છે.

૯૦૧-કાઠિયાવાડ.

ગોકુલદાસ નાનજીભાઈ ગાંધી.

ધર્મવ્રહેનને !

ઓ બ્રહેન બંધુવત્સલે ! લીધા સમીપ દૂર માનથી,
મીઠાં મધુસમ વેણુનાદિ, ખેત્રીઓ મહતાનથી.
નથી દૃઢ તમારું હૃદય કે મમ હૃદય તો પરવશ થયું,
ના જાણતો જાણી જતો એમ કુતુહલી મન ધર્મ રહ્યું.
ખૂબ સાંભળ્યું પ્રાનોત્તરે મનના ખુલાસા કંઈ કર્યા,
કહેવું રહે મનમાં ધણું પણ શબ્દ શોધ્યા નહિ જડ્યા.
૯૫ લોકનેખે સંસાર અને અમકાર અંધાર જ્ઞાતિના,
ત્યાં હોય બધું-બ્રહેન નિર્મલ પ્રેમમયિપ્રગટિ ના.
જગમાં અનેક ધર્મ ગયા, રાજર્ષિ, સંત, મુનિવરો,
જેના હૃદય સાત્ત્વિકમાંથી સ્નેહનો વહતો. ત્રરો,
જેના મુખોધ યજ્ઞ હજારો લાખ કંઈક તરી ગયા,
પણ નાવ પોતાના કૂખ્યા ને પંકમાં તેઓ ખુંટ્યા.
અતોમ્મલ તતોમ્મલ, યથા કાં યોગમ્મલ એ,
ગણાયા બૂઝને પાત્ર, હતા માત્ર મનુષ્ય એ.
આત્મી આત્મી મનની જગરી કલ્પનાઓ વહે છે,
તેમાં પાર યદ નિહાળું મળતાં ગંભીર સત્યો રહે છે.
તોયે દિલ અરે મધૂર સ્વરથી ખેંચાઈ લેને ચહે છે,
'ખેતી ! ખેતી ! બધુલોચ્ય શું હું છું ?' એમ શબ્દો કહે છે.
ક્યાતી તું છે ના, મનઘટ્ટી પૂરી ખાતી કરજે,
ધર્મ શાણી મુજા, કયન મુજ તું લક્ષ ધરજે.
હતો સંસારમરત, કદિ ન મનમાં એમ ગણુજે,
૧૫-૧-૧૩ વધુ પ્રીતિ નિર્મલ, કરી શકું અને તૃપ્ત કરજે.

આપણને એક્યમાવનાની જરૂર છે.

લાખનાર:-પ્રોફેસર નરભૈરવંકર પ્રાણહવન હવે M. A.

સંખ્યામાં હિંદુસ્તાનની વસ્તી દુનિયાની વસ્તીનો પાંચમો ભાગ ગણાય છે. તેનું ક્ષેત્રફળ પણ અગ્રણ્ય વિસ્તારવાળું છે; અને તેમાં પણ દુનિયાના કોઈપણ દેશ કરતાં આ દેશ વધી ગય છે. કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી અને કરાંચીથી બ્રહ્મદેશ પર્યંત અતિ વિસ્તારવાળા આ દેશમાં કુદરતની અનેક રમણીય લીલાઓ પણ જોવામાં આવે છે. સૃષ્ટિસૌદર્યમાં બેશક આ દેશ અનુપમ છે. બ્રહ્મપુત્રા અને સિંધુ જેવી સરિતાઓ, હિમાલય અને વિંધ્યાચળ જેવા પર્વતો, કાશ્મીર અને ગુજરાત જેવા દેશો, અનેક જાતના લોકો, અનેક જાતની ભાષાઓ, તરેહતરેહના રીતરીવાજો, અને અનેક દેશી રજવાડા ઉપર ચંદ્રમુકટ પેઠે વિરાજતું અંગ્રેજના જેવું રાજ્ય, આ બધાં અહીંના જેવાં દુનિયાના કોઈ અન્યદેશમાં નથી. પરંતુ સાથે સાથે અનેક જાતના સંપ્રદાય અને મતમતાંતર અને તેમાંથી ઉપજતા અનેક પ્રકારના વેદો, મેંકેડા નાતો અને તેમાંથી ઉપસ્થિત થતો કલહ, બાળકમન-ધર્માદિ છુટ્ટા રિવાજના પરિણામે થતી દુર્દશા, અને સાંસારિક રીતરીવાજની વિચિત્ર ભિન્નતાને લીધે અરસપરસ થઈ જોઈતી શુભ ભાવનાની ખામી; ધર્માદિ અનેક કારણોને લીધે, પણ મુખ્યત્વે કરીને દેશના અતિ વિસ્તારને લીધે પ્રજામાં એક્ય ભાવનાની ગેરહાજરી;-આ બધાં પણ અહીંના જેવાં અન્ય કોઈ સ્થળે જોવામાં આવતાં નથી.

આજથી લગભગ પાંચ હજાર વર્ષ પૂર્વે આપણા આજ વડવાઓ મધ્ય એશિયાના ઉચ્ચ પ્રદેશમાંથી આ તરફ ઉતરી આવ્યા. આ સમય અગાઉની પણ કેટલાક વિદ્વાનો આર્યોની પ્રાથમિક સ્થિતિ સૂચવે છે; પણ તે ઇતિહાસ હજી બરાબર અગ્ન્યાગામાં આવ્યો નથી. આ ઉતરી આવેલા આર્યો પ્રથમ પંજાબમાં વસ્યા. ત્યાંથી ગંગા જમનાના પ્રદેશ તરફ અને વિંધ્યાચળ તરફ તેઓ વધી આવ્યા. અને તેટલો પ્રદેશ આર્યાવર્તના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. દક્ષિણ તરફ અને પશ્ચિમ હિંદુસ્તાન તરફ તેઓ પાછળથી વિસ્તરેલા ગણાય છે. આ દેશમાં તે વખતે મૃગચત્રનીઓ પણ રહેતા હતા; પણ મુધરેલ આર્યો આગળ તેઓ જંગલી પશુવત્ જણાવા લાગ્યા. આર્ય લોકો તેમને અનાર્ય કહેતા. વેદમાં તેમને દર્યુ કહ્યા છે; પાછળથી અમુર અને હવે રાક્ષસો પણ તેઓ કહેવાના હતા.

અબ્યુદય અને નિઃશ્વયસ એ દરેક મનુષ્ય તેમજ પ્રાણીના જન્મના મુખ્ય ભાવનાઓ હોય છે. વ્યવહાર અને ધર્મ એવી જાણતો છે કે તેમના જૂદ અને ગદ્ગત પ્રશ્નો મનુષ્યના જન્મમાં કેળો કેળી કાળે ઉત્પન્ન થયાવિના રહેતા નથી; અને પ્રાણીના ઇતિહાસ એ ભાવનાઓની રેખા સ્પષ્ટ બનાવી આપે છે. આપણા પ્રાથમિક આર્ય વંશજોને અબ્યુદયની ચિંતા નહોતી. દેશ વિશાળ હતો; જમીન પુષ્કળ હતી; ખેતીનાં સાધનો નૈવાર્ય હતાં; સૃષ્ટિ યની અને પાણી પુષ્કળ હતું. તેથી ખેતી આપણા સ્થિતિમાં હતી; અને જેમ જેમ

વસ્તીની વૃદ્ધિ થતી ગઈ, તેમ તેમ તેઓ આગળ ફેલાતા ગયા; કારણ કે વિશાળ પ્રદેશ તેમની સન્મુખે પડ્યો હતો; સુધારાનું મુખ્ય મૂળ ખેતી છે; અને તેથી ખેતી સુધરતાં અન્ય બાજોમાં પણ સુધારો વૃદ્ધિ પામતો ગયો. સમાજની વ્યવસ્થા સુધરતી થતી આવી, અને કુળા દુનર ખીસતાં ગયાં. પરદેશ જવાની જરૂર ન હોવાથી, પરદેશગમનની વિરૂદ્ધ વૃત્તિ પણ અસ્તિત્વમાં આવતી ગઈ. રાજ્યવ્યવસ્થા બંધાવા લાગી, અને લોકો સુખશાંતિમાં પોતાના દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યા.

આવા અનુકૂળ સંજોગોના બળે આર્યવ્રજની ધર્મભાવના ખુબ ખીલી શકી છે; એવી કે દુનિયાના કોઈ અન્ય દેશમાં તે એટલી ખીલી નથી. વેદકાળનું સાદું જીવન જેમ જેમ વિસ્તૃત પામતું ગયું, તેમ તેમ આર્યજીવનની આ ભાવનાનો પ્રદેશ પણ વિસ્તાર પામતો ગયો, અને વેદકાળમાં કવિતારૂપે થતી દેવપૂજાથી આર્યોનાં ઉત્તમ બનતાં હતાં અત્યંત યથા લાગ્યાં. કેવળ વાણીથીજ દેવતાઓને પ્રસન્ન કરવાને બદલે તેમાં ક્રિયાઓ હવે ઉમેરાવા લાગી, અને ધીમે ધીમે આ ક્રિયાઓએ યજ્ઞ યાગાદિનું સ્વરૂપ લેવા માંડ્યું. બ્રાહ્મણગ્રંથો અને આરણ્યકગ્રંથોમાં આ વૃત્તિને સંતોષવાનો પ્રયાસ છે, અને વેદના મંત્રો અને યજ્ઞયાગાદિના પ્રકારનો ઝીણો ખુલાસો અને સ્પષ્ટતા તેમાં આપેલાં છે. સમય જતાં આ ભાવના સૂત્રરૂપે ગુંથાવા લાગી. એમ કરતાં એક કાળ એવા આવ્યો કે તે સમયે યજ્ઞ યાગાદિનો પ્રચાર ઘણો વધી પડ્યો. પશુઓનાં બળીદાન અપાવા લાગ્યાં; વખતે મનુષ્યોનું બળીદાન પણ અપાતું. પ્રથમ સોમપાન થતું તેને બદલે કવચિત્ સુશપાન પણ થવા લાગ્યું એમ પણ કેટલાક વિદ્વાનોનું માનવું છે. બ્રાહ્મણવર્ગ બહુજ આગેળો આવ્યો, કારણ કે એ વર્ગ વિના યજ્ઞ યાગાદિ થઈ શકતા નહિ. ચાર વર્ષોને બદલે અનેક નાતો અને પેઢા નાતો થવાનું વક્ષણ દેખાવા લાગ્યું. અંદર અંદર વિખવાદ થવા લાગ્યો અને અંદર અંદરના કક્ષને લીધે દેશની દુર્દશા દષ્ટિ મર્યાદામાં ભમવા લાગી. આ સમયે લોકોનો ઉદ્ધાર કરવા ઐષ અને જૈન ધર્મો બહાર પડ્યા.

આ બન્ને ધર્મોમાં બે વાત મુખ્ય હતી: બ્રાહ્મણધર્મમાં યજ્ઞવ્યવસ્થાને લઇને ધર્મની બાબતમાં પણ પક્ષપક્ષ હતો તે કાઢી નાખવો, અને કર્મમાર્ગને લીધે પશુ-પ્રત્યાદિની હિંસા વધી ગઈ હતી તે નાબૂદ કરવી. બ્રાહ્મણો કહેતા કે ધર્મપરત્વે કેટલીક બાબતોમાં અન્ય વસ્તુને અધિકાર નથી; આ વાત આ બન્ને ધર્મોને રચી નહિ. પરંતુ અહિંસા ધર્મનો બહુ આગ્રહ ઐશ્વર્યમતને નહોતો; જૈન ધર્મમાં આ વાત ગળે હતી, અને અગ્રાધિપત્ય પણ છે. સમય જતાં ઐશ્વર્ય ધર્મ હિંદુસ્તાનમાંથી નાબૂદ થયો, અને તેનું કારણ પણ સ્પષ્ટ છે. બ્રાહ્મણધર્મનું ખરૂં દ્રવણ યજ્ઞ યાગાદિમાં થતી હિંસા હતી; અને તે વાનની સામે ઐશ્વર્ય ધર્મની લડત જીતવાનું નહોતી. પણ જૈનધર્મ બ્રાહ્મણધર્મની નબળાઈની ખરી નાડ પકડી; તેથી તે ધર્મનાં મૂળ ઉડાં નાખ્યાં, અને અસારે પણ તે ધર્મ હિંદુસ્તાનમાં પ્રવેશ્યો. જૈન ધર્મ માનનારાની કૂલ સંખ્યા ચૈદ ભાગની ગણાય છે. જૈન ધર્મની ગ્રંથસમૃદ્ધિ ઘણી મોટી છે, તત્ત્વજ્ઞાન, ત્યાગ, વ્યાકરણ, ગણ, ઇતિહાસ દર્યાદિના અનેક ગ્રંથો જૈનોએ લખેલા છે. આ બાબતમાં જૈન ધર્મ ઘણો મોટો ઉપકાર કર્યો છે.

જૈન એટલે જિનના અનુયાયીઓ. જિન એટલે વિજયી, અર્થાત્ પોતા ઉપર વિજય

મેળની મોક્ષ સિદ્ધિ પુરૂષ જે થાય તે જિન એવેજ અર્હત કિંતા તીર્થંકર કહે છે. પોતાના જીવનની યાત્રા જેણે સફળ કરી હોય તે તીર્થંકર. એવા ચોવીસ તીર્થંકરો જૈનો માને છે. પ્રથમ ઋષ્યભદ્રેવ થયા. તે પછી ત્રેવીસમા પાર્શ્વનાથ થયા અને ચોવીસમા મહાવીર સ્વામી થયાં. આ ચોવીસ તીર્થંકરોને ઇશ્વર ગણી જૈનો પૂજે છે. જૈનોમાં મૂર્તિપૂજા છે; અને આશુ, ગિરનાર, શત્રુંગ્ય દર્યાદિ સ્થળોએ તેમણે બાંધેલાં ભવ્ય અને સુંદર દેવાલયો શિલ્પકળાના નમુનારૂપ આજ પણ ગણાય છે.

વિદ્વાનો એમ માને છે કે આ ચોવીસ તીર્થંકરોમાં પાર્શ્વનાથ કદિ ઐતિહાસિક પુરૂષ હોય પણ ખરા. પરંતુ જૈનધર્મને સતેજ કરી ચોતરફ ફેલાવનાર મહાવીરસ્વામી તો ઐતિહાસિક પુરૂષ હતા એ બાબત કોઈને સંશય નથી. ભદ્રાબાહુના કલ્પસૂત્રમાં મહાવીર સ્વામીનું જીવનચરિત આપેલું છે. વિદેહ દેશમાં આવેલા કુદે ગામમાં તેમનો જન્મ થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ સિદ્ધાર્થ અને માતાનું નામ ત્રિશલાદેવી હતું. તેમનું પોતાનું નામ પૂર્વાશ્રમમાં વર્દમાન હતું. તેમનું ગોત્ર કાસ્યપ હતું અને જાતે ક્ષત્રીય હતા. તેમની પત્નીનું નામ યશોદા હતું. ૨૨૮ વર્ષની ઉંમરે, માતાપિતા ગુન્ગરી ગયા પછી, વડીલોની રજા લઈ તેમણે દીક્ષા લીધી હતી. બાર વર્ષ તેમણે તપ કર્યું હતું. તપના ખીભ વર્ધી તેઓ દિગંબરાવસ્થામાં રહેતા. આ બાર વર્ષ પછી કૈવલ્ય પદને પામી તેઓ સર્વજ્ઞ થયા; અને તીર્થંકર કહેવાણું, પછી ત્રીશ વર્ષ સુધી જૈનધર્મનો તેમણે ખેત્ર આપ્યો, અને પોતાના સાધુઓની સંસ્થા સુવ્યવસ્થિત કરી. તેમના શિષ્યો ગણુ અને ગણુધરો કહેવાતા. પાપા નામના ગામમાં તેમનો દેહ પડ્યો હતો.

જૈન મતમાં જગતના કર્તારૂપ ઇશ્વરનો સ્વીકાર નથી; પરંતુ અર્હત અથવા તીર્થંકરોને ઇશ્વરરૂપ માની તેમની પૂજા કરવાનો પ્રચાર છે. જગત અનાદિ છે, અને એની મેળેજ યતું ચાલ્યું આવે છે અને ચાલ્યું જશે. તેનો કર્તાકોઈ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી, તેથી કર્તારૂપ ઇશ્વર માનવાની જરૂર રહેતી નથી. જગતમાં ઉત્સર્પિણીકાળ અને અવસર્પિણીકાળ એવા બે કાળ વારાફરતીઆવ્યા કરે છે. અવસર્પિણી કાળમાં સારી વસ્તુઓ ક્ષીણ થતી જાય છે; ઉત્સર્પિણી કાળમાં તેમની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. દરેકના છ જ આરા છે દુઃખ દુઃખ, દુઃખ, દુઃખ સુખ, સુખ દુઃખ, સુખ અને સુખ સુખ એવા જ આરા ઉત્સર્પિણી કાળના છે. અવસર્પિણી કાળના આરા તેથી ઉલટા એટલે સુખ સુખ, સુખ, સુખ દુઃખ, દુઃખ સુખ, દુઃખ અને દુઃખ દુઃખ એવા છે. હાલ અવસર્પિણી કાળનો પાંચમો આરા એટલે દુઃખનો આરા ચાલે છે. દરેક કાળમાં ચોવીસ ચોવીસ તીર્થંકરો થાય છે અને તેથી ધર્મની પ્રવચન ફરકતી રહે છે.

પદાર્થને અસ્તિકાય કે તત્ત્વની સંજ્ઞા વંતો આપે છે. વિશ્વના બધા પદાર્થોના સમાવેશ તેઓ બે તત્ત્વોમાં કરી લે છે. જીવ અને અજીવ. આ વાતનો વિસ્તાર કરી કેટલાક સાત તત્ત્વો માને છે અને કેટલાક નવ તત્ત્વો માને છે. તે નવ તત્ત્વો આ પ્રમાણે છે; જીવ, અજીવ, પુરુષ, પાપ, આસત્ર, સંવર, નિર્ગુણ, બંધ અને મોક્ષ. જીવના વિસ્તારપરંક બેદ કદી હેવટે તેઓ તેના પદ્ધતિ બેદ જનાવે છે; અને તેમાં ગ્રામ, જીવગ્રાં અને મુદ્દમ

જનુઓ પણ આવી જાય છે. અહીં એટલે જરૂરે કર્મનો ભોગ નહિ તે. એના પાંચ ભેદ છે અને તેના પણ વિવેક કરી અનેક ભેદ કહ્યા છે. અહીં પદાર્થ અનંત છે. દેહાદિ રચનાને તેઓ પુદ્ગલ નામ આપે છે; અને તેના આણુ અને રકન્ધ એવા બે ભાગ પાડે છે. આણુ પુદ્ગલ અતીદ્રિય છે. રકન્ધ પુદ્ગલ ઈદ્રિયગોચર હોય છે.

હવે પણ અનંત છે અને અનાદિ છે. જીવોના ત્રણ ભેદ છે; નિત્યસિદ્ધ-મુક્તાત્મા અને બદ્ધાત્મા. નિત્યસિદ્ધ તે જિન. બદ્ધાત્મા મુક્ત થાય ત્યારે મુક્તાત્મા કહેવાય છે. કર્મથી ક્ષિપ્ત થએલો. હવે બદ્ધાત્મા કહેવાય છે. કર્મ અનાદિ સાંત છે, તેથી બદ્ધાત્માનો મોક્ષ સંભવ છે.

જૈન મત પ્રમાણે કર્મથી બધાએલા પુદ્ગલથી છૂટવું તે મોક્ષ; કારણ કે તે મતમાં હવે તો અનાદિ છે. બાર્ધ કહે છે તે પ્રમાણે તે મતમાં નિર્વાણનું તાત્પર્ય દેહપુદ્ગલમાંથી છૂટવામાં છે; અસ્તિત્વમાંથીજ છૂટવામાં નથી. જૈનો પુનર્જન્મ સ્વીકારે છે, અને ખરા રસ્તા ઉપર ચડ્યા પછી આઠ જન્મે મનુષ્યનો મોક્ષ થાય છે. ‘અસત્ ગુરુ, અસત્ દેવ, અસત્ ધર્મ ઇત્યાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરી, મિથ્યાત્વાદિમાં પડી, મન વચન કાયાને કર્મમાં આ સવાલે-પ્રવર્તવિ, તે ‘આસવ.’ આ આસવને રોકવો જોઈએ. તે જોનાથી રોકાય તે સંવર. તાત્પર્ય કે, મન વચન અને કાયા ઉપર કાણ રાખી જ્ઞાનમાર્ગમાં જવું એ મોક્ષનો રસ્તો છે. કર્મ માત્ર જોનાથી નિર્જર થાય-નાશ પામે અને બાકી કંઈ ન રહે તેનું નામ નિર્જરા; માટે તપ, ધર્મ, યોગ ઇત્યાદિ કરવાં જોઈએ. આ બધાનો બહુ સક્ષમ વિસ્તાર જૈન પુસ્તકોમાં કરેલો છે. સમ્યજ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, અને સમ્યગ્ચારિત્ર એ રત્નત્રય મોક્ષનાં સાધન છે, તેથી કરીને જ્ઞાન થાય છે. મોક્ષનો ખરો આધાર તો જ્ઞાન ઉપરજ છે. હવે, અહીંના વિવેકનું સત્ય જ્ઞાન તે સમ્યજ્ઞાન. ગુરુના વચનોમાં અને આગમ કિંવા શાસ્ત્રોમાં અગ્ર શ્રદ્ધા તે સમ્યક્દર્શન. સમ્યગ્ચારિત્રને માટે પાંચ વૃત્તો જે પંચશીલ કહેવાય છે તે કહેલાં છે. ૧ અહિંસા; ૨ સુચર, અર્થાત્, કેધ, લોભ, બીક કે ગમતમાં પણ જુદું ન બોલવું; ૩ અરતેય, એટલે કોઈ આપણને જે ન આપે તે ન લેવું; ૪ બ્રહ્મચર્ય; એટલે સ્ત્રીસંગ પરહરવો; અને ૫ અપરિગ્રહ કિંવા ત્યાગ, એટલે પંચેદ્રિયના આકર્ષણને વશ થઈ વિષય પ્રતિ વળતું નહિ અથવા તેને વળગતું નહિ. આ પંચશીલ મોક્ષનાં માર્ગમાં આવશ્યક છે.

જ્ઞાનની પ્રક્રિયા (Theory of Knowledge) માં જૈનો સ્વાદ્વાદી છે, અને સમજાગી ન્યાય સ્વીકારે છે. આ સ્વાદ્વાદને અનેકાંતવાદ પણ કહે છે. પદાર્થોનો એક અંત કિંવા નિશ્ચય નહિ તે અનેકાંતવાદ. દરેક પદાર્થ સત્તરૂપ પણ છે અને અસત્તરૂપ પણ છે; અર્થાત્ સદસદુષ્પ છે. પટની અપેક્ષાથી ઘટ નથી અને ઘટની અપેક્ષાથી ઘટ છે. આમ દરેક વસ્તુ ઉભયરૂપ છે. તેના સત્ બાગને દ્રવ્ય કહે છે અને અસત્ ભાગને પર્માય કહે છે. દ્રવ્ય અને પર્માય એક બીજાથી સ્વતંત્ર રહેતા નથી; પણ સાથેજ રહે છે. પદાર્થ માત્ર દ્રવ્ય પર્માયરૂપે છે, સદસદુષ્પે છે. અપેક્ષાથી જોતાં દ્રવ્યરૂપે અણુ નિત્ય છે, અને પર્માયરૂપે અનિત્ય છે, આમ નિત્યાનિત્યના યોગરૂપ વિષ માત્ર બનેલું છે.*

જૈનોમાં શ્રાવક અને યતિ એવા બે ભેદ હોય છે. શ્રાવકો પ્રવૃત્તિધર્મ પામે છે;

* જુઓ સ્વર્ગસ્થ મહીલાસ નલુભાદિના સિદ્ધાંતસાર ગ્રંથ.

યતિ નિવૃત્તિધર્મ પાળે છે. યતિઓ ઉપાધ્યયમાં રહે છે અને સાધુઓ ગામેગામ ફરતા રહે છે. આ યતિઓ અને સાધુઓ પોતાનો ધર્મ સખત-રીતે પાળે છે; અને શ્રાવકોને ઉપદેશ આપે છે.

જૈન ધર્મમાં પણ વેદો અને પુરાણો છે. ઇદ્રાદિ દેવોની કથાઓ છે; અને બ્રહ્મા, વિશ્ણુ, શિવ અને ગણપતિની ગાણ, રીતે પૂજા પણ થાય છે. પરંતુ તે ધર્મનું ખરૂં લાક્ષણિક ચિન્હ ‘અહિંસા પરમે ધર્મ છે.’ અને આ આખતમાં એ ધર્મની અસર આખા હિંદુસ્તાનમાં બહુ પ્રબળ થઈ છે. વેદધર્મ પણ આ અસરથી કાંઈક રૂપાંતરતાને પામ્યો છે.

સમય જતાં ખુદ જૈન ધર્મમાં પણ અનેક શાખાઓ થઈ ગઈ છે. દિગંબર અને મ્લેતાંબર શાખાઓ પ્રસિદ્ધ છે. સિવાય અનેક ગચ્છ બધાઈ ગયા છે. જૈનોમાં મૂર્તિપૂજા પ્રથમથી છે, પણ સ્થાનકવાસી અથવા હુંદીઆ મૂર્તિને પૂજતા નથી. ઘણીવાર ગચ્છોમાં મહિમાદે બોજનવ્યવહાર હોતો નથી, અને કન્યાવ્યવહાર પણ હોતો નથી. મહિમાદે વિખવાદ અને કલહ પણ જોવામાં આવે છે. તથા-હુંદીઆના કછઆ ટેકણે-ટેકણે થતા જોવામાં આવે છે. અંતરાત્મા, બહિરાત્મા, અને પરમાત્મા એવા ભેદ જૈન ધર્મ બતાવે છે, અને તેમનું રહસ્ય એ છે કે બાહ્ય સૃષ્ટિ અને આંતર સૃષ્ટિની સાથે એકસર થઈ રહેવું, અને સમચિત્તતાને સેવવી. પરંતુ આવા કલહથી એ ઉદ્દેશ ફળીભૂત થતોજ નથી એ વાત મુઠા વાંચનારને સમજાવવી પડે એમ નથી. હિંદુસ્તાનને અત્યારે ઐક્યભાવનાની કેટલી બધી જરૂર છે એ વાત દરેક વિચારક સારી પેઠે સમજે છે. પરંતુ ધરમાં કલહ, નાતમાં કલહ, જાતમાં કલહ, રેસવેમાં બે ધડી જ સાથે બેસવાનું હોય ત્યાં પણ કલહ; આવી અન્યાયની સ્થિતિ ધણી શોચનીય છે. એ સ્થિતિ દૂર કરવાનો પ્રયાસ દરેક સમજીએ કરવો ઘટે છે.

મુસલમાની રાજ્ય સિવાય ધર્મને નામે આપણા દેશમાં જુદામ ધરો નથી કે ત્રાસ વરતાયો નથી એ વાત ખરી છે, પણ સાથે-સાથે અનેક મતમતાંતરને લીધે એક બીજાની વચ્ચે ગાદ પરિચય અને આતુભાવ પણ જન્મ્યો નથી એ વાત પણ સાચી છે. ગમે તે ધર્મ માને, પણ આપણે બધા-એકજ ભૂમિનાં બાળકો છીએ એ વાત કોઈએ પણ ભૂલી જતી જોઈતી નથી. અને જૂદા તર્જયિતનના ગદન પ્રમાણે એક કોરે રાખતાં, આપાવતના અનેક ધર્મોમાં મુદ્દે સામ્ય જ રહેવું છે. કયો ધર્મ ચોરી કરવાની પરવાનગી આપે છે ? કયો ધર્મ વ્યભિચારની જૂટ આપે છે ? કયો ધર્મ દિસામાં આનંદ માને છે ? કયો ધર્મ આચાર વિચાર વિશુદ્ધ રાખવાની ના કરે છે ? કોને વ્યવહારમાં વિશુદ્ધ રહી આત્માનું કલ્યાણ સાધવું છે ? માત્ર જૂદાં જૂદાં મનુષ્યોને જૂદા જૂદા રસ્તા સૂચ્યા છે; કોનું દૃષ્ટિ-બિંદુ તો એકજ છે. દરેક ધર્મમાં સામાન્ય અંશ લઈએ તો જૈનો બ્રાહ્મણધર્મ પાળે છે અને બ્રાહ્મણો જૈનધર્મ પાળે છે. વિવાદના ચિપ્પો નિર્જવ છે. એકને દીવું ગમે છે, તો બીજાને ચાંદનો ગમે છે. એક કંકુનો ચાંદનો કરે છે, તો બીજાને કેસરનો ચાંદનો કરે છે. એક માળસ ટોપી પેહેરે, અને બીજાને પાણી ધારે; અથવા એક અંગરખું પેહેરે અને બીજાને કાટ પેહેરે; તો તે વાત આપણે તકમાં લેતા નથી; તો પછી ચાંદખાની વાત એટલી બધી અગત્યની શા માટે થઈ પડે છે ? ખરૂં કહીએ તો આપણા આચાર્યશ્રીઓ પોતાના ધર્મની સર્વ સમૃદ્ધિ માની બેઠેલા અજાણીઓજ ધર્મના વિવાદમાં અને નકારમાં પડે છે,

અને વગર સમગ્ર દુરામલ્લ કરી સંનાષ પામે છે અને ખીજને સંતાપ પમાડે છે. જૈન ધર્મમાં તો સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે કોઈનું પણ મન દુઃખવતું નહિ; નાનામાં નાના જંતુને પણ દુઃખ દેવું નહિ; ત્યાં સુધી કે એવો પ્રસંગ આવે તો પોતેજ આત્મઘાત કરી મરી જવું; પણ ખીજને મારવું કે દુઃખવતું નહિ. મનુસ્મૃતિમાં પણ કહ્યું છે કે સત્ય બોલવું, પ્રિય બોલવું, પણ સત્યને પણ અપ્રિય રીતે ન બોલવું. આપણામાંથી કેટલા જણ આ ધર્મ બરાબર પાળે છે ?

તત્ત્વદષ્ટિએ જોતાં પણ મતભિન્નતાને અંગે ઉપજના કલ્પ ત્યાગ્ય છે, સૌ કહે છે કે અમારા ધર્મમાંજ સત્ય છે અને તેથી તેમાંજ મોક્ષ છે. આ વાત દલીલની ખાતર કબુલ કરીએ તોપણ આસ લક્ષમાં ગ્રંથગ્રાની વાત એટલીજ છે કે મોક્ષનો વિચારજ વ્યક્તિ-પ્રધાન છે, લોકોનું ટોળું બેથું મળી સામટું મોક્ષ પદને પામી ગયું હોય એવું કયાંક જાણ્યું નથી. ભક્તિ અને શ્રદ્ધામાં એક પ્રકારની મુદરતા અને સુખ રહેલાં છે એ વાતની ના નથી; પણ જો જ્ઞાનથીજ મોક્ષ થતો હોય તો તેનો આધાર તો વ્યક્તિના પોતાનાજ પરિશ્રમ અને પ્રકાશ ઉપર રહે છે. સત્ય તો એકજ હોઈ શકે છે; અને જૂદા જૂદા ધર્મો એ સત્યે જવાના ભિન્ન ભિન્ન રસ્તા માત્ર છે; પગી તે રસ્તા ગમે તેવા હોય તેની સાથે આપણે કામ નથી. ઉદ્દેશ તો એકજ છે, પરંતુ પોતાને સજો તેવા રસ્તો સૌ લે છે. એકજ સ્થળે જતા જત્રાણુઓ અનેક પથે વિચરે છે, તો તેથી તમને ખાટું મોળું લાગવાનું કાંઈ કારણ નથી; આમ છે, તો પછી જૂદા જૂદા ધર્મો જોઈ ખીજવામાં તમારે પ્રયોજન શું છે ?

ખ્રિસ્તિઓ કહે છે કે જળમાર્ગની ક્રિયાવિના મોક્ષ નથી. વેદાંતીઓ કહે છે કે બ્રહ્મને જાણખ્યા વિના મોક્ષ નથી. શૈવો કહે છે કે શિવને માનો તો મોક્ષ થાય. વૈશ્ણવો કહે છે કે વિષ્ણુને માનો તો મોક્ષ થાય. ન્યાય, સાંખ્યાદિ મતોમાં પોતાની દષ્ટિનો આશ્રય છે. જૈનો અને બૌદ્ધો પોતાનું સાચું મનાવણ મથે છે. ખ્રિસ્તિઓ કહે છે કે જળમાર્ગ (Baptism) ની ક્રિયા કરી ખ્રિસ્તિ થાઓ, નહિ તો તમે નરકે જશો. આપણે કહીએ છીએ કે અમારા દેવને માનો, અને તેની તમે પૂજા કરો, નહિ તો તમારી અધોગતિ છે. આપણા ધર્મોના દષ્ટાંત હું જાણી જોઈને આપતો નથી. સાચું મોળું તો જાણનારો જાણે; પણ આવી મતાધિતાથી આપણી જુદિને એક જગરો આંચકા લાગે છે—ધકો લાગે છે. ત્યારે શું આ લોકની પેઢે પરતોકમાં પણ પક્ષપક્ષી હશે ? અને સૈના વાણ જૂદા જૂદા હશે ? રોડોનો સોફ્ટિસ કહે છે તે પ્રમાણે શું દેવો પણ માંદોમાંદો વડી મરતા હશે ? ત્યારે તો બિચારા દેવોની સ્થિતિ પણ દયાગ્રાન્થ ખરીરતો ! ખરી વાત એ છે કે દેશ, કાળ અને સમયના સંજોગોને અનુસરી મહાત્મા પુરોષો પોતપોતાના ધર્મો કલા છે અને પ્રસાર્યા છે; અને તેટલે અગ્રે દરેક ધર્મમાં સત્ય સમાવેશ હોય છે. અને પોતપોતાના ધર્મ બરાબર સમજીને પાળવામાં દરેકનું અને સમાજનું શ્રેય છે.

કોઈને પોતાનો ધર્મ તણ દેવાનું હું કહેતો નથી. એવું પાપ હું કરું નહિ. હું તો ઉત્તરો એમ કહું છું કે દરેક પોતાનો ધર્મ જાળવે પાળવો જોઈએ. દેશ-કાળને અનુસરી દરેક ધર્મ રૂપાંતરતાને પામતો આવ્યો છે, અને એમ ફેરફાર બનવા આવશ્યક છે. તમે નાહ કરો તો કાળ એની મેળે એ કામ કરશે અને પછી

પ્રબળ પૂરમાં તજાએલા તરખેલાની માફક પાણી વળી જોવાનો અવકાશ પણ તમને હોશે નહિ; અને તમારી આંખો બંધ હોવાથી આગળ પણ હાથ લાંબા તમે કરી શકશો નહિ. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અત્યારે આપણામાં એટલી બધી પેસી ગઈ છે કે તેની ઉપેક્ષા કરવી હવે અતુચિત છે. આંખો ઉઘાડી ચાલવાનો હવે સમય છે.

તાત્પર્ય કે દરેક બાબતની પેઠે આ વાતમાં પણ આપણે આગ્રહ રાખવો, પણ દુરાગ્રહ રાખવો નહિ. ધર્મની બાબતમાં ક્ષમાશીલતાને કેળવવી એજ સત્ય માર્ગ છે; કારણ કે આપણે ખાસ કરીને લક્ષમાં રાખવાની વાત એ છે કે સમાજ વ્યક્તિઓનો બનેલો છે, અને નાના નાના સમાજો વધારે મોટા સમાજ કિંવા પ્રગ્નની વ્યક્તિઓ છે. અને સમાજ અને વ્યક્તિનો સંબંધ સેદિય છે. માથા ઉપર ધા આવે તો આપણે આડા હાથ દઈએ છીએ પરંતુ હાથઉપર ધા આવે તો હાથને પણ બચાવવાનો પ્રયત્ન આપણે કરીએ છીએ. દરેક વ્યક્તિ કિંવા સમાજ પોતાનું શ્રેય સાધવામાં લાલે તત્પર રહે પણ તે બધાં એક વધારે વિશાળ સમાજનાં અંગ છે એ વાત કાંઈએ ભૂલી જવા જેવી નથી. તેથી સાપંત્રિક બ્રાતૃભાવની લાગણી અરસપરસ રહેવી જોઈએ. આપણે બધા એકજ ભૂમિનાં બાળકો છીએ એ વાતની તમે ના પાડશો તોપણ બીજા માનશે નહિ; મારે બ્રાતૃભાવની બુદ્ધિ રાખી દરેક શુદ્ધ બુદ્ધિથી વરતે અથવા વરતતાં શીખે એજ ઉત્તમ વાત છે, અને તેમાંજ તમારું, નાત બતનું અને દેશનું શ્રેય છે. પ્રભુ આબાજતમાં સાંભળે સદાય રહો ! તયાસ્તુ !!

નરભેરાંકર પ્રાણજીવન હવે, એમ, એ, ફિલોસોફીના પ્રેક્ષક,

તા. ૬-૭-૧૩.

સામળદાસ કોલેજ-ભાવનગર.

આત્મનિવંદન.

યે હિ જ્યોતિને મુઝકો બચાયા,

સખિ ! યેહિ જ્યોતિને મુઝકો બચાયા:—

—સખિ ! મેં શુભામ ગરીબકો બચાયા:—

અખિપાંકિ પૂરમેં ડબતી પન્હાઈ-કન્હાઈ ચેહિનેં તરાયા:

આહા ! અખિનાશી શિશુ ચેહિ આયા, સખિ ! મૃદુ બચન નંબીન સુનાયા ! —સખિ०

સાગર ભીતર રાત ભયી તબ-લેવરેને જહાજ જમાયા:

આહ પુકારત રાહ ન પાવત-ગફલત અધેરા આયા:

સખિ ! ચેહિ જ્યોતિને તિમિર કરાયા ! —સખિ०

માંગ લિયો મેંને અમૃત જ્યોતિસેં, દાન દયાકા કમાયા:

દિરદાકો ચેહિ દયાબુસેં ળાયા, સખિ ! તેરી તુરતમેં મેં મિલાયા ! —સખિ०

સાગર દિલકો પતીજ દિયા પૂર-નવતર કદમ બદલાયા:

પાગલ દિલકો દિલાસા દિયા અરુ-અંદર દૂર દિખાયા !

સખિ ! ચેહિ જ્યોતિને મુઝકો બચાયા ! —સખિ०

પામર જરપૂર દાર લામા કર-નવમ કરૂ કરૂ પાયા:

સખિ ! તેરા ગરીબ શુભામ છુટાયા !

આહા ! ચેહિ જ્યોતિને મુઝકો બચાયા ! —સખિ०

—સાગર,

જૈનસાહિત્યના વિકાસ માટે જૈનોએ શું કરવું જોઈએ ?

લખનાર:—રા. રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી M. A., LL. B.

ઉપલા વિષયપર મારે કાંઈક લખી મોકલવું એવી રા. મોહનલાલ દલીયંદ દેસાઈ તરફથી મને સૂચના કરવામાં આવેલી છે, પરંતુ એ સવાલ જેટલો મોટો અને વિસ્તૃત છે તેટલોજ તેનો જવાબ પણ મોટો અને વિસ્તૃતજ હોઈ શકે; અને તેવો આખો જવાબ એક ન્હાના સરખા ચોપાનીઆનાં થોડાં પૃથ્થા સંકુચિત ક્ષેત્રમાં મારી શકે નહિ, તેથી કાંઈક માર્ગદર્શક થઈ શકે તેવાજ રૂપમાં મારો જવાબ ગણી લેવાનો છે.

જૈનસાહિત્યના વિકાસ માટે પહેલું પગલું તો જૈનોએ એ લેવાનું છે કે જે મૂકીલર જૈન વિદ્વાનો આજે જૈનસાહિત્ય ખેડી રહ્યા છે, એટલે કે જૂના જૈનસાહિત્યનો પુનર્રચાર કરવામાં મગી રહ્યા છે, તેમને તે કામમાંજ પ્રવૃત્ત રહેવાનું બની શકે અને ઉદરપોષણાર્થે બીજા કોઈ કામમાં રોકાવું ન પડે તે માટે તેમને ઉપજીવિકાનાં સાધન-શિષ્ય વૃત્તિ અથવાતો માસીક વેતનરૂપે-પૂરાં પાડવાં. કેનહરન્સ તરફથી હાલ, હું ધારું છું, કે, કોઈ કોઈ વ્યક્તિને એવા રૂપમાં થોડી થોડી મદદ મળે છે, પણ તે જોઈએ તેટલી નથી.

બીજું પગલું એ લેવાનું છે કે એ મૂકીલર મહેનત કરનારાઓ જ્યારે ન હોય ત્યારે તેમની જગ્યા લઈ શકે એવા બીજા વિદ્વાનોને તૈયાર કરતા રહેવું કે જેથી એ વિકાસરૂપી ખાણ મોહનરાઓનો પરંપરામાં ખામી આવે નહિ. જૈન કામ ખડુ સમૃદ્ધિવાન કહેવાય છે; એટલે જો થોડા શ્રેણીઓ પણ ધારે તો એ બાબત પર પાડી શકે એમ છે. પોલીસ કોર્ટ કે હાઈકોર્ટમાં બીન અર્થ અને જગાં કામનું કોઈ રીતે શ્રેય થાય નહિ એવા કટખા લાડી નાહક નાણાંની ખરબાદી કરવાને બદલે આવાં ઉત્તમ કાર્યમાં વ્યવ કરવો એ વધારે પુણ્યમય છે, એમ કહેવાની જરૂર નથી; કારણ એ પ્રમાણ સ્વતઃસિદ્ધ છે.

આ ઉપરાંત ત્રીજું સાધન જૈન કામ પાસે તૈયાર, ખડુંજ છે અને તે જૈન મુનિ, સાધુ, યતિ, આચાર્ય વગેરે પવિત્ર વ્યક્તિઓ છે. એ વર્ગનો સમુદાય એટલો મોટો છે કે જો તેઓ સઘળાને એ રસ્તે વાળી શકાય તો જૈનોને પોતાના સાહિત્યના વિકાસ માટે જૈનેતર તો શું પરંતુ જૈન શૂદ્રધાત્રીઓની સહાયની પણ જરૂર રહે નહિ. નવું સાહિત્ય ઉપજાવવાની જેટલી જરૂર છે, તેથી વધારે જૂનાં પુસ્તકોની શોધખોળ, પ્રસિદ્ધિ, તેનાં ભાષાંતર વગેરે કરવાની છે. કારણ નવા સાહિત્ય સંજયે તો એટલું પણ કહી શકાય કે દેશની જે સમસ્ત ઉન્નત હાતના વખતમાં જોવામાં તથા અનુભવવામાં આવે છે, તેમાં બીજા વર્ગો-જેવાકે મહાવીરના સપ્રદાયની બહારના હિંદુઓ, શુદ્રાની મુસલમાનો, પારસીઓ વગેરે જેવો ભાગ લે છે, તેવો તેઓ પણ લઈ શકે. પરંતુ ગ્રામીણ ભંડારોની દુર્ગતિઓ તો સાધુ વર્ગનાજ હાથમાં છે, અને ઉદરપોષણાર્થે દુનીયાની ધટમાળમાં તેમને રોકાવાનું ન હોવાથી તેઓ એ વિષયપરજ થોડો સમય હમેશ કાઢતા રહે તો અલગત ધણું કરી શકે. તેમ કરવા માટે તેમને બે ત્રણ બાબતોની જરૂર છે; જેથી કે અવાંચીન રીત પ્રમાણે પુસ્તકોનું નિરીક્ષણ કરતાં તેમણે જાણવું જોઈએ, એટલે કે ભાષાશાસ્ત્ર (Philology), ઇતિહાસ, પૃથક્કરણની રીત, (method of analysis) વગેરે વિષયોની તેમને માહિતી હોવી જોઈએ અને તે માહિતી જૂની પદ્ધતિના શિક્ષણથી મળી શકે નહિ-થોડું ધણું અંગ્રેજીનું જ્ઞાન પણ જરૂરું છે, કે જેથી શુરેષની અંદર એવાંજ જૂનાં પુસ્તકોપર શ્રી વિધિ કરવામાં આવે છે તે તેમની જાણમાં આવે. અંગ્રેજી જાણનાર જૈન સાધુ-આચાર્ય એ જૈનોને મન એક અસાધારણ જાનાવ જેવું સાંભળે; પરંતુ જૂનું જૈન સાહિત્ય જોતાં જણાશે

કે, તે અરસાના મહાન આચાર્યો-પણ અને તેટલી (પોતાનાં સમયમાં અચ્છીત હોય તેવી)
 'ભાષાતુ' જ્ઞાન મેળવવામાં પાછા પડતા ન હતા—ઉદાહરણરૂપે 'હિમચંદ્રાચાર્યજીનું' નામ
 બસ થશે. પાવની ભાષામાં પારંગત એવા સાધુઓ પણ વખતે નીકળી આવશે; તો પછી
 એવા ઉત્તમ મહર્ષિને પગલે ચાલવામાં કોઈ રીતનો બાધ ગણવો ન જોઈએ. મને તો
 લાગે છે કે, જૈન ભાષ્યોનો સાધુ વર્ગ કમર બાંધી આ મહાન ઉપયોગી કાર્ય માટે બહાર
 પડે તો પછી બીજા સાક્ષરો યા-વિદ્વાનોને તેમાં માથું મારવાની પણ જરૂર પડે નહિ,
 અને એ સાધુ વર્ગ જોને હાલના સમયમાં પોતાની ઉપયોગિતા સાબિત કરી ભાષાવામાં
 જે મુશ્કેલી પડે છે, તે 'સારી' રીતે દૂર કરી શકે.

‘અમારી મસ્ત ફર્કોરી.

(કન્વાલી.)

ફકિરીમાં સખિ રી ! મેં, ભરી આજે મગ્ન કેવી ?
 અમિરી ને ફકિરીમાં, મળી આજે રગ કેવી ?
 ફિકર ધુંટી કરી ફાટી, તમના રી હવે બાકી ?
 શરીરે ત્યાગી કરી, મ્હણી ત્યાં કર્મ કેવી ?
 ખસકને જાણતાં ફાટી, પછી પંચાહ તે 'શાની' ?
 નથી દરકાર દુનિયાની, મળે તે 'ક્યાં' મગ્ન એવી ?
 પોંચે પાસે ભરી પાવે, કરીને જ્ઞાનનો કાવે;
 અમિરીનો ધરી કાવે, ફકિરીમાં મગ્ન લેવી !
 કદિ મુખમલ તણી રાયા, કદિ ખુશ્કી ભૂમિ મંચા;
 કદિ બેઠી મૂકી નયાં, તરંગોની કર્મ લેવી !
 કદિ ખાવા મળે લાડુ, કદિ ખાવા પડે ગાદુ;
 રંગશિયું દેહનું ગાદુ, ઉપર ભજી પ્વજ કેવી ?
 કદિ છે સાત-દુઝાડા, કદિ લગાડ ને માત્રા;
 કદિ હો મરના પ્યાલા, મળે તેવી મગ્ન-લેવી !
 ધર્યા છે કેસરી જતમા, ક્યાં કાઠાય કપડાનાં;
 ૮૭ સંસારના ભામા, કર્મમાંથી મગ્ન લેવી !
 ભર્યા છે જ્ઞાનધન ભાયાં, જુકાવે શાદ પણ માયાં;
 જગતનો ગમ સદા ખાતાં, ગમીને જ્યાં રગ દેવી !
 ખુશી, આફત મૂકી સાથે, બખાની દોળીઓ દાયે;
 બીજાનાં દુઃખની માથે, ખુશીથી જ્યાં સગ્ન લેવી !
 જગત છત્તું અવજ નામે, અવજ એ રાગને પામે !
 નમારી સર, કદમ રુદામે, હિસાં ત્યાં દેવ ને દેવી !
 અમિરીની મગ્ન મીઠી, ફકિરીમાં અમે દીઠી !
 ન કરવી ચાકરી-ચીઠી, રજાને જ્યાં રગ દેવી !
 થયા જ્યાં એક દેખરથી, પછી મી માંડ પરપરથી ?
 જગતનો પ્રેમ પરપરથી, સત્તાકા રોદની સેવી !

વસન્ત.

જૈનો અને ગુજરાતનું નવજીવન.

સખનાર:—૨૧. ૨. રજીસ્ટ્રાર વાવાભાઈ.

મુબાઇ ઇલાકામાં (વડોદરા રાજ્ય બાદ કરતાં) જૈનોની સંખ્યા ૪, ૮૯, ૯૫૨ છે. ગુજરાતના શ્વેતાશ્વર અને કુર્ણટકના દિગ્ગજ જૈનોની ભેગી આ સંખ્યા છે. સરકાર તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા વસ્તિગણનાના હેવાલો (Census Reports) પરથી જાનેની સંખ્યા જુદી પાડી શકાતી નથી. જેમ ગુજરાતમાં દિગ્ગજ છે તેમ દખ્ખણમાં શ્વેતાશ્વર પણ છે. સિંધમાં જે જૈનો છે તે કચ્છ ને ગુજરાતમાંથી વેપાર માટે ત્યાં ગયલા હશે. એમનામાં કેટલાક મારવાડી જૈન પણ હશે. મુબાઇ એટમાં ૩૦,૪૬૦ જૈનો છે—આમાં પણ શ્વેતાશ્વર, દિગ્ગજ અને સ્થાનકવાસી બેળા ગણાયલા છે તેમ દખ્ખણી અને ગુજરાતી પણ. આપણાં ગુજરાતમાં * ૨,૬૯,૯૨૮ જૈનો છે. કુર્ણટકમાં ફક્ત ૬૨,૨૮૬ છે. આ પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આપણા ઇલાકામાં ગુજરાતી જૈનોની સંખ્યા વધારે છે.

ગુજરાતમાં ૭૬,૮૫,૮૭૫ માણસો વસે છે; એટલે કુલ વસ્તિના લગભગ છઠ્ઠીસમે અંશે જૈનો છે; છતાં દેશના છવન પર એમનો પ્રભાવ ન્હાનોમ્હો નથી. પારસીઓ ફક્ત ૮૩,૫૬૫ હોવા છતાં અગ્રેસર થએલા છે. સંખ્યા કરતાં દેશના ઐતિહાસિક અને આર્થિક છવનમાં જેવી પ્રતિષ્ઠા મેળવાય તે પ્રમાણે પ્રભાવ પડે છે.

જાવનગરની મુપ્રસિદ્ધ જૈનધર્મપ્રસારક સભાના મહેલસવ સમયે પ્રગટ થયેલા એમના વાળિંગના ખાસ અંકમાં ગુજરાતના ઇતિહાસમાં જૈનોએ લીધેલા ઝારવશાલી ભાગ વિશે મ્હેં એક પરિચ્છેદ લખ્યો હતો એટલે આ સ્થળે તેનું પુનઃ કથન કરતો નથી. જૂતકાળમાં જૈનો ગુજરાતના અગ્રગણ્ય નાગરિકો હતા અને હવે નથી એવું કોનાથી કહી શકાશે? મમદાવાદ શહેરમાં વધતા જતા મીઠા ઉદ્યોગમાં, મુરત મુબાઈના ઝવેરાતના વેપારમાં, મુબાઈના વેપારમાં અને ન્હાનાં ન્હાનાં ગામડાઓમાં પણ ગામડાની ન્હાની ન્હાની જરૂરિયાતોને પૂરેપૂરી વળવા જામેલા ન્હાના ન્હાના વેપારમાં પણ જૈનોને મોખરે રહેતા કેણે નથી જોયા? કાઠીઆવાડમાં નાગરોની સાથે રાજદ્વારી નોકરી માટે જખરી હરીફાઈ કરનારાઓ આજ કદાચ એ પ્રદેશમાં પાછળ પડ્યા હશે પણ વેપારમાં તો આગળને આગળ વધતાજ જાય છે.

આધુનિક ગુજરાતમાં વેપાર અને ઉદ્યોગદ્વારા પંસો પેદા કરનાર વર્ગમાં જૈનો પણ આગળ પડતા છે. ગુજરાત સાથે એમનો જૂનો અને નિકટનો સંબંધ છે. એમનાં કેટલાંક મ્હોટાં તીર્થક્ષેત્રો ગુજરાતમાં છે. અને વેપાર તથા ઉદ્યોગદ્વારા ગુજરાતના પ્રમુખવનના દરેક યર સાથે તેમને નાના પ્રકારનો નાતો છે. ગુજરાતી વાણી અને સાહિત્યની એમના સાધુઓએ સારી અવિરત સેવા કરેલી છે. પોતાની ધર્મભાવના મૂર્ત કરવા બાંધેલા મંદિરોથી હિન્દુસ્તાનની સ્થાપલ કલામાં ગુજરાતની જૈન પદ્ધતિ એમણે ઉમેરી છે અને

* વડોદરા રાજ્ય મુબાઇ ઇલાકામાં ન ગણાવું હોવાથી એમાં વસતા જૈનોની સંખ્યા આમાં ઉમેરી શકાઈ નથી. તેમ કચ્છને ગુજરાતની અંદર લેવામાં આવેલું હોવાથી કચ્છી જૈનોની સંખ્યા આમાં ઉમેરાએલી છે. જ્યાં જ્યાં આ લેખમાં ગુજરાતની વસ્તિ ગણાવી હોય ત્યાં ત્યાં વડોદરાની સામીત ન લેખવી.

ગુજરાતના મુસલમાન બાદશાહોની મસદિદો પર એ પદ્ધતિની છાપ ડાખમની પાડી છે-નગરે વગેરે રીતે ગુજરાતના હવનપર એમની અસર હોવાથી સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થાય છે કે એજ દેશના નવાહવનપર આ કામ કેવો પ્રભાવ પાડશે અથવા પાડી શકે ? પ્રશ્ન મહત્વનો છે; તેનો ઉત્તર આપવો સહેલો નથી અને તે પણ જૈન નદિ એવાયે ? ગુજરાતમાં વસનારાઓ એકએકમાં ભળી ગયેલા હોવા છતાં હિન્દુઓને, મુસલમાનોને, જૈનોને અને પારસીઓને પોતાના પટોસીઓના હવનના પ્રશ્નો વિશે અજ્ઞાન અજાન હોય છે-અરે ! અંદર અંદર પણ જગદે હેલ છે. હિન્દુઓમાં બ્રાહ્મણોને વાણીઆના હવનના પ્રશ્નો કે વાણીઆઓને બ્રાહ્મણના હવનના પ્રશ્નો વિશે માહિતી હોતી નથી. આવી સ્થિતિમાં ઉક્ત પ્રશ્ન ચર્ચવાની ઘટ્ટતા અશ્વમ્ભ જ લેખાય, છતાં એ કારણોસર આ વિષયનું દિગ્દર્શન કરવા પ્રયત્ન થયો છે. (બ્રિટિશ રાજ્યની દુકાળી છાયા નીચે, ઇંગ્લીશ પ્રજાહવન અને વાઙ્મયદ્વારા હવન ભાવના સાથે વધતા જતા પરિવર્ધથી આપણું દષ્ટિબિન્દુ વિશાળ બન્યું છે. શેરીના, ગામ-ડાના, નગરના કે કામના પ્રશ્નો કરતાં દેશના વિશાળ પ્રશ્નો આપણી સમક્ષ ઉભા થતા જાય છે. આ વિશાળતામાં ન્હાના ન્હાના બેદોષબેદો અદૃશ્ય થઇ જાય છે એટલે આવા ઉચ્ચ અને વિશાળ દષ્ટિબિન્દુથી અવલોકન કરતાં બનતા લગી અન્યાય થવાનો સંભવ એછો. થવાનો. બીલું ઇંગ્લીશ કેળવણીએ આપણે માથે મ્હોટી જોખમદારી નાંખી છે. આપણા અસંખ્ય અજાન બન્યુંએને દોરવાનું કર્તવ્ય આપણને સોંપ્યું છે. ભૂતકાળમાં જે કામ મુઠિઓ, રાંધુઓ અને બ્રાહ્મણોએ કર્યું છે તે કેળવણીઓએ આઃ જમાનામાં કરવાનું છે;-અગ્રગત યથાશક્તિ જ આ કામ તેઓ સાંધી શકશે.

વિશાળ દષ્ટિબિન્દુથી અને કર્તવ્યની પ્રેરણાથી દુકામાં થાય તેવું દિગ્દર્શન કર્યું છે. એમાં દોષ જણાય તો તે મમતાના દોષ છે-દેખના નથી-એવું ગણી ઉદારતાથી જે હૃદય આ નકશો આંકવા નત્વર થયું છે તેનો સત્કાર કરશો.

અત્યારે આપણે કાંથી મહત્વનો સ્પ્રાસ કેળવણી છે, સંસારના જે જે પ્રદેશમાં ઉત્પત્તિ મેળવવા આપણે ઉત્સુક હોઈએ તે તે પ્રદેશમાં કેળવણીવટે સંદેહાઈથી અને ઝટ જવાય છે. આપણા ધાર્મિક, સામાજિક રાજ્યકાય, આર્થિક અબ્યુદય માટે આપણે મુશિક્ષિત થવાની જરૂર છે. દુનીઆમાં અત્યારે હવરામાટે અને એ હવનમાં મુખપલ્લવપિત્રાસ સનન મેળવવા માટે હરીફાઈ ચાલે છે. આપણા પુરાણ દેશને પણ એ હરીફાઈમાં ઉતરવું પડ્યું છે. હવે એ હરીફાઈમાંથી પાર ઉતરવું હોય તો આગણે આપણા હરીફાં જેટલા કે બધે તેથી વધારે સાધનસંપત્તિ યત્ન વેંદએ. ન યર્ચ્યું તો આપણા નાશ ચાકસ થવાનો.

પથ પ્રાપ્ત છે અને કામ વિઠ છે છતાં પ્રયત્ન કરીયું તો ક્ષાયમુજ્જ જૈન જેની ધનાઢય કામ આ પ્રવૃત્તિને કેવી રીતે સાદામ્ભ આપે ? કેળવણીનાં દેશ સ્થાની તેમાંથી શિષ્યપ્રતિષ્ઠા આપે, વિદ્યાર્થીભરતો ચલાવે, ન્હાનાંમ્હોરાં ગામોની જરૂરિયાત પ્રમાણે નિશાળ પંચદે સાંપનો આરે પરદેશની કેળવણીનો અનુભવ મેવા વિદ્યાંભાને માકૂં, વગેરે. એકાં દાયે આ સર્વ કરવાનું નથી પણ ગુજરાતના બીજા વતનીઓ સાથે મળીને; શક્તિ, શૂનિ અને આમદ હોય તો આગેવાની કામ.

આપણી પંચસમાં પુણ્યમાં દક્ષિણી ગંધુઓએ સ્વાધેન્વાયથી, કર્તવ્યનિહાયથી અને નિપુણ યોગદક્ષાસ્થિથી કેળવણીનાં જન્ય થવાનો સ્થાપ્યો છે. એમની પાસે આપણા જેટલું ધન નથી પણ આપણા પાંચી કિમ્મતી મનોભાવ અને દેશપ્રેમનું ધન એમની પાસે છે.

આપણામાં પણ એ ધન કેમ ન આવે ? વેપાર કરતાં નહીં મેળવવા જે રાત્રિ દિવસ હવતોડ મહેનત કરીએ છીએ તેનો અર્થોભાગ પણ આવાં કાર્યોમાં ગાળી શકીએ તો અબ્યુદયનો માર્ગ સરળ નહિ થાય ? સંસાર પરથી મન ઉઠી જતાં સાધુ યજ્ઞો ત્યારે આવા પરાંપકારમાં મન પરાંવીએ તો શું આપણું કલ્યાણ નહિ થાય ?

પાશ્ચાત્ય કેળવણી એના પૂરેપૂરા સ્વરૂપમાં આપણે નહિ લઈએ ત્યાં લગી આપણો ઉદય નથી. નોકરીમાં, વેપારમાં, ઉદ્યમમાં, ખેતીમાં-જ્યાં જઈએ ત્યાં એમના જેટલાજ સાધનસંપન્ન યજ્ઞશું તો જ આપણો શુક્રવાર વળશે.

વેપારઉદ્યોગમાં આગળ પડતા જૈનોએ પોતાની લક્ષ્મીથી સરસ્વતીનાં મંદિરો ફેર-ફેર સ્થાપી અખિત્ત દેશમાં તે મંદિરોનો ઘંટનાદ રાત્રિદિવસ વાગતો રાખવા ઉપરાંત તેઓએ પોતે પણ ઉચી કેળવણી લઈ સુશિક્ષિત થવું ધટે છે. કેળવણી લેવાથી તેઓ આપણા નવજીવનનાં પ્રત્યેક અને સ્વરૂપો વિશે માહિતગાર થશે. પોતાની વ્યવહાર શુદ્ધિથી પ્રત્યેકના ઉદ્દેશ જટ આણશે અને એવા આણશે કે દેશની પ્રગતિને લાભદાયક નીવડે. મુંબાઈમાં પણ મૂક્યાને ૧ વીસી યર્ષ નથી છતાં ઓ. લડલુભાઈ સામળદાસ વેપાર-માંજ નહીં પણ આપણા ઈસ્તાકાના ખીન્ન પ્રદેશોમાં પણ અગ્રેસર થતા જાય છે એ જૈનોએ લક્ષમાં લેવા જેવું છે. પ્રેમચંદ રાવચંદના સ્વધર્મગ્રંથો આવડ્યા આટઆટલાં વર્ષ થયાં મુંબાઈમાં વસે છે પણ એવું ધ્યાન કેમ નથી મેળવી શક્યા ? અમદાવાદમાં આટઆટલા ધનાઢ્ય જૈનો છે છતાં ત્યાં શું આગેવાની એમના હાથમાં છે ? નગરશેઠાઈ કરનાર કામમાં ખરી નગરશેઠાઈ હવે રહી છે ? આક્રિશ્ત તો થણા જતા હતા અને હામમરી ભોગવતા હતા પણ જ્યારે ચ. ગ. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી ગયા ત્યારે ત્યાંના મામલાએ કેવું સ્વચ્છ અને આત્મોન્નતિકારક સ્વરૂપ લીધું ? મોતીનો વેપાર થણા જૈન ઝવેરીઓ કરે છે પણ હાંકાનાં મોતી લેવા વિલાસતમાં વેપારીઓની 'સીન્ડીકેટ' યર્ષ એમનો ધધો એમના હાથમાંથી પડવી લીધો ત્યાં મુંબી એવી રીતે બેઝર્મ વેપાર એકદમ કરવાનું કેમ જૈનોને કેમ ન મુઝવું ? ફરણી કેળવણીની ખામી અને તે દ્વારા ફનીઆનું હાનું અપ્રારણ જેવું છે તે પારખવાની અશક્તિ. થણા જૈનો નૈરાજ્યથી સાધુ યજ્ઞ જાય છે પણ પુણામાં 'ધી ડેન એલ્યુકેશન સોસાયટી', 'ધી સર્વન્ટસ્ ઓફ ઇન્ડીઆ સોસાયટી' કે 'નિઝામ કમમલ' ના જેવા સાધુઓ છે તેવા કેમ કાઈ નથી થતા ?

વેપારમાં પડનારને કેળવણી લેવાનો વખત નથી એવું બહાનું કાઢવામાં આવે તો ઉત્તર સ્પષ્ટ છે કે બહાનું ખોટું છે. ગમે તેટલો ધીકતો વેપાર હોય છતાં શેઠના કલાક એ કલાક સુશિક્ષણ માટે કંઠાડી શકાય. તેમ આખું વર્ષ વેપારની ધમાક પહેંચતી નથી. અમુક મંદીના શાંતિ હોય છે. અમેરિકામાં હુન્નરઉદ્યોગની નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને રજના દિવસોમાં સાહિત્ય, કલા, ઇન્દ્રિયસ, વસ્ત્રનાત આદિનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તેમ વેપારની રજમાં આંડી જૈનોને દેશના આગેવાન બનાવે એવું શિક્ષણ આપનારી શાળાઓ જૈનો નહિ સ્થાપે તો કેણું સ્થાપશે ? વિશેષમાં કૃષ્ણદો એવો છે કે વેપારમાં ધુમનારની કેળવણી વેદીઆ નીવડ્યાનો ભય નહિ રહે.

શ્રીમતો એમ ધારતા હોય કે ભણતર જ્યારે બેઠકે ત્યારે જે ભાવથી લેવા માંગીએ તે ભાવથી વેચાતું મળી શકે છે. વાન ખરી છે, પણ તેથી જે સંગીન કામની ઉમેદ છે તે પાર પડતી નથી. ત્રણીના નાણ સાથે એ સરસ્વતીનો સંયોગ નાણ પામે છે.

સ્વતંત્રતાને બદલે પરતંત્રતા રહે છે; પોતાના વિચારોને બદલે બીજાના વિચારો પ્રગટ કરતાં કરવી પડતી છેતરપિંડીનું પાતક લાગે છે. પ્રગટ થએલા વિચારો અને નિરંતરના આચારો વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો કાર્યકરણભાવ રહેતો નથી, એટલે આચારનાં રૂપાંતર અને ઉચ્ચતા સધાતાં નથી.

સારાંશમાં, જૈનો ધનાઢ્ય હોવાથી, વેપારી હોવાથી, અને ધણું સાંસારિક બંધનોથી મુક્ત હોવાથી ગુજરાતના નવજીવનને યોગ્ય કેળવણીની ખીણવણીમાં આગળ પડતો, સમર્થ અને સાધ્યસાધક ભાગ લે એનાથી રૂઠો દિવસ કયો ?

કેળવણી પછી બીજો મહત્વનો આપણા જીવનનો અગ્ર સાંસારિક ઉન્નતિનો છે. રાષ્ટ્ર-આત્માંગ કહ્યું કે આપણે દુનીયાની અગ્રેસર ગ્રન્થઓની દારમાં હિલા રહેવું છે, એમની સાથેની હરીફાઈમાં થતો આપણો હાસ અટકાવવાનો છે અને જે વારસો આપણા પૂર્વજો આપણને આપી ગયા છે તેથી મોટો વારસો આપણાં સંતાનોને આપણે આપવો છે. આપણા સંસારમાં જે જે હોય-હોય, આ ઉચ્ચ સાધ્યની સાધનામાં જે જે અંતરાય આવતા હોય, તે દૂર કરવા નોંધએ.

પહેલો સવાલ આપણા ગુજરાતીઓની શરીરસંપત્તિનો છે. જેવી બળવાન એ હોવી નોંધએ તેવી નથી, તેમ નોંધએ તેટલી દીર્ઘાયુ પણ નથી. આપણે મલકુસ્તી કરવા અને મુખ-પેલવવિલાસ ભોગવવા બળ અને આયુષ્ય નથી નોંધતાં પણ આપણું જે સાધ્ય છે તે પ્રાપ્ત કરવા. આ લેખ લખી થવાને ભયે આ અગ્રવિશે વિશેષ નથી લખતો.

બીજો સવાલ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ઉન્નત કરવાનો છે. જૈનોમાં સ્ત્રીઓ માટે હલકો અભિપ્રાય છે તે યાનતી તાકદિ દૂર થવો નોંધએ. દેશના ગમે તે ભાગ સાથે લગ્નથી સંબંધ થઈ શકે, ગમે તેટલી મોટી ઉમ્મરે લગ્ન થઈ શકે એવી કામની સ્ત્રીઓ ગુજરાતની આગેવાન થવી નોંધએ. તેમની કેળવણી, સંસ્કાર, દેશપ્રીતિ, લક્ષ્મી, વ્યવહારપણું વગેરેથી દેશના જીવનમાં તેમના દ્વારા ઓરંગ રંગ આવવો નોંધએ. સંસારસેવાના મહાપ્રશ્નોમાં તેમની સામીક્ષગિરિ થવાથી કેટલો બધો લાભ થાય ! હાલ શ્રાવિકાશાળાઓ જે કેળવણી આપે છે તે બસ નથી. તમારી પાસે પૈસો છે, હિન્દુઓ જેવાં તમારે ધર્મનાં અન્ધન નથી, સંસ્કારમાંથી મુક્ત થવું હોય ત્યારે થઈ સાધવી બની શકાય છે, તો પછી સસ્સ્વતીનું સાસરું તમારે ત્યાંજ થવું નોંધએ;—સામાન્ય ઉક્તિ છે કે સસ્સ્વતીનું બ્રાહ્મણોને ઘેર પીચર છે અને જૈનોને ત્યાં સાસરું. હસ્તલેખોને સંભાળથી રાખવા માટે પંડલી ઉક્તિ સમગ્ર જીવનથી ખરી પાડવા જૈનો પ્રજાત નવીં થાય ? તમારામાં દરવેં સ્ત્રીચિન્ત્યુઓની સંખ્યા નહીં વધે તો કાનામાં વધશે ? યુરોપ સાથે સંબંધ રાખનારી કામમાં એ પ્રગતિમાન દેશના નારી-જીવન જેવું સ્વતંત્ર ઉન્નત અને ઉદાર નારીજીવન નવીં થાય તો કાનામાં યશે ? ગુજરાતની ઇતિહાસ કામોમાં એ જીવન અભિગત કરવા તમારે તમારું નારીજીવન ફેરવવું નોંધએ. તમારી સુશિક્ષિત સન્નારીઓ અને સાધવીઓ દ્વારા એ કર્તવ્ય તમારે લેવું નોંધએ. શ્રાવિકાશાળાઓ રચાયાથી સંતોષ માનવાનો નથી પણ એમાં ઉદ્ભવતી મુશ્કેલ સર્વેશ ફેલાવવાની છે.

લગ્ન સંબંધી પ્રત્યવાય ન હોવાથી-કદાચ હોય તોપણ તમારા ધર્મનું વાસ્તવ સ્વરૂપ સમજી તે દર કરી-દેશના અનેક ભાગો અને ધરોને જેટલી દેશમાં એકતાની સાગળી તમે ન ફેલાવો-અનુભવાવો તો કેણુ કરશે ? વૈષ્ણવો સાથે પણ તમારે લગ્નવ્યવહાર છે. ન્દાની-મ્દાની તકો તમારે સ્વાધીન દેશસેવા અને જનસેવાની કેટલી બધી છે ?

તમારી પુત્રી સુશિક્ષિત અને સંસ્કારી થશે તો કેળવણીથી જંગલોની માફક સમગ્ર હિંદમાં લિન્નલિન્ન સ્થળે લગ્નસંબંધ બાંધશે અને જ્યાં જ્યાં તમારી વ્યાપારનિપુણતાની ખામી હશે ત્યાં ત્યાં પોતાનાં સંતાનો દ્વારા જંગલશે. આધે શું કામ જઈએ ? હક્ષિણના સ્વાર્થત્યાગ, દેશપ્રેમ, વિદ્યાભિરુચિ, યોગ્યકારકિત અને ગુજરાતના દ્રવ્યોત્પાદકશક્તિ, વ્યવહારનિપુણતા, દાનવીરતા આદિનો સમન્વય એ એ પ્રાંતો વચ્ચેનાં લગ્નવ્યવહારથી થાય અને આપણા દેશની પ્રગતિ વધે એવો માર્ગ તમારા વિના કેનાથી અપ્ત્યાર કરવાની શરૂઆત થશે ?

પતિત, અધમ, નિરાધાર, રોગી આદિના ઉદ્ધારનો પ્રથમ પગલું સંસારોત્થાનને લગતો છે. પાંચરા-યોજા સ્થાપનાર અને નીલાવનાર જૈનો હરિપતાલો, અનાયાત્રયો, પતિતપાવક મઠો વગેરે સ્થાપે એ ધર્મ છે.

નીતિમય જીવન ઉચિત અને ઉદાત્ત કરવાની જરૂર પૂરેપૂરી સમગ્રની જોઈએ. વેપાર, નીતિયોગ વધે છે અને ટકે છે. દેશની આગેવાની પણ એજ નીતિથી લેવાય છે. કેળવણીના પ્રસારથી, સંસારમાં સ્ત્રીનું સ્થાન ઉચિતપ્રદ કરવાથી અને ધર્મનું ખરૂં સ્વરૂપ જીવનમાં મૂર્તિમંત કરવાથી નીતિની લાવના અને તદ્દનુસાર આચરણ ઉત્કૃષ્ટ થવાનાં.

આપણા રાજદ્વારી જીવનના વિકાસમાં-પ્રાચીન કાળમાં રાજા અને પ્રજા ઉભયની મધ્યસ્થ રહી સર્વેનું હિત સાધનાર નગરશેઠ જે કામમાંથી ચતા તે કામ આગળ પડતો અને પ્રભાવ પાડતો ભાગ ન લે એ નામોશી ભરેલું નથી ? અમદાવાદના ત્રણ દરવાજાપરના શિલાલેખ અમદાવાદના નગરશેઠની પ્રજાસેવાનો જેવો અનુભવ કરાવે છે તેવો અનુભવ કરાવવાનું ભાગ્ય જૈન કામમાં નથી ? બાદશાહી અને ઇલિકિવાર, કાઉન્સિલમાં પ્રજાના પ્રતિનિધિ યથા, મ્યુનિસિપાલિટી અને લોકલ બોર્ડમાં સલાસદ યથા દેશસેવા કરતાં જૈનો પાછળ રહે, એ જૈનોમાટે જમને અભિમાન છે તેમનાથી કેમ સંખ્યા ? પ્રજાના ધરેધરમાં વસનારી કામ પ્રજાની જરૂરિયાતો સમજી શકે, પોતાની વ્યવહારદક્ષતાથી રાજકર્તવિ તેનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમગ્રની શકે અને તે પૂરી પાડવાનાં સાધનો ઉપગમી શકે. રાજ્યની અને પ્રજાની આખાદી હોય તોજ વેપાર અને ઉદ્યોગની આખાદી છે. રાજા અને પ્રજાથી માન્ય થયેલા વેપારીઓ વેપાર અને ઉદ્યોગની વૃદ્ધિમાં પડતી મુશ્કેલીઓ તરી શકે છે. લક્ષ્મીસંપન્ન જૈનો સરસ્વતીસંપન્ન યથા આ પ્રદેશમાં પડે તો કામને અને દેશને ફાયદો છે. વારંવાર તીર્થો સંબંધે રાજા પ્રજા વચ્ચે અણુરાગ થાય છે તે દૂર કરવાનું ભાગ્ય પણ આવા આગેવાનોને પ્રાપ્ત થાય છે. રાજાની સેવા કરવાની છે, તેમ પ્રજાની સેવા પણ કરવાની છે. અમદાવાદમાં મ્યુનિસિપાલિટીની વ્યવસ્થામાં ધનાઢ્યતાને લીધે જૈનોનો સારો હાથ છે, રા. બા. રણછોડભાઈએ કે સર ચીનુભાઈએ પોતાનાં બુદ્ધિ, અનુભવ અને લક્ષ્મીથી અમદાવાદની જે સેવા આદરી છે તે સેવાનો કેટલો અંશ ધનાઢ્ય જૈનોથી ચલે છે ? મંદોરો બધાવવામાંજ નાગરિકકર્તવ્ય સમાપ્ત થતું નથી. નિશાળો, ગ્રંથાલયો, હરિપતાલો, સંતહસ્થાન, પ્રયોગશાળા, કર્મમઠ, બગીચા આદિની સ્થાપના પર જેટલું લક્ષ્ય અંપાવતું જાણે તેટલું અપાતું નથી. પશ્ચિમનાં ઉદ્યોગ-સ્થાન નગર જેવી અમદાવાદની ખીલવટ જ્યાં લગી થઈ નથી ત્યાં લગી ઉદ્યોગવીર નાગરિકોના ધનાર્જનની સફળતા રી ? રાજદ્વારી જીવનમાં-પ્રજાની જરૂરિયાતો અને અલિલાયો રાજકર્તવ્યોને શેક્ષન કરી તે વૃક્ષ કરાવવા કરી પડતી અજવળમાં તેઓ આગેવાન ન

થાય-પોતાની છુદ્ધિ. અનુભવ, લક્ષ્મિ અને લાગવગ એ અગવગને ન સોંપે તો ધનને લીધે પ્રાપ્ત થયેલી સ્થિતિનો સદુપયોગ કર્યો કહેવાશે !

સાહિત્ય અને કલાના ઉત્કર્ષ માટે-ગુજરાતના નવજીવનમાં એ બન્નેનું યોગ્ય સ્થાન સ્થાપવા માટે જૈનો અનેક રીતે પ્રયત્ન કરી શકે એમ છે. પશ્ચિમનું વીર્યવાન સાહિત્ય શ્રે-જ્યુએટો, સાંધુઓ વગેરે દ્વારા ગુજરાતીમાં ઉતરાવે અને તેનો પ્રસાર કરાવે, મંદીરો બાં-ધતાં બાંધકામ, ચિત્ર અને મૂર્તિવિધાનની કળા વિશેષ ખીસવવા જમાનાને યોગ્ય તેમાં ઉત્તરદ્વારાં કરવા ધ્યાન આપે. અને આ ધ્યાન યથાર્થ આપી શકાય માટે સ્ત્રીપુરોમાં કલાભિરુચિ અને કલાના રસિક સંસ્કાર લિન્ન લિન્ન રીતે ફેલાવે. મોંદેરોમાં થતાં સંગીત અથવા ધનાદ્યતાને લીધે મળતી નવરાસ અને તેમાં મળાતી મેજને પ્રસંગે થતાં સંગીતને પણ કલા, પ્રવૃત્તિ અને આદિને ઉત્કર્ષ આપે એનું કરવા પ્રયત્ન કરે. અમને સાદામાં સાદું જ્યે—અમારું જ પણ તે જોઈએ. ખીસનું અનુકરણ કે અંદરથી હલકું પણ ઉપરથી દેખાવડું નહીં જ પાડવે. નરસું અમારી પાસે ખીસકુલ ટકનાર નથી એવી ભાવના રજે-રગમાં ભગ્ય તો જ પડે.

વિસ્તાર લાયક આદરેથી જ વિરમનું ઉચિત છે. આ લખવાનો હેતુ એવો નથી કે આમાં કર્નઓ જૈનેતર કામને નથી કરવાનાં; તેમજ પણ કરવાનાં છે. લખાણમાં સંગીત લે-ખ કરતાં ઉદ્દેશો વિશેષ છે, કર્તવ્યની નિશ્ચિત દિશા નથી દર્શાવતી એ કળા કરવા જેવું છે. પણ ભવિષ્યમાં 'હૃદય' ના તંત્રી આમાં દર્શાવેલા વિષયોપર સમર્થ અને સહાય લેખકો પાસે લેખો લખાવી 'પર્યાલુ અંક' કાઢવા ઉચુક્ત થશે તો આ ઉદ્દેશો-મમતાના ઉદ્દેશો અનર્થક થશે.

તા. ૧૭-૭-૧૩.

દિનનાં દર્શન.

૧
દાનાં એક જ એ તો દીન:
જે અસ રહેતાં દોષધીન !

૨
સાચાં એ તો એક જ દીન:
દુઃખદુઃખ રહેતાં શોભાવીન !

૩
ચેલાં એક જ એ તો દીન:
ખીસને દુઃખ જે લયલીન !

૪
વ્હીલાં એ તો એક જ દીન:
દસને મુખ એવે નિશ્ચિન !

૫
જ્ઞાનાં એ તો એક જ દીન:
હૃદયે રમતાં લયમ જગમીન !

વડોદરાને વડે,
અમદાવાદી પેળી.
આપાદી એકામી.

ભક્ષાતુરકા લલિત.

જૈનોનું કથાસાહિત્ય.

(લખનાર:—રા. સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ.)

જૈન આચાર્યોએ આપાવતાં અનેક પ્રકારનું સાહિત્ય વારસામાં મેળવ્યું છે, તે સાહિત્યનો કેટલોક વિભાગ કથાસાહિત્યનો પણ છે. અંરકૃત, પ્રાકૃત અને મારગી ભાષામાં લખાએલા અથોનાં મોટા સંગ્રહ જૈન ગ્રંથસંગ્રહમાં છે અને તેવા ગ્રંથો બહુ ઓછા પ્રસિદ્ધ થયા છે એટલે ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપર એ ગ્રંથસંગ્રહોએ જોષએ તેટલો ઉપકાર કર્યો નથી, તથાપિ તે એક અમૂલ્ય ખજાનો છે અને ભવિષ્યમાં તે ગુજરાતી ભાષાના સાહિત્યમાં વૃદ્ધિ કરનાર એક મોટું સાધન થઈ પડશે એવી આશા રાખવી એ કેવળ બધું નથી, આ હસ્તલિખિત જૈનસાહિત્યમાં અનેક મદિવના ઐતિહાસિક ગ્રંથો અને કથાવાર્તાનાં નાનાં મોટાં પુસ્તકો હોવાં સંભવિત છે, અને તેનું માનવાનું એટલા ઉપરથીજ બને છે કે જૈનોનું કથાસાહિત્ય-સમુચ્ચયે ગુજરાતમાં પ્રવર્તતા અન્યધર્મોના કથાસાહિત્ય કરતાં કાંઈ પણ રીતે ઓછું નથી. પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલું એ પ્રકારનું સાહિત્ય જ્યારે આપણું મોટું છે, ત્યારે અપ્રસિદ્ધ:સાહિત્યના ગ્રંથસંગ્રહમાં બીજાં અનેક જવાહીરો છુપાઈ ગઈલાં હશે એમ કેમ ન કહી શકાય ! અરજુ ! અત્યારે તો આપણે આપણા હાથમાં જૈન સાહિત્યમાંના જૈન કથાગ્રંથો બહાર પડી ચૂક્યા છે તે ઉપરથીજ તે સાહિત્યના વિગ્નાગ્ન અવસોદન કરીશું.

કથાઓનું સાહિત્ય જૈનોમાં અન્યધર્મીઓના તે પ્રકારના સાહિત્ય કરતાં કેવળ ભિન્ન પ્રકારનું છે. ઈશ્વરને વ્યક્તિરૂપ માનનારાઓનું કથાસાહિત્ય-લૅન્ડિક કથાસાહિત્ય તેઓનાં પુરાણોમાં જ મુખ્યત્વે કરીને સમાઈ રહેલું છે. પરમાત્માએ પોતાની અતુલ શક્તિ વડે અમુક અમુક પર્વતો તોડી નાંખ્યા, વાયુને વહતો બધે ફરી-દોધો, પાણીને થોભાવી રાખ્યું હત્યાદિ ચમત્કારોના સુચનથી એ પૌરાણિક કથાઓ ભરેલી હોય છે અને એ રીતે શ્રોતાઓ ઈશ્વરઉપર અનન્ય શ્રદ્ધા રાખતા થાય તેવા પ્રયત્ન કરવામાં આવેલો હોય છે. જૈન (લોકાકાર) કથાઓમાં બહુધા શુભ અને અશુભ ક્રમેની પરિણામે જીવ કેવી શુભાશુભ ગતિઓમાં પુનર્જન્મ પામે છે તેનું વર્ણન કરવામાં આવેલું હોય છે. અદ્ભુત અને ભયાનક રસના સંબંધમાં તો જૈનોની કથાઓ બીજાઓની કથાઓથી કેટલું પણ રીતે ઉતરતી જણાતી નથી, બધે કેટલીક વાર રસપરિપત્તિમાં ચઢીચાતી જોવામાં આવે છે. ગરુડ પુરાણનો ભયાનક રસ જૈનોની ઘણી કથાઓમાં ઉભરાતો જોવામાં આવે છે. ખાસ કરીને વાર્તાઓમાં ઈશ્વરના સર્વોપરિપણાના અને સર્વવ્યાપકતાના ચમત્કારો કરતાં જીવના-કર્મ પરિપાકથી પરિણમતી નીચ વા ઉચ ગતિના આલેખ તો શ્રોતાઓને વધારે છુદ્ધિગમ્ય અને અસરકારક માન્ય પડે છે.

(૨) ઐતિહાસિક કથાઓ.

ઐતિહાસિક કથાઓના સંબંધમાં જૈન સાહિત્ય ઘણું પછાત જોવામાં આવે છે. જૈન અને જૈનેતર મહાપુરોનાં જે ચરિત્રો પ્રાચીન સમયમાં જૈન આચાર્યોની દરતે લખાએલાં છે તે બહુધા કથાના રૂપમાં જ લખાએલાં છે અને તેવી કથાઓના નાનો સંગ્રહ તેજ જૈનોનું ઐતિહાસિક કથાઓને લગતું સાહિત્ય છે. 'ત્રિપષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત્ર' એ એવા ચરિત્રોના સંગ્રહનો મુખ્ય ગ્રંથ છે. તેમાં તીર્થંકરો, વાસુદેવો, ચક્રવર્તીઓ વગેરેનાં ચરિત્રોની કથાઓ રસિક પ્રાચીન ઢબથી આજેખાયેલી છે. જૈનેતર 'પુરાણો' કરતાં કાંઈક ઉચ્ચ શ્રેણીપર ઉભું રહેતું એ એક જૈનીય 'પુરાણ' છે. દેવપ્રભાચરિત્ર 'પાંડવચરિત્ર' એ જૈનોનું મહાભારત છે અને તેનું જ એક જૈન 'રામાયણ' પણ છે, જે 'ત્રિપષ્ટિશલાકા પુરુષ ચરિત્ર'માં સમન્વિત છે. તે ઉપરાંત 'ભારતેશ્વર આહુત્યમ્', 'જગદુ ચરિત્ર', 'હરિ-વિક્રમચરિત્ર' એવાં પ્રકીર્ણ ચરિત્ર ગ્રંથો પણ છે. 'કુમારપાળ ચરિત્ર', 'કુમારપાળ પ્રબંધ', 'પ્રબંધ ચિંતામણિ', 'વિક્રમ ચરિત્ર' એ સઘળા ચરિત્ર ગ્રંથો જૈન અને જૈનેતર કવિતાસની વાર્તાઓના ગ્રંથો છે. 'દ્વાયાત્રય'ની ચૈત્રી 'દ્વિધા' છે તોપણ તેમાંની વર્ણનશૈલી કાવ્ય અને કથાની મધ્યવર્તિની છે. લોકાવતી, મુલસા, રત્નપાલ, ધમ્મીસકુમાર, ઈન્દ્રાદિને લગતાં ચરિત્રો પણ પ્રાચીન જૈન વાર્તાસાહિત્યમાં લેખાયા. આ વર્ગમાં અપાતી કેટલીક કથાઓ એવી છે કે જેમને ઐતિહાસિક કે કવિપત ગર્ભણમાં મૂકવાથી ઉભય રીતે ગ્રંથગીત રહેતું પડે છે.

(૩) રાજકથાઓ.

રાજાઓનાં પરાક્રમો ને કપોલકલ્પિત કથાઓ પણ સામાન્ય લોકસાહિત્યની પેઠે જૈન સાહિત્યમાં પણ ઘણી છે. લોકસાહિત્યમાં જે કમા વાર્તાઓ છે તે કરતાં એ પ્રકારની જૈન કથા વાર્તાઓમાં એક પ્રકારનું વિચિત્ર તત્ત્વ રહેતું છે. પરદુઃખમંદન રાજા વિક્રમાદિત્યની ભોજ અને કવિદાસની કે અકબર અને બિરબસની નાની મોટી વાર્તાઓ પ્રાકૃત જનસ-

માજને બહુ આનંદ આપે છે. આ વાર્તાઓ બહુધા શુદ્ધિચમત્કારવાળી હોય છે અને તેવી વાતો વાંચનારાઓ તેમાંથી કંઈ ઉચ્ચ બોધ લેઈ શકતા નથી, પરંતુ કિચિત અંશે શુદ્ધિના વિકાસને અનુભવે છે. આ વર્ગીયુમાં આવતી જન કથાઓમાં શુદ્ધિચમત્કાર ઉપરાંત ઉપદેશનું તત્ત્વ પણ ખાસ કરીને ગુપ્તવામાં આવેલું હોય છે. રાત્રન વિક્રમાદિત્યની પેઠે ઐશ્વર્ય રાગના સમયમાં જ બનેલી કથાઓ વૈભવોના આ પ્રકારના કથાસાહિત્યમાં વિશેષ ઉલ્લેખ છે. સામાન્યતઃ જે કોઈ રાત્ર કંઈ વિશિષ્ટતાવાળો અને પરાક્રમી થઈ ગયો હોય છે તેનાજ સમયની વાર્તાઓ રચાય છે અને ગવાય છે. આપણા નાના મોટા રાસો અને દાગોમાં આ પ્રકારનું કથાસાહિત્ય છે અને છેલ્લાં થોડાં વર્ષોમાં તે ઉપરથી મધ્યવાર્તાઓ પણ લખાય છે. કેટલીકવાર આવા શુદ્ધિ ચમત્કારવાળી દ્રવિત કથાઓને ઇતિહાસ સાથે પણ જોડીદિવામાં આવે છે અને એ માગે આતાઓને ઉત્તમ પ્રકારે બોધ આપવાનો હેતુ સાધી લેવામાં આવે છે.

આ પ્રકારની એક કથાનું એક દર્શન અહીં ત્રણનું અનુચિત નહિ લેખાય. માળવાના રાત્ર મુન્નરાજની ખોપરીનું એક વિચિત્ર દર્શન જન પદસાહિત્યમાં જોવામાં આવ્યું છે. પ્રબંધ ચિન્તામણીમાં રાત્ર મુન્નરનો એક પ્રબંધ છે, તેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે, મુન્નર ઉપર તૈલપે ચણઈ કરી હતી અને મુન્નરને કેદ કરીને તૈલપ પોતાના દેશમાં લાવ્યો હતો. કેદખાનામાં મુન્નરે તૈલપની વિધવા બહેન મૃણાલપતી સાથે પાતિ જોડી હતી. કેદલાક વખત પછી માળવાના મંત્રી દુરાદિત્યે ત્યાં આવીને એક સુરંગ ખોદાવી તેનું મોં કેદખાનામાં લાવી મુન્નરને નસાડી લેઈ જવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ મુન્નરને તૈલપની વિધવા બહેને ફસાવ્યો અને મુન્નર સુરંગમાં નાસતાં નાસતાં પકડાયો. તૈલપે મુન્નરને ત્રિજારીના વેશમાં ત્રણ દિવસ મુખી ગામમાં ફેરવ્યો અને પછી તેનો શિરચ્છેદ કરાવ્યો. તેનું મુકું જંગલમાં રંજનનું રથું, તે મુકું તો પશુ પક્ષીઓ ખાઈ ગયાં પણ દાડકાં પડ્યાં રહ્યાં. એકવાર કોઈ એક વણિક એ જંગલને માર્ગે નીકળ્યો તો તેણે મુન્નરી ખોપરી જોઈ અને તે ખોપરીના કપાળમાં “શું વીતી શું વીતશે” એ પ્રકારના કુદરતી અક્ષરો જોયા ! મુન્નરને માથે ધણું ધણું વીત્યું હતું, પરંતુ આ ખોપરીને માથે વળી ખીજું વીતવાનું રથું હશે ? એવો કાનુહસિક પ્રશ્ન તે વણિકનાં મગજમાં ઉપરિચત થતાં તેણે તે ખોપરી ઉપાડી લીધી અને ઘેર લાવીને તેને એક પેટીમાં સુરક્ષિત રાખી. રાત્ર સદ્યારમાં ઉડીને તે વણિક પેટી ખોલીને ખોપરી જોતો હતો-એવું જાણવાના હેતુથી કે એ ખોપરીપર આખા દિવસમાં કંઈ ખીજું વીત્યું છે કે નહિ. રાત્ર આ પ્રમાણે જોવાથી વણિકની સ્ત્રીને સંશય ઉત્પન્ન થયો. પેટીમાં ખોપરી છે એ વાત તે જાણતી નહોતી. તેણે પતિની ગેરહાજરીમાં પેટી ખોલી અને તેમાં ખોપરી જોવાનું તે આશ્ચર્ય સાથે પતિ ઉપર કુદ જની પોતાનો પતિ ખોપરી જેવી અપચિત પરતુને લાવ્યા પેટીમાં મૂકે એ વાત તે ધર્મશીલ સ્ત્રી સહન થઈ શકી નહિ. તેણે ખોપરી લઈ લોપી અને તેને ખાંડીને તેનો ખારીક બુકા કર્યો. તે સ્ત્રીને પતિ ઉપર એટલો ક્રોધ આવ્યો હતો કે તેજ ખોપરીનો બુકા ફોડી, દાગ, કદી વગેરેમાં મિશ્રિત કરીને તેમાં સ્પર્શિષ્ટ ખીજ પદાર્થો ઉમેરીને પતિને અપરાધનું ! જન્યા પછી વણિકે પેટી ખોપરીની તપાસ કરી તો પેટીમાં જરાઈ નહિ. તેણે પોતાની સ્ત્રીને એ સંજોગથી પૂછ્યું તો તેણે કહ્યું: “રાત્ર રાત્ર જે ખીજનું તમે દર્શન કરતા હતા તે ખીજ જે નમારા પેટનેજ ઓળી છે, કે જેની તમારે દર્શન કરવાની

જરૂર રહે નહિ । એવી અપવિત્ર વસ્તુ ધરમાં લાવતાં તમે જરાએ વિચાર પણ ન કર્યો ?” વણિકે કૃત્રિમ વમન કરીને સધળું આધેધું બહાર કાઢ્યું. એ પ્રમાણે મુંજની ખોપરીની વિલક્ષણ અવસ્થા થઈ !

આ અનિશ્ચયોક્તિ ભરેલી વિચિત્ર અને કલ્પિત વાર્તા જોડી કાઢવામાં લેખકેનો આશય મુંજના કર્મની ગતિની વિચિત્રતા બતાવવાનો છે. મુંજ વિદ્વાન અને પરાક્રમી હતો, પરંતુ તેણે એવાં અપિચારી કાર્યો કર્યાં હતાં કે એ કર્મોનાજ પરિપાકથી તે અત્યંત હીન અવસ્થામાં મરણ પામ્યો હતો. એક રાત્ર એ રીતે મરણ પામે, તેનું મુકદ્દું પણ રજાળતું રહે અને વળી તેની ખોપરી પર પણ અનેક વીતક વીતે એ કર્મપરિપાકની વિચિત્ર અને ગહનગતિ બતાવવાના આશયથી બુદ્ધિચમત્કારના અતિરેંકવાળી એ કથા ગ્રંથવામાં આવેલી જાણાય છે.

(૪) વૈરાગ્યોપદેશક કથાઓ.

જૈનોનું લગભગ સધળું સાહિત્ય વૈરાગ્યોપદેશક છે, તે સાથે જૈનાચાર્યોએ અને જૈન મુનિઓએ ગુથેલી કથા—વાર્તાઓ સર્વાંશે વૈરાગ્યોપદેશક માત્રમ પડે છે. ઐતિહાસિક કથાઓ, રાજકથાઓ, ચમત્કારિક કથાઓ એ સર્વમાં પરિણામે વૈરાગ્યનેજ પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે અને તેથી પ્રસંગોપાત રસની વિવિધતા જોવામાં આવે છે છતાં તેનો અંત તો વૈરાગ્યમય શાન્તરસમાં જ આપવામાં આવેલો હોય છે. ઘણા શૃંગારરસથી ભરેલા રાસો પણ અતિમ વિભાગમાં વૈરાગ્યજનક અસરોથી ભરપૂર માત્રમ પડે છે. “ જૈન ” શબ્દમાં સમાયેલો ઉચ્ચ હેતુ—જે પરિપુ ઉપર જય મેળવી મોક્ષગતિને પામવાનો છે તે—જૈન સાહિત્યના પ્રત્યેક અંગમાં આ રીતે પ્રાધાન્ય ભોજવતો માત્રમ પડે છે. જૈન આચાર્યો અને મુનિઓએ રચેલી ‘કાઇ’ રાજ કવિતા કે વાનાંમાં વૈરાગ્યમય પરિણામ વિના ખીલું કશું જોવામાં આવશે નહિ, એ ખાતર “ જૈન ” શબ્દ ઉપર તેઓનું કેવું અનિમેય ખ્યાલ લાગી રહ્યું હશે તેનું મૂલ્યન કરનારી થઈ પડે છે. કથાઓના આલેખનમાં પરિણામ વૈરાગ્યમય પ્રાપ્ત થતાં આ લેખકો રસપરિપત્તિ કરવાની શક્તિમાં ન્યૂનતાવાળા જાણ્યા નથી. કહ્યું અને શાન્તરસ તરફ તો તેઓનો સ્વભાવ સદા દોરાએતોજ હોય છે, પરંતુ શૃંગાર, હાસ્ય અને ભવાનક રસમાં પણ તેઓ સારી રીતે આગળ વધેલા જાણ્યા છે. શિબરસરસ કથાવાર્તાઓના પ્રસંગમાં બહુ ઉભરાતો નથી, તેથી તે રસ સ્વરૂપ જાણાય છે. આ રીતે જૈનોનું કથાસાહિત્ય રસમયતાના ધોરણથી પણ ભાષા ઉપર મોટા ઉપકાર કરનારું જાણાય છે.

(૫) ચમત્કારિક કથાઓ.

અસંભવ દોષથી ભરેલી ચમત્કારિક કથાઓ સામાન્ય યોક્ષસમાજને માટે ગુરુતરાતી સાહિત્યમાં બહુ ઉભરાયા લાગી છે અને એવી કથાઓ જ્ઞાન વિચારોવાળી કથાઓ નહિ સમજી શકનારાઓને બહુ આનંદ આપનારી થઈ પડે છે. આવી કથાઓ જૈન સાહિત્યમાં છે ખરી પરંતુ અન્ય કથાઓના પ્રમાણમાં બહુ ઘોલી છે. પરંતુ: શેષાતર કથાઓ ચમત્કારથી ભરેલી જાણાય છે, પરંતુ તે કથાઓ અર્થવિનાના ચમત્કારો બતાવવામાં દયાયેડી હોતી નથી. ઉચ્ચ હેતુમય દૃષ્ટિથીજ જૈન કથાસમ્રદ લખાએતો દોષવાધી આવી વાનાંઓ જૈન સાહિત્યમાં નથી. આ પ્રકારની વાર્તાઓ શેષા ઉપર કાંઈ વિપરદા અસર કરનારી હોતી નથી અને પરોપકર કરવા માટે વિરિત જગેલા જૈન મુનિઓએ એજ કાઢવાથી

વર્ષ કાળક્ષેપ કરનારી એવી કથાઓ શ્રેષ્ઠી જણાતી નથી. ક્ષણિક આનંદ આપવાને અને મગજને સ્વપ્નવત્ ઘટનાઓમાં મુગ્ધી મેલવાને આ વાર્તાઓ કામે લાગી શકે ખરી, પરંતુ જૈન દષ્ટિને એ પ્રકારનું સાહિત્ય અગત્યનું લાભ્યું જણાતું નથી.

(૬) સાંસારિક કથાઓ અને (૭) નવલ કથાઓ.

નવું સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવું એ કાર્ય બહુ કે એકતા ત્યાગીઓનુંજ હોયતી, તેવી માનીતતા જૈનવર્ગમાં વિશેષ પ્રસરેલી માલુમ પડે છે. પ્રાચીન સમયમાં તો એ કાર્ય જૈન મુનિઓએ કર્યું છે અને હાલમાં ત્યાગી અને સંસારી ઉભયવર્ગ એ કાર્યમાં પડેલા છે. જૈન સંસારી વર્ગ જ્યારથી સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં પડ્યો છે, ત્યારથી જૈન નવલકથાઓ લખવાનું ક્ષેત્ર ઉપરનું જણાય છે. જૈનેનો ત્યાગી માર્ગ ધણો કઠિન છે. અંધતેષ્પત્તમાં એ મુનિઓ માત્ર ઉપદેશ સંકીર્ણ જ લખી શકે તેમના નિયમો પ્રમાણે વ્યાદેશ યેઝીને તેઓ મદદ્યુ કરી શકતા નથી. આ કારણથી શુદ્ધ સાંસારિક કથાઓ મુનિ વર્ગને દુરતે લખાએલી લાગેજ નેવામાં આવે છે. પ્રાચીન સમયની તેવી કથાઓ તો હજ નહિ અને હાલમાંએ તે તરફ મુનિવર્ગની પ્રવૃત્તિ અતિ ન્યુન છે. ત્યાગી માર્ગ જેવી રીતે ઉત્તમ છે તેવી રીતે શુદ્ધરથ માર્ગ તેની કથાએ ઉત્તમ છે. સફળ રીતે સંસાર મલાવવો અને ધર્મ તથા નીતિથી સંસારમાં વિચરતું એ માર્ગ મનુષ્યત્વને સફળ કરનારો છે એવો ઉદાર મત વિદ્વાનો પ્રતિપાદન કરે છે, પરંતુ જૈન ત્યાગી વિદ્વાનો તેને સંમત થતા નથી તેથી તેઓએ સંસારનો ઉપદેશ કરનારી વાર્તાઓ કે રાસો કળેશાં નથી. ઉત્તમ શ્રાવકધર્મનું દર્શન કરાવનારા પ્રસંગો પસંદ કરીને તે વિશે ધણીવાર લખાણથી લખવાનું તેઓએ સ્વીકાર્યું છે, પરંતુ હવે ત્યાગ માર્ગને સંયોજન ગણી 'નારી તો નરકની ખાણ છે' અને 'સંસાર વિપ્લો દૂષો છે' એવા ઉપદેશો આપ્યા છે અને તેથી આજકાલનો યુવક વર્ગ અને અન્યમતીઓ જૈન વાર્તાઓના સંબંધમાં 'ગ્રેન્ડ્યુડીસ' (વહેમ) ધારણ કરવા લાગ્યા છે. સંસાર લુપ્તો છે એવો એકાન્ત ઉપદેશ જગતમાં સર્વથા પ્રિય થઈ શકે નહિ. તાર્ત્વિક દષ્ટિથી જો સંસાર લુપ્તોજ હોય તો તેને રસમય બનાવીને મનુષ્યત્વને સફળ કરવાનો માર્ગ સ્વયંવો એ વિદ્વાનેનો પરમ ધર્મ છે. મુનિઓનો પણ એ એક પ્રકારનો ધર્મ છે, તેવું ખુલ્લી રીતે કહેવાને માટે પણ હજુ ધણું કરીને એકાદ સૂક્ષ્મી જરૂર પડે !

જૈન નવલકથાઓ તરફ જૈનસમાજની અભિરુચિ વધતી જતી હોય એમ તો ખુલ્લું જણાય છે. કેટલીક નવલકથાઓ ઉત્તમ પ્રકારની પણ બહાર પડી છે અને જૈન લેખક મુનિઓ પણ આ નવી રોશનીની અસરવાળા થએલા જણાય છે. પ્રાચીન જૈનકથાઓ નવલકથાની રૂબમાં લખાવા માંડી છે અને તેવું સાહિત્ય એકદમ વધી જવાનો તો સંભવ નથીજ, તોપણ એ માર્ગ જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ યાચ છે તે આશાજનક લાગે છે. નવલકથાઓ દ્વારા ઉપદેશનો પ્રચાર કરવામાં વધુ સફળતા મળી શકે છે એ તથ્ય પાશ્ચાત્ય લેખકોની પેઠે જૈન લેખકો અને મુનિઓને પણ અનુભવસિદ્ધ થશે, ત્યારજ એ તરફ વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રવૃત્તિ થશે, તે સિવાય-પારકા અનુભવને પ્રમાણભૂત માનીને એ દિશાએ આગળ વધવાનું જૈન વર્ગને રૂચે તેવું લાગતું નથી. સાંસારિક કથાઓ અને નવલકથાઓનું સાહિત્ય જમાના તરફ દષ્ટિ કરતાં સારી પેઠે લેકોપકારક થઈ પડવાનો સંભવ છે, પરંતુ તેના સંબંધમાં તો આ પ્રમાણે જૈન કથાસાહિત્યની હીન દશા છે. અમારા મુનિઓ ઉદાર થાય અને જૈનો સંકુચિત વિચારોને ત્યજીને એ પ્રકારના સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવા માટે તોજ તે સાહિત્ય વૃદ્ધિ પામે.

કંઈક અંદરથી સ્વાભાવિક રીતેજ આવે એવું થાય છે અને તે અટકાવ્યા વિના વહેવા દેવું એજ કર્તવ્ય છે.

અને, એ વાન તો આપણને પ્રભુના દેવદુતે—તમારા આગળે પણ જાણ મગાથી તાણ કરાવી હતી કે, ‘પ્રાર્થમિક લાગણી પ્રેમની પ્રભુની આવે છે અને તદેતર-નકુતર લાગણી શક્તિસતી આવે છે.’ મને પ્રાર્થમિક લાગણીને અનુસરવાને પ્રભુના આદેશને વંચી દેવાનું છે.

મુદ્દસ્થ ધર્મનાં છપન બોગવતાં તમો દમ્પતિને જોયાં, અને તે પછી બીજાં જોડું જોયું. તમારે ત્યાં આવતા પહેલાં એક તરતનાં દમ્પતિને આંત્રી નગરે જોયાં હતાં. આજ પહેલાં પણ તમો દમ્પતિને તેમજ બીજાં કોઈ યુગ્મચિત્રોને જોયાં હશે પણ આ વખતે તો તંબાવનમાંથી આવી ઉતરી આવ્યો ન્યાયીજ પ્રેક્ષકની નજર લાગેલી હતી. અને તેથી દુનિયાને અને જ્ઞાને જુદી વસ્તુ તરીકે જાણુ સ્પષ્ટ જોઈ શકેતો હતો. અને તે પરથી જે વિચાર પામ્યો છું તેજ કહું છું.

દમ્પતિ જ્યાં પહેલાં શરીરથી અને પછી અંદરથી જોડાય એવું આવે છે ત્યાં કોઈ દુઃખીક નિયંત્રણો પણ આવશ્યક મનાય છે. જાણ નિયંત્રણો પણ જુદા પાયા ઉપર કરાવે નથી રચાતાં. રચાય છે તો તે નિશ્ચિત સમયમાં હમેશા ઉઠેદાય છે. આન્તર લક્ષણો ને નિયમનો છે, જે સ્વાભાવિક શક્તિઓ છે તેને અનુસરીને જ જાણ લક્ષણો નિયમનો તરવેનાઓએ કરાવેલાં છે.

હિંદુસ્તાન એ અને એવી બીજી ઘણી જાગતોમાં પૂર્વ કાલમાં વસ્તુ પામેલાં હતાં. ઇસ-૧૬૬૭ થી ઘણી જાગતોમાં જાગૃત્ત છે. અત્યંત હાલ હિન્દુ જુદી ગયું છે પણ તેથી શાંતિ જુદાં નથી પડતાં.

આન્તર લક્ષણ અને જાણ લક્ષણ પરસ્પર સંબંધી છે—અદુર્લભ સંબંધી છે. લક્ષણની દ્રિષ્ટિ મુદ્દી એકજ છે અને તે, મહા નમ માનવા મુજબ, કાલાભાષિત તેમજ સ્પષ્ટ થઈ શકે નથી છે.

આન્તર લક્ષણમાં, આપણે જાણ-શક્તિએ ‘ક’, ઉપમાની પ્રેરક ‘સી’ છે, અને તે આકર્ષક છે. “હૃદય” તે છે. “સ્નેહ” તે છે. અને પ્રાર્થમિક વિધાયક બનીને તે “સ્નેહ” જોડે છે. અને તેની ઉપમાની શક્તિનું વિધેય “પુરુષ” હૃદય છે, તે ‘પ્રકાશ’ છે. તે ‘જ્ઞાન’ છે. તે ‘શુદ્ધિ’ છે. તે ‘હૃદયપણું’ છે. તે ખેંચાય છે અને એ પ્રમાણે ઉપમા અને પ્રકાશનું સંલક્ષણ તેજ ખડું આન્તર લક્ષણ અને તેની પરિણામિક શક્તિમાંથી હિત અને સ્વચ્છતાનાં શિશુ જન્મે છે. અને એવાં આન્તર લક્ષણ શાશ્વત છે—શાશ્વત ક્ષત દે છે. સ્વેચ્છાનુસાર એ જાણ સારી રીતે કહે છે. લક્ષણ-સમપક્ષીના મન્ત્રો પણ વિચારવાથી વધારે પ્રકાશ આપણે મેળવી શકીએ.

પુરુષ ‘પુરુષ’ છે; સ્ત્રી ‘સ્ત્રી’ છે. અને શુદ્ધિ, જ્ઞાન, હૃદયપણું, આરથા અને સ્વચ્છ એ પુરુષનાં તેમજ-સ્નેહ, દયા, માર્દવ, કામલતા એ સ્ત્રીનાં સ્વભાવતઃ લક્ષણો છે અને આ લક્ષણો જ્યાં આન્તરમાં યથાસ્થિત પરસ્પર સંલક્ષણ થાય છે ત્યાંજ આન્તર સંયોજન પણ થાય છે. અને એ ન અર્થ શકે તો આન્તરલક્ષણ જાણેજ દોષ શકે.

સ્ત્રીના સ્નેહથી ખેંચાનાર પુરુષના જ્ઞાનને પણ સ્ત્રી ખેંચનાર છતાં-પણ, આધીન હોય છે. અને એટલા માટેજ તેઓ આન્તરમાં પરસ્પર એક થવાને પાત્ર હોય છે.

બાળ લગ્નો પણ આજ પાયા પરજ-એતદેશીય તત્વજ્ઞાનીઓએ વિચાર્યા છે.

સ્ત્રી-પુરુષના સમાન હકની યોગ આ દેશમાં બહુ જોરથી મેચસં મલગારી-સાંઘાર-કર અને બીજા આપણા હિનચિન્તક અમણીઓએ પાડેલી, પણ તે તો જાણે કેવળ ભુકી છે. વિગ્રાપત એ બાબતમાં બહુ અજાણ છે અને તેથી વસ્તુ-વિચાર યથાર્થ કરવાને અત્યા-ર પાત્ર પણ નથી. પાર્લમેન્ટમાં સ્ત્રીઓ ઉમેદવારી કરી શકે કે નહિ, એ સવાલનો નિર્ણય ગમે તે આવે; પણ જે કાર્યો પ્રકાશમાંથી-પ્રકાશદ્વારા અને પ્રકાશનાંજ ઉદ્ભવે છે તે કરવાને 'સ્ત્રી' તું સ્વતન્ત્ર હૃદય, કદાપિ, લાયક દરાવી શકાય નહીં. પુરુષ હૃદયજ તે સ્વતન્ત્રપણે કરી શકે. અને તેજ પ્રમાણે જે કાર્યો ઉખામાંથી, ઉખાદ્વારા અને ઉખાનાં છે તે કરવાને પુરુષ હૃદય સ્વતન્ત્રપણે, કદાપિ, લાયક થઈ શકે નહિ. ગમે તેટલાં છુદ્ધ, ડહાપણ હોનાં છતાં પણ પુરુષ હૃદય લાયક થઈ શકે નહિ.

અને કારણ સ્પષ્ટજ છે. પુરુષ 'પુરુષ' થવાને-પુરુષ સહેવાને સરખાયા છે. અને સ્ત્રી તે 'સ્ત્રી' થવાને-સ્ત્રી' રહેવાને.

અને, આ પ્રમાણે ન હોય ત્યાં આન્તર લગ્ન નથી હોતું.

આપણે અહીં દાઝ લગ્ન નથી. કેમકે પુરુષમાં 'પુરુષ' નથી. અને સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' નથી. સ્ત્રી 'પુરુષ' બનવા મથે છે અને પુરુષમાં 'પુરુષ' હોય અથવા તે 'સ્ત્રી' બનતો હોય તો પણ એ 'લગ્ન' સમ્ભવિત નથી. તેમજ 'સ્ત્રી' માં 'સ્ત્રી' હોય, અને પુરુષમાં 'પુરુષ' ન હોય તો પણ એ લગ્ન સમ્ભવિત નથી.

આર્ય લગ્નમાં સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' હતી. પુરુષમાં 'પુરુષ' હતો. અને તેથી આન્તરને સમરૂપ તે બાહ્ય લગ્નોનાં નિયમનો નિમન્ત્રણાં હતાં. સીતામાં 'સ્ત્રી' હતી. અને 'રામ' માં 'પુરુષ' હતો. એકમાં 'હૃદય' હતું, બીજામાં 'બુદ્ધિ-જ્ઞાન' હતું. એકમાં માર્દવ હતું, બીજામાં વીર્ય હતું. એ વ્રજ હતું. એકમાં શાસક-નિયામક શક્તિ હતી, બીજામાં અધીન-તા હતી. આપણાં લગ્નો તેજ હતાં. અને તે જ આર્ય પ્રજામાં આર્યત્વ ઉપજવનારાં હતાં. હાલ પ્રજાત્વ નથી, કેમકે હાલ લગ્ન નથી. હાલ વીર્ય નથી, કેમકે હાલ વ્રજ સંસ્કરત્વમાંથી નીપજે છે, લગ્નમાંથી નહીં.

અને પતિપત્નીનું બાળ લગ્ન પણ હવે તો સ્તમ્ભ શકાય.

સ્નેહ, દયા અને માર્દવ સ્ત્રીમાં ન હોય એ સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' નથી. બુદ્ધિ, જ્ઞાન, ડહાપણ હોવા છતાં પણ એમાં 'સ્ત્રી' તો નથીજ. સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' હોય; સ્ત્રીએ 'સ્ત્રી' થવાનું છે. સ્ત્રીમાં 'સ્ત્રી' હોય તો એ પુરુષમાંના 'પુરુષ'ને ખેંચી શકે, લગ્ન માટે નિમન્ત્રી શકે.

પુરુષમાં બુદ્ધિ, ડહાપણ, જ્ઞાન વગેરે હોય તો તે ઉખાથી ખેંચાતા છતાં-ખેંચાયા છતાં-નિમન્ત્રણ સ્વીકાર્યાં છતાં-ઉખામાં પ્રકાશ જરી થકે.

સ્ત્રી પુરુષમાંથી જ્ઞાન, ડહાપણ અને નિયન્ત્રણ સિદ્ધારે. એનામાં તે છેજ નહીં. અને છે તો તે પુરુષનાં તે જ, પુરુષમાંથી મજેદૂ તે જ.

પુરુષ સ્ત્રીમાંથી સ્નેહ, દયા, મૃદુતા સ્વીકારે. એનામાં તે પોતાનું છે જ નહીં.

એને એ લક્ષ અને એ એકના અને એજ પૂર્ણતા. એમાં જેટલી જેટલી ઉણપ તેટલી તેટલી લક્ષમાં અપૂર્ણતા.

અને હવે એનો એ વિચાર જરા ફરીથી ફરી જઈએ. પુરૂષ ત્યાં “પુરૂષ” છે—અતો હોય છે અને “સ્ત્રી” થવાને સરળએવી સ્ત્રી પણ—“સ્ત્રી” નહીં પણ—પુરૂષ થવાને મથતી હોય છે, ત્યાં લગ્ન નથી; ત્યાં લગ્ન નથી એટલે લગ્ન સ્નેહ નથી. લગ્ન સ્નેહ નથી એટલે સ્વર્ગ નથી. ચોખ્ખું નરક છે. બન્ને “પુરૂષ” થવા મથે ત્યાં નારકી શાસન ચાલે એ સ્વાભાવિક નથી ? એ નારકી શાસનના નિયંત્રણ નીચે ઉઘરતી પ્રજા વર્ણસંકર નથી ?

આપણા દેશની હાલ કાંઈકે આવી દશા નથી ઝાગતી ?

એને બીજી રીતે બોલે. સ્ત્રીમાં “સ્ત્રી” હોય—સ્ત્રી “સ્ત્રી” થવા મથતી હોય, છતાં પુરૂષમાં “પુરૂષ” ન હોય—પુરૂષ “પુરૂષ” થવાને મથતો ન હોય ત્યાં કયા રિયતિ હોય ? પ્રજોત્પત્તિ નિર્વાર્ય—નપુંસક ન હોય ?

આપણે અહીં કંઈકે આપું પણ છે. સ્ત્રીમાં “સ્ત્રી” અને પુરૂષમાં “પુરૂષ” હોય ત્યાંજ અન્તર અને બાહ્ય બન્ને પ્રકારનાં લક્ષમાં સફલ સન્તતિ હોઈ શકે. અને આપણે અહીં બાહ્ય લક્ષમાં દુષ્ટ એવાં દૃષ્ટાન્તો પણ છે. શુઝરામાં, અલગત, ઘોડાં છે. અને એના પ્રમાણમાં પંખા, બંગાલ અને હિન્દના બીજા ભાગોમાં એવી સફલ સન્તતિ ઉત્પન્ન થાય છે. બાહ્ય લક્ષમાં અન્તરને અનુરૂપ નિયંત્રણો હિન્દમાં દુષ્ટ ધણાં દૃષ્ટાન્તો પરથી સિદ્ધ થઈ શકે.

પણ ઘણે ભાગે તો વર્ણસંકર અને નપુંસક પ્રજોત્પત્તિ કરાવવાનાં સમ્મો જ છે. કેમકે સ્ત્રી “સ્ત્રી” નહીં પણ “પુરૂષ” બનવાને મથે છે, અને તેમ નહીં તો પુરૂષ “સ્ત્રી” બનવાને મથતો હોય છે.

આવાં આપણાં લગ્નો માત્ર આધુનિક દિવસનાં વિરોધી છે એમજ નથી; અધિક અને આધુનિક બન્ને પ્રકારનાં ધર્મકર્તવ્યોનાં તે ઉચ્છેદક છે.

અને, આપણાં હાલનાં “શુદ્ધ” મીઠાં-મધુરાં (Sweet Homes) કેમ નથી વાડ ? તે સ્વર્ગ કેમ નથી ? તે આદ્યાર્દ્રેરક કેમ નથી ? રસીકાં કેમ નથી ? શા માટે સકાં અને દારાં છે ?

જેટલા મારેજ કે, દમ્પતિ સ્ત્રી અને પુરૂષનાં યુગ્મ નહીં, પણ આન્તરમાં પુરૂષ પુરૂષનાં અથવા સ્ત્રી સ્ત્રીનાં યુગ્મ થતાં જતાં હોય છે—આપણી “સ્ત્રી” આન્તરમાં ‘ઉષ્મા’ યુમાવતી જતી હોય છે અને “પુરૂષ”માંથી ‘પ્રકાશ’ સ્વીકારતા જવાને બદલે તે પોતાના પ્રકાશ નામધારી કાંઈ લુપ્ત વક્ષણને ‘પુરૂષ’માં ભરવાને અને પોતામાં પણ મ્હેરપવતને મથતી હોય છે. આનાં નામ શું કહેવાય તે મ્હને માઝુમ નથી.

ઓ અન્ધ ! તદમારે ત્યાંથી છુટા પડ્યા પછી મ્હને આખી વાટ આજ બધા વિચારો આલેશ અને એ વિચારો આલે એ સ્વાભાવિક હતું એ તદમે તો બહુ સારી રીતે સમજ શકશો.

નૈતિક અને ધાર્મિક શિક્ષણ.

અનુવાદ:-ડૉ. રા. હાકેમચંદ હરજીવન મહિઆર. M. A. L. L. B.

આધુનિક સમયમાં ઈંગ્લીશ કેળવણી લેનાર યુવક વર્ગ તરફ અને તેજ પ્રમાણે તેઓ મોટી ઉમરના ધામ ત્યારે પણ તેમના સંબંધમાં એવી ક્રયાદ કરવામાં આવે છે કે તેઓને સ્વધર્મ સંબંધી જ્ઞાન જરા પણ હોતું નથી. કેટલાક મુંઝવે અપવાદો શિવાય આ વાતમાં કંઈક સત્ય સમાયેલું છે, તે વાતની ના કહી શકાય તેમ નથી. એક તો દુર્દૈવવશાત્ અધુના ભારતવર્ષમાં ધર્મો-પથો અને ઉપપથો એટલા બધા વધી ગયા છે કે તેમની ગણતરી સેકેન્ડેથી થવો જાય; જ્યારે ખીણ બાલુથી સાર્વજનિક લાભાર્થ ચલાવવામાં આવતી સરકારી શાળાઓ અને મહાશાળાઓમાં તે બધા પથોના સંબંધોને માટે બંધાયેલી ટાંઈપિણ ગોડવણ થવી તદ્દન અશક્ય અને અસંભવ્ય લાગે છે. પોતાના બાળકોને પોતાના ધર્મનું-પંથનું-શિક્ષણ આપવું એવી દરેક મુત્ત અને મુહૂદ માતાપિતાએ પોતાની પવિત્ર દ્રશ્ય માનવી જોઈએ. પાઠ્યાલ્ય પ્રગ્તો અવાંચીન સમયમાં પોતાના બાળકોને ધાર્મિક શિક્ષણ કેવી રીતે આપે છે તે તરફ નજર કરશું તો, અને પ્રાચીન સમયમાં આપણા આર્ય વડવાઓએ આ વિષય પરત્વે શું શું પ્રયત્નો કર્યા હતા તેનું નિરીક્ષણ કરશું તો જણાશે કે વડિલો અને ધર્મોપદેશકોનેજ માથે આ મહત્વની અને અધ્યમચક્ર દ્રશ્ય રાખવામાં આવેલ છે. પ્રજાની નીતિરીતિ મુંઝવે અને, પ્રગ્તમાં ધાર્મિક ગ્રામણીઓ મુદ્દ રહે, અને અંદિક અને પારકાંદિક મુખસંપત્તને માટે લાચકાતવાળા બનવા મોટા સુવિતીત અને સત્ આરિન્ધ-સંપત્ત બને તે જોવા, તેવો પ્રયત્ન કરવા, અને તત્સંબંધી સતત પ્રયાસ કરવા માટેજ ધર્મશુદ્ધોનું અસ્તિત્વ જરૂરનું અને ઉપયોગી ગણાય; પણ જો પોતાના વિશેષ સિદ્ધાંતોનું શિક્ષણ અત્યંત શિશુજનોને અને ખિલતી પ્રજાવાદ યુવકોને ન અપાય તો પછી માત્ર દ્વેષોદર પુરનાર સ્વામીઓ અને સાધુઓનું શું પ્રયોજન ? શા માટે તેવા બિનઉપયોગીઓને પોષવા ? આવા આવા વિચારો મનમાં વારંવાર આવતા હોવાથી, “ હૈરાદ ”ના વિદ્વાન મંત્રી તરફથી “ કાંઈક ” લખવાનો આગ્રહ થતાં સ્વધર્મની શેષ કરવાને માટે યોગ્યતામાં આવેલ આ પત્રમાં આ વિષય પરત્વે મારા છૂટાછવાયા વિચારો રજુ કરવાનું સુચન અને પ્રાસંગિક પણ લાગ્યું.

ખીન પ્રકારના એટલે કે “વિશેષ” ધર્મમાં આ સામાન્ય ધર્મની છાપ લોકસમૂહના ચંચળ મગજ ઉપર કેવી રીતે સચોટ પાડી શકાય-કેવા કેવા પ્રબંધો રચવાથી મનુષ્ય પ્રભાદ કરતો અટકી શકે-અગર તે તેને તેમ કરતો અટકાવી શકાય તેનો નિર્ણય કરી જુદાજુદા મતમતાંતરવાળાઓએ સ્વમત્યાનુસાર રચેલ જુદાજુદા આચાર પ્રયોગો જેવા કે, અમુક રીત્યા ઇશ્વરોપાસના અને પ્રાર્થના કરવી, અમુક પ્રકારના સૂચક ચિન્હો ધારણ કરવાં, અમુક પ્રકારે પ્રાણાયામ સામાયિક ઇત્યાદિદ્વારા હૃદય અને મનને શુદ્ધ અને દૃઢ બનાવવાં, “આહાર તેવો ઓહાર” એ સત્રાનુસાર કેવો કેવો ખોરાક ક્યારે ક્યારે ખાવો અને ક્યારે ક્યારે વર્જવો, કેવા પ્રકારનો વ્યવહાર રાખવો અને કેવા પ્રકારને ત્યાજ્ય ગણવો ઇત્યાદિનો સમાવેશ થઇ ગય છે.

આમ વિચારતાં આપણા પ્રસ્તુત વિષયપરતે એક પ્રકારની સુગમતા લાગે છે. કારણ “સામાન્ય” ધર્મ માત્ર નીતિના સર્વમાન્ય મૂળતત્ત્વોમાંજ સ્થિત થતો હોવાથી તેના ઉપદેશ અર્થે પ્રબંધ રચવાનું કાંઈ મુશ્કેલ નથીજ. આ પ્રકારનું “નૈતિક” (Moral) શિક્ષણ તો આધુનિક શાળાઓ અને મહાશાળાઓમાં કંઈક અંશે અપાય છે, જે કે તેમાં હજી વિશેષ સુધારા વધારાને સ્થાન છે ખરું. આપણને જાણીને દર્પ થાય છે કે, આ દિશામાં ખતીલા પ્રયાસોની શરૂઆત અત્યાર આગમજ થઇ છે. આપણે આ વિષયપરતે માત્ર એટલુંજ કહી સતોય માનશું કે નીતિનાં જુદાં જુદાં અંગોનું રંગીન ચિત્ર આલેખી નિબંધના રૂપમાં શિશુઓની સમક્ષ રજુ કરવાના કરતાં, અમુક અમુક પ્રકારના સદ્વર્તન રાખનાર મનુષ્યોએ ઇતિહાસનાં પાનાઓ ઉપર પોતાના જવસંત અને આદલાદક કીર્તિચંદ્રો કેવા સુંદર રીતે રાખેલ છે તે જૂતકાળમાં બનેલ બનાવોના દાખલા અને આદર્શ મહાપુરુષોનાં જીવનવૃત્તાંતોદ્વારા તેમને વધારે સહેલાઈથી અને વધારે ફલપ્રદ રીતે સમજાવી શકાશે; તેજ પ્રમાણે ખરાબ વર્તન રાખનારાઓનો કેવો ફેજ જૂતકાળમાં થયેલ છે અને આધુનિક સમયમાં થાય છે તે પણ બનેલ બનાવોના વર્ણનદ્વારાજ વધારે સુંદર રીતે સમજાવી શકાશે. તેટલા માટે સરલ ભાષામાં ઈંગ્લીશ Moral Class Books ની પદ્ધતિનુસાર નાની નાની વાતચિત્રો અને આખ્યાયિકાઓ, ગદ્ય અને પદ્યમાં રચી આપીને તે વાંચવા આપી તેનો અભ્યાસ કરતા તેમને શિખવવાની આવશ્યકતા ખાસ પ્રતીત થાય છે.

ત્યારે હવે વાત રહી “વિશેષ” ધર્મની શરૂઆતમાંજ આપણે કહી ગયા છીએ કે કમલાએ હાત્રમાં ભરતવર્ષમાં અસંખ્ય નિરનિરાળા પથો અને ઉપપથો ઉભરી નિકળ્યા છે. “કપાળે કપાળે જુદાં મતિ” તે કહેવત અનુસાર, આ બધાના આચાર પ્રયોગો, કર્મકાંડો કેટલેક અંશે નિરનિરાળા હોય છે. સાધારણ જુદિથી વિચાર કરતાં એટલું તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે એકજ સાધ્યની સાધનાર્થે જુદા જુદા મનુષ્યો જુદિએદને લઈને જુદા જુદા સાધનની મદદ લે છે, છતાં લક્ષ્ય તો એકજ હોય છે; તેજ પ્રમાણે ધર્મનો હેતુ એક હોવા છતાં જુદા જુદા મતાવલંબીઓ જુદાં જુદાં સાધનોને પ્રાધાન્ય આપે છે, પણ તેથી કાંઈ આશય જુદો નથી હોતો. છતાં દુરાગ્રહને લંઘનજ દરેક મતવાળાઓ પોતાના સાધનને શ્રેષ્ઠ માની અન્યનાં સાધનને હલકાં પાડવા મથે છે, અને તેમ નકરી વાંડા વાડના અગા અને નિરર્થક શાસ્ત્રાર્થના વિતંડાવાદના વમજમાં ગોથાં ખાવાની ભુલ કરે છે. “હમેસા સમ સમ્યા ઔર તુમેરા સમ રૂઝ” ની ખેંચતાણમાં હૃદય અને મનની વિશુદ્ધિ અને

આત્માની ઉત્તતિ બુદ્ધિ જવાય છે, જ્યારે અહંકારની સરદારી નિચે મલીન તત્વનું બંધખોળ સૈન્ય સામ્રાજ્ય ભોગવે છે. ધર્મની આવી ખેંચતાણમાં “વિશેષ” ધર્મનું શિક્ષણ સાર્વજનિક શાળાઓમાં ન જ અપાય એ સ્વાભાવિક અને કંઈક અંશે આશ્ચર્યક પણ લાગે છે.

આ વિદ્યાળયોમાંથી મુક્ત થવાના હેતુથીજ દેવસ્થળો અને મંદીરો યોજના હસ્તિમાં આવી હશે, આમ પ્રાચીન ભારતનો ઇતિહાસ વાંચતાં સમજાય છે. એક તરફથી વેદ મતાનુયાયીઓ કાંશી ક્ષેત્ર અને ઉજ્જયિનીમાં પોતાના ધર્મનું અને તત્ત્વજ્ઞાન (Philosophy)નું શિક્ષણ આપતા, ત્યારે બુદ્ધ મતવાળાઓ પટના અને નાલંદની મહાશાળાઓમાં અસંખ્ય “ભિક્ષુઓ”ને અન્નવસ્ત્રાદિથી પોશી તેમને સામાન્ય અને ધાર્મિક શિક્ષણ આપતા. તે સમયના આચાર્યો આધુનિક સમયના મોજીલા અને જ્ઞાનવિહીન શુરૂઓ નહોતા; પણ તેઓ તો પ્રજાવાન હોઈ જ્ઞાનાંજનથી જધે ચમુને જોડતાં અને પોતાને આપવામાં આવતા “દાન”નો આવા “લોકહિત”ના કાર્યમાં સદુપયોગ કરતા; જ્યારે તેઓના નિવૃત્તિ નિવાસો આશ્રમો વિદ્યાર્થીના ગામ જેવા શોભી રહેતા. હાલના સમયમાં તો તેઓના ગણુતો ચારસો ઘણીવાર પોતે જતેજ મહાધિયો ચર્ચ પડતા જણાય છે અને પોતાને આપવામાં આવના દાનદક્ષિણાનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થિ અર્થે ન કરતાં કેટલીક વખત માત્ર પોતાનાજ ઉદરપોષણાર્થે અથવા મોજશોખમાં કરતા જણાય છે, તે થોડા યોચની વાત નથી.

એકાદ બે બાબતોની આપણે આ સ્થળે આ પ્રધેના આધારે તપાસ કરશું. આપણા “આચાર્યો”નો વિચાર કરતાં જણાય છે કે પ્રાચીન સમયમાં વસિક, વિદ્યામિત્ર, દ્રોણ ઇત્યાદિ મુનિવર્યો તે તે સમયના આદર્શ વિદ્યાર્થુઓ જ હતા, અને ધાર્મિક અને વ્યવહારુપયોગી શિક્ષણ પણ તેઓજ આપતા. હજારો શિષ્યોને અન્નવસ્ત્રાદિ ચિનામૂંએ આપી પુત્રવત્ તેઓનું પોષણ કરી તેઓને ઐહિક આધુનિક ઉપયોગનું જ્ઞાન આપી “કુલપતિ”નામને સાર્થ કરતા. હાલના “શુરૂઓ” તો કેટલીકવાર માત્ર પોતાનાજ ઉદરપોષણનો ધધો લઈ ખેડેલા હોઈ પોતાના “શિષ્યો”ને—“ચેલાઓ”ને અધમ દશામાં રાખના બતાવી આજસ્ય અજ્ઞાન અને પ્રમાદનો પ્રચાર કરતા પ્રતિન થાય છે. તેજ પ્રમાણે જ્યારે પ્રાચીન ઋષીઓનાં નિવાસસ્થાનો—“આશ્રમો,” વિદ્યાલયોની પવિત્ર સંજ્ઞાને શોભાવના અને વિદ્યાના દેદિપ્યમાન પ્રકાશથી અજ્ઞાનાંધકારને દુર કરી લોકકલ્યાણ સાધવાના હુલ્લે યશને પ્રાપ્ત કરતા, ત્યારે આધુનિક “મંદો” છાત્રાદિનિલય હોવાને ગદ્યે કૃતિ નિરક્ષર અને આત્મજુ “શુરૂ” અને તેમના તેટલાજ સ્વજંદી “ચેલાઓ”ના વિદ્યાસી સ્થાનની હાનીકર અને મલીન અપદ્ધતિને લાયક બને છે, અગર તો માત્ર આડઅર અને બાહ્યોપચારની ભવ્યતાથી અજ્ઞાન પણ બેળા લોકોના મન અને હૃદયને મોહપાશમાં રાખનાર પણ સદુપદેશની સાત્વિકતાથી રહિત દેવસ્થાનોમાં ફેરવાઈ ગયેલ ક્યારેક દરજમાન થાય છે. જેમ આપણા પૂર્વજોએ પોતાના ધર્મપાત્રકોને “શુરૂ”ની સ્થાપ્ય પદવી આપેલ હતી, તેજ પ્રમાણે અધુના પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ ધર્માર્થો અને ધર્મશુરૂઓ બન્ને એક-સરખા વિદ્યાર્થિના પવિત્ર કામમાં યોગ્યબેધ છે. આમ થવાથી ત્યાં “સ્વધર્મ”નું જ્ઞાન બાત્રકોને નથી અપાતું એવી ક્યારેક તદ્દન નિર્મૂળ ધર્મ ગણે છે. પ્રાથમિક કેલવણી તો માત્ર આ ધર્મશુરૂઓનાજ હાથમાં રહેલ છે અને તેથી ઉજ્જની પ્રજા તે લોકોના ઉપદેશથી પોતાના સ્વધર્મના જ્ઞાનમાં અરોગર રિચન થયેલ હોય છે.

આ ઉપરથી એટલું તો ખુદ્દું જણાય છે કે ધાર્મિક કેલવણીના પ્રચારને અર્થે કેલવણ

પ્રકારની સાર્વજનિક યોજના થવી હાલના સંજોગો વચ્ચે સંભવિત લાગતી નથી, તેમજ પ્રાચીન કે અર્વાચીન સમયમાં તેવો સર્વદેશીય પ્રબંધ રચાયો દરમિયાન થતો પણ નથી. ઇતિહાસના અભ્યાસથી જે કંઈ આપણે જોઈ શકીએ છીએ તે એટલુંજ છે કે આ પ્રદેશમાં સામ્રાજ્ય ધર્માચાર્યોનું એકલાનુંજ દોષ શકે; ઇતરૂ પ્રગ્નઓએ પણ આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ તેજ પ્રમાણે કરેલ છે. આપણે પણ આ મહારોગને દુર કરવા તેજ આપણનો પ્રયોગજ અજમાવવો જોઈએ. આ પ્રમાણે સમન્વતાં આપણા ધર્મોપદેશકોને તેઓની સત્ય કરૂંજ સમન્વવાની પ્રથમ કરૂંજ ઉપરિચિત થાય છે. પોતપોતાના ધર્મનાં “વિશેષ” તત્ત્વોનું જ્ઞાન ઉછરતી પ્રગ્નને આપવા અને તેમ કરી પોતાના “વિશેષ” ધર્મનો પાયો હમેશાં વધારે રાખવાની કાળજી રાખવાની પોતાની પવિત્ર કરૂંજ અદા કરવા તેઓને આગ્રહ કરવાની કરૂંજ પાડવાની જરૂર હમેશાં વધારે અને વધારે જણાય છે. જ્યાં સુધી આપણા ગુરૂઓ અને આચાર્યો પોતપોતાના વાકાના સમુહને સત્ય જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવા ઉત્સુક નહિ બને-ખંતથી સતત પ્રયાસ નહિ કરે-ત્યાં સુધી યુવકયુવતીમાં ધર્મશ્રદ્ધા દિનપરદિન ઓછી થતી જવાની અને વખતે કાળક્રમે ધર્મનો લોપ પણ થાય તેવી સ્થિતિ આવતાં દોષ ઇંગ્લીશ કેલવણી લેનાર ઉછરતી પ્રગ્નનો નહિ પણ સ્વધર્મનો ઉપદેશ આપવાની પોતાની પ્રથમ કરૂંજ છુટકારા ધર્મગુરૂઓનોજ ગણાશે. અંતમાં માત્ર એટલીજ અભ્યર્થના કે સ્વધર્મશિખાની દરેક સુસુખ આ વિષયપરતે પોતાનાથી બનતા પ્રયાસે અને પોતાની લાગવગને સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરી ધર્માચાર્યોને પોતપોતાના પંથનાં બાલકોને “ધાર્મિક” શિક્ષણ આપવાના પવિત્ર કામમાં પોતાનો ફાળો આપતા જોવા પ્રબંધ કરવો.

મારી બહેનડી.

(સારંગ.)

મારી આ બહેનડી ઉદાર ભાવની,

રમતી શું હાસ્યથી ભરેલ

અતિ પ્રેમમાં રેલ, દિપે શું અમૃત વેલ,

સુંદર શાણી ભડી-મારી બહેનડી.

વિચાર ઉચ્ચ શિખર ચડી મહાલતી રે તે,

લેતી અદોષ આનંદ-રેલ

શરીરવેલ કરમાયેલ, જ્ઞાનગંધથી ભરેલ,

તત્ત્વે ફાલી પુઢી-મારી બહેનડી.

જગત-પાલ શીખી બંધુને પદાવતી,

મારી પ્રેમમંત્ર-ફૂંકે,

કરી વાચાળ બંધુ મૂકે, દદ અચૂક

રહી ગૃહ દિપાવતી-મારી બહેનડી.

ઉરસમુદને હિમાલયે ઉછળતી,

રહી શ્રદ્ધા ભરપૂર,

આત્મસંયમે સત્ત્વ, હૃદયગાન છે મધૂર,

અખેદ ભાવ ભાવતી-મારી બહેનડી.

જીવનથી કંટાળેલા મિત્રને પત્ર.

લખનાર:—૨૫૦ ગોવિંદજી મૂનજી મહેપાણી.

૩૦

તા. ૨૧-૫-૦૧

પ્રાનગી.

“ જાણી ગઈ થોડી રહી, સદા એવી રહેવી નથી,
“ પડી બે ધડીને મટિ, મૂર્ખા શું બગાડે મતિ ?
“ હરિ જે તને કેમ તારે, બસેસો પાકો ક્યાં લહેરે ? ”

—ઉદયભાણુ.

“ શાણ્યો કહે છે કે સૃષ્ટિનો સાહેબ, સાચાને લે છે સંભારી,
“ હરી પરીક્ષા ગુપ્ત અભયબ, આખર લે છે લગારી,
“ દામે દબાય ન લાગે લેવાયે, આદિનના અધિકારી—”

—ઉદયભાણુ.

“ પણ આપણે માથે પડયું વેઠવાના બે રસ્તા છે. જમ્મે તો બહુભડી ઇશ્વરને માથે આશિષ દેઈ
“ વેઠીયે લેઈયે વેઠાય, ને જમ્મે તો ઇશ્વર જે કરતો દરો તે સારા સારા દરો એમ જાણી વેઠીયે
“ તે પણ વેઠાય. પણ એકનું નામ ન સાલ્યે વેઠવું (આશ્રવચ્ચનાં કર્મ બાંધવાં), અને બી-
“ જનું નામ તે ઇશ્વરની ઇચ્છાને આનંદથી અધીન થવું એટલે આનંદથી ઇશ્વરનું ‘ હિંદરપણું ’
“ કરવું. અને એવું નામ પણ તપ જ સમજવું. (નિર્જા=પાણીનાં કર્મ છોડવાં.) ”

—સરસ્વતિચંદ્ર ભાગ ૨ નો.

“ હવ તું ક્ષીઠ શોચના ધરે, કૃપાને કરવું હોય તે કરે. ”

શું લખું ? કાંઈપણ લખવું જોઈએ એમ મનમાં થાય છે અને તેથી લખવાનું શરૂ
કરું છું. કાંઈ વિચારસંકલના બધાતી નથી, છતાં જે આકૃષ્ટવણું મુજશે તે લખતો
જાણશ. આપને આવે સમયે મારા સખ્તો કાંઈપણ ઉપયોગી થાય એજ મારી અંતરની ઇચ્છા છે.

આપ લખો છો કે ‘ કાણુ જાણું મેં લોકોનું કેટલું ભુરું કર્યું હશે કે ઇશ્વર મને
આમ દિશા કરતો જાય છે ? ’ એ સંબંધમાં મારે કહેવું જોઈએ કે, મારા જાણવા પ્રમા-
ણે આ લવમાં તો આપના દામે જાણી જોઈને કાંઈનું ભુરું થયું નથી. વળી ‘ લોકોનું
લલું કરવામાં મારાથી હજી કાંઈ થઈ શક્યું નથી ’ એમ આપ લને કહેા, પણ હું ‘ ધાર-
છું ’ કે ક્વચિત્ અનુકૂળતાના અભાવે તમે કેઈને ના કહી હોય તો લખે, નહિતો આપનાથી
આપના Sphere માં જે બની શક્યું તે આપ હમેશાં કરતા આવ્યા છો. આ કાંઈ હું
આપને ખુશી કરવા કહેતો નથી; પણ સત્ સમજી છું માટે કહું છું.

આપ લખો છો કે “ મને મારા દેહમાં ભરેલો નથી. ” મનમાં કેટલું આકાંક્ષુ જગ
છે તે આપને યાદ નથી ? “ મનજ બૂન ” કહે છે તે કાંઈ ખોટું નથી. મનમાં કાંઈ
પણ વાત આવીને તે સજ્જત થઈ ગઈ કે તરતજ તેવા પરમાણુ આકાંક્ષાં તેનું પિંડન

૨ નીચે કર્મનો સિદ્ધાંત તુકામાં આપ્યો છે, તેથી એ વિશેષ સમજાવે.

અને છે, ને તે તેનેજ દૃશ્યમાન હોય છે; પણ આપણે તે દેખી શકતા નથી. તેથી આપણે તેને હરી કાઢીએ છીએ, પણ તેનું કહેવું સત્ હોય છે; જો કે પોતાની કલ્પનાગળથી તે બનેલું હોય છે. faith-શ્રદ્ધા-નિશ્ચયનું આ સ્વરૂપ છે. તો આવા પ્રકારની માન્યતા આપ આપના મનમાં બાંધી મૂકો તેથી કેટલું નુકસાન છે? સમિત્રની જરૂર આગળ મેં આટલા મારેજ કહી છે. આપ એકલા હો તો મન ચક્રોળે ચડી જાય; કેમકે સત્શાસ્ત્રની પાર તેની આસપાસ હજી બંધાએલી નથી, તેથી તે જોઈએ તેમ લખ્યાં કરે. મારે આપની પહેલી જરૂર એ છે કે વાચનમાં કે સત્સંગમાં મન પરોવવું, પણ એકલા બેસી કુતક કરવા નહિ.

“હું કંટાળી ગયો છું.....” એ સંબંધે શરૂઆતમાં જે પહેલા તથા વાક્યો દાખ્યાં છે તે ખુબ મનન કરવા યોગ્ય છે, ને તે અનુસાર સ્વાભાવિક વર્તન થવું જરૂરનું છે. તત્ત્વ-દ્રિષ્ટિએ એ સમગ્રવામાટે નવતત્ત્વનું સ્વરૂપ અને દુકામાં દર્શાવી જવાની આવશ્યકતા છે. મૂળ આ જગતમાં બે પદાર્થ છે: ૧ હવ, અને ૨ અહવ. હવ તે ‘જ્ઞાન’-‘ઉપયોગ’ સહિત ચેતન-અહવ તે ‘જ્ઞાન’-‘ઉપયોગ’ રહિત જડ. અહવના પાંચ પેદાબેદ-(૧) ધર્માસ્થિતકાય-જે ગતિ-motion ને સ્થાયકારી થાય છે; (૨) અધર્માસ્થિતકાય-જે સ્થિતિ-rest ને સ્થાયમૂલ છે; (૩) આકાશ-ગતિ, સ્થિતિ મારે અવકાશ-જગા-space(૪) કાળ-ઉપચાર કરી તેને દ્રવ્ય પદાર્થ ગણેલ છે; કારણકે ખરીરીતે ‘વખત’ એવો કેઈ પદાર્થ નથી, પણ માત્ર બવદાર અર્થે તે સંજ્ઞા માનવી પડે છે; (૫) પુદ્ગલ-atoms of matter. મુખ્ય દ્રવ્ય હવ ને પુદ્ગલ છે. ધર્માસ્થિતકાય-અધર્માસ્થિતકાય-આકાશ એ સર્વે તેમને ગતિ-સ્થિતિમાં સ્થાયકારી છે. By the bye, Newtonના પહેલા બે laws-motion અને rest સંબંધી, જેમનાપર આખા science સાયન્સનો આધાર છે, તેને જૈન દ્રવ્ય તરીકે માને છે, એ તેમની ઉંડી દૃષ્ટિ, પરમ વિવેકબુદ્ધિ જતાથી આપે છે. હવે હવ, મન અને ઉદ્વિગો વડે અવનવા પુદ્ગલો નિરંતર આકર્ષે છે, ને તે પુન્ય કે પાપરૂપ પિંડ બંધાય છે. આ હવ પુદ્ગલનો સંબંધ-કર્મજનનને લીધે બાળીના સાત તત્ત્વોનું અસ્તિત્વ છે.

૩. સારાં કામો જે સદ્ગતિ-સારીરિક શાતા વગેરે આપે તે પુરુષતત્ત્વ. ૪. ખરાબ કૃત્યો જે નરકાદિના હેતુ તે પાપતત્ત્વ. ૫ કર્મ આવવાનો નાજો-જેથી નવાં કર્મો બંધાય તે કારણો તે આશ્રયતત્ત્વ. એ કારણો પાંચ છે:-(અ) મિથ્યાત્વ=અજ્ઞાનવશે આત્મવક્ષ વિનાનું જ લૈકિક વર્તન, મન કાયાનો સ્વચ્છંદી આચાર; (બ) કપાલ=ક્રોધ, માન, માયા (કપટ), લોભ; (ક) અત્રત=ઉદ્વિગોનું નિરંકુશપણે-મત નિયમ વિના વર્તન; (ડ) યોગ=મન વચન અને કાયા એ ત્રણનો વ્યાપાર; (ઘ) પ્રમાદ=નિદ્રા-આળસ-વિકથા (ખાવા પીવાની, શરીર સંબંધી કે લોક કે રાજ્ય વગેરેના ગપાટા-ધર્મકથા નહિ તે, વગેરે. કર્મ બાંધવાના આ હેતુઓ છે. ૬. મન, ઉદ્વિગ- આ હેતુમાં રમણતા કરે ત્યારે કર્મનો બંધ થાય. જેવા આપણા મનના પરિણામ તેનું કર્મનું બંધ પડે એ બંધતત્ત્વ. ૭. મનને એ ખોટા કારણોમાં પ્રવર્તતાં અટકાવીએ, નવાં કર્મો-આશ્રય-નો અટકાવ તે સંવરતત્ત્વ. સાધુનો એવા પ્રકારને આચાર છે કે નવાં કર્મો બંધાએ નહિ, ને જુનાં તપ આદિથી ખરતાં જાય. ૮. મનનો આશ્રયથી નિરાધ કરી તપ, વિનય-સત્શાસ્ત્રનું અધ્યયન આદિ સત્કર્મોમાં પરોવાવું-તે નિર્વંશ તત્ત્વ. તેથી જુનાં ‘સચિત’ કર્મો એક પછી એક ખરતાં જાય. ૯ સર્વથા નિર્વંશ એટલે સર્વ કર્મોના ક્ષય તે મોક્ષતત્ત્વ.

સુખ ભોગવવા, પણ તે મારા છે એવી મમત-લુબ્ધતા ન રાખવી (આપ ધનસંપત્તિ વગેરેના રક્ષક દેવ-trustee હો તેમ મમત્વભાવ રહીત યથાર્થ રીતે વર્તવું) અને ઉપ-શમ-એટલે ક્રોધ આદિ ક્રોધ વિકાર ઉત્પન્ન થાય તો તેને મનમાં જ દાખી દેવા. એ બે લક્ષણો હોય ત્યારે શાસ્ત્ર અભ્યાસ કરવાને તે માણસ લાયક થાય છે એમ શ્રીમદ્ રાજ-ચંદ્રનું વચન છે, નહિ તો કરણી એક ને સમજણુ જુદી એવો પરિણામ આવે છે: હજારો શાસ્ત્રો વાંચ્યાથી મન ભીજતું નથી; પણ એ બે ભાવ પ્રગટ થયા હોય તો ક્રોધપણુ એક પુસ્તક પરથી પણ તરી શકાય છે. પદાર્થ માત્રની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને નાશ છે-માત્ર એ ત્રણ શબ્દોનો ભગવાન ઉચ્ચાર કરતા ને તેમના શિષ્યોને (ગણધરોને) ચૈદ્યૂર્વનું જ્ઞાન થઇ જતું! માટે અંતર ભીંજ્યા વિના-“ હૃદય દ્રવ્ય ઉકળાયા ” વિના-કર્મેશ્વી “ પર્વત ઉછળવાનું ” નથી-કાંઈ વળવાનું નથી. “ હૃદય દ્રવ્ય ઉકળાશે જ્યારે પર્વત તો ઉછળાશે ”-એ મહિમાધનું વાક્ય છે. આપને પણ આ સમયે સદ્બુદ્ધિ સુચ છે, પોતાનાં કૃત્યોનો સરવાળો-આત્મનિરીક્ષણ-Selfexamination કરવા લાગ્યા હો, (જે આપના પત્ર પરથી જણાય છે ને જે જાણીનેજ આવો લાંબો પત્ર આપને લખ્યો છે), એટલે ધારું સાર્થક થશે એમાં નવાઈ નથી. સત્ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરજો; ને એવી ‘બાધા’-નિયમ-ધારણ કરજો કે ‘મારું શરીર કુશળ હોય તો આજથી હું દરરોજનો સરેરાશ અરધો કલાક સત્શાસ્ત્રનું વાંચન કરીશ. ” તે અર્થે આ સાથે “ મોક્ષમાળા ”-પોસ્ટ મારફતે મો-ક્ષદાત્રી છે. ચિત્ત આનંદમાં હોય ત્યારે વાંચશો; ભલે થોડું વાંચજો પણ જલુ મનન કર-જો; તેનો...વિનય કરજો,-ને કાંઈ ન સમજાય તો પત્રદ્વારા પૂછશો; મારાથી જની શકશે તેવો ખુલાસો મોકલાવીશ. તેમાં ૨૧ મા પાકમાં જણાવેલી બાર ભાવના નિરંતર ભાવવા યોગ્ય છે. વિશેષ પાક ૪૫, ૫૬, ૬૭ પ્રથમ વાંચવા લક્ષ બેંચું છું, ‘ભાવના-મોધનું’ નાનું વાર્તામય પુસ્તક જોતો ઘણાખરો ભાગ ‘મોક્ષમાળા’માં આવી ગએલ છે તે મુંબઈથી મોકલાવીશ. સત્શાસ્ત્ર વાંચવા, સત્સંગ કરવો-સદ્વિચાર-ભાવના પોષવાં-એના જેવો એકે તપ નથી. તેથી અનંત કર્મની નિર્જરા થઇ જશે ને આ વેદની કર્મ પણ પાનળા પડી જશે. તથાસ્તુ !

આ પત્ર બે ત્રણવાર નિર્ગતે વાંચી જશો. કહેવું સહેલું છે પણ કરવું મુશ્કેલ છે-એમ ધારી કાયર ન થશો; પણ અદ્ભૂત પુરુષાર્થ કરી મન વિશુદ્ધ કરજો. એ વિશુદ્ધિને બોલે આરોગ્યતા આપશે. શરીરને-નીતિ-મન-તેા કેવો નિકટ સંબંધ છે તે તમે જાણો છો. માટે ચિત્તને પ્રસન્ન તથા શુદ્ધ રાખવા જનનું કરશો, એજ વિન-તિ. હી. આપનો અનન્ય સેવક લઘુ બધુ ગોપિદેવના માનપૂર્વક પ્રણામ સ્વીકારશો. લાંબા પત્રથી કાંઈ તરદી પડે તો ક્ષમા કરજો. ફરી ફરી એવા ભાવ ને સંનેગ મળતા નથી તેથી દગણા પુરસદ્દ દોવાથી મનમાં આગ્રહું તે બોલે દિલે લખી કાઢ્યું છે. પ્રભુ આપને જમદી આરોગ્ય તથા શાંતિ-આનંદ અર્થે એમ મારી તથા સર્વ મિત્રો-મેજાશી વગેરેની-અંતરની પ્રાર્થના છે- તથાસ્તુ !

સ્ત્રીઓનો પોશાક.

લખનાર:—રા. રા. રાજાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ.

જુન માસનો આરંભ હતો. સખ્ત તાપ પડતો હતો. ઉઘાટથી લોકો મુંઝાઇ જતા હતા, ગભરાઇ જતા હતા. સખ્ત ગરમીના આ દિવસમાં અમદાવાદથી સાંજે ચાર વાગ્યાના લગભગમાં ઉપડતી ફાસ્ટ ટ્રેનમાં ટોઈ કામે સિદ્ધપુર જવા માટે હું બેઠો હતો. ટ્રેન ઉપડવાની તૈયારી હતી તેવામાં મુંબાઈ તરફના બજાતા એક બે સદૃશ્ય, એક સન્નારી, બે નાની છોકરીઓ તથા પુષ્કળ સર સામાન સાથે અમારા 'કોમ્પાર્ટમેન્ટ' આગળ આવી પહોંચ્યાં. અમારા 'કોમ્પાર્ટમેન્ટ'માં ગિરદી ઘણી હતી. માંડમાંડ આ લોકોએ પોતાનો સરસામાન 'પોર્ટર' પાસે ડબ્બામાં નંખાવ્યો અને ટ્રેન ઉપડતાં ઉપડતાં તેઓ ડબ્બામાં દાખલ થયાં. પહેલાંતો બે ચાર મિનિટ ઉભાં રહ્યાં. આખરે, અન્ય ઉદારચરિત 'વેસ્ટેન્ડર' એ તે સહુને થોડી થોડી ઝૂંટી જગા કરી આપી.

આ લોકો ડબ્બા આગળ આવી, ભારથી ડબ્બાનાં સર્વ સ્ત્રીપુરુષની દૃષ્ટિ આ કુટુંબની સન્નારી તરફ હતી. સ્ત્રી લગભગ ૧૬ વર્ષની યુવાન, લાવણ્યવતી—મુંદર હતી. લોકોની ખાસ દૃષ્ટિ તેના તરફ હોવાનું કારણ તેનો પોશાક હતો. અર્ધી બાંધના, ગંદકીશીક જેવા કબજા, પોતકાએ તો હવે સર્વસામાન્ય થઇ પડ્યા છે, પરંતુ આ સન્નારીએ પહેરેલા કબજાને લગભગ બગલ સુધી બાંધ જ હતી નહિ. સમાજમાં સ્ત્રીઓ ફેશનને નામે આવેલા અમર્યાદ, લગભગ નિર્લજ્જ પોશાક પહેરે છે, પહેરતી થઇ છે, એ જોઈ મને ઘણા ખેદ થયો અને એ ખેદ એક લેખદ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા મને તેજ વખતે થઇ આવી હતી.

તપાસ કરતાં માત્રમ પડ્યું કે આ કુટુંબ મૂળ સુરતનું અને જૈન હતું; મુંબાઈમાં અંબાલીમાં નિવાસ કરેલું હતું અને એક આગેવાન ઝવેરી કુટુંબ તરીકે આખા મુંબાઈ શહેરના વ્યાપારી વર્ગમાં સુપ્રસિદ્ધ હતું.

હાલ, જૈન સ્ત્રીઓમાં, તેમ પ્રમાણમાં સર્વ કોમની સ્ત્રીઓમાં સુધઃ અને સ્વચ્છ દેખાવા કરતાં, ફેશનેબલ દેખાવાનો, અપ—ટુ—ડેટ, છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશન મુજબ વસ્ત્રાલંકાર સજવાનો શોખ વધવા લાગ્યો છે. અમદાવાદમાં દશ વર્ષ પહેલાં નાગર અને ક્ષત્રી કોમની સ્ત્રીઓ પહેરવેશમાં આગળ પડતી હતી. હાલ, આ શહેરમાં જૈન અને લેઉવા સ્ત્રીઓ ફેશનનાં નેતા છે. મારી કદાચ ભૂલ થતી હશે પણ જૈન સ્ત્રીઓ પહેરવેશ ઉપર, વસ્ત્રાલંકાર ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપે છે અને જીવનના સામાન્ય વ્યવહારમાં નાટકની નાયિકાઓનું અનુકરણ કરતી હોય એવો ભાસ આપે છે. સ્ત્રીઓ ગંદી ધુવડ જેવી રહે તેના કરતાં ફેશનના વિચારથી પણ સ્વચ્છ રહે એને હું કાંઈક વધારે પસંદ કંઈ છું, પરંતુ સ્ત્રીઓ સુધઃ અને સ્વચ્છ દેખાવા ઉપરાંત ફેશનેબલ—ફેશનેબલમાં પણ ફેશ-નેબલ, દેખાવા ચલ્ન કરે છે, વસ્ત્રાલંકારનાજ વિચારમાં, તેનીજ ફિક્કરમાં, ટાપટીપમાં પોતાનો સમય ગાળે છે, જીવનમાં અન્ય ઉપયોગી કર્તવ્ય મૂકી, આ તરફ હૈંદ બહાર ધ્યાન આપે

છે, પોશાક હાંદગીની એક જરૂરીયાત છે એમ સમજવાને બદલે, પોશાક માટેજ-પહેરવા ઓઢવા માટેજ હાંદગી છે એમ સમજે છે, એ વસ્તુસ્થિતિને હું બિચકૂલ પસંદ કરતો નથી.

આપણે ઘણી બાબતમાં યુરોપિયન લોકોનું અનુકરણ કરીએ છીએ. તેમનું ઉચ્ચ ચારિત્ર, તેમના કેટલાક સદ્ગુણ ખરેખર અનુકરણપાત્ર છે. છતાં, તેઓ તરફની પૂર્ણ સન્માનવૃત્તિ સાથે પણ કહેવું જોઈએ, કે કેટલાક ખાસ પ્રસંગે તથા અમુક સમયે તેઓ જે નિર્જન પોશાક પહેરે છે તે દરેક પ્રસંગે, દરેક વખતે પહેરવાનું અનુકરણ હિંદી સ્ત્રીઓએ કરવું ઉચિત નથી. લગભગ આંધ્ર વગરનો, છાતીનો કેટલોક ભાગ નિર્વજ્રતા સાથે ઉધાડો રહે એવો પોશાક હિંદી જનસમાજમાં કોષ્ઠપણ રીતે દાખલ થવા જેવો નથી. પારસીઓ જેઓ યુરોપિયનની વધારેમાં વધારે નકલ કરનાર છે- તેઓ પણ સામાન્ય રીતે આવો ઉધાડો, આવો નિર્વજ્ર, અમર્યાદ પોશાક પહેરતાં નથી. આ પ્રસંગે કહેવું જોઈએ કે આ દૃષ્ટિએ જૂના ગુજરાતી કમખા પણ પોશાક તરફ નોપસંદ કરવા લાયક છે, તેનો ઉપયોગ ઓછો થતો જાય છે, અને તદ્દન બંધ થવા જેવો છે.

પુરૂષો તેમ સ્ત્રીઓ ઉવજ્જવલ, આકર્ષક, સુંદર વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરે તેની હું સામે નથી. વસ્ત્રો એક કાપ એમ હોય કે આમ હોય, બાલનું એક કુલકું એમ હોય કે આમ હોય, બાલમાં ચોટલી હોય કે ત્રણ ખૂણાનો ચહેરો હોય, બૂટ સાદાં હોય કે ફેશનેબલ હોય, ઉંચી એડીનાં હોય કે નીચી એડીનાં હોય તેની હું ઝાઝી દરકાર કરતો નથી. સ્ત્રી પુરૂષના પોશાક અને તેમના ચરિત્રને ઘણા સંબંધ હોય એમ હું માનતો નથી. ચોટલી-વાળા પવિત્ર અને પ્રમાણિક તથા ચેરાવાળા મનિન અને બદમાશ હોય એમ હું ધારતો નથી. કાટ, પાટનું અને ટોપી પહેરનાર પુરૂષો તથા વસ્ત્રાલંકારની ટાપડીય કરનાર સ્ત્રીઓ-સદુ વહીગયેશાં અને પાઘડી અંગરખું તથા ધોતીયું પહેરનાર પુરૂષો અને વસ્ત્રાલંકારમાં બેદરકાર, ગંદોથેલી સ્ત્રીઓ-સર્વ શાણાં હોય એમ હું માનતો નથી. સાદો પોશાક પહેરનાર સર્વ સ્ત્રીપુરૂષ નિષ્કલંક અને ફેશનેબલ પોશાક પહેરનાર સર્વ કલંકિત હોય એમ હું ધારતો નથી. છતાં, આરોગ્ય, સબ્યતા, વિવેક અને લગ્નના વિચાર વેગળા રાખી, ફેશનને સન્માન આપવામાં આવે તેને હું કોઈ પણ રીતે પસંદ કરતો નથી.

સ્ત્રીઓ વિનીતતા લગ્ન અને શુદ્ધતાની પ્રતિમા છે. આ ત્રણે બાબતો ધ્યાનમાં રાખી, યજ્ઞના ફેરફારોમાં તેમનું રક્ષણ થાય, તેમને અનુકૂળ થઈ પડે તેવો, પોતાની સાંસારિક સ્થિતિ સદન કરી શકે તેવા અર્થવાળો પોશાક તેઓએ પહેરવો જોઈએ. આ દૃષ્ટિએ તદ્દન બીણાં, જળમાળીઆં, પારદર્શક, અત્યંત સખત, સ્થિતિ ઉપરાંતના અર્થવાળાં વસ્ત્ર અને અલંકાર પહેરવાનરૂ સમાજે સખત નોપસંદગી બતાવવી ધરે છે.

સ્ત્રીઓએ કેંપાં કમાવું છે, સ્ત્રીઓને કાંઈ કમાવાની ફિર છે, એમ કેટલાંક અજ્ઞાન સ્ત્રી પુરૂષ કહે છે પણ તે ખોટું છે. યુરોપમાં જેમ સ્ત્રીઓ કમાણી માટે વ્યાપાર ઉદ્યોગકરે છે તેમ આ દેશમાં પણ કેટલાક વર્ગની સ્ત્રીઓને ઉપાર્જન કરવું પડે છે, પોતાના કુટુંબના નિભાવમાં પતિને કે કુટુંબના વડીલને સહાયતા કરવી પડે છે. હિંદી જનસમાજમાં-કુટુંબમાં, સ્ત્રીઓ કુટુંબના નિભાવમાં મદદ કરતી હોય કે ન હોય છતાં કુટુંબનું અર્થ, કુટુંબની આવકની હદ બહાર રહેવું જોઈએ નહિ. અન્ય સ્ત્રીઓ કેવા વસ્ત્રાલંકાર પહેરે છે તેના પર પોતાના વસ્ત્રાલંકારનો આધાર નહિ. રાખનાં, કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ પર આધાર રખાવો જોઈએ,

આ બાબત સ્ત્રીઓએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. માસિક ત્રીશ રૂપિયાની આવક વાળા કુટુંબની સ્ત્રીઓ ત્રણસે રૂપિયાની માસિક આવકવાળા કુટુંબની સ્ત્રી બરાબર વસ્ત્રાલંકાર પહેરવાની ઇચ્છા રાખે, વસ્ત્રાલંકારમાં તેની સાથે સ્પર્ધા કરવા યત્ન કરે, એ યોગ્ય નથી એટલુંજ નહિ પણ અન્તે આ પદ્ધતિ ઓછી આવકવાળા કુટુંબની પાયામાલી કરે છે. પૂરતાં સાધન વગરના લોકો શક્તિ ઉપરાંતનાં ખર્ચથી વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી, થોડો વખત અત્તાન લોકોને આંગે છે પણ આ ખોટો ઠાક લાભો વખત ચાલતો નથી, પોષણ બહાર પડી જાય છે અને તેઓ હારીને પાત્ર થાય છે.

કેટલાક એમ માને છે કે, સ્ત્રીઓનો પોશાક, પુરૂષોના પોશાક કરતાં વધારે સુંદર અને મોહક રહેવો જોઈએ, આ વિચારનો હું કેટલેક અંશે સ્વીકાર કરું છું. પરંતુ પોતાનો પોશાક સુંદર અને મોહક રાખવાના સંબંધમાં સ્ત્રીઓએ હદ બહાર ચીવટ બતાવવી એ પોતાની જરૂરીયાતો, પોતાનાં ખર્ચ, પોતાની ઇચ્છાઓ હદ બહાર વધારવા સમાન છે અને તેનું પરિણામ પુરૂષોને હદ બહાર અધીન થવામાં, તેમની અયોગ્ય ઇચ્છાઓને પણ અનુકૂળ થવામાં, પુરૂષોનું દાસ્ય ભોગવવામાં, કૌટુંબિક કલેશમાં, ખરાબીમાં આવે છે એ નિર્ણયાર્થ છે. રિયલિતે અંગે હરકત ન હોય તો પરણ્યા પહેલાં છોકરીઓ વિવિધ પ્રકારના વસ્ત્રાલંકાર પહેરે એમાં હરકત લેવા જેવું ખાસ કંઈ જણાવું નથી. એપિકટેટસ કહે છે તેમ અવિવાહિત છોકરા છોકરીઓની ટાપટીપ કાંઈક બચાવ કરવા જેવી છે પણ વિવાહિત ટાપટીપ કરે એ શારીરિક વાસનાઓને સ્ત્રી પુરૂષ હદબહાર હદ બહાર બહેકાવવા જેવું છે. આ રીતે મારા ધારવા પ્રમાણે તો સ્ત્રી પુરૂષોએ સુંદર અને મોહક દેખાવાના પ્રયત્ન કરતાં, સ્વચ્છ અને સુધઃ દેખાવાને પ્રયત્ન કરવો વધારે યોગ્ય છે. કિંમતી વસ્ત્રાલંકાર માગ્યથી પોતાને સુંદર અને મોહક બતાવવા અભિલાષ રાખનાર સ્ત્રીઓ નવારે ઢીંગલીઓ જેવી જણાય છે, ત્યારે સ્વચ્છતા અને સુધઃતા વડે કુદરતથી ઓછા રૂપ વાળી સ્ત્રીના સૌન્દર્યમાં કાંઈક વિશેષતા માલમ પડે છે અને જે કુદરતથી સુંદર હોય, તેનું સૌન્દર્ય સ્વચ્છતા અને સુધઃતા વડે વધારે આકર્ષક બને છે.

સંક્ષેપમાં, કહેવું જોઈએ કે, સામાન્ય રીતે આપણા નિર્ધન દેશમાં વસ્ત્રાલંકારની જરૂરીયાતો, ઓછી ન વધે એ જોવાની ખાસ જરૂર છે. દેશના ગરીબ તેમ તવંજર લોકોના પૈસા દેશનની નિરર્થક દિશિયારીઓમાં, નિર્લજ્જતામાં ખર્ચાય તેને બદલે, કુટુંબના તેમ દેશના ખરા કલ્યાણના માર્ગમાં ખર્ચાય એ ખાસ જોવા જેવું છે. આગળ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ છાંદગી પહેરવેશ માટે નથી, પહેરવેશ છાંદગી માટે છે અને મૂત સ્ત્રી પુરૂષોએ, પોતાના દ્રવ્ય અને સમયનો વ્યય વસ્ત્રાલંકારની નિરર્થક ટાપટીપમાં કરવા કરતાં, લોકકલ્યાણનાં કાર્યમાં તેનો વ્યય કરવો ઘટે છે. મંદાં ન દેખાવું તેમ વસ્ત્રાલંકારની ઘેરાઈ ન કરવી—તે સાથે સ્વચ્છતા અને સુધઃતાનો માર્ગ મહણ કરવો એજ ઇષ્ટ છે એમ માઈ માનવું છે.

મનુષ્યપૂજાની મજા

અથવા

આત્મદર્શનનો આનંદ.

લખનાર:-સા. શા. પદ્મીધાર.

સૌમયંદ શાહ બહુ શ્રદ્ધા વાળો ને ભાવિક વાણિયો હતો. તેની પાસે ઘણા પૈસા હતા, ધંધો રોજગાર બહુ સારી રીતે ચાલતો હતો, અને કુટુંબ સુખની આખતમાં પણ ખીજ ઘણા લોકોના કરતાં તે વધારે નસીબદાર હતો. આની સગવડો છતાં પણ એ બધી આખતોમાં તે આસક્ત થઈ જતો નહિ, પણ એ બધું કરતે છતે તેનો આત્મા અંદરથી કાંઈક બીજી વસ્તુ માગતો હતો, તેથી તે એ વસ્તુની શોધમાં ફર્યા કરતો હતો. એટલુંજ નહિ પણ પોતાનો આત્મા જે જાતનો આનંદ માગતો હતો ને જે જાતનું દર્શન ઇચ્છતો હતો તે મેળવવા માટે એ સાધુઓમાં ફરતો, મંદિરોમાં જતો, જુદાજુદા દેવોની પૂજા કરતો, જુદાં જુદાં તીર્થોમાં સ્નાન કરતો, જુદા જુદા તહેવારના દિવસે જુદી જુદી વિધિ પ્રમાણે દાન આપતો, અને ધર્મનાં લજનો ગાયા કરતો, છતાં પણ તેને જે સંતોષ મળવો જોઈએ તે મળતો નહોતો અને તેનો આત્મા જે વસ્તુ શોધી રહ્યો હતો, તે વસ્તુ તેને મળતી નહોતી.

સૌમયંદ શાહ આની રીતે શ્રદ્ધાની આખતમાં તથા પોતાનો વ્યવહાર ચલાવવામાં કુશલ હતો, પણ જ્ઞાનની આખતમાં રીસો હતો. તેથી ઉંડા જ્ઞાનની ઝીણી ઝીણી ગતીઓમાં તે જાઈ શકતો નહિ. અને ધર્મનાં ઉંચા ઉંચા સિદ્ધિતા તે સમજી શકતો નહિ. તેથી વેદાંત. નું બહુ ઉચું જ્ઞાન તેને કામ લાગી શકતું નહોતું, એટલે તેના તરફડાટ પ્રમાણે ને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને સંતોષ થાય તેવું તત્વ હજી સુધી તેને મળ્યું નહોતું.

હવે સૌમયંદ શાહની ઉંમર બાવન વર્ષની થઈ ગઈ હતી. થેર જીવાન દોકરો હતો તેણે ધરનો કારભાર ઉપાડી લીધો હતો, પોતાની બાપડી થોડો વખત થયો ગુજરી ગઈ હતી, અને હવે તે ધંધામાંથી છુટો થયો હતો. એટલે પોતાનો ઘણો વખત ધર્મ પ્યાનમાં ગાળતો. એવા વખતમાં તેને ખબર મળ્યા કે મહાત્મા છુદ્ધ અદિથી થોડે દૂર સારનાથમાં પધારેલા છે ને તેમના ઉપદેશથી ઘણા જાણુને સત્યજ્ઞાન થઈ ગયું છે, તેથી ઘણાં માણસો તેમની પાસે ઉપદેશ લેવા માટે જાય છે. એ સાંભળીને આત્માની શાન્તિ માટે તરફડાટા હૃદયવાળો સૌમયંદ શાહ પણ મહાત્મા છુદ્ધની પાસે જવા નીકળ્યો.

નીચે દંદાડે તે મહાત્મા છુદ્ધની પાસે પહોંચ્યો. એ વખતે મહાત્મા છુદ્ધ એક ખુડા મેદાનમાં ઝાડની નીચે પ્યાનમાં બેઠેલા હતા. અને તેનાથી થોડે દૂર સેંકડો માણસો તેના ઉપદેશ માટે વાટ બેઠી રહ્યાં હતાં. કારણકે છુદ્ધના ઉપદેશથી તુરતજ જ્ઞાન મળી જાય છે ને આત્મદર્શન થઈ જાય છે, એવી કાર્તી ચોતરફ ફેલાઈ ગઈ હતી. તેથી ઘણે દૂર દૂરથી માણસોનાં રોજોરોનાં દોડયાં આવનાં હતાં.

મહાત્મા છુદ્ધે અનિશ્ચય ઉપ તપશ્ચર્યા કર્યા પછી તથા અનેક જનનાં સાધનો કર્યા પછી છેવટે જુદ ગયામાં ભોળિ યજ્ઞ નીચે તેમને સત્યજ્ઞાન ને સત્યદર્શન થયું હતું. એ

પછી ત્યાંથી બિનિ પ્રથમ તેઓ કાઠીએ ગયા હતા, અને ત્યાં સારનાથ નામની જગ્યા છે તે કુંદાણે બેસા હતા. એ વખતે ત્યાં રખડતા પાંચ અજ્ઞાન માણસોને ઉપદેશ આપ્યો હતો તેથી એ પાંચે માણસોને તુરતજ મુક્તિ મળી ગઈ હતી. એ જોઈને લોકો અજ્ઞાન થઈ ગયા હતા, તેથી મહાત્મા યુદ્ધની કીર્તિ જ્વનના વેગથી ચોતરફ ફેલાઈ ગઈ હતી. અને તેની એવી કીર્તિ ફેલાય તેમાં કાંઈ નવાઈ પણ ન હતી. કારણકે યુદ્ધનો ત્યાગ, યુદ્ધની શાન્તિ, યુદ્ધનું તપ, વિશુદ્ધિ, યુદ્ધનું ચારિત્ર, યુદ્ધની સત્ય શોધવાની શક્તિ, યુદ્ધની સ્વતંત્રતા, અને યુદ્ધનું જ્ઞાન એ અનુપમજન હતું. એટલે તેને સત્ય દર્શન થાય તેમાં કાંઈ નવાઈ ન હતી. તેમજ તેના ઉપદેશથી અજ્ઞાન લોકોને પણ સચોટ અસર થાય ને તેઓના અંતરના પડા ઉઘડી જાય, તેમાં પણ કાંઈ નવાઈ નહોતી. આવા સ્વર્ગિય મહાત્માની પાસે સોમચંદ શાહ આવી પહોંચ્યા, અને તેમને ખ્યાતરથ અવસ્થામાં નિરખવા લાગ્યા.

યુદ્ધ ભગવાનને નિરખતે નિરખતે સોમચંદ શાહનો આત્મા જાગી ઉઠ્યો. કારણકે તેમનો ચહેરો જોતાંજ તેને એમ લાગી ગયું કે “આ મહાત્મા માટે લોકો જે જે વાતો કરે છે તે કરતાં તો આમાં ઘણું વધારે છે. ઓહો !! તેમના ચહેરા ઉપર રમી રહેલા આ બધા દેવતાઈ ભાવેલું વર્ણન કેમ કરી શકાય ? બેશક, માણસોની વર્ણન શક્તિ બહુજ અપૂર્ણ છે. જે જે કહેવું જોઈએ તે બરાબર રીતે કહી શકાતુંજ નથી, એમ યુદ્ધ ભગવાનનાં દર્શનથી મને લાગી જાય છે. આહા ! શું આ મહાત્માની શક્તિ ! શું તેની ગંભીરતા ! શું તેના આત્માનો આનંદ ! અને શું તેના હૃદયની ઉચ્ચ ભાવના ! મને તો એમ લાગે છે કે તેના અંતરના પડેપડમાં આત્મજ્યોતિ જળકી રહી છે. તેના શરીરનાં બધાં રૂપાં પ્રકાશ ફેંકી રહ્યાં છે. તેના શરીરની અંદરનાં બધાં પરમાણુ આનંદના આનંદમાં નાચી રહ્યાં છે. તેના ચહેરા ઉપર જે અઘૌઘિક તેજ છપાઈ રહ્યું છે અને જે તેજનાં કીરણો બહાર વહ્યાં કરે છે તે કિરણોમાં મને મોક્ષનો આનંદ દેખાઈ જાય છે, અને તે કિરણો જાણે અમારામાં પણ કાંઈક રેડી દેતાં હોય એવામને અનુભવ થાય છે. ઓહો ! આ મહાત્માના ચહેરામાં શું છે ? મને એ કહેતાં આવડતું નથી, પણ મારું હૃદય જળી જાય એવું કાંઈક તેમનામાં છે. આ તેમની મીચેલી આંખો મને શું શીખવે છે ? એ આંખો જોઈને મને જ્યોતના મોહ તરફ એ રીતે આંખો મીચી દેવાનું મન થઈ જાય છે. આ તેમના કપાળની કરચલીઓ મને તપ કરવાની ચૂસના કરે છે અને તપમાં શું બળ છે તે મને સમજાવે છે. આ તેમના ચહેરા ઉપર જે કુદરતી આનંદ છપાઈ રહ્યો છે તે આનંદ મને તેઓના ચરણમાં જૂઠી પડાવે છે. અને તેમના મસ્તક ઉપરના શ્વેત કેશ મને જાણે પવિત્રતા આપતા હોય એમ મને લાગે છે. આહા ! શું એક મહાત્માનું શરીર પણ આટલી બધી અસર કરી શકતું હશે ! ધન્ય પ્રભુ ! ધન્ય !”

આવા વિચારો જ્યારે તે કરી રહ્યો હતો ત્યારે તેની પોતાની અંદર પણ અજ્ઞાન જ્યોત ફેરકાંચે ચર્ચ થઈ ગયા હતા. જેમકે—

એ વખતે તેની નાડીની ગતિમાં નથા તેના શ્વાસના ધ્યક્ષારામાં પણ ફેર પડી ગયો હતો. એ વખતે તે દુનીયાને ભુલી ગયો હતો. એ વખતે તેના અંતરમાં ઘણી જાતની વૃત્તિઓ નાચી રહી હતી. એ વખતે તેની આંખોમાં અનેક ભાવ વાળી કાંઈક ખાસ શેષની ચમકી રહી હતી. એ વખતે તેના ચહેરા ઉપર એક કુદરતી પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો હતો. એ વખતે જાણે તેના પુન્યનો ઉદ્દેશ ચંપ ગયો હતો. એ વખતે જાણે તેની ઉપર

ઈશ્વરની કૃપા છવાઈ રહી હતી. એ વખતે જાણે તેનામાંથી મનુષ્ય સ્વભાવની નબળાઈ નીકળી જઈને તેને બદલે દેવભાવ આવી ગયો હોય તેમ લાગતું હતું. અને એ વખતે જાણે તેનું જ્ઞાન તેના અતુલવમાં આવતું હોય એમ લાગતું હતું. દુઃકમાં એજ કે, એ વખતે જાણે તે 'નવો માણસ' બની ગયો હોય એમ જણાતું હતું. આવી દશામાં આવીને તે પોતાના મનમાં યુદ્ધ લગવાનને કહેતો હતો કે, "હે પ્રભુ ! હવે મને તમારી પૂજા કરવાહો, ને તમારા ચરણને શરણે રહેવા દો." આમ તે વિચારી રહ્યો હતો એટલામાં મહાત્મા યુદ્ધે આનમાંથી પોતાની આંખ ખોલી, ને તેની સામે જોયું. એ વખતે સૌમ્યદંદ શાહની દ્રષ્ટિ પણ મહાત્મા યુદ્ધની દ્રષ્ટિની સાથે મળી ગઈ, અને એજ વખતે સૌમ્યદંદશાહને મહાત્મા યુદ્ધની અંદર આત્મદર્શન થઈ ગયું. કાંઈ પણ સમ્પ્રદાના ઉપદેશની જરૂર રહી નહિ. પ્રથમ ભાવના, પછી શરીર દર્શન, અને પછી દ્રષ્ટિના એકાકારથીજ સૌમ્યદંદશાહને જે વસ્તુ જોઈતી હતી તે મળી ગઈ. એ વખતે ગદગદિત થઈને સૌમ્યદંદશાહ મહાત્મા યુદ્ધનાં ચરણ પકડીને ઘણીવાર સુધી તેમાં પડ્યો રહ્યો. ઉડવાનું તેને ભાન રહ્યું નહિ. આનંદના સમુદ્રમાં ડૂબેલો કેટલીક પળો સુધી તે ત્યાં પડ્યો રહ્યો. એ પછી એ આનંદના સમુદ્રમાંથી ઝૂંપડી મારીને બ્યારે તે બહાર નીકળ્યો ત્યારે મહાત્મા યુદ્ધ સામે જોઈને તે કહેવા લાગ્યો કે, "લગવાન ! આની કૃપા ! આના બદલામાં હું શું કરી શકું ? મને આપની પૂજા કરવા દો."

ત્યારે મહાત્મા યુદ્ધે કહ્યું કે, "ભાઈ, શું પૂજા કરવી હજી બાકી રહી છે ? તારી પૂજાને લીધે તને કૃપા મળી ચૂક્યું છે તું એમ સમજે છે કે, આ બધું 'મેં' કરેલું છે; પણ નહિ ભાઈ એમ નથી. એ બધું તારી ભાવનાનું કૃપા છે. તારામાં ઘણા વખતની ઘણી જાતની તૈયારી હતી તેને લીધે મારી મારફત તને લાલ થયો છે, એટલે હું તો તેમાં નિમિત્ત માત્ર છું."

ત્યારે સૌમ્યદંદ શાહે કહ્યું કે, મહારાજ ! મારી લાયકાથી ને મારી મહેનતથી જે માફ કામ થયું હોત તો હું આપની પાસે આવવાની તરફી લેત નહિ. પણ મારી મહેનત કામ લાગી નહિ ને મને જોઈતી વસ્તુ મળી નહિ તેથીજ હું આપની પાસે આવ્યો છું, અને આપનાં દર્શન ચતાંજ મારો આત્મા જતગી ગયો છે. તથા આપની દ્રષ્ટિ મારી દ્રષ્ટિની સાથે મળનાંજ વગર ઉપદેશે માફ કામ થઈ ગયું છે. માટે હવે એ ઉપકારના બદલામાં જરા તમારી પૂજા તો કરવા દો.

ત્યારે યુદ્ધે લગવાને કહ્યું કે, આત્મદર્શનના આનંદ પછી પણ હજી તને પૂજાની વાસના રહી છે ? ભાઈ, જો તું એને ઉપકાર સમજતો હોય તો એ ઉપકારનો બદલો શું મારી પૂજાથી વળી રોકે તેમ છે ? ભાઈ, તું કેની પૂજા કરીશ ? મારા દેહની કે મારા આત્માની ? જો મારા દેહની પૂજા તારે કરવી હોય તો એ પૂજામાં કાંઈ માલ નથી, કારણ કે એ દેહ તો યોગ્ય વખતની અંદર અગ્નિમાં યુકાર્જ જ્વાળા. છે અગર મારીમાં મળી જ્વાળા છે. અને જો આત્માની પૂજા કરવા હચ્છતો હોય તો એ પૂજા તો થઈ ગયેલી છે. એ પૂજા કાંઈ કાંઈ થતી નથી, અને ખાસ આત્માની પૂજા કરવામાં આવે તે પૂજામાં કાંઈ માલ નથી, પણ બ્યારે આવી રવામાવિક રોજજ પૂજા થઈ જાય ત્યારેજ કામ થઈ જાય છે. અને એજ પૂજા સાચી પૂજા કહેવાય છે. માટે હે ભાઈ, હવે નમે કૃપા પ્રલની ને પુષ્પ-દીપની પૂજામાંજ રહી જાઓ માં, પણ હવે તો આત્માવાટે આત્માની પૂજા કરતાં શીખો, એજ મારો ઉપદેશ છે.

આ સાંભળીને સોમચંદ શાહે કહ્યું:—મહારાજ ! આપનાં દર્શનથીજ મને આટલી બધી અસર થઈ ગઈ તેનું કારણ શું ? એ સમજાવવાની કૃપા કરો. કારણ કે હું બહુ બહુ દેકારે રખાયો છું અને ઘણાં વરસો સુધી મેં ઘણી જાનની મહેનતો કરેલી છે, પણ દેઈ દેકારે મેં આવો પ્રભાવ જોયો નથી. માટે એ સમજાવવાની કૃપા કરો.

ત્યારે છુદ્દ ભગવાને કહ્યું કે:—એટા ! તારા મનમાં ઘણી જાતની તૈયારી હતી. તે આજ દિવસ સુધી જે કાંઈ શુભ કર્મ કર્યા છે, જે સત્સંગ કર્યા છે, જે ધર્મના નિયમો પાળ્યા છે, અને જે દાન કર્યાં છે, તે બધાના સંદેશો તારા અંતરમાં હતા ! હવે માત્ર તને જરૂર અગ્નિની જરૂર હતી, અને એ અગ્નિ તને મારી ઉપરના તારા શુદ્ધ ભાવમાંથી મળી ગઈ, એટલે તારા અંતરની અંદર પ્રકાશ થઈ ગયો. એમાં કાંઈ મારી અગ્નિહારી નથી, પણ તારી અગાઉની તૈયારી એજ મુખ્ય વાત છે. જોતે ! આ દેકારે મેં કેટલો માણસો ઉમેશ્વર છે પણ તેઓને તારા જેટલી અસર કર્યા થાય છે ? ભાઈ, આ વખતે તારા મહેશ્વરમાં જે દીનતા છે, તારી વાણીમાં જે ગદગદિતપણું છે, તારા અંતરમાં જે ધર્મભાવના છે, તારી સામગ્રીઓમાં જે ભગ્નૃતિ છે, તારા હૃદયમાં જે વિશ્વાસ છે, તારી બુદ્ધિમાં જે પ્રહણ શક્તિ છે, તારા મનમાં જે એકાગ્રતા છે, તારી ઇચ્છામાં જે તેજસ્વિતા છે, અને તારામાં અત્યારે જે નવું જીવન છે તેથીજ એમાં કર્યાં છે ? એટા, આપણા કરતાં બીજા ઉત્તર આત્માને જોઈને આપણી આવી દશા થઈ જાય તેવુંજ નામ સાચી પૂજા છે. અને જ્યારે એથી પૂજા થાય ત્યારેજ કામ થાય છે. માટે યાદ રાખજો કે, તારે પૂજા હવે બાકી રહી નથી, પણ મારી ઉપર તને આટલો બધો ભાવ આવ્યો ત્યારથીજ તું મારી પૂજા કરી ચુક્યો છે. કારણકે, ભાઈ ! તારો આત્મા ભગેશે છે, માટે મારા આત્માને તેના અસત્ત્વ સ્વરૂપમાં જોઈને તારા આત્મામાં નવું બધા આવેલું છે; અને યાદ રાખજો કે એ તારી આવી પૂજનું ફળ છે. કારણકે મારે માટે થતી લેહોની વાતો સાંભળીને જ્યારે તું અહિં આવવા નીકળ્યો, ત્યારે મારે માટે તેને જે વિચારો કર્યા હતા, તથા મને જોવાથી તારા મનમાં જે જે અસર થઈ, એ બધી અસરોને લીધે તારા અંતરમાં નવીનીકરણ પેદા થઈ, તેથી તને મારી અંદર કાંઈક વિશેષતાલાગવા મારી અને જેમ જેમ મારી તરફના તારો પૂજ્ય ભાવ વધતો ગયો તેમ તેમ તે વિશેષતા વધતી ગઈ; એટલુંજ નહિ પણ તેમાંથી આગળ જતાં તારો આત્મા ઉજળી નીકળ્યો અને તેણે તારા આત્માને તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જોઈ લીધો, તેથી તારું કામ થઈ ગયું છે. અને તેથી તારાં બંધન કપાઈ ગયાં છે. પણ યાદ રાખજો કે, આ બધું થવાનું મૂળ તારી પૂજા છે. જો તને મારી ઉપર આવી પૂજ્ય બુદ્ધિ થઈ ન હોત તો હું તને આટલો કાપદો કરી શકત નહિ. માટે આવજી સમજી લે કે, મારી પૂજા કરવી હવે બાકી રહી નથી, પણ મારી પૂજા તો પ્રથમથીજ થઈ ગયેલી છે; એટલુંજ નહિ પણ એ પૂજા થઈ ગયા પછીતો તને આત્મદર્શનનું ફળ મળ્યું છે.

એ સાંભળીને સોમચંદશાહ મહાત્મા છુદ્દના ચરણમાં પડી ગયો અને પોતાના આત્માને તેના વિશુદ્ધ આત્માનો આનંદ ભોગવવા લાગ્યો. એ પછી તેને તો ત્યાંથી ઉઠવાનું મન થતુંજ નહોતું પણ બીજા માણસોએ કહ્યું કે, હવે જરા અમને તો પગે લાગવા દો ?

ત્યારે સોમચંદ શાહ ત્યાંથી ઉઠ્યો, અને મહાત્મા યુદ્ધ સામે ઉપકારની કાંઈક ખાસ અજબ જેવી દ્રષ્ટિથી જોઈને કહ્યું કે, “ મહારાજ ! હવે ખીલું કાંઈ કહેવાનું છે ? ”

ત્યારે મહાત્મા યુદ્ધ લગવાને કહ્યું કે “ લાઇ ! હવે એકજ વાત કહેવાની છે, અને તે એ કે, ત્યારે એકે માણસની પૂજા કરવામાંથી આટલોખધો આનંદ મળી શકે છે ત્યારે જો બધા આત્માઓની પૂજા થઈ શકતી હોય અને બધે કેકાણે આત્માનો અનુભવ થઈ શકતો હોય તો એમ કરનારનો આનંદ કેટલો ખધો હોય ? તેનો જરા વિચાર કરજે, અને તારા બંધુઓને શીખવજે કે,.....મનુષ્યની પૂજાની મગ્ન કાંઈ ઓર છે, અને આત્માના દર્શનનો આનંદ અઘૌઠિક છે. ખેટા ! જા હવે આ સંદેશો જગતને કહેજે, અને તારાથી એમાંથી જેટલું પળાય તેટલું પાળવાની કેશિસ કરજે”-એમ કહી મહાત્મા યુદ્ધ ફરીથી ધ્યાનસ્થ થયા, અને સોમચંદશાહ મહાત્મા યુદ્ધના ચરણમાં મસ્તક ઝૂકાવી, તેમાંથી નવું બળ મેળવી યુદ્ધનો સંદેશો જગતને આપવા માટે ચાલી નીકળ્યા.

બંધુઓ ! આવી મનુષ્યપૂજાની અને આવા આત્મદર્શનની તથા આવા ગુરુઓની અને આવા શિષ્યોની હવે આપણા દેશને, દુનિયાને અને આપણા ધર્મને ખાસ જરૂર છે. માટે સદુ લાઇ બહેનો એવી ખરી પુજા કરતાં શીખો, એમ મારી પ્રાર્થના છે.

આદર્શ જૈન સાધુઓ જગત્તું હિત શું ન કરી શકે ?

(લેખક:-મુનિમહારાજશ્રી કર્પૂરવિજયજી.-પાલીતાણા.)

જેમણે રાગ દ્વેષ અને મોહાદિક મહા રિપુઓને છતી લીધા છે તે જિન અરિહંત કહેવાય છે અને તેમના ફરમાન મુજબ સ્વાર્થત્યાગ કરી સ્વપરહિત સાધનમાં ઉગ્રમાળ થઈ રહેનાર જૈન સાધુ-મુનિ-નિગ્રંથ-અણુગારના નામથી ઓળખાય છે. તેઓ ધેરી-જૂથાલની પેરે પાંચ મહાવ્રતાદિક નિયમ ધરાવે ધારણ કરી રહે છે. તેઓ રામ રંકને સમાન ચણી બેદ લાવ રાખ્યા વગર સન્માર્ગ બનાવે છે. સદાય સમરસ લાખમાં ઝીલ્યા કરે છે. ખોટી થાપ-ઉથાપ કરવામાં પોતાનો અમૂલ્ય વખત ગાળતા નથી. પણ અવિનાશીના ધરની વાતો જાણવા-આદરવા ખપ કર્યા કરે છે. તેઓ સ્વહારહિત હોનાથી સોનાને પથ્થર સમાન લેખે છે. જ્ઞી આદિક મોહક પદાર્થના પાશમાં પડતા નથી પણ કેવળ શિવ-વધુનો જ સંગ કરવામાં આદર વાળા હોય છે. તેઓ પોતાની નિંદા કે સ્તુતિ શ્રવણ કરી હર્ષ-શોક કરતા નથી. એવા યોગીશ્વરો જગતનો ખરો ઉદ્ધાર કરી શકે છે. તેઓ ચંદ્ર સમાન શીતલ સ્વભાવના અને સાવર જેવા ગંબીર પેટના હોય છે. તેઓ ભારંડ પખીની પેરે અગ્રમત-પણે સંયમ યોગમાં સાવધાન થઈ વળે છે અને મેરે પર્યતની જેમ નિમગ્ન વૃત્તિને ધારણ કરે છે. તેઓ પંકજની પેરે બોગ પંકથી ખરડાનાનથી-અજગા રહે છે તેમજ સ્નેહ જળથી પણ લેખાતા નથી. આવા સુસાધુઓ જ પ્રભુના ખરા પ્રેમપાત્ર હોય છે. મીમાન્સા વિદ્યાનંદજીએ ‘વિદ્યાનંદ બહેતેરી’-માં આવા વિરલ સંત-સુસાધુ જનોનું શુભગાન નીચે મુજબ કર્યું છે તે આત્માર્થી મુકોએ વાંચવા યોગ્ય છે.

રાગ તોડી.

નિરપક્ષ વિરક્તા કોઈ; અવધૂ ! નરપક્ષ વિરક્તા કોઈ;

દેખ્યા જગ સદુ જોઈ—અવધૂ ૦

સમરસ ભાવ ભક્તિ ચિત્ત બદ્ધ, યાપ ક્રિયાપ ન હોઈ;

અવિનાશકિ ધરતી ખાતાં, બલોંગી જન સોઈ—

અવધૂ ૦ ૧

રાવ રંકમેં ભેદ ન જાને, કનક ઉપલ સમ લેખે;

નારી નાગણિકા નહિ પરિચય, તે શિવમંદીર પેખે—

અવધૂ ૦ ૨

નિંદા સ્તુતિ શ્રવણ સુણીને, હરખ શોક નવ આણે;

તે જગમે બેંગીશ્વર પૂરા, નિત્ય ચદતે ગુણાણે—

અવધૂ ૦ ૩

ચંદ્ર સમાન સૌમ્યતા જાડી, સાપર કિમ ગંભીરા;

અગ્રમત્ત લારડ પરે નિત્ય, સુરગિરિ સમ સુવિધીરા—

અવધૂ ૦ ૪

પંકજ નામ ધરાય પંકથું, રહત કમલજ્યું ન્યારા;

ચિદાનંદ એસે જન ઉત્તમ, તે સાહેબકા ખ્યારા—

અવધૂ ૦ ૫

—ચિદાનંદ બહોતેરી.

આવા મુખાન—સુશીલ—મહાત્મા સાધુ પુરૂષો ધારે તેટલું જગતનું હિત કરી શકે. ઉત્તમ સંયતના પ્રભાવથી જેમને અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, અભય અને અસંગતાઈ પાંચ મહા-વ્રતોની સિદ્ધિ થઈ છે તેઓ સમર્થયોગવાળા મહાત્માઓ સ્વ-આત્મકર્મણ સાથે સ્વસંકેષ બળથી જગતના છવોનું પણ બદલવા હિત કરી શકે છે.

જેઓ નિર્દોષ મોક્ષના માર્ગમાં પોતે પ્રવર્તે છે અને અન્ય યોગ્ય છવોને પણ નિરપદ્ધ પણ એવાજ નિર્દોષ માર્ગમાં પ્રવર્તાવે છે, અને એ રીતે જેઓ સ્વપરને તારવા સમર્થ હોય છે તેવાજ સત્ સાધુપુરૂષો આશ્રય કરવો સ્વહિતેષુ જનોને ઉચિત છે.

એવા પરાપકારી સાધુજનો આપણા માતા, પિતા કે બાંધવ કરતાં વધારે પ્રેમ-આદરથી આપણો ઉદ્ધાર કરતા કાળજી રાખે છે.

કહ્યું છે કે— “ વિદલયતિ કુવોષં વોધયત્યાગમાર્ય;

સુગતિકુગતિમાર્ગોં પુણ્યપાપે વ્યનક્તિ,

અવગમયતિ કૃત્પાકૃત્યભેદં ગુરુષો;

ભવજલનિધિ પોતસ્તં વિના નાસ્તિ કચિત્ ”

અર્થાત્ કશ્ચના ગુરુઓ આપણા અજ્ઞાન અધકારને ફેડી નાંખે છે, (આપણી અનેક ભ્રાન્તિઓને દૂર કરે છે.) સાચે સાચા શાંતરહસ્ય સમજાવે છે, સદ્ગતિ અને દુર્ગતિમાં ઈર્ષી જનારાં પુણ્ય અને પાપનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે, તેમજ જે કંઈ હિત આચરણ તેમજ અહિત આચરણ છે તેનું સ્વરૂપ પણ સારી રીતે સમજાવે છે. દુઃકાળમાં આ ભવસમુદ્રનો પાર ઉતારનાર આવા સુગુરુશ્રવ જીનો કોઈ સમર્થ નથી, તેથી આવા સુસાધુજનોનું શરણ કરવું યોગ્ય છે. તેમજ અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે “ મન વચન અને કાયામાં પુનઃ અમૃતથી ભરેલા, અનેક ઉપકારની પરંપરાવડે ત્રિભુવનને પ્રસન્ન

કરતા, અને પરના લેશમાત્ર ગુણને પણ પર્વત તુલ્ય લેખી મનમાં પ્રમેદ ધરનારા એવા કોઈ (વિરલ) સંતપુરુષો આ જગતીતલને પાવન કરે છે.” મતલબ કે પોતાનામાં ગમે તેવા અતુલ ગુણો વિદ્યમાન છતાં જે કૂચાઈ જતા નથી પણ નમ્રતાથી નિસ્પૃહપણે અન્ય જનોનું પણ હિત સાધવા સદાય ઉગ્રમાળ રહે છે, વળી જેઓ જે કંઈ સ્વપર હિત કરી શકે છે તે પણ પોતાનું કર્તવ્યજ સમજીને કરે છે.—આવડે પરોપકારને પણ જેઓ સ્વાર્થથી ભિન્ન લેખતા નથી તેવા મહાશયોનોજ જન્મ કે સાર્થક લેખવા યોગ્ય છે. પ્રત્યેકોત્તર રત્ન માલિકામાં કહ્યું છે કે આ માનવ ભવ તેનો જ સફળ છે કે જે સ્વપરહિત કરવા સદોઘ્ન (ઉગ્રમાળ) રહે છે. વળી એક સમર્થ મહાશયે કહ્યું છે કે “ જે કેવળ અન્યનેજ સમજવવામાં શરૂ પૂરા છે તેમને મનુષ્યમાં કોણ લેખે છે ? મનુષ્યની ખરી ગણનીમાં તો તેજ લેખાય છે કે જે નિજ આત્માને સમજવવામાં દક્ષ-પ્રવીણ છે. ” મતલબકે જે નિજ આત્માને ઓળખીને તેનું દમન કરી સ્વહિત સાધી શકે છે, તેજ ભાવ દયાસ્પ અન્યનું હિત પણ પરમાર્થથી કરવા સમર્થ થઈ શકે છે. પરંતુ જે હીણભાગી જનો પોતાનુંજ હિત કરી શક્તા નથી તે પરનું ખૂંડે હિત શી રીતે કરી શકશે ? જે પોતેજ તરી જાણતા નથી તે જીજ્ઞાસે કેવી રીતે તારી શકશે ? જે જાતેજ દુર્લભ-નિર્ધન છે તે અન્યને કેમ મુલમ-સંધન કરી શકશે ? તેમ જે પોતેજ હીણત્યારી, દંભી, માની અને પાપપંક્થી ખરડાયેલા છે તે અન્યજનોને શી રીતે સદાચારવંત-નીતિવંત અને નિષ્પાપ કરી શકશે ? નહિંજ કરી શકે. તેમાં પણ જે કોઈ સાધુ યોગ્ય દીક્ષા ગ્રહણ કરી કેવળ ક્ષુદ્ર કુદ્ધિથી તુચ્છ વિપપાદિક મુખની તીવ્ર આસક્તિ જોગે તેનો ત્રોષ કરે છે તેના જેવો કોઈ ઉગ્ર-પાપી હોઈ શકે નહિં. જે મહાત્માપવિત્ર સાધુવેપની વિગેચણા કરે-કરાવે છે, એટલે સાધુવેપને જાગે એવો સદાચાર લોપી, આંકેલા સાંદની પેરે તૃણા આસક્ત થઈ, ઉભય લોક વિશ્વ કાર્ય શૂન્ય રીતે કે જાહેર રીતે કરી પોતાની નીચ અને હવસભરી વૃત્તિને પોષે છે તે નીચ-નાદાન-પામર પ્રાણીઓના શાહાલ યશે તે સમજી શકાતું નથી. ધર્મના ખાને કેવળ ઢોંગ ચત્રાવનારા અને ભોળા ભક્તજનોને કંઈ કંઈ પ્રકારની આશાઓ ખતાવી દેખીને ફોડી ખાનારા અધમ સાધુઓનું ભહું શીરીતે થઈ શકે ? જેઓ પોતાના ધરનુંજ બંધું વાંચે છે, પોતાનાજ ધરમાં આજ મૂકે છે, હોશિ કરી કાળકૂટ (ઝેર) પીએ છે, અને પેટે પથરા આંધી દીવો લઈ કૂવામાં ખડે છે, તેમનો જ્યાવ શી રીતે થઈ શકે ? કોણ કરી શકે ? અને કેવી રીતે કરી શકે ? ત્યાં કોઈ પ્રકારનો ઈલાજ આવેજ નહિં ત્યાં કરતું શું ? ત્યાંસુધી વ્યાધિ મુસાખ્ય અથવા કટ્પસાખ્ય હોય ત્યાંસુધી તેને ઔષધની ટાંકી લાગી શકે ખરી, પણ જ્યારે તે વ્યાધિ ત્રિસકુલ અસાખ્ય ક્રાંતિમાં જાય ત્યારે ગમે તેવો ધન્યંતરી વૈદ્ય હોય તે પણ શું કરી શકે ? કશુંજ નહિં. તેણે પણ દાય ખંધિરવાજ ખડે. તેમ લોક સન્નત, ધર્મ સન્નત, કે પાપમાત્રમાં ડર તણ, છેક નિષ્કૃષ્ટ ક્રાંતિમાં ઉતરી ગયેલા અને સંનિપાત થયેલાની જેમ અતિમ (આખર) રિયનિએ પહોંચેલા ધર્મધૂન સાધુઓની યમેલી દૃઢતા સુધારવા મારેનો પ્રયત્ન પણ એવોજ જણાય છે. જેમ અસાખ્ય રોગચાળાના અવસાન વખતે તેમના દેરલાક ન્દાલેસરીઓ રોગીને છેડતી વિદાયગિરી આપવા માંડેજ હોય તેમ તેને યથેષ્ટ ખાનપાન કરાવે છે, તેમ ઉપર જળાન્યા મુજબ અધમ દશાએ પહોંચેલા ધર્મકેસરી કદોદે આત્મોતરી (આત્મદન્યારા) સાધુઓને પણ

નરક નિગોદમાં જલદી પહોંચાડવાનેજ હોય એ તેમના મુઘ્ધ લક્ષણનો તેમને યથેષ્ટ ભોગસામગ્રી પૂરી પાડવામાં યતની સહાય આપે છેજ. આ રીતે જ્યાં ધર્મધૂર્તો પોતેજ પોતાની પાયમાલી કરી રહ્યા હોય ત્યાં તેમનાજ આશ્રયે રહેલા મુઘ્ધ જનોના પાર પહોંચવાનું કહેવુંજ શું ? ધર્મનું નાવ ચલાવવા દીક્ષિત થયેલા ધર્મ-ગુરુઓના માથે જે ભેખ-મદારી રહેલી છે તેની કશી પરવા નહિ કરતાં ધર્મનું નાવ ઉંધુવાળી સ્વપરની પાયમાલી કરતા કેટલાક જડભરતો અસારે નજરે પડતા જણાયાથી તેવા કીણુભાગી ધૂર્ત સાધુની નાવમાં બેસનારને કંઈક ચેતવણી આપવા અત્ર પ્રસંગે ઉંડી લાગણીથી જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે, તેની કદર કરી કંઈ પણ પરીક્ષા વગર કેવળ અંધ શ્રદ્ધાથી એવા પાપીજનોને પોપણ આપતાં ડરતા રહેવું ઉચિત છે. નહિં તો નાહક પૈસાની પાયમાલી સાથે એવા અસતીપોપણથી ભવિષ્યમાં ધર્મને બહુ હાનિ પહોંચશે એટલું વિચારશીલ જનોના લક્ષમાં રહે. ધર્મગુરુઓ તો સત્શાસ્ત્રજ્ઞ, સ્વસંયમમાર્ગમાં મુદ્દ, દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવના જાણુ, ક્ષમાદિક દશવિધ ધર્મશિક્ષાના ધારક અને પાત્રક, પરમ ઉચ્ચ ભાવનામય, પરોપકાર-પરાયણ, કૃતૃત્વ અભિમાન રહિત, અને દુઃકાળમાં શિષ્ટાચાર પ્રમાણેજ યાત્રનારા હોવા જોઈએ. સદ્ જગત જીવેને આત્મ સમાન સમજી સમાનભાવ (સમતા) ને સંવનારા સુસાધુ જનોનુંજ અસ્તિત્વ જગતને આશિર્વાદ રૂપ છે. તેમના અમૂલ્ય ઉપદેશની અસરનું તો કહેવુંજ શું ? એક તેમની ઉત્તમ રહેણી-કરણીજ મહા લાભદાયી નીવડે છે. સદા સર્વદા સુસાધુ પુરોહીનું અસ્તિત્વ સર્વ રીતે જગતને ઉપકારકજ છે, ઇતિશમ.

આજ.

—૨૦—

લેખક—રા. મણિલાલ મોહનલાલ. વકીલ. પાટણકર.

આજ આપણી ને કાલ કાઢની !

- ૧ આજ—એજ કેવળ મહારો દિવસ છે.
- ૨ હું જાગત થયો ત્યાંથી તે હું નિદ્રાવશ થઈશ ત્યાં સુધીનો દિવસ તેજ મહારો દિવસ છે. આવતી કાલ પર મહારું બીજકુલ સ્વામિત્વ નથી. જેનીપર મહારું સ્વામિત્વ નથી એવા બે દિવસ—તે આવતી કાલ અને ગઈ કાલ.
- ૩ ગઈ કાલે હું જે બોલ્યો તે કદી પણ ન બોલ્યું યનાર નથી. ગઈ કાલે જે મહેક્યું તે કદી પણ ન-ક્યું યનાર નથી.
- ૪ ગઈ કાલે મહારા હાથે થયેલ કેટલાક સુંદર અને સંસ્મરણિય સત્કાર્યો બદલજ મારા હૃદયમાં ગઈ કાલની સ્મૃતિ રહેા, એવી મારી ઇચ્છા છે.
- ૫ ગઈકાલનાં દુઃખો, ખેદકારક બનાવો, તાપ, અનુતાપ, ઉપાધિઓ એ સર્વ ગઈકાલની સમાપ્તિ સાથેજ અસ્ત થયાં એવું હું સમજુ છું. આજના અરણોદય થવા સાથે નવીનજ વિશ્વનો ને નવીનજ શુભાશાઓનો ઉદય થયો.
- ૬ ગઈ કાલે જે ખડક મને કેવળ અમેઘ લાગતો તે આજ કેવળ મુગમ્ ને સરળ—લાલકારક જણાય છે.

- ૭ ગર્ધ કાલે મને જે કહેણુ—પાદા ટેકરાવાણું મેદાન જણાવું હતું તેમાંથીજ આજ જ હું સુંદર—સુવાસિત અને મધુર પુષ્પો મેળવી શકીશ, એમ ઉમેદ રહે છે.
- ૮ ગર્ધ કાલેજ મારા પરમ મિત્રો મને છોડી ગયલા તે આજ મને આવી મળશે એમ મને લાગે છે.
- ૯ આવતી કાલનો દિવસ મારી દ્રષ્ટિના ટાપુની પેઢીઆણુનો છે. મનુષ્યની અંતર્ચક્ષુઓથી પણ તેની આરપાર જવું આવવું અશક્ય છે, એવા મૂઢ રહસ્યમય પડદાથી તે પૂર્ણપણે અવરાયેલો છે. ગર્ધ કાલનો દિવસ એ કક્ષા ભુલ છે. આવતી કાલનો દિવસ માત્ર આશાજ છે. ભુલભુલામણી છે. આજનો દિવસ સ્વચ્છ નિર્મળ આશાભર-પ્રત્યક્ષ કળદાયક સુવર્ણરજ છે.
- ૧૦ આવતી કાલનો દિવસ માત્ર જાયા છે. તેની પાછળ ગમે તેટલા ભટકો-તમને તે કદી પણ નહીં મળે.
- ૧૧ આજનો દિવસ કેવળ જીવનશક્તિ છે—માર્ગદર્શક છે—ને આવતી કાલનો દિવસ માત્ર પડનારું સ્વપ્ન છે.
- ૧૨ આવતી કાલ મૃગજળ છે—ગર્ધ કાલ ખોટી તૃષ્ણા છે—આજ એજ સત્ય—પ્રત્યક્ષ કલ્પવૃક્ષ છે.
- ૧૩ આજનું કામ કાલપર રાખશો ના.—કોણુ જાણે કાલે આપણી શી દશા હોય.
- ૧૪ સત્ય કાર્ય કરવું હોય તે આજ કરી લ્યો. ખરૂં કહું છું. રાત્રીઓ પણ પોકારી પોકારી કહી ગયા કે—“ મનવા કલ્કલ ક્યા તું બોલે, આજ આપણી—કલ કીસીકી, જે કરના સો કર લે. ” મનવા.
- ૧૫ આજનો આનંદ—આશા—ઉપગ—કાલે નહીં મળે—ગર્ધ કાલે મળ્યાં નથી ને કદી પણ મળશે નહીં.

બાળકો માટે સાહિત્ય.

એક યાદી.

(તૈયાર કરનાર. ડા. રા. હિન્મતલાલ ગણેશજી અંગ્રીઆ. એમ. એ. એલ્. એલ. બી. યુનિસિપાલિટી સ્કૂલોના એ. ઇન્સ્પેક્ટર—મુંબઈ.)

પુસ્તકોનાં નામ.	પ્રકર કરનાર અગર લખનાર.	મૂલ્ય.
બાળસહૃદય.	સસ્તું સાહિત્ય મંડળ.	૦—૩-૦
બાળકાની વાતો.	લેખક: મી. પરીવાર. પ્ર. સસ્તું સાહિત્ય.	૦—૩-૦
બાળકોનો આનંદ ભાગ ૧-૨.	શુન્દરાતી પ્રેસ. દરેકના	૦-૧૦-૦
શિશુ સહૃદયમાળા	મે. એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની.	
ભાગ. ૧-૨-૩.	દરેકની	૦—૬-૦
બાળવાર્તા	ગંગાચંદર મલ્હિયંકર લેખક.	૦—૩-૦
બાળ વિનોદ	જગન્નાથ જેઠાભાઈ રાવળ	૦—૫-૦
આનંદ માળા ભાગ. ૧-૨.	“ “	દરેકના ૦—૫-૦

નૂરજહાં	લેખક.		
વસંત			
આઝાદગાન	નાગરદાસ મૂળજી	દરેકના	૦-૩-૦
ચિતોડનો ઘેરો	કવિ-ગોંડલ		
અર્ધ આરંગીયાળો			
બાળમિત્ર			૦-૧૨-૦
મીઠી મીઠી વાતો			૦-૪-૦
હુડી કદાણી ભાગ ૧-૨		દરેકના	૦-૮-૦
કુસિપતી વાતો			૦-૧૨-૦
પંચતંત્ર			૧-૦-૦
ટોપ્સટ્રાવની વાતો	લેખક ભો. ૨. દીવડીયા.		૦-૪-૦
નવરંગી બાળકો,			૦-૪-૦
છોકરાનાં સારાં કામ }	નારાયણ હેમચંદ્ર		૦-૬-૦
સહુણી બાળકો }			૦-૬-૦
હિતોપદેશ			૦-૧૨-૦
બાલ મહાભારત			
બાલ રામાયણ			
ગુજરાતની જૂની વાતાં મણીયાત્ર છવારામ ભટ.			
રામેશાસ			૧-૦-૦
અશોક	જીવણલાલ અમરશી મહેતા.		૦-૧૦-૦
પુત્રીશિક્ષા	હ. દ્વા. કાંડાવાળા		૦-૪-૦
અર્ધશાસ્ત્રની વાતો.	ચી. હ. સેતમવડ		
વ્યાપારની કળ	જીવાલાલ અમીચંદ પટેલ.		૦-૮-૦
બાળ ગરમાયળી	નવજરામ.		૦-૨-૦
બાળ વિજ્ઞાન	મણિલાલ નમુભાઈ દિવેદી		૧-૦-૦
શિક્ષાવચન	યુ. વ. સોસાયટી.		૦-૧-૦
હુસરખાતની ચટાઈ	કવિ દક્ષપતરામ ડાહ્યાભાઈ		૦-૧-૦
સંપ લક્ષ્મીસંવાદ	" "		૦-૧-૦
મિથ્યાભિમાન નાટક	" "		૦-૬-૦
ભટનું બોણાળું અથવા આત્મદર્શક			૦-૮-૦
રત્નપ્રયો			૦-૧૦-૦
શકુન્તલા	લેખક. રતિલાલ મી. મજમુદાર.		
	પ્રકટ કરનાર મગનલાલ ન. દીવાન.		૦-૩-૦
વનવાસિની.			૦-૧-૦

+ + આવી એક ટીપ સ્વ. શ્રીપુત ગોવિંદજી મૂળજી મહેતાણી બી. એ. એસ. એસ. બી. એ તૈયાર કરી પોતે નિર્ણયિત કરેલ અભ્યાસક્રમમાં પ્રગટ કરી છે અને તે ગત હેરફેરમાં પ્રગટ થઈ ગયેલ છે. તેમજ તે સમસ્તક્રમ તંત્રીકૃત 'જૈનકાવ્ય પ્રવેશ' નામના પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં આપેલ છે. તે અને આમાં જણાવેલ સર્વ પુસ્તકો દરેક જૈનશાળા અને પાઠશાળા પોતાની ક્લાસરૂમીમાં રાખશે અને તેનો ઉપયોગ જૈનશિક્ષકો કરી બાળકોને તેનો લાભ આપશે.—

તંત્રી.

બુદ્ધનો અંતિમ ઉપદેશ.

હવે બુદ્ધના નિર્વાણને સમય નજીક છે; મહા પ્રતાપી મહાત્મા-અનેક જીવ રક્ષા કરનાર, દયામય-પ્રેમમય આત્મા હવે આ દુનિયામાંથી જતા રહેવાના છે. મહાત્મા અંત સમયે પણ વિશ્રાંતિ લેતા નથી ને જગતના કલ્યાણ અર્થે છેવટસુધી પ્રયત્ન કરતા : છે. મહાવીર લગવાને નિર્વાણ સમયે સોળ પહોર સુધી દેશના દેવામાટે પોતાની વાણી અખંડ અમૃતધાર વર્ષાવી, તેમ બુદ્ધે પણ છેવટનો વખત દેશનામાં ગાળ્યો. તેનું છેવટ વાક્ય એ હતું કે “ઉદ્ધોગ કરી મોક્ષ મેળવો.” કેવું અનુપમ અને સુંદર અર્થ ભર્યું વાક્ય

આનંદ નામના શિષ્યને જોડાવી તેમણે ઉપદેશ આપ્યો કે. “ હે આનંદ! તું કદા એમ વિચારે કે હવે ગુરૂ ગયા તેથી ધર્મનો અંત આવ્યો; પણ કદાપિ એમ ધારતો ના મારા નિર્વાણ પછી મેં ઉપદેશોના ધર્મ અને સંઘના નિયમો એજ ગુરૂરૂપ થશે. ” મો નાનાનો વિનય શી રીતે સાચવવો તે પણ સમજાવ્યું.

આજકાલ મોક્ષાનાના વિનયનું ટેકાણું નથી-વિનય વગર ધર્મ હોઈ શકેજ નહિ. વિન એજ ધર્મનું મૂળ છે. વળી ‘ વિદ્યા વિનયેન શોભતે ’ વિદ્યા પણ વિનય વિના શોભતી ના માટે વિનયનો ગુણ સર્વેએ ધારણ કરવાનો છે. ‘ વિજ્ઞા દદાતિ વિનયમ્ વિનયં દદાતિ પાત્રતામ્ ’ એમ વિનયથીજ પાત્રતા આવે છે. પાત્રતા વગર ધર્મના અધિકારી થઈ શકા નથી માટે પાત્ર બનવા વિનયવાળાં થવા મહેનત કરવી. વળી વિનય જેવું આ દુનિયાવ વર્ણીકરણ નથી, વિનય એ મહા મોંઘી-અમૂલ્ય મંત્ર છે.

પશુઓનું બલિદાન અટકાવ્યું એ બુદ્ધનું મોટામાં મોટું શુભ કર્મ છે. ‘ દેવેને પ્રસ કરવાનો માર્ગ ઉમદા અને પવિત્ર જીવન છે; પશુઓનું બલિદાન આપવાનું નથી, પણ પાશ જ્ઞતિઓનો ભોગ આપવાની જરૂર છે; અને બાલ ક્રિયાઓ કરતાં, જીવનની શુદ્ધતા વધા ઉપકારક અને વધારે સુખપ્રદ છે. ’

બાલ ક્રિયાઓ કરતાં જીવનની શુદ્ધતા એજ એથરકર અને આત્માને તારનાર છે બાલ ક્રિયા એ લોકાચાર છે તેમ જીવનની શુદ્ધતા સિવાય એકસી માત્ર ક્રિયાથી કલ્યાણ થ નથી માટે પ્રથમ જીવનની શુદ્ધતાના પ્રયત્નો કરવા. જીવનની શુદ્ધતા વિનાની થતી દરે ક્રિયાઓ બાળાડઅરજ છે !

જુદ્ધિ તથા અંતઃકરણ કશુજ કરે તેજ માનવાનું કારણું ને તે ઉપરાંત ઉપર દેશ આપે કે, ‘ કેઈએ કશું હોય તે ઉપરથી, અથવા પ્રાચીન કાળથી આવી આવેલી દંત કથાએ ઉપરથી, અથવા લોકોમાં ઉઠતી વાતો પરથી, તેમજ ઋષિઓએ લેખો લખેલા છે માટે લેખો પરથી, અથવા કોઈ દેવ પ્રેરણા કરી હોય એવા ભ્રમ ઉપરથી, અથવા કોઈ માર્ગ સીધેસી આગતને સીધે આવેલા અનુમાન પરથી, અથવા ઉપમાને સીધે સરખું લાગતું હોય તે ઉપરથી, અથવા તો આપણા ગુરૂઓની કે શિક્ષકોની સત્તા ઉપરથી, કેઈ પણ આગત માની લેતા નહિ; પણ જ્યારે કોઈ લેખ સિદ્ધાંત અથવા કહેવન આપણી જુદ્ધિ તથ અંતઃકરણ કશુજ કરે ત્યારેજ તે સત્ય તરીકે સ્વીકારવાં ! માત્ર કોઈના કહેવા ઉપરથીજ ન એવી કોઈ બીજી રીતે કોઈ પણ વાતને-જનાવને માની સીધામાં આવે તો આપણી જુદ્ધિ

વિશાળતા થતી નથી. વળી સઘળી વાતો સત્ય હોતી નથી માટે કોઈ પણ વાંત, બુદ્ધિબળ વાપરીને તે કહે તે પ્રમાણે કલ્પ કરવી-સત્ય માનવી. વળી અંતઃકરણ વિરુદ્ધ કોઈ પણ બાબત કરવાથી લાભ તો થતો નથી પણ 'કેટલીએક વખત ઉલટું નુકશાન થાય છે. માટે અંતઃકરણ જેમ કહે-પ્રેરણા કરે તેમ વર્તવું. (સત્ય બાબતમાં પ્રેરે તોજ !)

મહાત્મા યુદ્ધદેવની ઉપદેશપદ્ધતિ અને ધર્મપ્રસારપદ્ધતિ હાલના ધર્મચાર્યોએ ખાસ લક્ષમાં લેવાની ધણીજ અગત્ય છે. કર્મ ને પુનર્જન્મનો સિદ્ધાંત તેણે સ્પષ્ટતાથી સાબિત કર્યો છે અને બ્રાહ્મણોનો મધ્યસ્થ રહેવાનો દાવો રદ કરી કર્મને પ્રાધાન્ય પદ આપ્યું છે.

અજ્ઞાન એજ દુઃખનું મૂળ કારણ છે એમ તેઓએ ઉપદેશ કર્યો છે. વેદાંતીઓ પણ અવિદ્યાને દુઃખનું કારણ કહે છે. તે અવિદ્યા તેજ અજ્ઞાન સઘળાં દુઃખો અજ્ઞાનમાંથીજ પ્રાપ્ત થાય છે, અને જ્ઞાનથીજ સઘળાં સુખો મેળવી શકાય છે. એમ અજ્ઞાનાવસ્થા દુઃખદા હોવાને લીધે અજ્ઞાનને આપણાથી સદાને માટે દૂર કરવું અને જ્ઞાનને મેળવવું. તેનો અછવિધ ઉત્તમ માર્ગ યુદ્ધોપદેશના ૫. ૧૪૨ મે મતાવ્યો છે તે ખાસ કરીને કાર્યમાં-વર્તનમાં મુકવા જેવો છે.

भी अपना धर्म समझना चाहिये कि अपने मित्र वर्गों को ताश, चौसर, शतरंज खेलने और निर्मूल गण्यों में काल व्यतीत करनेसे रोकें और उनको इस बात की प्रेरणा दिलावें कि वे लोग अपना समय सम्वाद-पत्र और पुस्तक पढ़ने में बितावें, हमारे देश-भाइयोंका कितना अमूल्य समय केवल गप्पवाजियों में ही बीतता है यदि वे अपने इस अवसरको समाचारपत्रोंके पढ़नेमें व्यतीत करें तो उनकी अवस्था इतनी शोचनीय न हो। देखिये जापानी और इङ्गलिस्तानवासी वच्चेसे लगा कर बूढ़े तक सम्वादपत्रोंका नित्य पढ़ना केवल अपना एक नित्यकर्म ही नहीं समझते बल्कि धर्मके समान मानते हैं। उनके जाति और देश की गौरवता सम्वाद-पत्र ही हैं। इसमें सन्देह नहीं कि भारतवर्ष में निर्धनताके कारण सभी लोग पत्र नहीं खरीद सकते हैं, इस लिये मैं भारतवर्ष के समस्त देशहितैषियोंसे सविनय प्रार्थना करता हूँ कि वे लोग जिले २ में और तहसील २ में पुस्तकालय स्थापित करें और करावें जिसमें उत्तम २ ग्रन्थ और पत्र भँगाये जावें और सर्व साधारणको शौक दिलावें कि अपने फुरसतका समय पढ़ने में व्यतीत करें ॥

यूरोप और अमेरिका देशोंके लोग अपने नित्यके कामकाज से छूटी पाकर अपने फुरसतका समय पत्रोंके पढ़ने में बिताते हैं इसी लिये वहाँके लोग अधिक विद्वान् और, देशहितैषी और गुणवान् हैं। भारत वर्षमें यह काम बड़ी सरलता से हो सकता है, क्योंकि यहाँ गांव २ जिले २ में मन्दिर और धर्मशालायें मौजूद हैं जहाँ उत्तम २ सम्वाद-पत्र रखले रहा करें। और लोग जाकर मुफ्तमें पढ़ा करे। इससे कई लाभ तो प्रत्यक्ष ही हैं, (१) बिना अधिक खर्च किये ही उत्तम स्थान पढ़नेके लिये मिल सकते हैं, (२) मन्दिरों का सुधार भी इससे बहुत कुछ हो सकता है, (३) सर्व साधारण अपना काल पढ़ने में व्यतीत कर सकेंगे और देशकी अवस्था जान जायेंगे तो बहुत कुछ देशको लाभ पहुँचा सकेंगे, (४) उनका समय भी व्यर्थ न जायगा, (५) जब लोगोको मुफ्त समाचारपत्र पढ़ने को मिलेंगे तो वे भी अवश्य ही अपने देशकी बुरी अवस्थाको जान कर उसके सुधारके उपायमें तत्पर होंगे। अतएव अपने देशहितैषी भाइयोंसे प्रार्थना करता हूँ कि यदि वे समझते हैं कि देशकी अवस्था बहुत ही खराब और हमारी अधोगति है, तो वे लोग अपने दयावान् देश-भाइयों के हितार्थ प्रत्येक देवमन्दिरों, धर्मशालाओं ऐसे स्थानों में धर्मार्थ पुस्तकालय स्था-

પિત કરે । યદિ આપ લોગ ઇસ વાતકે કરનેકી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કર લેં તો થોડે હી સે પરિશ્રમમેં અપને દેશકો વંદા ભારી લાભ પહુંચા સકતે હૈં । મેં પ્રત્યેક દેશહિ-તૈપીસે સવિનય નિવેદન કરતા હું કિ ઇસ કાર્ય કો શીઘ્ર હી કરને પર તત્પર હો જાય । દેરા ઇસ્માઇલખાં મેં મુશે વહુત કુછ સફલતા ઇસ પ્રકારસે હુરૂં, અન્ય જિલોં મેં બી સફલતા ન હો ઇસકા કોઈ કારણ નહીં હો સકતા હૈ । ઇસ લિયે મેં અપને દેશ-ભાઈ, મિત્ર ઔર ધનવાન પુરુષોં કો વાર વાર ચેતાતા હું કિ મન્દિરો, ઔર ધર્મશાલાઓં મેં પ્રી લાઇબ્રેરી ખુલવા દેં, જિનમેં ઉત્તમ ૨ કરૂં પત્ર મંગાયે જાયા કરેં ઔર લોગ ઉન્હે મુફત પઢ સકે । વિચાર કર દેલિયે તો યહ કૈસેપુણ્ય-કા કાર્ય-હૈ, અન્તમે પરમેશ્વરસે બી પ્રાર્થના હૈ કિ દેશ-હિતૈપિયોંકો ઇસ ધર્મ-કાર્ય મેં સહાયતા દે ।

૧૮ જુન ૧૯૧૩.

આપકા શુભચિન્તક.

દેરા ઇસ્માઇલખાન.

ટહલરામ ગંગારામ જમીનદાર.

“ઓલ્યા નેબ્યોયાક” માં સીવીલ મેરેજ બીલ.

—A SKETCH—

આજના સુધરેલા કાળમાં અને વિદ્યા દુનરના જમાનામાં સિનેમેટોગ્રાફ પણ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રકળાનો એક નાદર નમુનો પુરો પાડે છે, તેનાથી ગમત સાથે જ્ઞાન તા-ત્કાલીક મળે છે.

“ દિલ્હી દરવારમાં નામદાર શહેનશાહની સ્વારી કેવી ધામધુમથી ગઈ ” “ મોનો પ્લેન (હવાઈ વીમાન) કેવી રીતે ઉડ્યું અને કેવી રીતે અધરથી પટકાઈ નીચે પડી સુરેચુરા થઈ ગયા ” “ માલ્કોસેસીટ રૂઝવેલ્ટે આફ્રીકાના જંગલોમાં સિંહોનો કેવી રીતે શીકાર કર્યો—” “ હુલુલેન્ડમાં હબશીયા કેવી રીતે નાચ્યા ”—એ વગેરે પૃથ્વીપર બનતા બનાવો એકસો-પોયાં વાંચ્યા છતાં ન સમજાય તે ફક્ત એક શીઘ્ર નજરે જોવાથી આ-બેદુલ ખ્યાલ આવી જાય છે. મતલબ લંકા કેમ બળા તે કહી દેખાડવા કરતાં કરી બતા-વાય છે. કુદરત ઉપર કૃત્રિમ કળાની આ એક સરસાઈ છે.

આ કળામાં પણ દિન પ્રતિદિન સુધારા વધારા થયા કરે છે. આયોસ્કોપ, સીનેમેટો ગ્રાફ, સોનીમાક્રસ્કર, આદિ યંત્રો બહાર પડ્યા છે પણ હજી આ કળામાં ખામી છે. હજી આ કળા પરિપૂર્ણતાએ પહોંચી નથી. આ કળામાં ત્રણ મોટી ખામીઓ જોવામાં આવે છે.

૧ કુલ ભૂતકાળમાં જે બનાવ બનેલા હોય તેનીજ શીલ્મો બતાવી શકાય છે.
૨ અમુક પ્રકાશ વડે આ દેખાવોની છાપ આપણી ચક્ષુષીય માર્ગત મગજ ઉપર પાડવામાં આવે છે. એ પ્રકારા એવો જોરાવર હોય છે કે આપણી ચક્ષુમાં જતાં આંખને નુકશાન પહોંચે છે એમ વૈદકીય અભિપ્રાય પડે છે.

૩ શીલ્મોનો રંગ અપૂર્ણ, અવાજની ગોઠવણ અશુદ્ધ-આ ખામીઓ ઉપર સુરત રાખી અમે એવી ભૂતનું યંત્ર તૈયાર કર્યું છે કે જેથી ભૂત અને વર્તમાનને એક બાબુ રાખી લવિષ્ય કાળમાં શું બનાવ બનશે તે બતાવેલાં શક્તિમાન થયા છીએ; તેની સાથે અમારું યંત્ર એવું અદ્રશ્ય છે કે ક્યાં ગોઠવ્યું છે તેની તમાસગીરને ખબર પડતી નથી. જે પ્રકારા અમે યપરાશમાં લઇએ છીએ તે પ્રકાર ઘણીજ જહેમત અને મગજ ખર્ચીને શોધી કાઢ્યો છે. તે પ્રકાર શુભ છે. તે પ્રકાર વડે દેખાવના અદિલનો પરભાષા તમાસખીનના ચાતતંત્ર (Retina) માં પ્રવેશ થાય છે કે જેથી પ્રેક્ષક આંખ મીચીને દેખાવ ખુશાલીથી જોઇ શકે છે-અગર અમારા શબ્દોમાં કલ્પી શકે છે. આથી આંખનું તેજ ખગડવા ધારતી નથી. હાલના સીનેમેટોગ્રાફની ફીલ્મો વધારેમાં વધારે ચારથી પાંચ હજાર રીટ લાંબી નીકળી શકે છે પણ હુમારી ફીલ્મોની લંબાઇનું માપ અવર્ણનીય છે. ફીલ્મોનો રંગ એકદમ કુદરતી અને અવાજ પણ તદન-કુદરતીજ છે.

“ લવિષ્યમાં નીપજનારા બનાવોની ફીલ્મો ” એ અમારી ખાસ ‘ રપેશીયાલીટી ’ છે. જેમકે—“ સને ૨૦૧૮ ની સાલમાં હીંદુસ્થાનમાં પડનારો ભયંકર દુકાળ, ‘ ધનુષ્ય બાણ ’ પત્રની ખેંચાણકારક અખીલ-પરીણામે એરોપ્લેન (હવાઈ વિમાન) માં હીંદુસ્થાનની મંગળના ગ્રહ (Mars) તરફ ઉપડી ગયેલું વગદાર ડેપુટેશન-મંગળ ગ્રહવાસીઓ તરફથી અપૂર્વ સત્કાર-મજેલી કીંમતી મદદ ” “ ઈસ્લામમાં પારસી સંદેશાન : વસાબ્યા પછી પેલો પારસી રાજા-તેની દબદબા ભરી તાજપોષીની ક્રિયા-દેશ પરદેશના એલચીઓ તરફથી થતો નમ્રાણો ”—

“ અંત્યજ વર્ગનો સંપૂર્ણ ઉદ્ધાર થયા પછી હીંદુસ્થાનમાં પાપખાનાની શી ગોઠવણ થશે, તથા મેલું કેવી રીતે ખસેડવામાં આવશે ”—

“ ભદ્રભદ્રના સગોત્રીની લિન્ટુડી છાળા યાને માંત્રિકી મહાપિઘાત્રવની સ્થાપના થયા પછી તેમાંથી પસાર થયેલા એન્જ્યુએરો સમાજનો કેવી રીતે ઉદ્ધાર કરશે—” “ ન્યાત ભતનો તકાવત નીકળી ગયા પછી સને ૨૦૩૧ ની સાલમાં યનારૂં પહેલું વરતી પતક-હીંદુસ્થાનની રંગ જોરંગી જતો તથા નામોની ‘ ધનુષ્ય બાણ ’ પત્રમાં પ્રસિદ્ધ થતી અર્ધ સત્તાવાર લીપ—” “ લખપતી મીનાઇ કુદાણા હરજી એંગ મોઝીઝમજ જે. પી. (Justice of the Pedlars or Juico of Potatoes) ના કામચલાટકાની કન્યા સાથે, અને પ્રખ્યાત મજાઈ પડીન માંડે દારકાં દુસેન હાજી દોમી પ્રસાદ બી. બી. (Batchelor of Begging) ના માદાગારકરની મહીલા સાથે કેવી ક્રિયાથી લગ્ન થશે—” એ વગેરે આખેદુજ દેખાવોની ફીલ્મો તૈયાર કરવામાં આવી છે.

દસાં યંત્ર એક રીતે જ્યોતીર્ણુ કામ સારે છે, સાથે ગમતનો રહેલી છે-આ કરામતને કીધે મારા નવીન યંત્રનું નામ “ આલ્યા બેખોમાઈ ” ધારણ કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રદ સીમલાની લેજસલેટીવ કાઉન્સિલની આવતી થંડી મોસમની બેઠક વેળાએ આ ફીલ્મો ત્યાંજ બતાવી પરભાર્યું ત્યાંથીજ પેટન્ટ મેળવવા ધાર્યું છે.

લગ્નનો કાયદો પસાર થયા પછી શું દેખાવો બનશે તે પૈકી નમુનાની એક ફીલ્મ હાલ તુરત પ્રજા સમક્ષ અમે રજુ કરવા માગીએ છીએ. તે ફીલ્મમાં બતાવવામાં આવનાર આબેહુબ દેખાવોનું પ્રોગ્રામ નીચે પ્રમાણે છે—

—દેખાવ પહેલો.—

લલકાદાર ન્યાયમંદીર—અંદર ન્યાયાધીશ હંમે આસને બીરાજેલા છે. તેમનાથી નીચે બે ત્રણ કારકુનો બેઠેલા છે. તેનાથી નીચે બે બાલુએ ધારાના હીમાયતીઓ પોતપોતાના અંખામાં ગોઠવાઈ ગયેલા છે.—જરાવારે બે મનુષ્યો પ્રવેશ કરે છે. એક મરદ અને બીજી ઓરત—મરદનો પોશાક કાંઈક વીલાયતી અને કાંઈક હીંદી લાગે છે. તેની દાઢી ફેન્સ કટની છે, માથે પ્લામાહેટ ઓઢેલી છે, પાલમિન્ટરી ક્રોકેટ પહેરેલો છે, સુરયાળ કાણુથી ધાટની છે, ખેસ હીન્દુ માફક રાખ્યો છે, કપાળમાં ચાંદલો છે, મોઢામાં પાન ચવિલું છે.—ઓરતે કારસેટ ઉપર વીલાયતી બ્લાઉઝ યાને ચોળી પહેરેલી છે, ઇટાલીયન ધાટનો ધાધરો પહેરેલો છે, માથે અટ્ટી ગજનું ઓઢણું સફેદ ગાજનું ઓઢેલ છે, ઓઢણાને અમદાવાદી કાર મુકેલી છે.—મોઢા ઉપર ઝીણો બગસરાનો સુરખો દોઢેલો છે. એ જોડું હાથમાં હાથ ધાલી ન્યાયાધીશ સમીપ આવી નમન કરે છે. ન્યાયાધીશરી બનેને કાંઈક સોગંદ આપે છે. કાંઈક સવાસો ન્યાયાસન પરથી પુછાય છે. ત્હેના જવાબમાં મદ તર્ફથી “ ધર્મે હીન્દુ વૈષ્ણવ, જાતે યદુવંશી હાલાઈ લાડીયા ” એમ બોલાય છે. ઓરતને પુછવામાં આવેલ સવાલોના જવાબમાં “ ધર્મે યાહુદી; જાતે બેની ઈઝરાયલ ” એમ કહેવાય છે. ફરીને આ જોડાને કાંઈક સોગંદ અપાય છે. ત્યારપછી કલાઈ ઓફ ધી કોર્ટ લમના કરાર નોંધવાનું લાંબું રજીસ્ટર રજુ કરે છે—ત્હેમાં એ ઓરત તથા મદ હસ્તે મુખરે સહી કરે છે. બાદ એ જોડું ન્યાયાધીશરીને નમન કરીને નાટકી ચાલે ખુશાલ ગ્હેરે બહાર નીકળી જાય છે.

—દેખાવ બીજો.—

વૈષ્ણવ મંદીર “ ફક્ત હીંદુઓનેજ અંદર જવાની છુટ છે ” એવું મંદીરના દાર ઉપર લટકાવેલું પાટીયું—બહાર લોકોની ઠંઠ-ધંટનાદ થયા—ત્હેની સાથે દરવાજાનું ખુલ્લા થયું—લોકોનો જોશબેર અંદર પ્રવેશ—“ જે જે ”ના મધુર અવાજો—કચડાભયડી—પુરખો તથા સ્ત્રીઓની બેલમબેળા—દરવાજા બહાર એક મોટર ગાડીનું ચોભનું—અંદરથી એજ મરદ ઓરતને હાથ ઝાલી નાલુકાઈથી નીચે ઉતારવી—તે મરદ તથા ઓરત (પહેલા દેખાવમાં ન્યાયમંદીરમાં જોવામાં આવેલ તેજ જોડું તેજ પોશાકમાં) બંનેનું મંદીરના દર-

વાળમાં જવું-દરવાળમાં પ્રવેશ કરતાં લેવાએ કરેલો અટકાવ-બહાર લટકતું પાટીયું વાંચવા લેવાએ કરેલી ઇસારત-તે મદે પોતાની ઓરતનો હાથ ઝાલી મંદીરમાં લઈ જવાની કરેલી હોળતોણ-શુરપર ચડેલા લેવાએ બનેની ચાલેલી પ્રથમ જખાનદરાણ, તેમાંથી ઉદ્ભવેલી મુકકાબાણ-પરાણે તે મંદીરમાં તે મરદ તથા ઓરતનું દાખલ થવું-મંદીરમાં થયેલો હાહાકાર-એ મરદ તથા ઓરત પર પડેલો પ્રહાર-“ પોલીસ-પોલીસ ”ના પોકાર-પોલીસ પ્રવેશ-સુલેહના ભંગનો અટકાવ-એ મદે તથા ઓરતનો ક્રોધમય દેખાવ-બનેનું પાછા ફરવું-મોટરમાં પાછા સજ થવું-મોટરના ભુંગળાનો અવાજ અને સરસર રવાના થવું.

—દેખાવ ત્રીજો.—

ન્યાયમંદીર-લોકાથી ચીકાર કારું-ગોપદારના સુઉદ્ધિષના અવાજ-ન્યાયાધીશનો પ્રવેશ-સર્વે ઉભા થઈ નમન કરવું-ન્યાયાધીશ સાહેબે ઉંચા આસનપર બેઠક લેવી-કાર્ટમાં ફેલાયેલી સુપરીદી-ધારાના હીમાયતીયોની બંને બાજુએ લાગેલી અલગાર-અસરેલી ગરમી-પંખાઓનું ખેચાવું.

વાદી પક્ષ—ભાડીયા મદે પાને ત્હેની યાદુદી ઓરત.

પ્રતિવાદી પક્ષ—વૈશ્યુવ મંદીરના દૂસરીઓ શરૂ થયેલો કેસ.—

“ હીન્દુ ભાડીયાની યાદુદણ ઓરતને હીન્દુ મંદીરમાં પ્રવેશ કરવાનો હક્ક છે કે નહી—“ તેમજ ” અન્ય કામમાં વટલી ગયેલ છતાં હીન્દુપણ જળથી રાખનાર શખ્સ હીન્દુ ધર્મે સ્થાનકમાં દાખલ થાય તો ધર્મની લાગણી દુઃખાય કે કેમ-તેમજ સાપરાધ મદ પ્રવેશ નો ગુન્હો બને કે કેમ ”-એવા નીકળેલા પ્રાથમિક મુદ્દાઓ-તે મુદ્દાઓ ઉપર બંને તરફના ધારાના હીમાયતીઓની ચાલેલી ગરમાગરમ તકરાર-અરીજની સોલીસીટરના-કાનમાં અને બારી-સ્ટરના કાનમાં ચાલતી ધુસધુસો-ચયેલા લંબાણુ ભાપણો-તે વખતે ટેબલ પર દાખલ થતી થતી મુક્કાબાણ-ટેબલમાં પડતા ચીરા-લોઘની ટેબલ ગોઠવવાનો તાતકાળીક હુકમ-સોલીસીટરની ભુદા ભુદા કાલવાના પોયાની થતી ઉચલપાચલ-સુઘડેલા બાજી રાખી કાર્ટનું ટીશીન (નાસ્તો) લેવા ઉઠવું.

*

*

*

*

નોટ—દરેક દેખાવની વચમાં દસ મીનીટનો વિસામો દેવામાં આવશે. તે દરમ્યાન * સારંગ પોળનું જાણીતું સ્ટ્રીંગ બેન્ડ પાલિકારના નાક વાળા પ્રખ્યાત પીર પીપોટીની ખાસ સરદારી દેશ મધુર સારોદો વગાડી પ્રેક્ષકાના મન રંછા કરશે.

ધોરાણ.

J. T. Kothary. B. A. 1, L B.

(લકબે—ઓળા જોવી)

જીવનમાં અનુકરણીય નિયમો.

લખનાર:—કાપડીયા નેમચંદ ગીરધરલાલ-ભાવનગર.

મનુષ્ય સ્વભાવ તપાસતાં જે કાંઈ તેની નળણી બાંજુ દેખાય, તે તરફ તમે દુર્લક્ષ રાખતા શીખજો, અને તેની મજબુત બાજુ તરફ દષ્ટિ રાખી તેનું અનુકરણ કરજો, અને તમે પણ તેવા મજબુત થઈ શકશો.

જ્યારે કોઈ પણ બાબત માટે તમે તમારો નિર્ણય દર્શાવો, ત્યારે હમેશાં તમારું લક્ષ તમારા મન તરફ આપો; કારણકે મન ઉપર લક્ષ આપીને તેના આદેશાનુસાર વર્તન કરવાથી અવશ્ય તમારું નિર્ણીત કાર્ય ફળીભૂત થશે.

કોઈની પણ ભૂલ શોધવાનો પ્રયત્નજ આદરશો નહિ. દરેક મનુષ્ય અગર પ્રાણીમાંથી સદ્ગુણો-સારભૂત ગુણો શોધજો. મનને હમેશાં હલકી બાબત તરફ દોરશોજ નહિ. દરેક સ્થળે જે ઉત્તમ સાર માલુમ પડે તે તરફજ લક્ષ આપજો, અને દરેક વસ્તુમાંથી પણ ઇચ્છવાલાયક સાર તમે હમેશાં શોધી શકશો.

જ્યારે જ્યારે કાંઈ પણ કાર્ય કરવાની મનુષ્યને ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેની શક્તિ અને સારો કૃત્યો તરફનું તેનું વલણ-તે બે બાબતો ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે છે. તે બંને માટે શુદ્ધ, આનંદી, દૃઢ, મજબુત, સદ્ગુણગ્રાહી મનની ખાસ જરૂર છે. મનને તેનું બનાવવા પ્રયત્ન આદરો, અને તમારાં ઇચ્છીત કાર્ય સત્વરજ ફળદાયી નીવડશે.

જ્યારે કોઈ પણ કાર્ય કરતાં ગુચવાડો થઈ જાય, તેમાંથી બહાર કેવી રીતે નીકળવું તે સુઝે નહિ, મન મુઝાઈ જાય, ત્યારે થોડી ક્ષણ સુધી શાંત થઈ જાઓ; આંતર હૃદયમાં પણ શાંતિ રાખો, મનને થોડો વખત બીજી વળણ તરફ દોરો. દરેક કાર્યમાંથી બહાર નીકળવાનો રસ્તો હોય જ છે, પણ ગુચવાઈ ગયેલું મન તે શોધી કાઢવાને અશક્ત થઈ જાય છે. થોડી ક્ષણ તદ્દન શાંતિ રાખવાથી તે ગુચવણ તરતજ દૂર થાય છે, અને મન સ્વતઃજ માર્ગ શોધી કાઢે છે, અને મુઝવણ દૂર થાય છે.

જે કોઈ પ્રાપ્ત કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય, તે ઇચ્છામાં જ્યારે તમે નાસીપાસ થાઓ, ત્યારે એક ક્ષણપણ નાસીપાસીને-દિલગીરીને તમારા હૃદયમાં ખેસવા દેશો નહિ. તરતજ તમારા મનની વળણ ફેરવી નાંખજો, અને પ્રયત્નના કરતાં વધારે સારી વસ્તુની ઇચ્છા કરજો. આ પ્રમાણે વર્તન કરવાથી દરેક કાર્યનું-દરેક ઇચ્છાનું પરિણામ તમારા લાભમાંજ આવશે તે નિશ્ચય માનજો.

જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ મનુષ્ય એમ ધારે કે મેં અતિશય કાર્ય કર્યું છે, હું કાંઈ કરીને ઘાટી ગયો છું, ત્યારે નહી માનજો કે તે માણસ કાર્ય કરવાની પદ્ધતિથી તદ્દન અજાત છે. વારંવાર કાર્ય કરવાથી શ્રમ લાગી જાય છે તેનું દર્શાવનાર માટે ચોક્કસ માનજો કે તે અન્ય કાર્યો કરવાને અસમર્થ છે. આખો દિવસ કાર્ય કરતાં પણ શ્રમ લાગતોજ નથી. મનમાં અતિશય કાર્ય કરવાની ગણતરી ગણનારજ શ્રમિત થઈ જાય છે. વળી કાર્ય કરવાથી શ્રમ લાગી જાય છે તેમ વિચારનારની કાર્ય કરવાની શક્તિ પણ ઓછી થતી જાય છે; પરંતુ જ્યારે જ્યારે ખપ પડે ત્યારે ત્યારે શ્રમનો નકામો વિચાર નહિ કરનાર, અને દરેક આવેલું કાર્ય કરવામાં તત્પર મનુષ્યની શક્તિ હમેશાં વૃદ્ધિજ પામતી જાય છે.

કોઈ કોઈ વાર હવનમાં એવો વખત આવી જાય છે કે જ્યારે કોઈપણ કાર્ય કરવાં સારાં લાગતાંજ નથી. દરેક કાર્ય અનિચ્છીત-બૃહવર્ણાંજ લાગે છે, પણ તે વખતે ભૂલ

આપણા મનનીજ યાવ છે તેમ નકી સમજાવે. જ્યારે કોઈ પણ કાર્ય તરફ ખોટી દૃષ્ટિથી જોઈએ, ત્યારે તે સર્વ કાર્યો બૂલવાળાં-ખોટાં, આપણને નહિ ગમતાંજ લાગે છે. જ્યારે આપણે અધારામાં હોઈએ, ત્યારે દરેક વસ્તુ આપણને પણ અધિકારમયજ લાગે છે. પણ પ્રકાશમાં આવવું તે જેમ શક્ય છે, તેમજ હમેશાં પ્રકાશમાં રહેવું તે પણ બની શકે તેવું છે. વળી જ્યારે આપણે પ્રકાશમાં હોઈએ, ત્યારે દરેક વસ્તુ પ્રકાશમય, સુંદર, ઇચ્છવા લાયક, સારીજ લાગે છે; સારાંશ કે પ્રકાશમાંજ રહેવું, અધારાને આપણાથી સદાને માટે દૂરજ રાખવું, અને આપણા જીવનમાં સર્વ પ્રકાશમયજ દેખાશે. પ્રકાશ તે પ્રકાશજ છે.

આખા દિવસમાં થોડી ક્ષણો તો હમેશાં તદન શાંતિમાંજ પસાર કરવાની ચાલુ ટેવ કદી છોડી દેશો નહિ. અને તો દિવસમાં જોટલો વખત બની શકે તેટલો વખત મનને શાંત-ચુલ્કવણુ ભરેલા વિચારોથી રહિત-સંસારની ઉપાધિમય ખટપટોથી રહિત-રાખવા અવશ્ય પ્રયત્ન કરજો. થોડે થોડે વખતે આવી રીતે પ્રાપ્ત થતી શાંતિ મનને શુદ્ધ કરશે, વિચારશક્તિને વધારશે, અને મનની અવરણેલી શક્તિ ધીમે ધીમે ખુલી થઈ જશે.

જ્યારે કોઈ પણ વખત તમે તમારી ધારણા સફળ થતી ન દેખો, તમારી ઇચ્છાનુસાર ફળપ્રાપ્તિ થતી માલુમ ન પડે, ત્યારે કદી પણ દિલગીરી ધારણુ કરશો નહિ. કોઈપણ વખતે શોક દર્શાવવો દુરજ રાખજો, કારણકે દિલગીરી દર્શાવ્યા વગર સર્વ સમયે તમારે જે કાર્ય સાધવું હોય, જે ઇચ્છા ફળવતી કરવી હોય તેમાં દ્રઢ મનથી ઉદ્યોગથી વળગી રહેવાથી અવશ્ય તે ફળશેજ, અને તમારી પ્રથમની ધારણા કરતાં વધારે સાદું ફળ તમે મેળવી શકશો. દિલગીર અને નાસીપાસ દેખાવથી તો તે કાર્ય ઉપરનો અને તમારા મન ઉપરનો પણ તમારો કાંચુ નાશ પામે છે. -ચુમ થઈ જાય છે, અને તે કાંચુ મેળવતાં ધણુ વધારે વખત અને પ્રયત્નની પાછી જરૂર પડે છે. પણ દ્રઢ મન, નિર્ણીત વિચાર, અને અગ્ર શ્રદ્ધા-ખંતથી તે કાર્ય પછવાડે મંડ્યા રહેવાથી તે કાર્ય અવશ્ય સફળ થવાનુંજ, અને તમારી ઇચ્છા પાર પડવાનીજ. મારે કદી કોઈ પણ કાર્ય કરતાં દિલગીર કે નાસીપાસ જવુંજ નહિ; શ્રદ્ધાથી અને ખંતથી તે કાર્ય પાછળ મંડવું, અને અવશ્ય વિજયમાળા તમનેજ મળવાની.

તમારે કદિ પણ નાદિંમત, નાસિપાસ, ગભરાયેલા મનવાળા, અગર શોકાન્વિત થવું નહિ. આવી રીતે મનનું નાદિંમત થવું, ગભરાઈ જવું તેજ તેની નખખાઈ સુચવે છે, અને તેનું નખખું મન જે કોઈ સુરેલીએ તરકાશમાં આવેલી હોય, તે દૂર કરવા સમય થઈ શકતું નથી, જે મન દિંમત રાખી શકે છે, નિર્લુપથી ચળતું નથી, સદા આનંદી રહી શકે છે, અને શ્રદ્ધાને ત્યજતું નથી, તેવા મનવાળા મનુષ્યોજ દરેક સુરેલીનો નાશ કરી શકે છે, કારણકે તે મનુષ્યો સર્વ સ્થિતિમાં સર્વ વખતે ગમે તેવા પ્રસંગોમાં પણ મજબુત રહી શકે છે. ગભરામણવાળી અધિકારમય ક્ષણોમાં મનની નાસીપાસ-નાદિંમતી થઈ જવાની વલણુ તેજ નિષ્ફળતાનું મુખ્ય કારણ છે. કારણકે મુજાતાં મુજાતાં મન એવી સ્થિતિએ જઈ પહોંચે છે કે જ્યારે તેની શક્તિ અને તેનામાં રહેલી ન્યાયબુદ્ધિનો નાશ થઈ જાય છે. જ્યારે જ્યારે સુરેલીલયાં કલકિમાં પણ મન મજબુતાઈથી કાર્ય કરે છે, પોતાનું કાર્ય અજમાતી પ્રદણુ કરેલ કાર્ય પાર પહોંચાડે છે, ત્યારે ત્યારે તેની શક્તિ-બુદ્ધિ-ચાતુર્યમાં સંવદા શ્રદ્ધિ થાય છે, તેથી તમે મનન-પૂર્વક આ વાત લક્ષમાં રાખજો કે તમારા મનને તમે કદી પણ નિઃસાદી, નાદિંમતી, અગર નાસીપાસ થવા દેશો નહિ, પણ હમેશાં પ્રાપ્ત કાર્યમાં આમદથી ખંતથી મન્યા રહેજો, અને અવશ્ય ઉત્તમ ફળની તમને પ્રાપ્તિ થશેજ.

જ્યારે તમને એમ લાગે કે અધિકારમય સમય આવી પહોંચ્યો છે, તમને દરેક કાર્યમાં નિષ્ફળતા મળે તેવાજ સમય વર્તે છે, ત્યારે પણ તમારી સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ કરજો. જો તમે નાસીપાસી ધારણ કર્યા વગર તમારી શક્તિનો ઉપયોગ કરશો, તો બાજી તરતજ પલટાતી માણુમ પડશે; અધિકારમાં પ્રકાશ પડતો માણુમ પડશે. જે કાર્યોમાં આત્મ નિષ્ફળતાજ મળતી લાગતી હોય, તેમાં પણ સફળતા મળતી જશે. પણ તમે તેવા સમયમાં તમારી શક્તિનો ખ્યાલ કર્યા વગર તેને આવરી દઈ તે અધિકારમય મુશ્કેલીઓને તાથે થઈ જઈ તેની સામા થવાને બદલે તે રૂપજ બની જશે, તો તમે નીચા અને નીચાજ ઉતરી જશો, અને તમારી શક્તિનો પણ ધણે અંશે કદાચ નાશ થઈ જશે. તમારે વાતાવરણ ગમે તેવું હોય, પણ તમારી કાર્યશક્તિ તો તમારા મન સાથેજ સંબંધ ધરાવે છે. તમે નાહિંમત બન્યા વગર ધીરજ રાખી કાર્ય આગળ ચલાવ્યા કરો, તો તમારી ઘટતી જતી લાગતી શક્તિની વૃદ્ધિ થવા માટે છે, અને છેવટે મુશ્કેલીઓનો પણ અંત આવે છે, તેથી ઉચ્ચ ને હિંમતને-ધીરજને નમસ્કાર કરી મુશ્કેલીઓને વશ થઈ જશો, તો મન મુંઝાશે, અને તમારી કાર્ય શક્તિનો ધીમે ધીમે નાશ થઈ જશે. આમ હોવાથી તમારે માટે ખાસ જરૂરનું અને કાયદાકારક તેજ છે કે તમારે હમેશાં વધારે શક્તિ, વધારે માનસિક વિશાળતા, વધારે પૂણ્ણતા, વધારે હિંમત, વધારે આનંદ તમારામાં રહે તેવી જાતનો સર્વદા પ્રયત્ન કરજો. ઉંચા ચડો, અને વધારે ઉંચા ચડો, અને વધારે ઉંચા અને મજબૂત વિચારવાતાવરણમાં વિચરતાં રીખો; અને મનની વધારે ઉંચી શક્તિઓનો વિચાર કરી તે પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન સેવો, અને આવા પ્રયત્નથીજ સર્વ કાર્યમાં સર્વદા તમને સફળતા મળશેજ.

આપણા આત્મ જીવનમાં એવી ઘણી વસ્તુઓ હોય છે, એવું ધણું વિચારણેજ હોય છે કે જેને માટે આપણે અન્ય મનુષ્યો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે; તેથી જે જે માણસના સહવાસમાં આપણે આવીએ તે તે માણસ સાથે યથાયોગ્ય સંબંધ થાય તેવી રીતે વર્તવાની ઘણી જરૂર છે. જ્યારે જ્યારે તમે કાઠિના સંબંધમાં આવવા છૂંછો, ત્યારે ત્યારે આનંદી સ્વભાવ, મનની વિશાળતા વિગેરે સદ્ગુણોને ધારણ કરીનેજ, તમારાથી અને તેટલી ઉત્તમતા દર્શાવતાં તેના સંબંધમાં આવવા પ્રયત્ન કરજો, તેમ કરવાથી તેની પાસેથી જેની તમારે અપેક્ષા હશે તે વસ્તુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં તમે પ્રાપ્ત કરી શકશો. આપણે અન્ય મનુષ્યમાં આપણા ઉપર વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય, અને આપણી તે માટેની યોગ્યતાનો તેના મનમાં નિર્ણય તરતજ થાય તેવી રીતે વર્તવું જોઈએ. દિલગીર, નાસીપાસ, દુઃખી ચહેરો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી શકતોજ નથી; વળી તમારા મનમાં તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થશે કે કેમ તેમાં શંકા હોય, ત્યાં સુધી પણ ઇચ્છીત કાર્ય ક્ષણભૂત થવું નથી. માટે શંકાને મનમાંથી દૂર કરી ઇચ્છીત કાર્ય સત્વરજ સફળ કરવાની તમારામાં શક્તિ છે તેવા તમારા મનના મજબૂત નિર્ણય સાથે આનંદી સ્વભાવમાં રમણ કરતાં સર્વની સાથે સંબંધમાં આવવાનો વિચાર રાખજો, અને ધારેલ ધારણામાં તમે સત્વરજ ક્ષણભૂત થજો, તેમાં જરાપણ સંશય નથી.

દુનિયામાં કાઈ પણ વ્યક્તિને નીચે ઉતારી પાડવાનો, હલકો દેખાડવાનો પ્રયત્નજ આદરશો નહિ, પણ તમારી જાતને જેમ અને તેમ આગળ વધારવો, વિચાર વાતાવરણમાં શ્રેષ્ઠ થવાનું, મન ઉપર અંકુશ રાખવાનું, ઇચ્છીત કાર્યની સફળતા થઈ શકે તેવા આદિભનમાં વિહરવાનું રીખજો. કાર્યક્ષેત્રમાં આવી રીતે આગળ વધવાથી હમેશા પરિણામ લાભદાયીજ-શ્રિસ્થાપી-સંતોષકારકજ આવશે. પોતાની જાતને આગળ વધારવાની ટેવ હમેશાં પ્રાપ્ત કાર્ય સંપૂર્ણ કરાવે છે, અને મનને સંતોષ-આનંદ ઉપજાવે છે. જ્યારે અન્યને ઉતારી

પાડવાની-હલકા બતાવવાની ટેવ કોઈને પણ સુખી કરતી નથી; તમારૂં વિચારક્ષેત્ર પણ અશુદ્ધ થાય છે; મન આડે રસ્તે ઉતરી જાય છે, અને સામા માણસને પણ નુકશાન થાય છે, અને તમને તેમાંથી કોઈ પણ જાતનાં સુખ-સંતોષ મળતાં નથી, માટે અન્યની નિંદા-ટીકા કરવામાંથી સર્વદા દૂરજ રહેજો. તમારી પોતાની જાતને કેમ વધારે સુધારવી, માનસિક વિશાળતા કેવી રીતે વધારવી તેજ પ્રયત્નમાં સર્વદા રહેજો.

જો તમારે તમારા કાર્યોમાં ક્ષેત્ર અવશ્ય મેળવવીજ હોય તો તમારી જાતને સુધારો, અને તમારા કાર્યોને ઉત્તમ બનાવો. તમારા કાર્યો તરફજ દષ્ટિ રાખો; પણ તમારા હરીફ માટે એક અક્ષર પણ વિરુદ્ધતાનો ઉચ્ચારતા નહિ. કોઈપણ માણસ સાથે દુરમનાઈ બાંધવી શંકુતા ઉત્પન્ન કરવી તે મનમાં ગેરવ્યવસ્થાજ ઉત્પન્ન કરે છે; અને આવી સ્થિતિમાં કોઈપણ કાર્ય સંપૂર્ણ થઈ શકતું નથી-ઈચ્છીત ફળ આપી શકતું નથી; તેથીજ અન્ય સાથે યુક્તતા રાખવી-તેની ટીકા કરવી, કે તેને હલકો પાડવો તે તમારી જાતનેજ નીચે ઉતારી પાડવામાં સાધનભૂત થાય છે. અન્ય સાથે શંકુતા, કે અન્યની નિંદા-ટીકા તે તેને તો નુકશાન કરે અગર ન પણ કરે, પણ તમારી જાતને તો તેનાથી અવશ્ય નુકશાન થવાનુંજ. -તમે તો નીચી પ.યરીએ ઉતરી જવાનાજ, માટે તમારા કાર્યમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવાની ક્ષિણ હોય તો તમારી શક્તિને અન્યને હલકો પાડવામાં ખોટો વ્યય ન કરશો; પણ તમારા કાર્યમાંજ મગ્ન રહેશો, તો અવશ્ય ક્ષેત્ર મળશેજ.

જો તમને એમ ખાત્રીથી લાગતું હોય કે તમારા વિચારો ઉત્તમ છે, અન્યને અનુકરણ કરવા લાયક છે, અન્ય તે પ્રહણ કરશે તો તેને બહુ ફાયદો થશે, તો તમારા વિચારોની ઉત્તમતા દર્શાવવા અન્યના વિચારોની કદી પણ મરફરી અગર ટીકા કરશો નહિ. અન્યની માન્યતા-વિચારશ્રેણી ખોટી છે, તેનું સાખીત કરવામાં નકામે વખત ગુમાવશોજ નહિ, તમારી માન્યતા તમારા વિચારો ખરા છે, અનુકરણીય છે તે ખાખત દર્શાવવામાં તમારો વખત પસાર કરો; અન્યના વિચારો ભલે તેની પાસેજ રહે. તમારે તેની સાથે કશો સંબંધ નથી. તમારે તે વિચારો ખોટા છે તે દર્શાવવાની પણ જરૂર નથી. જેમાં સત્યતા હશે તે સ્વતંત્ર તરત તરી આવશે; પણ અન્યના વિચારો હલકા છે, ઉતરતી પંક્તિના છે, તેની માન્યતા ખોટી છે એમ દર્શાવવું તે ઉત્તમતાની નિશાની નથી. અથવા તમારા વિચારો પણ હલકાજ છે તેમ તમારી નિંદા-ટીકા કરવાની ટેવજ સાખીત કરે છે. સત્યને અસત્ય સાથે કદી લડાઈ કરવી પડતીજ નથી. સત્યનો હમેશાં જીતજ થાય છે. સત્ય વિચારો. સત્ય વસ્તુ સ્વતંત્ર તરી આવે છે; અને કોઈ પણ મનુષ્ય અસત્યનો સ્વીકાર કરશેજ નહિ. તેથીજ તમારી સત્ય ખાખત સાખીત કરવા પ્રયત્ન આદરો. તેમાં વખત પસાર કરો, પણ અન્યની નિંદા-કુધંસીની ટેવ છોડી દેજો. તેમ નિંદા કરવાથી અન્યની માન્યતા જૂઠી છે તેમ કદી સાખીત થવાનુંજ નથી. અન્યની નિંદા-ટીકા દ્વારા પોતાના વિચારોની ઉત્તમતા દેખાડવા જનાર અતે નાસીપાસજ થાય છે. તેના ઉત્તમ વિચારો ઉપર પણ ખીગત મનુષ્યોને શંકા ઉઠે છે; માટે તેવી પ્રવૃત્તિ છોડી દઈ તમારા સત્ય વિચારો જેમ વધારે ફેલાય, જેમ લોકસમૂહમાં વધારે જાણવામાં આવે તેવો પ્રયત્ન કરજો; અને તમારી સત્ય વાત અતે અવશ્ય પ્રગટ થશેજ, લોકો તેને માન આપશે, અને અન્યના હલકા વિચારો સ્વતંત્ર ઉડી જશે. લોકો તેના તરફ દષ્ટિ પણ નહિ કરે તે ખાત્રીથી માનજો.

ધનિસખ.

પર્યૂષણ પર્વ.

(લખનાર:—રા. ગોકુલદાસ નાનજીભાઈ ગાંધી-ટંકારા.)

આપના તરફથી પ્રકટ થતા હેતુકે માસિકના “વાર્ષિક પર્યૂષણ અંક” માટે કંઈ પણ લખવા માટે સૂચના થતાં, પર્યૂષણ પર્વ, ઉપર જ સંક્ષિપ્તમાં કહેવા ધાર્યું છે.

પર્યૂષણ એટલે શું?—પર્યૂષણ એટલે સ્થિરતા. મનની આત્માને વિશે વિચલતા થવાથી જે સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય છે તેને જ પર્યૂષણ કહેવામાં આવેલ છે. મનોશાન્તિ, આત્મસ્થિરતા તે પર્યૂષણ.

પર્યૂષણ પર્વની પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણ:—પર્યૂષણ પર્વની પ્રવૃત્તિ એ એક જાતનું સંમેલન છે. આધુનિક સમયમાં જેમ ધર્મદાર્થ માટે શ્રેયસ્સાધક અધિકારીવર્ગ, થીઓસોફિસ્ટો વગેરે સમુદાયવાળા, અમુક દિવસોએ એકઠા મળીને ધર્મધ્યાનને, તેમનાં પંથના રિવાજો અનુસાર સાધ્ય કરે છે તેવી જ રીતે પ્રાચીનકાળમાં ધર્મધ્યાન કરવાના રિવાજોને લઈને વર્ષમાં આઠ દિવસ પણ મનોશાન્તિ અને આત્મસ્થિરતાની સંપ્રાપ્તિ માટે એકઠા મળીને ધર્મધ્યાનાદિ સાધ્ય કરવામાં આવતાં હતાં; એજ પ્રવૃત્તિ પર્યૂષણપર્વ તરીકે અદ્યપિ પર્યંત મોજુદ છે. અનાદિકાળથી તે પ્રવૃત્તિ ચાલુ છે અને અનંતકાલ સુધી તે પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહેશે.

દરેક માણસે અહર્નિશ આત્મસ્થિરતા ધારણ કરવી જોઈએ. આત્મસ્થિરતા ન રહેતી હોય તો તે પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન પુરૂષાર્થ કરવો જોઈએ. જેઓ અહર્નિશ પ્રયત્ન પુરૂષાર્થકારા આત્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરી રહ્યા છે, તેઓને તો સદૈવ પર્યૂષણપર્વ જ છે; પરંતુ એવા અધિકારીઓ તો જગતમાં અનાદિકાળથી બહુ જ અસ્થ જોવામાં આવે છે. સામાન્ય બુદ્ધિ ઇવો હમેશાં આત્મસ્થિરતા રાખી શકતા નથી એટલું જ નહિ પણ તેને માટે પ્રયાસ પણ કરી શકતા નથી; એવાઓને આખું વર્ષ જાને તો દરેક મહિનામાં છ પરબી એ પહેલું મળીને ચાર દિવસ તો મનોશાન્તિ અને આત્મસ્થિરતા માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ; પરંતુ તે પણ ઘણા સાધ્ય કરી શકતા નથી, તેમને માટે દસ દિવસ છે. તે પણ ન કરી શકે તેમને માટે આઠમ અને ચૌદસ જાને પહેલું મળી દરેક માસમાં ચાર દિવસ તો આત્મસ્થિરતા મેળવવાના પ્રયાસમાં ગણવા જ જોઈએ. પરંતુ ઘણા એવા ઇવો છે કે ત્રીસ દિવસમાં ચાર દિવસ પણ આત્મધ્યાનદ્વારા આત્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, તેમને માટે મહાન આત્મવેત્તા શ્રી તીર્થકર જગવાનના કસ્યાણુકના દિવસો નક્કી કરાવ્યા છે કે તે મહાન પુરૂષોની જન્મતિના દિવસે તેઓશ્રીની આત્મસ્થિરતાની વાતોનું શ્રવણ કરી ને પ્રમાણે જાનતા પ્રયાસ કરે, પરંતુ આવા અમુક દિવસોમાં પણ ઘણો સમુદાય સંપૂર્ણ બાગ લઈ શકતો નથી. આત્મસ્થિરતા તો શી રીતે કરવી તે બાબતુપર રહ્યું પણ સંકેતે નવાણુ ટકાને તો આત્મધ્યાનની પણ ખબર હોતી નથી. જ્યાં આત્મધ્યાનની કંચીનું અભાન છે ત્યાં મનોશાન્તિ અને આત્મસ્થિરતાપર પર્યૂષણની તો આશા જ શી રીતે રાખવી!!! આ બધું ધ્યાનમાં રાખીને જો ફરજિયાત રીતે અમુક દિવસો આત્મ-

શરૂઆતમાં દેખાદેખીએ અનુકરણ કરતાં રીખે પછી તે સાધકને 'સ્વતઃ વિચારનું' સ્ફુરણ થશે અને સુધરશે. જેઓ દેખાદેખીમાંથી સત્ય રસ્તા ઉપર આવે છે તેમની તો બહોળી હારી છે. જગતનો ઘણો ભાગ તો આખી ઇંગ્લી દેખાદેખીમાં જ પૂર્ણ કરે છે એટલે કે કેવળ અંધપરંપરાએ ગાંઠું ચલાવે છે કે કીક છે પથુપણ પવે આવ્યાં છે માટે લોક નાં દેખાદેખીએ નિયમ પ્રમાણે પ્રતિક્રમણાદિ કરવાં અને એકાદ બે ઉપવાસ કરી નાંખવા, વગેરે એકાદ વખત સાકરની લેણી કરવી અને બહુ તો એકાદ પૂજા બણાવવી એટલે બસ, પર્યાય પર્વની સમાપ્તિ થઈ, પર્યાય પર્વનો હેતુ પૂર્ણ થયો, વ્હે-કે આવી પ્રવૃત્તિ પણ ફેટલીક' વખત લાભદાયક થાય છે તથા તેઓ તે રસ્તેથી જમ્, પરંપરાએ ફેટલી ધર્મપ્રવૃત્તિ પુણ્યપ્રતાપથી આગળ વધી શકશે એ વાત સાચી છે પણ ઇંગ્લીનો બદલો નહિ હોવાથી, પરમ સાંનિતે આપનારી આત્મચાનીઓની વાંજીને તરત ગ્રહણ કરવી પણ તેમાં પ્રમાદ કરવો નહિ જોઈએ. ફેટલાકની માન્યતા એવી છે કે 'આંગળ ઉપર સમગ્રશે, એકડા પડી બગડા હોય'—આ વાત સાચી છે પણ તેથી વિચંબ તો કરવો નહિ જોઈએ. જીતમજવા મદ્યપુરને પણ શ્રી વીતરાગદેવ મદાવીરને ઉપદેશ દેવાની વચ્ચે વળગાનાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયન-માં દરમાન્યું છે કે "

" કુસમો જદ ઓસ વિંદુણ થાવં ચિદ્દુઃ સંચમાણ "

" एवं मणुणाय जीविषं समयं गायम मा पमायए "

દર્બને અને જેમ જસજિંદ અસ્પશ્ય રહી ખસી પડે છે—તેમ મનુષ્યાનું આવુધ

અસ્થિર છે માટે હે ગૌતમ (આત્મજ્ઞાન મેળવવામાં) ક્ષણ પણ પ્રસાદ કરવો નહિ, -મત-
લબ્ધે અપ્રમત્ત થવું, અર્થાત્ આત્મધ્યાનની સુરતા, સુરવા દેવીજ નહિ. બાવાર્થ એવો
છે કે આત્મધ્યાનદ્વારા વગર ચિત્તએ આત્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવી પરંતુ અંધપરંપરાએ
ચાલવું નહિ. જગતનો ધણો ભાગ અંધપરંપરાએ એટલે કે રવાથયે નહિ કિંતુ પરાધર્મે
ચાલતો બેઠતો ભગવાન સ્વદ્વારને પણ શ્રી સૂત્રકૃતાંગ-સૂત્રમકાંગઝમાં કષ્ટેશ્વરું પડ્યું છે કે:-

અંધો અંધ પહંશિતો દૂર મદ્ધાનુ ગચ્છત્

આવજ્ઞે ઉપદંજુંઃ અદુવા પંથાણગામિણ

જેમ કોઈ અંધ બીજા અંધને દૂર લઈ જાય તો પણ તે અંધ જન્મમાં પડે અર્થાત્
અન્ય માર્ગે જાય પણ યોજિત સ્થળે ન જાય એટલે કે પોતે અને બીજા અંધને માર્ગે જાય
તેમ આત્મજ્ઞાનરહિત ક્રિયા કરનાર અજ્ઞાનીઓ નો અંધપરંપરા માર્ગ છે તે મુક્તિને
અનુકૂલ થાય નહિ.

બાવાર્થ એવો છે કે કાંઈ નહિ તો વર્ષમાં આઠ દિવસ આવશ્ય આત્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત
કરવા માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ. આ હેતુ લક્ષમાં રાખીને જ પર્યુષણપર્વની પ્રવૃત્તિ અનાદિ
કાલથી ચાલી આવે છે અને આનંદરાજ મુખી દિગ્ગિજય સાથે ચાલે.

આઠ દિવસની આત્મસ્થિરતા માટે જ સમુદાય એકઠો થઈ, સ્વાચારમાં પ્રતિક્રમણ,
સામાયિક, પૂજન કરે, પાનપાન કરે કરાવે, ગાય આનંદમાં નાચે, નૃતન વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ
કરે, આત્મધ્યાન ધરે. ગાલું, નાચલું, પૂજલું, બણલું, વગેરે આત્મધ્યાનના અંગભૂત છે
કારણ કે ગાવા વગેરેથી પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, પ્રેમ ઉત્પન્ન થયેથી આત્મધ્યાન યઈ શકે
છે અને આત્મધ્યાનદ્વારા આત્મસ્થિરતા સંપ્રાપ્ત થાય છે. આત્મસ્થિરતાની પ્રાપ્તિ એ જ
પર્યુષણ મહત્ત્વ.

પર્યુષણને પર્વ કહેવાનું કારણ:-પર્વ એટલે ઉત્સવ કે આનંદનો ખાસ દિવસ.
આઠ દિવસો પણ ઉત્સાહપૂર્વક, આનંદપૂર્વક, સ્થિરતાપૂર્વક, ઉજવવાના હોય તેમને
મહાન પર્વ તરીકે ગણવામાં આવે છે. એ આઠ દિવસો શ્રાવણ વદિ ૧૨ થી બાદપદ સુદિ
૪-૫ મુખી મુકરર કરેલા છે.

પર્યુષણ પર્વ માટે શ્રાવણ-ભાદ્રપદ માસપસંદ કરવાનો હેતુ:-પ્રાચીન કાળથી
આત્મસ્થિરતા-પર્યુષણ-માટે એટલે આત્મસ્થિરતા કરવા સાડ તથા અગાધ તેવા આત્મ-
સ્થિરતાવંત થઈ ગયા તેમની યાદગિરિ સાડ, એકલા મળીને પરમાનંદમાં પર્યુષણપર્વ
ઉજવવા માટે શ્રાવણ વદિ ૧૨ થી ભાદ્રપદ સુદિ ૪-૫ મુખીના દિવસો નક્કી કરાયેલા છે.
એ દિવસો નક્કી કરવામાં પણ મદાન રહસ્ય રહેલું છે. એવો નિયમ છે કે આત્મસ્થિરતા
સંપ્રાપ્ત કરવા માટે દેશકાલ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ. દેશ માટે ભરતક્ષેત્ર ઉત્તમ
સાધન જે અને તેમાં પણ સિદ્ધક્ષેત્ર સમિપવર્તી સૌરાષ્ટ્ર એટલે કાઠિઆવાડ ઉત્કૃષ્ટ દેશ છે.
કાલ ઉપર દૃષ્ટિ કરતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે શિંઆલાની ખાલ સારી છે પણ તેમાં અનહદ
ઠંડી પડવાને લીધે મનુષ્યમન આત્મધ્યાનમાં સ્થિર નહિ થતાં, તે મનોમય ચક્રનું ઠંડી
તરફ ખેંચાણ થશે એટલે કે ઠંડી છે તે પણ આત્મધ્યાનની સર્વોત્કૃષ્ટ સાધનામાં કેટલીક
વખત અંતરામજ્જા થવા સંભવ રહે છે. કતાગામાં અતિ ઉષ્ણતાને લીધે થોડી ઉશ્મગાયથી

સ્વાભાવિક રીતે ચિત્તમાં વ્યગ્રતા રહ્યા કરે અને તેથી પણ આત્મધ્યાનમાં મનની વિચલતા થઈ શકેલી હોઈ શકે છે. જો શીત અને ઉષ્ણકલના સમભાવમાં કાલ હોય તો તે યોગ્ય ગણાય. આપાદ મહિનાથી ચોમાસું એકે છે ત્યારથી જગતમાં શાંતિ થાય છે. ઠંડી અને ઉષ્ણતાનું સમ પ્રમાણ થવાથી મન પણ શાંત થાય છે. આ ઋતુનો અતિલાભ લેવા માટે મુનિરાજને અને મહાત્મા પુરુષો તો ચાતુર્માસ-આપાદ શુદ્ધિ ૧૫ થી આત્મધ્યાન ધરવા એક રથે ભર્યા રહે છે. પરંતુ ગૃહસ્થો કે જેઓની ઉપર પોતાના બાહ્યભક્ષે કમાઈ પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરવાનું નથા દેશનું કલ્યાણ કરવાનું જોખમ રહેલું છે તેઓ ચોમાસાના ચારે માસ કાયમ રીતે આત્મધ્યાન ધરી શકે નહિ માટે તેવાઓ સાદું ચોમાસાની લગભગ અરધી માસમ જતાં એટલે આવળ બાદપદ માસની સંધિમાં-નહત સમશિતોષ્ણ માસમનાં દિવસો નક્કી કરેલા છે. આ દિવસો એવા છે કે ને વખતે ગૃહસ્થોને ધનું કામ હોતું નથી એટલે કે લગભગ નવરી માસમ જેવું હોય છે. આ માસમના મોક્ષપાણી સાચા જોઈ, જોડાના ચિત્ત વ્યવહારદ્રષ્ટિએ પણ સ્થિર હોય છે, ઉત્ત્રાસમય હોય છે. પૂર્ણ વરસાદ પાણીથી યંચેલ, સંતોષને પરિણામે તેઓ જો પસા ખર્ચવામાં પણ છૂટ લઈ શકે છે. એ ઉપરાંત આ સમયે વાંતાવરણ પણ સ્વચ્છ હોય છે, દવા નીરાગી હોય છે. આવાં કારણોને લીધે તે વખતે બાહ્યભયંતર મનની સ્થિરતા સ્વાભાવિક હોય છે અને તેમાં આનું સત્સંગાદિ નિમિત્તદ્વારા આત્મધ્યાન કરવામાં આવે તો પછી મનોશાંતિની અપૂર્વતા માંદુમ પડે અને આત્મસ્થિરતા સંપ્રાપ્ત થાય એમાં નવાઈ નથી. આવો હેતુ લક્ષમાં રાખીને જ આવળ બાદપદ માસની સંધિમાં, પૂર્વપણ્ય ઉત્તરવા માટે પ્રાચીન કામથી નિર્ણય કરાયેલો છે. જુઓ યોગ સાધક પુરુષો અતિ ઉષ્ણ તેમ-અતિ શીત કાલમાં એકએ તેવો યોગ સાધી શકતા નથી પણ સમશિતોષ્ણમાં જ સાધી શકે છે. આત્મસ્થિરતા-પૂર્વપણ્ય-એ પણ યોગજ છે તો આત્મસ્થિરતા કે જે યોગનું જન કે પરિણામ છે તેતો સમશિતોષ્ણમાં સાધ્ય કરવું જોઈએ તેમાં નવાઈ નથી. માટે જ દેશકાળ ધ્યાનમાં રાખીને પૂર્વપણ્ય માટે આવળબાદપદ માસની સંધિ પસંદ કરેલી છે.

સાધુ અને પૂર્વપણ્ય કલ્પઃ—શ્રી કલ્પસૂત્ર તથા સંધ્યાનાં ગદિને વિષે સાધુના મુખ્ય દશકલ્પ એટલે આચાર કલા છે તે પૈકી દશમું પૂર્વપણ્ય કલ્પ કહેલું છે જુઓ શ્રી સંધ્યાનાં આમાં “ પંજોસંચંચના કલ્પે” પૂર્વપણ્યકલ્પ (કલ્પો દસમે) કહેલ છે, તેમાં પૂર્વપણ્યનો અર્થ સ્થિરતા બતાવ્યો છે. એક રથે સ્થિર થવું તે પૂર્વપણ્યકલ્પ. સાધુ જોડાએ ચતુર્માસમાં એક રથે સ્થિર રહી આત્મસ્થિરતા સાધવી તે સાધુનો પૂર્વપણ્ય કલ્પ છે. આપાદ શુદ્ધિ ૧૫ થી બાદરથ શુદ્ધિ ૪ સુધી એટલે ૫૦ દિવસ સુધી સાધુનું ચતુર્માસ નક્કી ન કરેવાય. તેમાં ૫૦ દિવસની અંદર દરરોજ મુખ્ય સાધુ મુનિરાજને પૂછે કે ‘મદારાજ શ્રી એત્ર ચતુર્માસ રહ્યા છો કે? ત્યારે સાધુજી કહે કે જેવી ક્ષેત્ર સ્પર્શના તે પ્રમાણે રહેવારો અને સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરી રહ્યા પછી સાધુજી ચતુર્માસ નક્કી કરી લે, એટલે ને પછી એમ જ પૃચ્છ કરવામાં આવે તો એમ કહે કે ‘આવળ્યને અધીન છે બારી અત્રે ચોમાસું રહેવાનું તો નક્કી થાયું છે.’ તેથી જ “પૂર્વપણ્ય દ્વિધા કલ્પું, શ્રી સૂત્રોની માંય” આત્મસાધક સાધુમુનિ રાજેએ ચતુર્માસ ૩૫ પૂર્વપણ્યમાં પૂર્વ રીતે આત્મસાધન-કારા આત્મસ્થિરતાનો પ્રવાસ કરે છે તે એટલે સુધી કે એ રથજી ઓછીને બીજી ગામ

તેઓ ખાસ ઉપસર્ગ સિવાય જતા જ નથી. તેઓની મુશ્કેલ અન્ય ગામ જવાની ધાય તો તેમને માટે અધિકાર પરત્વે શાસ્ત્રકારોએ ના પાડેલી છે. આઃ દિવસમાં સાધુ મુનિ-રાજે પણ શ્રાવણને પૂર્ણ મહદ્વેષ થઈ પડે છે.

પર્યાયપર્વ અને આવકો:—આઃ દિવસનું પર્યાયપર્વ શ્રાવણે પરમશાંતિમાં આતીત કરવું જોઈએ. પ્રાચીનકાળથી આ પર્વમાં આવકો યતન પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. દાન, શિવજ, નપ અને ભાવના ભાવે છે તથા સાધુ મુનિરાજોની વૈયાવચ્ચ કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ વપરી શ્રાવણનું પણ પૂર્ણભાવથી વૈયાવચ્ચ કરે છે, આ બંધુ બ્રાતૃમિત્ર વધારવાનું ખાસ સાધન છે. જમતમાં ભાઈઓ ધાય તો જ દેશોત્તરી થઈ શકે છે.

પર્યાયપર્વમાં શ્રી રીતે વર્તવું જોઈએ:—આત્મચિન્તરતા પ્રાપ્તકરવા માટે અખિત વિશ્વ નરક આત્મભાવ રાખવો, સધસા હવ, ભૂત, પ્રાણ, સત્ત્વ તરફ અભેદ દષ્ટિ રાખવી, દરેક નરક પૂર્ણ પ્રેમની નજરે જોવું. એવી ભાવના રાખવી કે અખિત વિશ્વમાં સધજે આત્મ-ચરણ જ છે માટે કોની તરફ રાગદ્વેષ કરવો. સધજે મારાં જ દુષો છે. મારો, કષ્ટરનો અને અખિત વિશ્વતા પ્રાણીઓનો અભેદ છે. કોઈ ભિન્ન નથી જ, એમ જાણી દરેક પ્રતિ પ્રેમ, અને પ્રેમ રાખવો. મનમાં આનંદમય રહેવું, ઝઝૂં, ભોજનું નહિ, પણ આત્મધ્યાન જ કરવું. આત્મધ્યાનની અનુકૂળતા માટે થોડું ખાવું, ઉપવાસ કરવા, પ્રત્યાખ્યાન (નિયમ) કરવા, અને બંને વખતે પ્રતિકમણુ- (આસનજ્યાદિ માટે) કરવાં. જિનદેવદર્શન પૂરતન કરવાં. મુનિરાજે પ્રતિ કષ્ટવરતુલ્ય ગુણમંડિત અને ધર્મબંધુ તરફ બ્રાતૃભાવ રાખીને અખિત વિશ્વ તરફ આત્મભાવ રાખી વર્તવું. દૂંકામાં કહીએ તો પર્યાયપર્વના આરાધકે પરમશાંતિપૂર્વક દરેક ભૂત તરફ આત્મભાવ રાખીને વર્તવું અને આત્મધ્યાનનો દોર તૂટવા દેવો નહિ. દોર ન તૂટે તેટલા માટે તેને મદદ કરનારા સામાયિક પ્રતિકમણાદિક આવશ્યક ક્રિયાઓ અવશ્ય કરવી જોઈએ. જેને ન આવડતી હોય તેણે સમભાવથી બીજા પાસેથી શ્રવણ કરી તે પ્રમાણે વર્તન કરવું જોઈએ. જિતમ અધિકારીએ અંતર્મુખ ઉપયોગ ન ભૂલવો જોઈએ અને સાધારણ અધિકારીએ અંતર્મુખ ઉપયોગ કરવા સતત પુરૂષાર્થ કરવો જોઈએ. દૂંકામાં કહીએ તો આત્માભિમુખરૂપિ રાખીને વર્તવું એ શ્રેષ્ઠો અને શ્રવણોપાસકોનું પર્યાયપર્વમાં પ્રથમ અને મુખ્ય કર્તવ્ય છે અર્થાત્ પર્યાયપર્વમાં કેવલ આત્માભિમુખ રૂપિ રાખીને વર્તવું જોઈએ.

પર્યાયપર્વના લાભ:—આપર્વથી મનુષ્યમાં અધીનતાનો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે હવાયોની ખમાવવાથી મનમાં દીનતા સાથે અંતઃકરણમાં નિર્મળતા આવે છે. જિનાક્રયો દારો સંત્યજવું બાન યતાં પ્રેમ પ્રકટ થાય છે. નિત્ય પ્રત્યે સંભોયિકાદિકથી આસનજન્ય યતાં પ્રાણજન્ય, મનોજન્ય કરી શકાય છે, અભેદ ભાવના ભાવનાં અખિત વિશ્વમાં જ્ઞાનમય આ-મન્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. તે ઉપરાંત શ્રી કલ્પસૂત્રાદિકદ્વારા મહાંરીરાદિ મંદહતુરૂપો ના હવનચરિત્રોનું શ્રવણ યતાં શ્રી રીતે વર્તન કરવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે તેપણુ સમજ શકાય છે.

પર્યાયપર્વમાં સાંવત્સરિક પ્રતિકમણુ:—પ્રતિકમણુમાં પ્રતિ એટલે સામાં અને કમણુ એટલે પગલાં બરવાં, આત્મા સામે કે આત્માભિમુખ પગલાં બરવાં તે પ્રતિકમણુ.

પ્રતિ એટલે ઉત્તરમાં અને દમણ એટલે પગમાં ભરવાં અર્થાત્ બહિર્કર્તિથી ઉત્તરમાં એટલે અ-
તર્કસ્તુપ પગમાં ભરવાં કે અંતરદિ રાખવા માટે પુરુષાર્થ કરવો તે પ્રતિકમણુ. પ્રતિનો
અર્થ સામે (યતું) ક્ષેત્રમાં આત્મભિમુખવૃત્તિની સામે યદ્ય કે તેનો પરાન્વય કરીને આત્મભિ.
મુખ પગમાં ભરવાં એવોજ બાવાર્થ યદ્ય શકે છે. જેઓ આખા વર્ષમાં એક અંકવાડી-
આના સવારસાંજ મળી બે પહોર આત્મભિમુખ વૃત્તિ ન રાખી શકતા હોય તેવા અધિકારી
એ વર્ષમાં એક દિવસનો સાંજનો એક સમય તો અવશ્ય પ્રતિકમણુ એટલે આત્મભિમુખ
વૃત્તિ રાખવા પ્રયાસ કરવા સારુ પ્રતિકમણુ કરવું જોઈએ. આત્મભિમુખવૃત્તિનો વર્ષ વર્ષ
પ્રતિ એકજ વખતનો પ્રયાસ હોઈ આને માંવત્સરિક પ્રતિકમણુક હેવામાં આવે છે. આ પ્ર-
તિકમણુ વખતે હમેશાં જેઓ પ્રતિકમણુ કરે છે તેઓ તથા બીજકુલ જેઓ નથી કરતા
તેઓ તમામ મળીને આત્મનાનના પ્રકાશ પરમથાંત શ્રી સદ્ગુરૂની સાક્ષીએ આખા વ-
ર્ષનાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરીને હવે પછી તેવાં અપકૃત્યો નહિ કરવા મનમાં નિર્ણય કરવામાં
આવે છે. આખા વર્ષમાં જગદ્ભિમુખવૃત્તિ રાખવાથી જે દરુપનામય સંપ્રિતો અનુભવ થયો
હોય તે ઇષ જે પાપ લાગ્યાં હોય તે આત્મભિમુખવૃત્તિ દ્વારા વિલય કરીને હવે પછી જ-
ગદ્ભિમુખવૃત્તિ નહિ કરતાં બનતાં મુધી આત્મભિમુખ વૃત્તિ રાખવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરવામાં
આવે છે એજ સાંવત્સરિક પ્રતિકમણુનો હેતુ છે અને તે સર્વમાન્ય છે. જગદ્ભિમુખ વૃત્તિને
શેષથી કે વિસય કરવી અને આત્મભિમુખવૃત્તિનો આદર કરવો તે પ્રતિકમણુ. શ્રી સ્થા-
નાંગ મૂલમાં પણ આશ્રવહાર કે જગદ્ભિમુખવૃત્તિને શેષથી તે પ્રતિકમણુ કહેવું છે જુઓ
“પંચવિદ્ધે પઢિકમણે” પ્રતિકમણુ. પાંચવિધ કાપેશું છે “આસવહાર પઢિકમણે”
આશ્રવહાર-બહિર્વૃત્તિ-તોડવાદ્ય પ્રતિકમણુ, મિત્તરાત્ત પઢિકમણ. મિથ્યાત્વ-દેહબુદ્ધિ પ્રતિકમણુ
કરવું, કસાય પઢિકમણે કપાયને પ્રતિકમણ, જોગ પઢિકમણે મન, વચન અને કામયોગને
પ્રતિકમણ, માવપઢિકમણે બાવપ્રતિકમણુ કરવું.

સાધુ મુનિશાસ્ત્રે માટે પણ પ્રતિકમણુમાટે શ્રી સ્થાનાંગલ મૂલમાંજ ભગવાને કરમા-
વેશું છે કે પંચ મહાવ્યવસ પઢિકમણે અચ્છેદધર્મે પળતે સાધુઓનો પંચ મહાવત
સહિત પ્રતિકમણુ સાથે અચ્છેદ (વચ્ચરહિત) ધર્મ (શીછનેશ્વરે) કહ્યો છે.

ઉપર પ્રમાણે શ્રમણે અને શ્રમણેપાસકોએ સાંવત્સરિક પ્રતિકમણુ પ્રવૃત્તિ આત કરવાતું
હોઈ, તે પ્રતિકમણુ અવશ્ય પરમભાવ પૂર્વક કરવું અને સર્વજીવોને શુદ્ધાંતઃકરણપૂર્વક
ગદગદ કંઈ યદ્ય ખમાવીને સર્વજ અનુભવાવને બાવીને નિન્દવદ્યપમાં લીન યદ્ય જાવું એજ
સાંવત્સરિક પ્રતિકમણુનો હેતુ છે.

પર્યુપણુ પર્યની ભિન્નતા ઉપરથી ઉર્લ્લવતા વિચારોઃ—જૈનમાં મુખ્ય દિગંબર
અને સ્વેતાંબર એવા બે વર્ષ પેઠી દિગંબરો અને સ્વેતાંબરોના પર્યુપણો સાથે નહિ
ચતાં આગળ પાછળ-તદન આગળ પાછળ-યાપ છે પણ તેજ અનુમાં યાપ છે. સ્વેતાંબરોમાં
દેરાસરવાળા સ્વેતાંબરો અને સ્થાનસ્વારી ટુંદક સ્વેતાંબરોને ચોથ, પાંચમનો તથાવત પડે
છે. તપગચ્છ સ્વેતાંબરોમાં (દેરાસરવાળામાં) પણ ચંચલિક પાપચંદ, તપગચ્છ, ખરતર
ગચ્છ, વગેરેમાં ચોથ પાંચમની તકરાર-ગૂચ તકરાર-જોવામાં આવે છે. (દિગંબર સ્વેતાંબ-
રોની પર્યુપણાદિ માટેની તથા સ્વેતાંબરોની અંદર અંદર ચોથ પાંચમ વગેરેની નકામી
તકરારો સાક્ષ્યાં જ કરે છે. આ તકરારોનો વાદથી અંત આવવાનો જ નથી. જુઓ પરમ

પુન્યતમ મહાત્મા શ્રી આનંદચંદ્ર મહારાજ પણ આવી નકામી પણ પાપમાલ કરનારી તકરારો કરનારો પ્રતિ દયાભાવથી ઉપદેશો છે કે “વસ્તુ વિચારે વાદ પરમપરારે, પાર ન પહોંચે કોય.” અત્રે સુતોએ વિચારું નેહએ કે આત્મસ્થિરતા યાચ ત્યારે જ પર્યુપણ જાણવું. ભક્તે ચોથ હોય વા પાંચમ હોય તેથી શું !!! પણ આત્મસ્થિરતા થવી નેહએ. આત્મસ્થિરતાથી મુક્તિ છે પણ ચોથ પાંચમથી જ ખારા મુક્તિ યાચ છે એવું કશું નથી. મંડવના માણસો એકદા ચઢ ભક્તે પોતાની મુદ્દરતા પ્રમાણે કેટલાક ચોથે પ્રતિક્રમણ કરે, પાંચમે ભક્તે કરે, કે પંદર દિવસ આગળ પાછળ ભક્તે કરે પણ ગમે તે ઉપાયે આત્મસ્થિરતા થવી નેહએ. પ્રતિક્રમણ કરવાથી આત્મસ્થિરતા યાચ છે કે કેમ, એ નેવાનું છે. કેટલેક રથને તો ચોથ પાંચમના વાદવિવાદને તકરારનું રૂપ આપીને પર્યુપણપર્વને અશાંતિમય બનાવી દે છે. કેટલેક રથને તો આત્મસ્થિરતા મેળવવાને સમયે એટલે પર્યુપણપર્વમાં આખા વર્ષની નાત જાતની, દેરાસરની કે ઉપાશ્રયાદિની તકરારો, પ્રતિક્રમણ કરવાના સ્થાનમાં જાહેર રીતે ઉમેળાને નકામી ચોવંડો કરવામાં આવે છે અને તેમાંથી છેવટે કદયા પણ થયા વગર ભાગ્યેજ રહેવા પામે એવું સ્વરૂપ પડાય છે. જે કે વ્યવહાર સાચો છે પણ તે પર્યુપણમાં ઉમેળવાનો નથી. પર્યુપણમાં તો દરેક છપોને ખમાવીને પરમશાંત બની આત્માભિમુખ ઉપયોગ રાખવા શીખવું નેહએ. જે એ પ્રમાણે રાગદ્વેષના મૂલ્યહીન તકરારો તથા દધને કેવળ આત્માભિમુખવૃત્તિ રાખીને શ્રી વીતરાગ દેવે પોતાના અબેદ માર્ગમાં પ્રવેશ શ્રી પર્યુપણપર્વનું પરમ પ્રેમપૂર્વક ઉત્તરવું કરવામાં આવે તોજ પર્યુપણપર્વની સફળતા થઈ અનુભવાશે આઠી તકરારો માંડ તો આખું વર્ષ નૈવારન છે ને !!!

ચોથ પાંચમ કે ધીમ વાર્ષિક ઝગડા તણને શાંત ચિત્તે આત્માભિમુખવૃત્તિ રાખી વર્તવું. ચોથ અને પાંચમ ભિન્ન થશે તો જે દિવસ ધર્મધ્યાનનું વાતાવરણ પ્રવર્તશે વળી પંદર દિવસ પછી પર્યુપણ થશે તો એ પણ એક શુભ-માંગલિક દિવસ તરીકે ગણાશે. એ દિવસ ધર્મધ્યાનનો હોઈ સદ્ગિના સૌંદર્યમાં વૃદ્ધિ કરનારો થશે. માટે એ નકામી તકરારો કોઈ પણ રીતે આત્મહિત કરનારી તો નથી જ. ભક્તે ચોથ, પાંચમે કે પંદર દિવસ પછી કરે પણ આત્મસ્થિરતા થશે તોજ તેમને પર્યુપણપર્વનું કથ સંપ્રાપ્ત સારા પ્રમાણમાં યજું જાણવું.

છવંદ બોધઃ—આ વિષયમાં ઘણું સમજવાનું છે તથા કહેવાનું છે તેનો સાર સંક્ષેપમાં સમજાવ્યો છે. આવું સર્વ પર્વાધિરાજ માંગલિક પર્વ વર્ષમાં એક જ વખત આવે છે માટે તે સંપૂર્ણ ભાવથી ઉત્તરવું. ધાર્મિક ક્રિયાઓ ઉત્સાહપૂર્વક કરવી અને ભાગ્યેજ વધે, અબેદદષ્ટિ યાચ, સતત આત્માભિમુખ ઉપયોગ રહ્યા કરે તેમ વર્તન ચલાવવું. શ્રી વીતરાગનો અબેદ માર્ગ આત્મજ્ઞાનમય છે પણ આ કંઈ ભદ્રાક્રિયા પંથ નથી.

સર્વની અબેદ દષ્ટિ થઈ, શ્રી વીતરાગ દેવે ભાગેશ્વર અબેદ માર્ગદ્વારા સમાધિમાર્ગ પામીને પરમ શાંતિમાં સદત વિશ્વ વિરાગો એજ ક્ષિપ્ર હત્યહમ્.

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

પ્રભાતનો પડધો.

(ગજલ-કાવ્યાલી.)

પયારી પાપની ત્યાગી, પ્રભુછ ! આજ જાગું છું;
 બ્રમણ મોહની ભાંગી, ચરણમાં સ્થાન માગું છું.
 પ્રવૃત્તિ માતનો પ્રેયો, જગતના ઘેનમાં ઘેર્યો;
 મુતો હું તો ઘણા દિવસો, હવે એ ઉંધ ત્યાગું છું.
 વિપવનાં ગીતણં ગાતો, જન્યો હું મરત મદમાતો;
 પડી છે દૈવની લાતો, હવે તો હારીં લાગું છું.
 વિસારી કર્મના ધારા, વહાવી કર્મની ધારા;
 ક્ષમા એ પાપની પ્યારા !, પડીને પાલ માગું છું.
 હણ્યો જૂરા વિચારોએ, ગ્રહાયો પડ વિચારોએ;
 જગતના વજ તારોએ, જડાયો, આજ જાગું છું.
 જન્યો પાપી નકારો છું, યયો તપને અકારો છું;
 ભરીને આંખમાં આંસું, પિતાજી ! પાલ લાગું છું.
 ભરી કંઈ ગૂઢ મંત્રોને, રચી કર્તવ્યતંત્રોને;
 ઉત્પત્તિ પ્રેમયત્રોને, સ્વીકારો એજ માગું છું.
 ભણે જૂરો ગમે તેવો, શિશુને આશરો દેવો;
 જની પૂરો તમારો છું, હવે ધર્માતુરાગું છું.

—વસન્ત.

જીવનને મંદિરીય

જીવનને મંદિરીએ વહાણ ! પ્રાણને અંતરિએ વહાણ !
 પુનિત પાવકીએ પરવરજ્યો—રે વહાણ !
 હૃદયને આંગણિએ વહાણ !, કદમ અમ દેવડીએ વહાણ !
 ભીતી આંખકડીએ રજજ્યો—રે જહાણ !
 હૃદય વ્યાં ટળવણતું ઘેલું, અધિરું વાટકડી જેતું;
 જગર જળહળતું જંઈ કરજ્યો—રે વહાણ !
 ગર્ભરવ ધંટડીએ કરતી, આરાત્રિક અહોનિશ કરતી ;
 આત્મોજસ મંદિરીએ (આવી) ભરજ્યો—રે વહાણ !
 અંતરના આગા હાથએ, મનડાની મર્માળ માણે,
 જીવન વહેગાએ (જલડી) વળજ્યો—રે વહાણ !
 હૃદયમંદિરે માન કેવાં ? પ્રેમ પરગણે પ્રણામ કેવાં ?
 પ્રભુતા પ્રકટાવી પરવરજ્યો—રે વહાણ !
 રસ જરશે-રમતાં હૃદયે તો, જીવન-અભિ મગનાં મનડે તો,
 જ્યોત અમોક્ષી મટ જગદગણે—રે વહાણ !

—પાદશકર.

જ્ઞાતીને વિદાય.

સાહિત્યસુદરીને છેલ્લો સદેશો.

(ગજલ—કવ્વાલી.)

ક્યોં ઝો બન ! તે બેઝન, નિગાહે તીર મારીને;
 રસી શું કાપ બેઠમાં ? મને ફેવે ઉતારીને !
 મરીને ઝેંથ-આલામાં મને તે ધરકરસ પાયો;
 દિવાનો દીનને આજે, ક્યોં તે શું વિચારીને ?
 રસીલા વર્ણુ-વર્ણુનમાં, રસેલાં શબ્દ-બાણોધી;
 ક્યોં કાતિલ મને આજે, છગરમાં સર ઉતારીને !
 ધરીને વસ્ત્ર શોભીતાં, નવાં નવ રંગ રસભીના;
 નથી ઉશ્ચત ખુશી લીલા, વધારે શી ખુમારીને ?
 અનખ બયોતિ છગર ભગી, અલખ તારી લગન લાગી;
 અભાગી ક્યાં સકે ભાગી ? પૂર્યો શીશે ઉતારીને.
 ન મૂઝે કંઈ જવું કરવું, ન રૂચે કંઈ પીવું ખાવું;
 ગમે સંગીત તુજ ગાવું, ગુણો તારા ઉચ્ચારીને.
 બન્યો અધો ભૂલ્યો ધધો, તૂટ્યો સંસારનો સાંધો;
 છગરમાં તારના બધો, છૂટે ફુનિયાં વિસારીને.
 જગત ડોલાવવું બદ, જગાવી વાક્યરચનામાં;
 છુપાતી ઝેંથ-ધુધટડે, હમારાં સર ઉતારીને.
 હૃદયઆકાશવાસી તું, ઉદાસી અલ્પ જાંતુ હું;
 યકું શું ને યશે શું શું ? મુશ્કું હું એ વિચારીને.
 નથી શક્તિ રહી તનમાં, નથી વાંચ્યા રહી ધનમાં;
 મમ્મ શી માનતી મનમાં, ફકિરોને તું મારીને ?
 અનખ કંઈ યોગ જાગ્યો છે, અનેરો શેગ લાગ્યો છે;
 બતાવો ધંધાએવો જો, મયાડે આ-ખિમારીને !
 નથી રહેતી છગર ઘરમાં, અઝાતી તું નથી કરમાં;
 ઘૂણા તું રંક પર કર મા, કરજ તારી વિસારીને.
 હામા મહેબુબ ! માગું છું, હવે તો પાપ લાગું છું;
 જવા દે દૂર ઝો દેખી ! જુડી ચારી ઉતારીને.
 ધણો મોટો ગુન્હો કીધો, અખરુયો માર્ગ મેં લીધો;
 હવે છોડો ફરખી ચીંતો, ખિચારો દાસ ધારીને.

—વસન્ત.

પાંજરાપોળ પ્રત્યે સમાજસેવકોનું કર્તવ્ય.

[શ. વા. મો. શાહ. ની 'મુદર્શન' નામની નવલકથામાંથી આ નીચેનો લેખ ઉતારવામાં આવ્યો છે, એવા હેતુથી કે, સમાજસેવકોને પાંજરાપોળ આદિ જાહેર સંસ્થાઓ તરફના પોતાના કર્તવ્યનું જ્ઞાન થાય અને એવાં ખાતાંમાં નાણાં ઉચાસત કરનારાઓની પણ આંખ ઉઘડવા પામે. —સંપાદક, 'જૈન કોન્ફરન્સ હૅરલ્ડ']

મુદર્શનની ઇચ્છા પોતાના લગ્નને બીજા દિવસે સહવારમાંજ 'શીખ' લેવાની હતી; પરંતુ તેના શિક્ષક અને મિત્ર વિવેકચંદ્રે જણાવ્યું કે "એટલી બધી ઉતાવળ કરવાની કશી જરૂર નથી; એક દિવસ રોકાઈને શહેરનાં ધર્માદા ખાતાં અને બીજાં જાહેર ખાતાંઓ જોવાં જોઈએ અને તે પૈકીની સુવ્યવસ્થિત સંસ્થાઓને આર્થિક સહાયતા આપી મળ્યુંત કરવી જોઈએ." આ વિચાર શિષ્યે ક્યુલ રાખ્યો. સહવારમાં દુધ પી તેઓ પ્રથમ પાંજરાપોળ જોવા ગયા. તેમના 'મોઝામ' માં તે પછી સરકારી સ્કૂલ તથા એક જાણીતા વૈદ્યનું ઔપધાય જોવા જવાનું કરાવ્યું હતું.

મુદર્શન, વિવેકચંદ્ર, ઉપદેશક હરીલાલ, ઉત્તમચંદ્ર, કેવળદાસ તથા મુદર્શનના મિત્રા સર્વ પાંજરાપોળમાં આવી પહોંચ્યા. દરવાજામાં એક ભીખારી જેવો માણસ ઘેડાં હતો, તેણે તેમને સત્કાર કર્યો અને તેમની સાથે જઈ સઘળું ખતાવવા માંડ્યું. મુદર્શન દરેક ચીજ ખારીદાઈથી તપાસતો હતો. પ્રથમ તો તેને એક જ ખારીવાળી ન્હાની કોટડીમાં ૨૦૦ ઘેંટાનાં બચ્ચાં પૂરેલાં જોઈને ત્રાસ છૂટ્યો. એ ૨૦૦ માં પણ ત્રણતો આમરી રાત્રે મરી ગયાં હતાં, તેમનાં મૃત શરીરને જોઈ તેની આંખમાંથી અશ્રુ છૂટ્યાં. પેલા ભીખારી જેવા માણસને પૂછતાં તેણે વધુ માહેલી આપી કે, આ પ્રમાણે દરરોજ ૧૦-૨૦ લવરડાં મરે છે. ચાંદ પડેલા બળદપર માંખીઓ બજાવજાટ કરી રહી હતી. ચોતરફ ગંદકી પથરાઈ રહી હતી. લવરડાં વગેરેને પવાતા દુધમાં બેળ થતો હતો, હિસાબ જોતાં તેમણે સેંકડો રૂપિયા ખવાઈ ગયેલા જણાયા ને દરસાલ પાંજરાપોળમાં જવડા નિમિત્તના સેંકડો રૂપિયા આવવા છતાં અને અમુક જાતના વ્યાપારપર પાંજરાપોળનો ટકા નખાયશે હોવા છતાં સેંકડો રૂપિયાની 'ખાદ' જણાઈ. ઉતું તપાસતાં જણાવ્યું કે 'વાડ ચીભડાં ખાય છે.' જો કોઈ રીતે સમજાવીને અગર ધમકીથી પણ તે નાણાં શેડીઆઓ પામેથી ખાઈ કહડાવી સકાય તો તે આગેવાન હોવાથી બીજા સામાન્ય માણસો પણ પોતા પોતાની પાસેનાં પાંજરાપોળનાં નાણાં તુરત આપી દે.

વિવેકચંદ્રને જન્મ આજ સહેરમાં યથેચ્છ હોવાથી તે સર્વ સહાય જાણીતો જણતો હતો, જે મુદર્શનને જણાવતાં તેણે કહ્યું કે, તે સહેરનો એક સ્વગમ્ય આગેવાન જૈન, જેનું નામ માણેકચંદ હીરાચંદ હતું અને જે ઘણાજ ધર્મશીલ પુરુષ હતો, તેના કુટુંબના ગંગાદાસ નામના એક આગેવાને માણેકચંદની મિત્રતામાંથી પાંજરાપોળના દરેકને મોડો હિસ્સો પણ જન્મ કર્યો છે; તેથી સમજાને લઈને વિવેકચંદ્ર પ્રથમ ગંગાદાસને ઘેર ગયાં.

ગંગાદાસનો વિવેકમાં તો બધ તેવા નહોતા. તેમણે મુદર્શન જેવા ચીમંત પ્રાક-

ણાનું સારી રીતે આતિથ્ય કર્યું અને પછી 'આગમનપ્રયોજન પૂછ્યું' અને વળી ઉમેર્યું કે, જો કોઈ વ્યાપાર સંબંધી વિચાર હોય તો હશે તો પોતે હોમની સેવામાં તૈયાર જ છે; કારણ કે પોતે આડતનું કામ કરતા હતા. મુદ્દર્શને ખુલાસો કર્યો કે, આડતના કામ પ્રસંગે તે આવ્યો નહોતો પણ પાંજરાપોળ સંબંધી પૂછપરછ માટે આવ્યો હતો.

“ ધન્ય છે આપને, શેઠજી ! આપ ધર્મકાર્ય પાછળ સાફ લક્ષ આપો છો એ આપની હાયદ્રી પુરવાર કરે છે.” ગંગાદાસશેઠે મત્તકો લગાડ્યો.

“ અને આપ પણ ક્યાં ઝોલી સેવા બજાવો છો ? સાંભળવા મુજબ આપ પાંજરાપોળની આગેવાની ધરાવો છો. હિસાબખિતાબ આપ રાખો છો અને જનવરની માવજતમાંથી થકી એક નવરા થતા નથી.” મુદ્દર્શને હેતુ પેટ લેવા કહ્યું.

ગંગાદાસ—એમાં શું ? અબોલ જનવરની બરદાસ કરી એ તો આપણી ફરજ છે.

મુદ્દર્શન—ખરૂં; પણ એવી ફરજ કોઈક જ સમજે છે. જો બધા લોકો ફરજ સમજતા હોત તો અહીંની પાંજરાપોળની આ દશા ન હોત. મહેં સાંભળ્યું છે કે આપના કોઈ સ્વર્ગસ્થ કુટુંબીએ પાંજરાપોળને આપવા માટે અમુક રકમ આપને સોંપી છે; પણ તે રકમ કોઈ માગતું જ નથી, જો કે આપ તો તે ખર્ચવા તૈયાર જ છો. હવે લોકો બહારે આટલી પણ ધર્મસેવા ન બજાવી શકે તો બીજું શું કરી શકવાના હતા ? આજ તો, જો બોલો ઉપાડે તે મરે, એવું છે; શેઠજી !

વિવેકચંદ્ર—એલી પાંજરાપોળની જ બાબતમાં તેમ છે, એમ નથી, જૈનશાળા ખાતે પણ રૂ. ૧૫૦૦૦ શેઠ સાહેબને સોંપાયલા છે પણ કોઈ માગે જ નહિ ત્યાં શેઠે તે શું બિચારા મરે ? પતીયાં, અપંગ મનુષ્યો, નિરાશ્રીતલોકરાઓ વગેરેના લાભાર્થે પણ મોટી રકમ શેઠસાહેબના ટ્રસ્ટમાં મુકાયેલી છે પણ કોઈ સાળા માગતાના જ નથી ત્યાં શેઠનો વાંક શું કહાડ્યો ? એ તો આપે કહ્યું તેમ જ છે કે, જેને માથે પડે તે ભોગવે, શેઠ એક તો બધાના રૂપીઆ સાચવે, અને વળી વહીવટનો બોલો એમના માથે પડે; એ તે બિચારા શું મરે ? ફિકરો એક ને દેશાવર ઘણા !

મુદ્દર્શન—માસ્તર સાહેબ ! આપની વાત ખરી છે. ગંગાદાસશેઠને માથે આવી 'ડબલ ડયુટી' આવે એ તો અસભ્ય જ ગણાય. લોકો ખરે જ ગુણ ચોર છે. મદને એમ લાગે છે કે, શેઠજીને બેમાંથી એક તકલીફમાંથી તો જરૂર મુક્ત કરવા. શેઠજીને સોંપાયેલી રકમો, શેઠજી, આપ તથા શહેરના બે સંભાવિત ચૂકરોના નામે બાળે મુકવા અને વહીવટ કરવા માટે આપને જ અહીં રાખવા હું ઈચ્છું છું. હવે હું વ્યાપારી લાઇનમાં પડ્યો હોવાથી આપને અહીં રાખતાં મદને અડચણ આવશે નહીં; તેમ જ શેઠજીને પણ વહીવટની તકલીફ હાલવી નહિ પડે. (શેઠજી પ્રત્યે) કેમ શેઠજી, આ વાત આપને પસંદ છે ને ? આપ ક્યાં નામો ટ્રસ્ટી તરીકે સ્વયં શકશો ?

ગંગાદાસ—મહેરબાન, જે રકમ મદને સોંપાયેલી છે તે ખીજના હાયમાં આપવા હું તૈયાર નથી. મદારા કરતાં બીજાં માણસ વધારે શાકુકાર હું જોતો જ નથી; અને રકમ તો ઘણીખરી ધર્માદા ખાતે વપરાઈ પણ ગઈ છે.

વિવેકચંદ્ર—તદારે ને વપરાયેલી રકમનો હિસાબ બહાર પાડવા કૃપા કરશો ?

આપની ઇચ્છા થશે તો હિસાબ તૈયાર કરવામાં મદદ કરવા સેવક તૈયાર છે.

ગંગાદાસ—વિવેચ્યંદ્ર ! ઝાઝી સાલુકારી નવા દો. આનંદાવના ત્હમે અમારો હિસાબ માગનાર કોણ છે ? ત્હમે અમારા માલીક—માલીક છે કે શું ?

વિવેચ્યંદ્ર—એમ ગુસ્સો ફરવાનું કારણ નથી, શેઠશ ! હું શાંત રીતે વાત કરું છું અને આપ શું કરવા તૈયાર નહોતો છો ? બસ, ત્હમારી મરજીમાં આવે તેમ કરો, પણ આપના કાકા મરહુમ ગોપીલાલનું વૃદ્ધ (વસીઆતનામું) જરા બતાવશો ? અમારા શેઠશ ને તે જોઈને ત્હમાં જે ખાતે વધુ રકમ અપામલી હોય તે ખાતે તે રકમમાં પોતા તરફની અમુક સારી રકમ ઉમેરીને તે ખાતાને ધમધોકાર ચત્રાવરાવવાની ઇચ્છા છે.

ગંગાદાસ—વીલ-વીલ કાંઈ થયું જ નથી; મરહુમે કાંઈ વીલ કરી કર્યું જ નથી. એમની ક્ષેત્રાતી સઘળી મિસ્ત્રન વડીતોપાઈન હોઈ આખા કુટુંબનો તે પર હક દતો અને તેથી અમે ને મિસ્ત્રન લીધી છે; અમે ત્હમના કુટુંબીઓમાં તે મિસ્ત્રન સંખ્યા તકરાર થતાં પંચદાસ વહેંચણી થઈ છે, કે જે વહેંચણીનો દસ્તાવેજ કરતી વખતે અમે લલાચ થઈને ધર્મનિમિત્તે પણ અમુક રકમો લખાવેલી છે;

વિવેચ્યંદ્ર—સાહેબ ! હું સઘળી વાત જાણું છું. ‘વૃદ્ધ’ થયું જ નથી એમ જો ત્હમે કહેતા હો તો હું કહીશ કે ત્હમારા જેવા લગાઠ અને ધર્મધુત્તા કુનીઆમાં કોઈ છે જ નહિ. લાખ રૂપીઆની ધર્મદાની મિસ્ત્રન પચાસી પાડીને સાલુકારમાં ખપનાર એ ચંડાળ ! જો, આ શું છે ? આ ત્હારા મરહુમ કાકાનું ફરજી ‘વૃદ્ધ’, કે જે ગઈ કાલે જ ત્હારા હાથમાં આવ્યું છે. અને આ જો તે ‘વૃદ્ધ’ની સામેતી માટે દસ્તાવેજ પક્કા પુરાવા! હવે તું ‘વૃદ્ધ’ થયું જ નથી, એમ જુન પાડ્યો કરજો. હું હવે જોઈ છું કે તું ધર્મદાની રકમો કેવી રીતે ઉઘાપત કરી રાકે છે. એ નશ્ટ ! ત્હેં તે ‘વૃદ્ધ’ રદ કરાવવા માટે એક બનાવંટી ‘વૃદ્ધ’ પણ તૈયાર કરાવરાવ્યું છે, તે પણ ત્હારા જાણવામાં છે; પણ એ પાપી ! જરાજર સમજજો કે વાપીને માણસ નહિ પણ પોતાનાં પાપ જ ખાશે. ત્હારી પાસે ત્હારાં સઘળાં છિદ્રનો ઇતિહાસ છે; જો તે આ રહ્યો; અને કહે તો ત્હને વાંચી પણ સંભળાવું. પણ તું કે જે બોકડાના દુધમાંથી અને લંગાં દોરના પાસમાંથી બહારેલો છે ત્હેને એવું સંભળાવ્યાથી પણ શું હાંસલ છે ? પરંતુ માનજો કે હવે ત્હાં આવી બન્યું છે. હવે સરકાર જ ત્હને ઈન્સાફ આપશે. આજે જ હું ફોજદારી અને દિવાની બન્ને રાંધે ત્હારાપર રવાંદા કરવા સજ્જ થઈશ.

વિવેચ્યંદ્રની આંખો લાજચોજ યદ્યપ્ત તે જરા રૂપ પર આવી ગયો, ગંગાદાસ પણ રાતો પીગી થઈ ગયો, પણ વપોટક દોષ તેણે જરા ગમ આપી. ત્હેનો એક મુવાન બનીને ત્યાં બેઠો હતો તે લાંબા હાથ કરી, ખારવા જેવો કેખાવ કરી, બોલી ઉઠ્યો, “જાણો જાણો. ત્હને સાલુકારના છોડાને ! રહેવાને પર પણ મજા નહિ અને આટલી શેખાઈ સા ઉપર કરી રહ્યો છે ? રવાંદા ધમકી આપીને રૂપીઆ કરાવવા ઇચ્છતો હમણે પણ પૈસા કાંઈ એમ મજા નહિ, તે દિવસે માણેચ્યંદ્ર શેઠ કન્યાની વાન કરવા આવ્યા હતા ત્હારે ત્હેનું પણ સજ્જાદ અપમાન કર્યું હતું. કુનિયાનું રાજ્ય ત્હારા પેર આવ્યું છે કે શું ?”

વિવેકચંદ્ર—ઓ પાછ ? ધર્માદાની મુડીથી ઉછેરેલા ઓ દોર ! તું મહેલે મહેલું મારનાર કોણ છે ? મહેલે રહેવાનું ઘર ન હોય એતો ઉલટી મ્હારી લાયકીનો અચુક પુરાવો છે. આવક કરવાની શક્તિ છતાં અને કોઈ પણ જાતનું વ્યસન ન છતાં હું ઘર ખરીદવા નેટલી ૨૦૦૦ રૂપૈની રકમ પણ બચાવી શક્યો નથી અને મુશ્કેલીને વળ મેવામાં મ્હારા સર્વસ્વનો ભોગ આપું છું, એ વાતનો ઉલટી મ્હારા લાભમાં જાય છે. ત્હારી પેઠે પારસાં ઘર બધાવી પાડવાં અને ધર્માદાનાં ઘર વેચી વેચીને તે પૈસામાંથી ખંજા કરી ગાડી ઘોડામાં મ્હાલવું તે કરતાં ઘરવગરનાં યદ્ય રસ્તાપર મુઠ રહેવાનું અને રોટલા વગરના યદ્ય હવાખાકું રહેવાનું હું વધારે પસંદ કરું છું. ત્હને હજી ખબર નથી કે હવા ખાકું રહેનારનો અર્થાત્ત સર્વનો રૂબ કેવો હોય છે ? અગધન કુળના સાપની પ્રગસા ખુદ બગવાને કરી છે, તે નામ પોતાની લીધેલી રેક એડવા કરતાં બળી મરવું વધારે પસંદ કરે છે. અને જાણ—ઓ કુતરા ! જાણ કે—આ નામ આને જે રેક લે છે તે જીવ જતાં પણ નહિ છોડે. ધર્માદાનો ખાધેશો પેસો ઓકાવશે ત્હારેજ ઝંપશે ત્હાડું કશું ચાલતું નથી ત્હારે તું લાંચ રૂશવતનું મહેલામાં રહેલું તડોમત મુકે છે. પણ ઓ રૂશવતખોર બદમાશ ! એકપણ માણસ ખતાવ કે જે મ્હારા ચન્દ્રમાં સસલું બતાવી શકે ? મહેલે જે એવી રૂશવતો ખાધી હોત તો ખાવા પડેલા અને ઓઢવા પડેલાની દરકાર વગરના મ્હારે આને એક બે હજાર રૂપૈનીના યધોડીઆનું મહેલું ખાવું પડતજ નહિ. હું જે રજું છું તે જાહેર મેવાના કામમાં પડવા સજબે ખર્ચાઈ જાય છે, તેથીજ હું ‘લગોડીઓ’ જન્યો છું. પણ ત્હને શું ખબર નથી કે ‘લગોડીઓ’ સર્વથી વધારે લક્ષ્મીવાન હોય છે ? લક્ષ્મી કંલે રૂઢવારે. ચોર કે સરકાર કે આગ ઉઠાવી જશે; પણ મારી લક્ષ્મી પેલા દરના આકાશમાંના મજબુત દિશામાં જમા થાય છે, તે મહેલે જરૂર વખતે મળશે. હુમબાં મહેલે લક્ષ્મીની શી જરૂર છે ? ખાવાને સાફ સાફ પણ ભોજન મળે છે; રહેવાને ભાડાનું પણ મકાન મળે છે; લોકો મ્હારા તરફ પ્રેમ અને માનની લાગણીથી જુએ છે; મ્હારી સલાહ અને હાજરીથી કેટલાંક જાહેર કામો સુધરી છે અને યયાં છે. મ્હારા હાડકાં પહોંચે છે ત્હાં સુધી હું લક્ષ્મીની દરકાર કરવાનું કારણ જોતો નથી. લક્ષ્મીની દરકાર ત્હારા જેવા હાડકાનાં ભગિલા ખીચારા બાપડા પશુડાનેજ સોંપી છે, કે જેઓને (પોતે રજવાને અશક્ત હોઈ) ધર્માદાની દોષત તરફ દૃષ્ટિ કરવાની જરૂર પડે છે. મ્હારાં હાડકાં જમ્હારે ચાકશે ત્હારે મહેલે-પેલા અદ્રશ્ય ભંડારમાં જમા કરાવેલી લક્ષ્મીના જરૂર જેટલો હિસ્સો મહેલે મોકલવામાં આવશે. અપકરતાં વધુ લક્ષ્મીથી અપચો યાય-અપચાથી હુખ દરદયાય અને તેથી મૃત્યુ યાય; માટે મહેલે તે ઉપાધિથી મ્હારો પરમેશ્વરજ દૂર રાખે છે.

સમજે શાન્તિ પધરાઈ. વિવેકચંદ્રની વાજ ધારાએ સર્વની વાચાને બાંધી લીધી. કેટલીક વારે મુદ્દર્શન ઉભો થયો અને ગદગદિત કંઠે વિવેકચંદ્રને હોશીને બોલ્યો: “માસ્તર સાહેબ ! આપની આટલી બધી લાયકી મ્હારા જાણવામાં આને જ આવી. આપ છેક જ ખાલી છો અને રહેવાનું ઘર પણ ધરાવતા નથી એટલી બધી આપની ક્ષેત્રી સ્થિતિ આજ. સુધી મ્હારા જેવા લાખોપતિ શિષ્યની સમજ પણ આપે જાહેર ન કરી એ આપના મગજની શીમતાઈ મહેલે આપના તરફ વધુ માનથી જેવા પ્રેરે છે. મુરબી શ્રી ! આટલું મ્હાડું માનો અને આ ઈશો મ્હારો ડોકમાંનો મોતીનો હાર. ત્હેના આપને ૨૫૦૦૦ રૂપૈયા

ઉપજશે, કે જે રકમમાંથી એક સારા સરખું મકાન આપ અને તૈયાર કરાવી શકશો. ” એમ કહેતાંની સાથે મુદ્દર્શને તે હાર વિવેકચંદ્રના ગળામાં નાંખ્યો.

વિવેકચંદ્ર ઉપકારની લાગણીથી ગળગળો થઇ ગયો. તે તુરત ઉભો થયો અને હાર પોતાના હાથમાં લઈ યત્નઃ મુદ્દર્શનની ડોકમાં નાખતાં બોલ્યો; “ ભાઈ ! એ હાર ત્હમને જ શોભે. હું કોઈ જાતના સદ્ગુણને વેચવા ઇચ્છતો નથી. મેં ત્હમને મ્હારી નિર્ધનતા જણાવી નહિ અગર કોઈ જાતની લાલચ રાખી નહિ એ કાંઈ ત્હમારા હિત માટે નહિ પણ મ્હારા પોતિકા દિન માટે જ. ઉચ્ચ ખવાસ-સદ્વર્તન વડે આત્માનો વિકાસ-ઉત્ક્રાન્તિ થાય છે. એ લાભ કરોડો રૂપીઆના લાભથી વિશેષ છે. ત્હમારા પિતા ત્હમને શિક્ષણ આપવા બદલ મ્હને જે પગાર આપે છે તેમાંથી સાદાઈથી યુજરાન ચલાવતાં જે કાંઈ વધે છે ત્હેમાંથી કોઈ વાર હું યુગ્મ રીતે અત્યંત દુષ્પી મનુષ્યોને સ્હાય કરું છું ! કોઈ વાર તત્વનાં નવીન યુસ્તકો ખરીદીને મ્હારા આત્માને અને જ્ઞાનવૃદ્ધિનો ઉપકાર કરનાર લેખકોને સ્હાય કરું છું, અને કોઈ વાર કોઈ લોકહિતના વિષય પર લેખ લખી તેની ૫-૨૦ હજાર પ્રતો જાહેરમાં વિત્રી મૂલ્ય વહેંચી જોડોની ઉત્ક્રાન્તિને સ્હાયબૂત થાઉં છું. હવે આવા યોગે પૈસે મ્હોટો નફો કરવાના ધંધામાં હું ત્હમારો કે કોઈનો ભાગ નાખું અર્થાત્ ત્હમારી રકમ લઈને ત્હમને ભાગીદાર બનાવું, એ મ્હને—‘ વણિક ’ ને જેમ પાત્રવે ! ”

મુદ્દર્શન—મુરખી ! આપ વધુ આમલ ન કરો. આપના મ્હારા ઉપરના અવલુંનીય ઉપકારો આગળ આ કદર કરા દિસાજમાં પણ નથી. પિત્તાર છે મ્હને કે હું આ જ મુશ્કી પાસે જ પડેલા યુગ્મજાતી સુંગધીની કિંમત ન સમજી શક્યો. મહેરબાની કરી આટલી સેવા તો આપ સ્વીકારીજ.

વિવેકચંદ્ર—ભાઈ ! આપણે એક જરૂરી કામને ઊડી આડકથામાં ઉતરી ગયા છીએ. આપણે અહીં ધર્માદાની મિલકતના સ્થળ માટે આવ્યા અને એ કામને બદલે મ્હારા પુરાણમાં ઉતરી પડ્યા એ જૂઠું જ થાય છે. મ્હને માલ્લુ કરો; હું કોઈ રીતે મ્હારા પોતિકા ઉપયોગ અર્થે તે અક્ષીય સ્વીકારી શકતો નથી; પરંતુ જાહેર, ત્હમારો આટલો બધો આમલ છે ત્હારે તે હમણાં ત્હમારી પાસે જ રાખો. કોઈ જાહેર હિતનું નવીન કામ હું ઉઠાવીશ તે વખતે તે રકમ ત્હેમાં વાપરવા માટે ભાગી લઈશ. અગર આણું ક્યાં શોધવા જવું ? આ ગંગાદાસ શેઠ જે હજારો રૂપીઆની ધર્માદાની મિલકત પંચતે રાજપુત્રીથી સોંપવા તૈયાર ન હોય તો અમને એમ કરવાની ફરજ પાડવા માટે હ-સારની કોર્ટનું સરણું લેવામાં થતા ખર્ચ માટે તે રકમ જૂદી રાખો.

મુદ્દર્શને તે કપુર રાખ્યું અને સ્ત્રી ઉઠ્યા. ઝંગાદાસના હાંજલ ગમડયા ! મનમાં તો તે જાણીને ખાખ થઇ ગયો હતો પણ બહારથી મીઠાશ બતાવવા ખાતર જુદાર કરી સવને વિદાય કરીને ઘરનાં ખાસનાં બધાં કરી એકાંતમાં જઈ જઈને તેના આપનો આપ તે જ દિવસે મરી ગયો હોય અને પોતે તેના શોકમાં હોય તેમ યુગ્મયુગ્મ થઈ બેઠો.

ભૂલા પડેલા મુસાફરને.

(ધીરની કાફી.) :

ઓ મુસાફર ! ઘેલા રે, ઝીંધો રસ્તો લાગમાં;
અરે મૂર્ખ ! મન મેલા રે, અવળી વાટે ભાગમાં.

માયાની અંધારી આંધી, બન્ધો આંધળો ખેલ;
ચોર્યાશીની ઘાણી ફેરી લાં નીકળ્યું તારૂં તેલ.
તોય નથી યાકયોરે, મધ્ય દરિયાને તાગમાં. —ઓ.

કાળ કાળિયો યાય મોહથી, બ્રમર કુમાર પૂરાય;
દિપક તેજ વિગે મોહીને, પતંગ ભસ્મ થઈ જાય.
આ ફુનિયાંની હોળી રે, હોળીને પડ મા આગમાં. —ઓ.

પુણ્ય પૂર્વનાં પ્રળય હતાં, તે પામ્યો માનવ દેહ;
મોહ કરોળિયો જળ પાયરી, દેશે તુલને છેદ.
એ વેર તારાં જૂનાં રે, આખો છે આજો લાગમાં. —ઓ.

નામ તેહનો નાશ છે, સહને શિર અવસાન;
જાણે, જુએ, રૂંધે નિરંતર, તોય ન ભજો ભગવાન !
મીઠાસ તે શી લાગે રે, ભજનથી અધિકી શાગમાં. —ઓ.

બગવદ્ભજન લગ્ન મન મનનાં, શું કરે વિષય વિશેષ;
અમર, તેજ, કુલેલ લગ્નને, શી ચોપડવી મેશ ?
તજને મોક્ષ મેવારે, લીંબોળી ખાવા લાગ મા. —ઓ.

મોહ ગાયા છે જગની રાણી, તેને તારી જાણ;
પાપ પ્રપંચે કરે કમાણી, કરી ખેંચ ને તાણ.
ચોરી તું કરમાં ચોટારે, પુદ્ગલના આ ખાગમાં. —ઓ.

પાન કરીને ભક્તિ રસાયન, અમર બની જા વીર.
અર નથી રસ એ સગ હિતમ, વિચાર કર ધરી ધીર;
વિષય વિષ ચૂસીરે, હાથેથી મૃત્યુ માગમાં. —ઓ.

હીરા જડિત સુવર્ણ દાગડી, ભર શું તેમાં ચોર ?
અમૃત-હીરા માનવ જીવન, સુખાને શું દાર ?
વસંત તને વારેરે, હંસા જા મા કાગમાં. —ઓ.

... બાળકોને કેળવો :

હરિગીત.

સહુ ધ્યાનમાં આવક બધા શુભ આ ભલામણ ધારજો,
 મનને વિશાળ બનાવી તેમાં વિધન પડતાં વારજો;
 બહુ ખખર રાખી ખાતરી, સુંદીર બાગ બનાવજો,
 રેડી હૃદયનો રંગ ધરી ઉછરેગ જરૂર જમાવજો.
 ધોરણ તણા ક્યારા કરી પાણી મધુર પિવરાવજો,
 પરિશ્રમ લઈ પુણ્યો બધાં કરી અશિત ખૂબ ખિલાવજો;
 વાડો વિવેકતણી કરી વર કાર્ય અચળ કરાવજો,
 ધરી વહાલ અતિશય બાલ પર વાત્સલ્યને વર્તાવજો.
 પોતાતાણું સમજી પરસ્પર પ્રેમને પ્રગટાવજો,
 તન મન અને ધન ઉદય માટે હર્ષથી અજનમાવજો;
 આખા દિવસમાં એક ક્ષણ પણ એ વિચાર ચલાવજો,
 અતિ આત્મજોગે આપણો મહાવીર પંચ મહાવજો.

—મુનિશ્રી નાનચંદણ.

વીરમાર્ગે શું તેના જ ભકતો ભૂલ્યાં કે ?

(જ્યુડ' થયું કે દેવળ નહુ' તો થયું મારો હસતો નાનો ને દેવળ નહુ' તો થયું—
 એ ભગનની મૂલમાં.)

ભૂલી ગયા કે મારગ ભૂલી ગયા,

મહાવીરના મારગડાને ભૂલી કે ગયા—

સ્વધર્મી કેરાં કુખ્યા કાને ન સાંભળ્યાં કે,

કિયાની ધમાલખાંડે દેદી તો રહ્યા કે—

મહાવીરના.

અંતરના વૈરીઓને કદિયે ન ઓળખ્યાં કે,

પરસ્પર જગદે પાપખાલને થયા કે—

મહાવીરના.

વેગી પણ ભોગી કરતાં વધુ પંચ ભૂલિયા કે,

માનના કુલેતા મહિ કૃત્તીને મચ્ચારે—

મહાવીરના.

પવિત્ર માર્ગ મારો પ્રભુનો ન પામિધારે,

અધવચની ગાળીઓમાં લટકી ગયા—

મહાવીરના.

બોધનું શ્રવણ કરી ખૂબ કાળ ખોયો કે,

તણાયેકા તરમાયકા ટીકા ના થયા કે—

મહાવીરના.

પોતાના ડા'પણ આટે કાઈને ન દીકા કે,

સમજતુ પિતા ખાલી સંકેટો મળ્યાં કે—

મહાવીરના.

—મુનિ શ્રી નાનચંદણ.

Divine Discontent.

From the time man comes into the world from his journeyings in the dream-land at night down to the time he returns to it, the one dominant note is his mad pursuit after happiness. With the small hours of the morning commences his painful struggle to ensure for him as large a measure of happiness as he possibly can—wealth—that magician's wand—concentrating in the smallest compass all the comforts and luxuries this world could give—fills his mental horizon in his waking hours. To him it is the only object worth striving after with relentless energy, to the exclusion of every other idea as to the fairness or the means employed to attain it. In the storm and tumultuous din of his passions he can hardly ever hear the still small voice of his conscience—the better part of himself which gently asks him “Good man ! Suppose thyself is in possession of riches beyond thy wildest imagination and then pray tell me, can its possession give thee even a few minutes of unruffled peace of mind, a sense of serene self-centred, inward balm ? If not why this breathless run after Utopia.” But that murmuring voice is drowned in the uproar of the brutes and rebellious hosts who have secured a lodgement in his heart. Their unceasing violence never allow their possessor a moment's rest. He plods through the weary day with the same unabated rigour and when dark mantle of night covers the orb of day, he drags his jaded limbs to a place he calls home. Seeking his bed he tries to induce sleep but his mind shoots off in thousand and one channels. After prolonged struggle sleep steals over him but his mind would allow him no rest. The night—more echoing the dominant tendencies of his waking hours oppresses him while that unconscious state lasts. With the break of day it is the same old story again. The experience of the previous day is repeated with added zest over again. But all the while the gentle murmuring voice of God keeps streaming into his

conscience though the warning is never heard or if heard never heeded. This is true of a large majority of men who typify in themselves this dreary experience. They rapidly career through their life without bestowing one thought on the why and wherefore of their continuous exertion.

A day at last dawns when his exhausted limbs refuse to move. He makes one supreme effort to rouse to action his earthly tenement a day or two yet longer; but the vitality has all but ebbed out. He yields to the fell Destroyer and is hushed into his last grim repose. This is the tragic end of his career of toil. It is a horrid scene to picture before our mind's eye or even to contemplate the last struggle of death-bed, as it daily occurs under our very eyes. Their daily occurrence has deadened our feelings; but it is none the less horrible for it. This is the sad fate of the ignorant masses.

But some reflective souls halt and reason with themselves the final upshot of human pursuits. It becomes a dead certainty to them that sooner or later, now or then die they must. Sages have observed that the consciousness of the certainty of death and the ignorance of the precise time of its occurrence is the first step from the region of the known into that of the unknown. When this consciousness dawns upon him, all his joys and pleasures are vitiated by the spectre of death to him is now a stark reality and not a remote possibility as with the common herd of mankind. Man would have never cared to dive deeper for Light within, were it not for the certainty of death. Try as he may he cannot succeed to defy it, and at last over-powered by it he sets up enquiries in right earnest into the nature of soul and death.

The origin of innumerable systems of philosophy, psychology, and metaphysics may be traced to this one common source, which are so many modes of search after the One Absolute Truth from different standpoints as the seekers' frame of mind dictated.

In the west they try to delude themselves into the belief that end of life is the end of everything, and that nothing

remains or survives after death, thus giving rise to rank growth of materialism which dismisses all enquiries of this nature with the siaglo explanation that all vital processes, thinking faculties and phenomena of life are the direct outcome of the combination of matter in different degrees of density and fineness in certain proportion and they are transmitted in a plasmic state by the operations of the Laws of Heridity. Love for and attachment to physical comforts urge them to evolve such fatal theories in order to suit their established habits of life. But human nature is the same the world over. Truth asserts itself and disturbs their pet snug beliefs even when least thought about. Now a days, the pioneers of Materialism and leaders of Western thought, through the contact with the East, have begun to see the utter fallacy of the theory that ascribes life to the effect of a material cause. Cause can never change its inherent property howsoever extended into effect. They now admit, as all sane men would do, that the property of matter is *Inertia*. But they would have this inherent property of matter-inertia turn into energy, life, soul or what you please to call it when combined in a given proportion. The two-inertia and energy have nothing in common. They are diametrically opposed as regards their nature or property. How could they both be made traceable to a single cause—the matter? Thus human nature is slowly breaking through the mist of delusion into the light of reason even in soils where any truth which militates against physical delectations and “eat, drink and be merry notions” has least chance of striking roots.

Thus in every clime and country, under all circumstances and environments, the irresistible conclusion is the inevitableness of Death. From time immemorial some men of light have ever kept trying to avert death and decay and to attain this end they have directed their talents and energy to find out a common panacea to cure this fleshy frame of disease and death. But frustrated in every attempt to defy death they had at last to submit to this inexorable decree of fate and were compelled into the acceptance of the stern fact—the inevitableness of death.

When man grows into the consciousness of the certainty of death, a Divine discontent rises in his breast simultaneously. " Shall I die and depart from this world I hold so dear as I daily see so many of my fellow creatures die and depart?" he asks himself in some cooler moments of his life and the answer gently descends in his consciousness if only he is in earnest and sincere " yes; my dear Self ! The material tenement thou occupiest at present is woven round thee by the operations of energies generated by thee in past births. Thou art a center around which this mass of flesh and bones is built up. Thou art independent of the body in as much as it could be hold out for examination as a common piece of matter. Don't identify or confound thyself with the heap of flesh thou carriest about thee by the dispensation of *karmas*. Thou art as isolated against it as thou art against the roof thou standest under or the clothing thy body is wrapped up in. Don't sigh or pine at the prospect of what the ignorant call " Death. " There is nothing to be afraid of now when thou hast once grasped its essential nature. It is not self that dies. There is no death, no total extinction of anything, and if at all there is, it is nothing but the disintegration of the particles of matter. Disintegration is no extinction and either of the processes concerns thee not. Thou art as intact after " death " as before it. Thou art by the very nature Indestructible, Immutable and God in embryo. Divorce thyself from the idea of a physical being and cut asunder the bond of attachment which binds thee to endless transmigrations. Know this and be calm, serene and content with thyself. "

This plain language of truth is unsavoury to him at first. He tries to protest against and argue away the conviction brought home to him by the Higher part of his being. He cannot tolerate the idea of being separate from the body, he has so long cherished with feelings of extreme affection. He would not let go his hold over his second self. Now he seeks a religion that might reconcile spiritual bliss along with the free enjoyment of physical appetites. Demand creates supply and such cults as might accord with the tastes of the people,

came into being. Man in that 'stage' could not hear the idea of his not being what he obviously appeared *prima facie*. To this end he searched for a Personal God whose wrath he might appease by offering him bribes in the shape of oblations, sacrificial rites or paja offerings. To him God appeared as sitting above clouds and all others as His children indulging in pleasures which they earned by the sweat of their brow. Dreaded into such unwholesome beliefs by wily theologians, they—poor creatures—offered valuable gifts to the so-called apostles of God to ensure through them, His good-will here and hereafter. But man a rational being—as he evolves, soon begins to see the folly and unreasonableness in such selfish creeds in the name of God and feels himself sinking deeper and deeper in the Magmire of deluding beliefs. He rouses himself from that night-mare and institutes independent inquiries to find out a solution to the mysterious problem of his ultimate destiny "Who am I?" he asks of himself and commences his search along the line dictated by his Higher part. He slowly begins to perceive that whatever he sees, touches, smells, tastes, hears and understands is "not self" as all such objects can be kept at an arm's length and set aside as apart from him. The physical body, which he till then identified with his 'self', seems now a fit object to be placed in the category of things set aside as "not self." The mental body then persistently presses its claim to be recognised as part and parcel of his "Self." But the search light of discrimination is brought to bear on it and the claim of mental body is very strictly shifted and enquired into: until in the last analysis it can bear no further scrutiny—the claim is set aside as its physical counter-part and held equally untenable—the mental outfit is likewise found to be collection of fine tools which perform duty as his feelers at the Master's—the Self's command—they are no longer a part of his self as they proclaimed themselves to be till then. He has now hazy notion of his ultimate reality. He feels an unutterable void. Nothing attracts him; nothing pleases him. He finds himself lauded in a strange plight. He feels blank despair. He sees

nothing that is permanently his. He looks on the faces of his once dearly beloved friends and relations but they too fail to entertain or divert him. The grim truth is ever present to his mind that they are not his "self" and all that is not inalienably his own, he has learnt to discard as foreign. The streams of joy are now fast drying up. The various objects of senses which yielded him pleasure appear as shadows when seen through the perspective of discrimination. His out-look on the world changes altogether. In the swarming multitudes of people and things he only perceives a maniacal rush of phantoms and frightful dance of shadows. "Why these people madly run after things which they can hold only on a brief tenure?" he asks of himself. He turns gloomy and despondent and at times remonstrates with himself why at all he came in for a frame of mind which is not shared by his fellow beings. The horrible vacuum left in his heart by the exist of lovely pictures of yore is unfilled. The grandeur and bliss of spiritual consciousness has not yet dawned upon him. He has not grown into the realization or even recognition of his essential nature. The rays of Supreme Bliss has not yet filtered into his heart and filled the void so oppressing to him. He is Discontented; and we shall christen this feeling as "*Divine Discontent.*"—The forerunner of Bliss Eternal; the harbinger of coming Illumination—the herald of spiritual Dawn. This discontent is devoutly to be wished for by all aspirants to the Absolute Bliss—Earnest, sincere, genuine discontent with the world and its contents draws from the remotest corners of the Globe the Master who shows the path and firmly plants his feet on it. He guides him untill the last remnant of Sansar has dropped from him—until there is no vestige left of it in him. The world is full of Wise Ones and illuminated Beings if man but really feels this Divine Discontent in the heart of his heart. But he is generally speaking ever insincere and only desirous of passing current as a religious man in the estimation of his fellows. Such men can only pick up crusts of dry bread from the Table of Knowledge to the merriment of Wise Ones. Reader! ask yourself what position you would elect to grace.

The general ruin of mankind can ill-afford to forego the pleasures which their senses yield them or the contact with the physical objects. When such men stumble on some book describing the Bliss to be got in Absolutioa, their fancy is caught and forthwith they begin to experiment along a line which their fancy might prompt them to, or the professional religionist might dictate. But they are all the time careful not to eschew or let go pleasures derivable from objects of senses. The Master cannot brook man retaining both in his hands. He tells them to feel attached to one of them—to be a party man, either wedded to this or that and not to both. He admonishes them to keep one and relinquish the other. Man persists from time immemorial that he should be allowed to retain both. Deluded creatures are these! They are on the look out for a guide who would reconcile both pursuits. Gentle reader I see that your name does not appear under this heading. And to avert that fate generate within yourself the *Divine Discontent* of the above description. Once this *Discontent* is genuinely felt, all the rest will evolve of itself, sooner or later. They are only pretenders and dabblers in religion whose thoughts have swayed beyond the confines of their material or mental sheaths and the objective phenomena before them. Give up attachment for everything that is not your "Self" and then and then only will the *Divine Discontent* grow upon you.

LMDI,
KATHIAWAR.

Sushil.

આલિંગ. *

વેદાન વનમાં સરિતા કિનારે, વસતી હતી તે એકાંત સ્થાને;
પ્રસન્ન કોઈ કોઈ હતા ન તેના, પ્રેમી જનને કો હશે નહીં યા.
એકાદી તારી નજમાં વિશ્વને, અદૃશ્ય નયને, ખીલે કંઈક;
ગિરિતણી, સુંદર કોઈ પુષ્પ, સૌંદર્ય આનંદ નિર્દોષરૂપ.
અગાત અસ્તિત્વથી, વિશ્વ તેના, ગતા યદ્ય તે, જગતે શું એથી ?
હૃદયું જગત, પશુ મહારે મને તો, જો દિશ્યમર્તિ! ખાત્રા મધુરી!
અમૃત.

* વર્ણનથી 'She walked among untrodden ways' નો અનુવાદ.

एक ऐतिहासिक प्रशस्ति.

एक मोठ ज्ञातिना जैन शेठ करेली जिन प्रभावना.

वर्षे द्वादशकं विधाय विविधं तीव्रं तपो दुस्तपं
दृष्टादृष्टचतुष्टयं प्रविततं निर्मूलमुन्मूल्य च ।
विश्वालोकक केवलं च विमलं संप्राप्य संदर्शितो
धर्मो येन चतुर्विधः स भगवान् वीरोऽस्तु चः श्रेयसे ॥१॥
श्रीमत्तीर्थाधिनायरसुरसुरनरैः संकुलायां सभायां
पूर्वं व्याख्यायि यास्वाक् तदनु गणधरैः सूत्रताः संदिदेसे । ?
निश्चेषांगिब्रजानामु [पे] कृति कृतयेन्यत्कृतान्य प्रवादा
जीयादेकादशांगी शिवपदसुखदा सा सदा विश्वविश्वे ॥२॥

मोदशत्युदयक्षमाधरशिखा भूषाविधि घोमणि—
जैशे ठकुरस्तनसिंह इति ह श्राद्धः प्रसिद्धः पुरा ।
पुत्रस्तस्य वभूव वन्धूरगुणः श्रीजैनधर्माध्याः
साल्हाको दयिता च तस्य समभूद् वृटीति नाम्ना श्रुता ॥३॥

मेघाहः प्रथमः समस्तजनतास्तुत्यो द्वितीयस्तथा
वाचाख्यो व्यवहारिवर्गविद्वितो रामस्तृतीयस्तथा ।
तुर्यः पर्वतनामकश्च विविध श्री धर्मवद्धादरा—
श्चत्वारस्तनयास्तयोः समभवन्नेते क्रमाद्विश्रुताः ॥४॥

पूर्वामुचूः सोमान कला (?)
सतीष्टु रेखा ललकूद्वितीया
रूदीस्तथा दे मातेका च जाये
स्त्ररमीपां दयिता अभूवन् ॥५॥

मेघाकस्याभूत् सुतो नर्मदाख्यः
ख्यातः क्षमायां न्यसदेशेष्टु मुख्यः ।
रामाकस्यायाभवद् वत्सरानः
स्वच्छस्वान्तः सज्जनानां प्रशस्यः ॥६॥

अथ च—

रामाङ्गः पर्वतश्च प्रथितगुणगणौ तेषु वा सं सृजन्तौ

मौढ श्रीस्तंभतीर्थाद्वयवरनगरे प्रोलसत्कीर्तिभाजौ ।

इभ्यश्रेणीषु मुख्यौ निजगुरुचरणांभोजभृगायमाणौ

मानातीतोत्सवौचैः प्रवचनमभितो भासयन्तावभूताम् ॥७॥

अष्टापष्टादिवर्षत्रितयमनुमहाभूषणे संप्रवृत्ते

दुर्भिक्षे लोकलक्षक्षयकृतिनितरां कल्पकालोपमाने ।

सत्रागारत्रयं यः प्रतिदिनमधमोत्कृष्टमध्यप्रभेदात्—

मोदात्प्रार्चयेतां निजविभव वरैःसदयावासनाभ्याम् ॥८॥

श्रीमच्छत्रुंजयाद्रौ प्रवरतरगिरौ रैवते चार्जुदे च

श्रीजीरापल्लिपार्श्वप्रभृतिषु निखिलेप्वन्यतीर्थेषु भावात् ।

वापं चाप्य प्रकामं प्रचुरतरधनं स्वीयमात्मीय आत्मा

चक्रे याभ्यां पवित्रः प्रविततः सुकृतैश्चापैरप्युदारैः ॥९॥

अथ च—

तत्राप्यभूत् पर्वतनामधेयः समस्तलोकोत्तम भागधेयः ।

विशेषमृक्ष्यार्हत धर्मकर्मा—(?) सक्तः समासन्न समस्त शर्मा॥१०॥

गार्हस्थ्येपि स्थितो यः श्रमणगण इवात्यन्तनिःसंगवृत्ति—

र्व्यावृत्तचंयापिमोहप्रमुखसममहान्तर्भवारिमृत्तिः ।

सच्चित्त्यागकारी परिमितविकृतिद्रव्यसंख्याधिकारी

रागद्वेषापसारो परिहृतविषयः पापपंकापहारी ॥११॥

आवश्यकं द्विः सततं सृजेद् यः पूजां त्रिसंध्यं च जिनेश्वरस्य

सदागमार्थं च गुरोः समीपे शृणोत्युभाकर्णं गुणानुरागी॥१२॥

विशेषपर्वण्यनिशं विधत्ते चतुर्दशी मुख्य उपोषणाद्यम् ।

तपो विशेषे [पौषधर्मा] पथं च त्यक्त्वा गृहारंभभरं समं यः ॥१३॥

साधर्मिकाणां विविधान् महात्सवान् श्री संघवात्सल्यमुखांस्तनोति यः ।

श्री जिनसच्छासनभासनप्रथा प्रभाकरांशुप्रतिमान् महीयसः ॥१४॥

गार्हस्थ्यभावे स्थितवानपीति श्री धर्म्यकर्माणि निरन्तरं सः ।

तनोति यद्भवमध्यसंस्यो योगी निजं यौगिककर्मजातम् ॥१५॥

इतश्च—

શ્રીમત્તપાગળનભોગળમાનુકલ્પ શ્રીસોમસુન્દરગુરુપવરોપદેશમ્ ।

પીયૂષપૂષ કમનીય સુધામયૂષ પ્રલ્યં નિનાય વિપયં નિજકર્ણયોઃ (સઃ) ॥૧૬॥

તથા હિ—

ન તે નરા દુર્ગતિમાપ્નુવન્તિ ન મૂકતાં નૈવ જડસ્વભાવમ્ ॥

ન ચાન્વતાં બુદ્ધિવિહીનતાં ચ યે લેલ્યન્તીહ જિનસ્ય વાક્યમ્ ॥૧૭॥

લેલ્યન્તિ નરા ધન્યા યે જિનાગમ પુસ્તકમ્ ।

તે સર્વં વાઙ્મયં જ્ઞાત્વા સિદ્ધિં યાન્તિ ન સંશયઃ ॥ ૧૮ ॥

પઠતિ પાઠતામર્સાં (?) વસનભોજનપુસ્તકવસ્તુભિઃ ।

પ્રતિદિનં કુરુતે ચ ઉપગ્રહં સ ઇહ સર્વવિદેવ ભવેન્નરઃ ॥૧૯॥

તેષાં નિશમ્યોતિ વચો ગુરુણાં સુધા સમાનં ભવતારહેતુમ્ ।

સમુદ્યંતાન્તઃકરણો વભૂવ સૈકાદશાઙ્ગી પરિલેખેનાદૌ ॥ ૨૦ ॥

एकादशङ्गानि ततः शुभाय प्रालीलिखत् स्तम्भपुरे प्रधाने ।

वर्षेऽश्विनीपुत्रमर्हर्षिषिद्या—सेख्य स्वलक्ष्म्यां श्रुतभाक्तितोऽयम् ॥૨૧॥

આકાશાતપવારણં પરિલસત્ તારાવલી મૌક્તિકં

મેરુદંડસુદંડકાંડમમૃતચુત્પૂર્ન કુંભોજ્જ્વલમ્ ।

શ્રી સંઘઃ પરિધારયેદ વિધિરસો યાંવચિરં નન્દતાત્

તાવત્પુસ્તક એપ કોવિદ કુલૈર્વાચ્યમાનઃ સદા ॥ ૨૨ ॥

॥ ઇતિ સમાપ્તેયં પ્રશસ્તિઃ ॥

નોટ—આ પ્રશસ્તિ પાટણમાં, ઝવેરી વાડામાં શા. સુનીલાચ મુગચંદનો જે ઘર પુસ્તક બંદાર છે તેમાં એક 'શાતાચર', ની મૂળ પાઠની પ્રતી (પ્રત) છે તેની અંતમાં લખેલી છે. એ પ્રશસ્તિમાં, તપગચ્છનાયક મહા પ્રભાવક શ્રીમાન સોમસુન્દર સૂરિના સદુપદેશથી સ્તંભપુર (ખંભાત બંદર) નિવાસી મોડ શાસ્ત્રીય પર્વત નામા ટ્રેડીએ પોતાના કલ્યાણ માટે આચારંગ, મુગચંદાંગ આદિ અગ્યાર અંગો લખાવ્યા હતા તેનું વર્ણન છે.

પૂર્વે રાજપિં કુમારપાળ, મહામંત્રી વસ્તુપાળ તેજપાળ આદિ અનેક પ્રભાવક પુરોહિતોએ અસમ્ય દ્રવ્ય ખર્ચી, લાખો લેનશાઓ લખાવી, સેકંડો પુસ્તક બંદાર કરી, વિદ્વાન કવિ હાકના હોર ગાલમાં ગર્દ યતા લેન સાહિત્ય કેપ રત્નનિધિની રક્ષાકરી, પોતાની ઉલ્કેટ ચુતમક્તિ બતાવી, બાવી લેન પ્રગ્ન ઉપર જે અવલુનીય ઉપધાર ક્યોં છે તેનું કોઈક દિગ્દર્શન થાય, તેટલા માટે આ પ્રશસ્તિ અડી આપવામાં આવી છે.

આનો ટુકે ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

૧. જેમણે આર વર્ષ (અને છ મારા ઉપર) લગી અનેક પ્રધારના કહીન તપો કરી, આર ધનચાતિ કમનો સમગ્ર નાશ કરી, અગ્નિ પદાર્થસ્વરૂપ નાપક સ્વપરપ્રકાશક કે વજ શાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, એવા મી વીર બ્રમ્હાનની સ્તુતિ છે.

૨. શ્રીમતીયનાથ જિનેશ્વર પ્રભુએ અમુર, સુર, નર આદિની આંગળ સમવસરણમાં અખિલ જગજનોના હિતને માટે જે સહદેશના આપી, અને ગણધરાએ જેને સત્તરેપે ગુંથી, તે શિવસુખદાયિની એકાદશાંગીની મુલ્તિ છે.

૩. પૂર્વે +મોઢસાતી ૩૫ ઉદયાચલના શિખરને ભૂષિત કરનાર સૂર્ય સમાન ઠંકુર રત્નસિંહ નામા મુપ્રસિદ્ધ શ્રાવક થયો. તેનો ગુણવાન અને જૈન ધર્મમાં દ્રઢ સાહસીક નામા પુત્ર થયો. તેની બૂટી નામા પુણ્યવની પત્નિ હતી.

૪. તે સાહસીક નામા શ્રાવકને ૧ મેઘ, ૨ વાઘ, ૩ રામ, અને ૪ પર્વત, નામવાળા ૪ મુપુત્રો થયા. તેઓ જનસમાજમાં અત્યંત પ્રતિષ્ઠાવાન, વ્યવહારકુશળ, અને પૂર્ણ ધર્મપરાયણ હતા.

૫. મેઘની મુમ્, ૨ વાઘની લલક, ૩ રામની રૂદી, અને દેવમતી (જો), તથા ૪ પર્વતની રત્નુ, આ પ્રકારે ચારે ભાઈઓની સદ્ગુણો સ્ત્રીઓ હતી.

૬. મેઘનો, સમગ્ર દેશમાં પ્રસિદ્ધ એવો નર્મદ નામે મુખ્ય પુત્ર હતો. તથા નિર્મળ હ્રદય વાળો અને સજ્જનોમાં પ્રસંશનીય વત્સરાજ નામે રામને પુત્ર હતો.

૭. તે ૪ ભાઈઓમાંથી, પોતાના ગુરુના ચરણ કમલમાં ભ્રમરની મારફત લયલીન થયેલા અને અનેક ઉત્સવોના-સમૃદ્ધી પ્રવચન જિનશાસનની શોભામાં દ્વિધ કરનાર, અનેક સહ-ગુણોથી ભૂષિત, રામ અને પર્વત શ્રી સ્વતંત્રગર (ખુલાત ખંદર) માં વાસ કરતા હતા.

૮. ભાઈ, * અકસહાદિ ૩ ત્રણ વર્ષ પર્વત કંઠમાં કાળની માફક અતિ ભયંકર, લાખો પ્રાણીઓનું સંહારકરનાર, મહા ભયાનક દુર્ભિક્ષ દુકાળ પડ્યો, ત્યારે, તે, બંને દયાળુ ભાઈઓએ (રામ અને પર્વત) પોતાના પ્રધાન ધનથી જથ્થા, મધ્યમ, અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારના સત્રાગાર-દાનશાળા માંડી હતી.

૯. તથા તેમણે શ્રી શત્રુજય, ગિરનાર, આબુ, છરાપલિ પાર્શ્વનાથ (છરાહિલા) આદિ અનેક તીર્થક્ષેત્રોમાં ધણું ધન વાપરી, જીર્ણપણ અનેક સત્ કાર્યોમા ઉદાર ભાવથી અગણિત દ્રવ્ય ખર્ચી, પોતાના આત્માને પવિત્ર કર્યો હતો.

૧૦. તે જાંનેમાં પણ પર્વત હતો તે ઘણે ભાગ્યશાળી હતો- આદર્શ ધર્મમાં અત્યંત શ્રદ્ધાવાળો હતો, તેમજ સધળા પ્રકારના મુખો તેને પ્રાપ્ત થયા હતા.

૧૧. મૃદસ્થ છતાં, તેસાધુ સમાન નિઃસંગઠિતિવાળો હતો, કામ, ક્રોધ, મદ, મોહાદિ પદ અતરંગ શત્રુઓની પ્રવૃત્તિ જોણે રોષી હતી, જે સચ્ચિતનો ત્યાગી હતો, વિપવવિમુખ, અને અપ્રકટાપી હતો તથા વિગઈ આદિના પરિભ્રમણ વાળો હતો.

+ હાત્રમાં મોટ વાણીઆ ઘણાભાગે વૈષ્ણવો જોવામાં આવે છે, પણ ૩૦૦, ૪૦૦ વર્ષ પહેલાં ઘણેભાગ એ જાતિનો જૈનજ હતો એમ પ્રાચીન લેખોથી માલૂમ પડે છે. હજારો જિન પ્રતિભાઓ મોઢોની બરાવેલી આજે વિદ્યમાન છે, મોઢો મોઢો પ્રતિષ્ઠા મોઢોત્સવો તથા મહાન્ મંદિરો બનાવ્યાના લેખો ઘણે દેશણેથી મળી આવે છે. વળી કળિકાળ સર્વજ ગિરદધારક, કુમારપાળરાજન્યપ્રતિભોધક શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય પણ મોઢસાતિ ક્ષેત્રપત્રજ હતા.

* આ એક નવી ઐતિહાસિક ખીના જાણવામાં આવી છે કે ચિકમં સંવત ૧૪૬૮, ૬૯, ૭૦, આ ત્રણ વર્ષ પર્વત લાગત મુન્દરાતમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો હતો.

૧૨. સવારને, સાંજે-બંને ટંક આવશ્યક-પ્રતિક્રમણ કરતો હતો. પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ને, અને સાયંકાળે, એમ ત્રિકાલ જિનેશ્વરભગવાન્તી-જિનપ્રતિમાની પૂજા-સેવા કરતો હતો. દરરોજ ગુણાનુરાગી યજ્ઞ, ગુરૂ મહારાજ પાસે આગમ-શાસ્ત્ર શ્રવણ કરતો હતો.

૧૩. ચતુર્દશી આદિ પર્વ દિવસે ગૃહારંભ-સાવય કર્મોના ત્યાગ કરી, ઉપવાસાદિ તપ, તથા પૌષધાદિ (પોષહ-સામાયિક) વ્રત કરતો હતો.

૧૪. જૈન શાસનની પ્રભાવના-મહિમા કરવા માટે નાના પ્રચારના સાધનિકવાસ-શ્યાદિ મહોત્સવો કરતો હતો.

૧૫. ગૃહસ્થાવાસમાં રહ્યો થકો પણ, તે યોગીની માફક સાંસારિક કર્મવ્યોમાં ઉદ્વેગ ભાવે વર્તતો હતો, અને નિરંતર ધર્મકર્મમાં રત રહેતો હતો.*

૧૬. તપાગચ્છરૂપ આકાશગણમાં સૂર્ય સમાન શ્રી સોમમુંદરસૂરિ ગુરુના (આગળના ૩ શ્લોકોમાં કહેલા) અમૃત સમાન સદુપદેશને નિજ કર્ણહવારા પીતો હતો.

(શાસ્ત્ર લખાવા સખંધી ઉદ્દેશ.)

૧૭-૧૮-૧૯—જે ધન્ય પુરૂષો, જિનાગમ-જૈન શાસ્ત્રો લખાવે છે, તે પુરૂષો દુર્ગ-તિમાં પડતા નથી. મૂંગા, આંધળા, જરમતિ, તેમજ બુદ્ધિહીન યતા નથી, જે પુરૂષો બાળ્યનાર, બાળ્યપનારને પુસ્તક, વસ્ત્ર, અન્નાદિ સામગ્રીઓ આપી તેમની જ્ઞાનદૃષ્ટિમાં મદદ કરે છે, તે છવેા અવસ્થા સક્ષ્મ ભાવ પ્રકાશક-કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધિપદ પામે છે, વિગેરે. વિગેરે.

૨૦. આ પ્રકારે અમૃત સમાન, અને સંસાર સમુદ્રની પાર પહોંચાડનાર શ્રી ગુરૂમહારાજના મુખથી નિકળેલી સદ્દેશના સાંભળી અગ્યાર અંગો લખાવવા માટે તેનું અંતઃકરણઉન્નમાળ થયું.

૨૧. તેથી તેણે વિક્રમ સંવત ૧૪૭૨ના વર્ષે સ્વતંબપુર (ખંભાત બંદરમાં)માં પોતાની લક્ષ્મી વડે એકાદશાંગી-અગ્યાર અંગો લખાવી શ્રુતભક્તિ પ્રકટ કરી.

૨૨. જ્યાં સુધી આકાશરૂપ હવે શ્રીસંઘના મસ્તક ઉપર શોભી રહે, ત્યાં લગી વિદ્વાનો વડે વંગાનું આ પુસ્તક ચિરકાળ આનંદો !!!

જિ. ઇ. પાટળ.

અગ્રેસરોની ઉંઘ.

હરિગીત છંદ.

અતિ અંધ-શ્રદ્ધાની અઝડીમાં ઘણા અથડાય છે,

શ્રદ્ધા-શિથિલ થઈ સેંકડો વળ્ય જૂઠ્ઠી જઈડાય છે;

નિજ પંથ તજ પર પંથ ફેરા પાસમાં પકડાય છે,

આશ્રય વિના બહુ જન તણા શુભ જન્મ એજે વળ્ય છે.

વસ્ત્રલપણ છે વેગળું બહુ વિષમતા વરતાય છે,

મહાવીર પંથ મળ્યા છતાં પણ ખોટ બહુ ખાય છે;

નયને નહીં નિસ્તેજતા નિર્જળ દશા નિરખાય છે,

અગ્રેસરોની ઉંઘથી આ સકળ સંઘ સીંધાય છે. —મુનિ નાનવંદજી.

શ્રી સોમમુંદર સૂરિના જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૪૩૦ માં, દીક્ષા ૧૪૪૭ માં, ૧૪૫૦ માં વાયક પદ, ૧૪૫૭ માં સૂરિ પદ, અને ૧૪૭૪ માં સ્વર્ગવાસ થયો હતો. એમનું વિસ્તારથી વર્ણન સામસામાન્ય કાવ્યમાં છે.

પ્રભુ ! સાંભળો !

જડ ભાવમાં કંઈ દિનથી, સહુ બ્રમ મંદી ધૂમી રહ્યા;
નથી નેત્ર કેનાં ઉઘડ્યાં, મોહપૂરમાં જતા વહ્યા;
'કિઝાર સદુને' એ આજી છે—નથી અવર અભ્યયના!

ખટક.

પ્રભુ, ! ને જરા !

કર્મે મુને કંઈ જુગ ચકી, રવપાસમાં ગદી પટકીઓ;
ભવબ્રમણમાં જીવ નિશ્ચે ના, કાલ અનાદિ અટકીઓ;
'એ મહા દુઃખની ટાંચો ખટક'—છે માગણી એ.

કચ્છ—પત્રી.

તા. ૧૦-૧૭-૧૩

—એક કચ્છી મુનિ.

જૈન મંડારોની ટીપ કેવી રાખવી જોઈએ ?

હાંબડી, જેસલમેર, પાટણ, અમદાવાદ, ખંભાત આદિ વિધિવિધ રચણાએ આપણા પવિત્ર આગમો અને પૂર્વાચારોએ ઉપકાર અર્થે ગુપ્તેલા હસ્તલિખિત પુસ્તકોના ભંડારો છે તે દ્રાહથી અજ્ઞાત નથી, પરંતુ તે હસ્તલિખિત પુસ્તકો ક્યા ક્યા છે અને તેમના રચનારો કોણ કોણ છે, તેમની લેખનપદ્ધતિ કેવી છે, તેનું શ્લોક પ્રમાણ કેટલું છે તે હળું દીપ્ત્યે વિગતે અર્હેવાશ બહાર આવ્યું નથી, અને તેથી તેમનો પુનઃદ્ધાર, તેમનું પ્રકાશન કરવાની વાત તો આકાશમાંજ રહે છે. થી જૈનમ્નેતાંમર કોન-રસની ઓફીસ તરફથી આ કાર્ય જે જે ભંડારોની ટીપો મળી ને પરથી હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું, અને મહા-પ્રયાસે અને જોષએ તે કરતાં થોડા વધુ અર્થે 'જૈનમ્-યાવત્તિ' એ નામના પુસ્તકાકારમાં તેનું પરિણામ પ્રકટ થયું છે તે ઘણા સંતોષ લેવા જેવું છે. આ 'જૈનમ્-યાવત્તિ' એ અપૂર્વ પ્રકાશ પાડ્યો છે અને તેમાંથી આપણાં પુસ્તકરૂપી જવાહિરોનો ખ્યાલ આવી શક્યો છે, પરંતુ જે જે ટીપો પરથી કાર્ય લેવામાં આવ્યું હતું, તે ટીપો એટલી બધી અધુરી, પ્રમાદ-ઉતાવળ અને અશુદ્ધિથી કરેલી, અને પૂરી હકીકત પૂરી નહિ પાડનારી હતી કે તેથી ઘણું અંશે જેવી વિગતો જોષએ તે પૂરી પડી રાકી નથી, અને તે ઉપરાંત એવાં ઘણાં-હજારો વિરમ અને ઉત્તમ પુસ્તકો અધિકારમાં પડ્યાં છે કે જેની એવી અધુરી ટીપ પણ થઈ નથી યા મળી શકી નથી, તો પુસ્તકોદ્ધાર ખાતાએ દરેક જ્ઞાનભંડારની ટીપો જે જે રચે તે હોય તે તેના સંઘની યા તે ભંડારના રમેવાળ ગૃહસ્થો, યતિ-ઓની સહાનુભૂતિથી કરાવવાની જરૂર છે, અને તે રમેવાળ સજ્જનોએ-સંઘોએ પોતા પોતાના જ્ઞાનભંડારની ટીપ સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં બહાર લાવવાની યા તૈયાર કરાવી લેવાની ખાસ ચીવટ રાખવી યોગ્ય છે.

અસક્ષમાં પુસ્તકોની જળવણી બહુ ઉત્તમરીતે રાખવામાં આવતી હતી, પુસ્તકો મોટ

લાકડાના ડાબડા કરવામાં આવતા હતા, અને જે જે હસ્તલિખિત પ્રતો હોય તેનાં નામ દર્શાવનારી કાગળની પરીઓ ચારેબાજુ મૂકવામાં આવતી હતી. અને તેપર પાનાંની સંખ્યાપણુ નોંધવામાં આવતી હતી. આ પુસ્તકો ડાબડામાં ઉદ્ઘાઠિ આદિ જંતુઓના ભોગ ન થઈ પડે તેને માટે ડાબડામાં અમુક જાતની મુંગધી વસ્તુઓના મિશ્રણની કોથળીઓ રાખવામાં આવતી હતી અને તે ઉપરાંત તે ડાબડાઓ વરસમાં ફેરવીક વખત ઉઘાડી જોઈ તેને ફરીવાર પેક કરવામાં આવના હતા કે જેથી જે કંઈ જંતુને ઉદ્ભવ થયો હોય તો તે જંતુને કાઢી નાંખવામાં આવતું. આ પુસ્તકોને રેશમી કે ખીન વસ્ત્રોથી કપોટી લેવામાં આવતા હતા અને પછી ડાબડામાં બરાબર કંઈ ભાગ ન રહે તેવી રીતે મૂકવામાં આવતા હતા. ડાબડાઓ ધનાકાર હતા, અને પાંચ બાજુઓ એક ખીનને જોડલી હતી અને છઠી બાજુ જે ટાબડાનું મુખ તે ઉધાડું રાખવામાં આવતું હતું, અને તે બંધકરવા માટે જે બાજુએ નાની પરી મારવામાં આવતી કે જેમાં તે છઠ્ઠી બાજુ પૂરવા માટે રાખેલું પાટીઉં બરાબર બેસી જતું હતું. પુસ્તકો તાડયત ઉપર કે અમદાવાદી બડા કાગળના પાના પર કાળી શાહીથી અને તે લાંબી લીટીમાં વિવિધચોરસના આકારના પાનામાં લખવામાં આવતા. તેમાં કોઈ શ્લોક પૂરો થતો કે આંકણી આવતી કે અધ્યાય સર્ગ પૂરો થતો ત્યારે લાલશાહીનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો. આ શાહી એવી સરસ રીતે બનાવવામાં આવતી કે હસો વરસ ઉપરનાં લખાયેલાં પુસ્તકો હાલમાં જોતાં નવા જેવા સહાઈદાર અક્ષરો પૂર્ણરીતે ખતાવી શકે છે મતલબ કે પૂર્વે હાપખાનું ન હોવાથી પુસ્તકો એવીરીતે લખવામાં આવતા કે તેનું ચિરસ્થાયીપણું રહે. રચનાર પોતે લખીને લહીઆને લખવા આપતા અને તેઓ લખવાની પદ્ધતિમાં પૂર્ણ અભ્યાસી અને કુશળ હોવાથી ફરેલ અક્ષરે ધીમેથી બરાબર લખી આપતા અને તે ઉપર પોતાનું ચુન્નરાન કરતા. રચનાર તે પછી શુદ્ધિ કરતા, અને ત્યાર પછી અમુક બંડારમાં મૂકતા. રચેલ પુસ્તકની એક કરતાં વધુ નકલો કરાવી દેશ દેશના બંડારોમાં મોકલવામાં આવતી, અને તેથીજ એક પુસ્તકની અનેક પ્રતો આપણે જુદે જુદે સ્થલે રહેલી-જળવાઇ રહેલી જોઇએ છીએ, અને તેથી પુસ્તકશોધનમાં બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. કોઈ પુસ્તક બહુ ઉપયોગી જણાતું અને લોકપ્રિય થતું તો પછી તેની અનેક પ્રતો થઈ જતાં હાલમાં પણ જૂનાં અને અપ્રસિદ્ધ હસ્તલિખિત પુસ્તકોની નકલો લહીઆ માફતે યાત્ર છે, અને જુની શૈલીએ બંડારોમાં પુસ્તકો રાખી સાચવવાની વ્યવસ્થા ચાલુ છે.

આ પુસ્તકોની સંપૂર્ણ ટીપ રાખવી એ ખાસ આવશ્યક છે કારણ કે તેથી ઐતિહાસિક બાબતો મળી શકે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ બીજી અનેક બાબતો મળવાથી શોધકને સરલતા થઈ પડે છે, અને તે આપણે આગળ જોઈશું. હમણાં ટીપ કેવી રાખવી તે સંબંધી બોલીશું. આ માટે જૈનસ્ત્રે. ઇન્ડિયન્સ સ્પ. તરફથી પ્રોફેસર રમણ દેવરાજે લંબડી જ્ઞાનબંડારની ટીપ પુસ્તકો તપાસીને તૈયાર કરી આપી છે તે પરથી જે થતું જાણવાનું મળી શકે છે તે અહીં રજૂ કરીશું. તે ટીપમાટે બંડાર તા. ૩૦-૩-૧૯૦૧ એ જોવો સર થયો હતો, તા. ૨-૫-૧૯૦૬ ને રોજ જોઈ લીધા હતા અને તા. ૫-૫-૧૯૦૧ ને રોજ ટીપ લખવી શરૂ કરી હતી અને તા. ૧૮-૫-૧૯૦૬ ને રોજ પરી કરી હતી.

આમાં નીચે પ્રમાણે ખાનાં પાઠ્યાં હતાં—

નં.	પેટા નં.	અર્થ નામ	પત્ર	અર્થ નામ	કર્તા નામ	રજીસ્ટ્રેશન સંવત	વિષય	બી.આ.	રીમાર્ક.
૧	૧	ગાળડો ૧ લા	૧૨૬૭	૧૫૭૨	રજાકાર-પદમંદર	૧૭૬૮	પા.	પા.	ડીકાગલ પ્રશસ્તિ:—અંદકુળના વહીવાનઅરિ. તેમના શિષ્ય મિત્રેશ્વર તથા ચુદ્ધિસાગર. તે બેના શિષ્ય અભયદેવ અને જિતયજ્ઞ. તે બેના શિષ્ય યશશ્વર. ગ્રામી તથા વિમળગણિ—યશશ્વર સહાયક અને વિમળગણિ. લેખન સહાયક હતા. શોધનકર્તા નિર્વતિકુળના દોલમંદરિ. અણુહિતપુર પાટણમાં રમી.
૨	૨	ભગવતી (રખાળી)	૧૨૬૭	૧૮૬૧૬	અભયદેવમંદરિ	૧૬૫૧	સં.	સં.	પ્રશસ્તિ—મનેશ્વર મરિયા કૌતવાલ ૨૨૭ યયો, કેમકે તેમણે કૌતપુરમાં વીરની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેમના શિ. સુવર્નેન્દ્રમરિ. તરિછય દેવભદ્ર, તરિછય જગન્નથદેવેન્દ્ર—વિજયચંદ્ર. વિજયચંદ્ર શિષ્ય ૧૭૭૨૧૧—પદમચંદ્ર—લેખમંદરિ. વિ. સં. ૧૩૩૨.
૩	૧	ગાળડો ૨ નો.	૧૫૬	૫૦૫૧	તપા-લેખમંદરિ	૧૩૩૨	મ.	સં.	ચૌદ સર્ગવાળું મહાકાવ્ય છે, અને તેમાં સિદ્ધાસન અત્રિશીતી કથા છે.
૪	૬	ગાળડો ૫ મો.	૧૫૨	૫૩૦૦	કોસલ, ગવડીય દેવમંદરિ મં.	૧૪૬૬, ૧૪૬૬	સં.	સં.	અનુ બીજું નામ હિતોપદેશ છે. એમાં ધર્મ-સાગરનું બારાબર ખંડન કરેલ છે.
—	૧૫૨	ગાળડો ૨૩ મો.	૧૫	૫૧૮	રત્નચંદ્ર ગણિ	૧૬૭૭, ૧૬૮૨	સં.	સં.	સરસ્વત કાવ્યગ્રંથ. દેવકપતનમાં રહ્યું: અતિ અમુક છે.
...	૧૬૬	કુમતાલિ વિગ	૧૫	૫૧૮	રત્નચંદ્ર ગણિ	૧૫૦૬	સં.	સં.	
...	૨૩	કુમતાલિ વિગ	૨૨	૧૧૩૧	મનમોહરી સર્વમુદર	૧૫૧૦, ૧૬૬૩	સં.	સં.	
...	૨૪	કુમતાલિ વિગ	૨૦	૫૧૧	નયમુદર	૧૬૬૪	સં.	સં.	

આવી ટીપોમાં કેટલાક સંકેતિક ચિન્હ; અક્ષરનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે કે જેથી ટુંકામાં ઘણું સમજી શકાય અને તે હિપરાંત અમુક પદ્ધતિ રાખવામાં આવે છે એટલે તેના અમુક નિયમો સમજી શકાય છે. તો તે અમો આપીએ છીએ.

ચિન્હ સંકેત.

અડતાં નંબરની નીચે—ઉપયોગી	x	જડતી નથી
પેટા નંબર નીચે—વિશેષ શુદ્ધ	...	વિશેષ અશુદ્ધ
અંધતા નામ નીચે—પરદર્શનનું	...	અપૂર્ણ
પરનાઅંક નીચે—વિશેષ રચનાક્ષર	...	વિશેષ અરચનાક્ષર
અંધમાનના નીચે—આશરેથી ગણેલું.		
લખ્યાના સંવત્ નીચે—પંચપાટ	...	ત્રિપાટ

અલ્પાક્ષર સંકેત

અવ.	અવગુરિવાળું		પ્ર.	પ્રકરણ	
કા.	કાવ્ય	૧૦ =	બૂની ગુર્નર	પ્રાકૃત	
ખર.	ખરતર	૮.	ટપાવાળું	બા.	બાલાવખોષ
ગ.	ગડખડીસંકૃત	૭.	ડીકા	મ.	મધ્યમકાલની
ગા.	ગાથા	૬.	હિતીય-બીજન	મઘ.	મઘધારી
શુ.	શુન્દરાતી	૫.	નવી લખેલ	મન.	મન
અં.	અંધમાન	૪.	પરમતી	સ્ત્રો.	સ્ત્રોક
ચો.	ચોપાદ	૩.	પૂનમીયા	મ.	મત્ર
				સં.	સંકૃત

પદ્ધતિના નિયમો.

૧. પિસ્તાલીશ સૂત્રોના કર્તાના નામ નથી આપ્યા, એટલે કે તેઓ ગણધરેથી શુદ્ધ છે.
૨. જે અંધ એકવાર આવી ગયા પછી ફરીને આવે છે ત્યાં કર્તા-અંધમાન-રચના સંવત્ તથા ભાષાના કોડા નહિ બધો હોયતો આગળ સુચ્ચ બાણવા.
- ૩ હંમ વ્યાકરણ અથવા હંમી નામમાળા લખી એટલે કર્તા હેમાચાર્ય છે એમ સ્પષ્ટ બાણર્થ રહેતું હોવાથી ત્યાં કર્તાનું નામ કદી ન હોય તોપણ સમજી લેવાતું છે.
- ૪ જે પ્રતમાં લખ્યાનો સંવત્ ન હશે તે જે દેખાવમાં પંદરમી કે સોળમી સદીની માલમ પડી છે ત્યાં 'બૂની' લખી છે, અને સત્તરમી કે અઠારમી સદી જેવી લાગી તો ત્યાં મધ્યમ ગણી તે કોડા ખાલી રાખવામાં આવ્યો છે અને ઓમણીશમી કે વીસમી સદીની 'નવી' લખી છે.
- ૫ ટપાનું અંધમાન બ્યાં ખાસ જરૂર હશે ત્યાં આપવામાં આપશે, નહિતો નહિ જ; કારણ કે જેટલા ટપા છે તેટલા પછે અંધો અશુદ્ધ જ દેખાતા હોવાથી તે કનારવા ગોઝ નથી. તેમ તેમનું અંધમાન કેટલું છે તે આકસ કરવું પણ સુરક્ષ છે.
- ૬ ચોંદમી, પંદરમી, તથા સોળમી સદીની ગુર્નર બાણને બૂની ગુર્નર ગણી છે, અને ત્યાર બાદની ગુર્નર બાણને ગુન્દાતી તરીકે લેખી છે.
- ૭ પિસ્તાલીશ આગમ તથા તેમની નિયુક્તિ, ચુર્ણિ તથા બાણ્ય એ બધાં પ્રાકૃતિમાં છે; માટે તેના માટે બાણના કોડામાં કંઈ ન લખ્યું હોય તોપણ તે પ્રાકૃતમાં બાણવા, તેમજ કોષખલુ શ્રુતિ, અવચૂરિ કે દીપિકા એ સંસ્કૃતજ હોય છે, તથા વ્યાકરણ—કાપ-છંદ, અવકાર, અને કાવ્યો એ બધાં સંસ્કૃતમાં જ પ્રસિદ્ધ છે માટે તે મ્યલે સંસ્કૃત સમજી લેતા, તેમજ બાલાવખોષના માટે ગુન્દાતીનો ઉચ્ચેષ નહિ થયો હોય તોપણ ગુન્દાતી છે એમ જાણવું.

भागधी लेखः

श्री भगवान् वर्धमान स्वामीका धर्म.

लेखकः—उपाध्याय श्री आत्मारामजी महाराज (पंजाब संप्रदाय,
स्थानकवासी जैन गच्छ.)

नमो समणस्स भगवतो महावीरस्सणं भित्त गण ! इमम्मि समय अहं
जो धम्मो सिरि भगवं महावीरेण मक्खावया तेस्सि णं किंचि सख्खे वणिउ अठे
स लेहणी आरुद्धो करेमि. भव्व गण ! तत्तीयांगे अयं सुत्ते अत्थि तंज्जहा तिविहे
भगवता धम्मे. पं० तं सु अहिज्जते सु ज्ञातिते सु तवस्सिते जहा सु अहिज्जियं
भवति तवा सुज्जातितं भवति जया सु ज्ञातितं भवति तदा सु तवस्सियं भवति से
सु अहिज्जते सु ज्ञातिते सु तवक्खाणेणं भगवता धम्मे पं० अयं भगवंताणं धम्मे
पढम धम्मे अरिहंताणं भगवंताणं सु अहिज्जिते किंते विज्जाहितो सव्वाइं कज्जाणि
सिद्धंति किन्तु सु विज्जातो सु विज्जा सदे सम्मं नाणस्स वोइ करावेइं सम्मं
नाणाउ सम्मं दंसण पयइ भवति पुणो सम्मं दंसणाउ सम्मं चरिते पाउर भुए
हवइ जइ तिण्हि एग समय पयइ स्संति तेणं समय जीवस्सणं मोक्ख भवति
पस्सह नाण दंसणस्स पहावो तस्साठे विज्जा भणेज्ज किंते सुत्तेवि एवं भासंति
जहा तम्हा सुय महिठेज्जा जे उतमठं गवेसए जेणं अप्पाणं परं चेव सिद्धि संपा-
उणिज्जासि इय सुत्ते.

विज्जाविसय.

पिय भित्ता ! सव्वे विज्जाहितो सुयविज्जा परम सेट्ठज्जि जस्सणं प्पहा-
वउ अप्पाणं वा परस्सवा पुण सख्खे जाणाइ किंते विट्ठाने धाउतो विज्जा सइं
सिद्धं भवइ वीय रागस्स णं आरिसं वयणं तहाअद्ध मागहा वारणं वि एवंभा-
सइ. पुणो सव्व भाहितो अद्ध मागही भासा परम सेट्ठे आत्थि जस्स णं तिथ्यर
वा देवाणं सव्वे भासंति पस्सह विवाह पण्णानि पंचम सए जहा. देवाणं भत्ते कय-
राए भासाए भासंति कयरा वा भासा भासिज्ज माणी विस्ससति गोयमा देवाणं
अद्ध मागहाए भासाए भासंति सावियणं अद्ध मागहा भासा भासिज्ज माणी विस्स-
संति. तहा सव्व पयारस्सणं सत्ति अद्ध मागही भासाअंतो वट्ठइ जहा समवाय

अंगे सुत्ते ठाणे चउतीसए. अद्ध मागधीए भासाए धम्म माइवखति २२ सा वि-
याणं अद्ध मागधी भासिज्जमाणी तेसिं सव्वेसिं आयरिय मणारियाणं दुप्पय चउ-
प्पय पसु पक्खि सरीसिवाणं अप्पण्णे हित सिव सुहवाय भासत्ताए परिणमइ २३

इमे सुत्ते सपट्ठं करोति अद्धमागहा भासाए परम सत्ति अत्थितहा आयाणं
सख्वेसव्वं पयारेणं सपट्ठं करोति. अहवा अम्हाणं अरिहंत देवेषु सव्व जीवाणं हि-
यहे वारस्संगं वा निच्च किरिया पुव्व उत्ते भासाए भासितए तहा सव्वे अज्जपुरि-
स्साणं अद्धमागहा भासा अज्ज भासा पस्सह पण्णवन्ना सुत्ते पढम पए. पुणो विदेसी
संखावंतो पुरिस्सा वा अन्ने गंध कारय अद्धमागही भासाणं त्थुइ करंति सो तस्स
बुद्धि अट्ठे परिसम्मं अरहे करितए. तहा बह्वे इतिहास गंधेवि एवं लिहंति कि
सव्व भासाहिंतो पढमं पायया भासा अत्थि देवाणुप्पिया. तस्सं बुद्धि अट्ठे अनेक
पयारस्सणं उज्झमं अरहेकरितए. से जहा नामए अद्ध मागही अज्जयण साला. अद्ध
मागही समायाचारपत्तं. अद्ध मागही नामकि मुदातथा निर्गंथाणं वा निर्गंथिणं
विजोगे सव्व पयारस्सणं वत्तालावे अद्ध मागही भासाए करितए. किंते अद्ध मा-
गही भासाणं जया बुद्धि भविस्सति तया सुय नाणस्मणं विमहा उदय अम्हाणं
भविस्सति. सुयनाणं परम कोसे.

पुणो अम्हाणं निच्च कम्मे वि उत्तं भासा अंतो अत्थि भुज्जो उत्त भासाणं
लिङ्ग विभत्ति अन्त्य समास संधि पय हेउ जोग उणाइ किरिया विहाण धाउ तद्धिए
निरुत्तिए नाम इच्चादि सव्वे अत्थि. पुणो किं ते न अस्स पयार करितए.

मिच्च वरा ! अयं भासा परम पियजत्थि विज्जाणं पयारउ पुणो जिणमत्त-
स्सवि पयास खिप्पं भविस्सति. किंते सुत्ताए सव्व विज्जासंति. सेजहानामए भा-
साणं पोगले अत्थि. एवं जिणा पण्णवन्ति. पस्सह संप्पइ काले णं सुहय यत्तं जो
सम्म पयाराउ रागं गायइ जइ पुगल अत्थि तयाहि जंते निरोह भूए एवं वियउ-
जाणाइ (भूमजाणाइ) इच्चाइ सव्व विज्जा सुत्ताए विज्जमाणे विज्जाणं उदय केण
पयारउ भवइ.

अथ पेम भाव विसए.

पिय मिता ! पेम भावाउ सव्वे कज्जाणे सिद्धंति. पेम भावाउ मणपसन्न भवति.
पेमभावाउ पसत्थज्जाणं हवइ. पेम भावाउ विज्जाणं वा मयस्सणं उच्चइ भवति. सेजहा
नामए जलसित्ता इव पायवातहा पेम भावाउ धम्मस्सणे जोगे भवति. पस्सह पेम
भावाउ अक्षजाइ केवा मेव उच्चइ करंति. तहा पेम भावाउ वेमं जाहिता आया
परम सुद्ध भवति.

कोवा कज्जं जो पेम भावउ णो सिद्धं भवति ? जिण सासणस्सणं तो मुखं विणय धम्मे वा पेम धम्मे जहा विवाह पणत्ति. अट्ठि भिज्जि पेमाणु रागरत्ते इति सुत्तं. पस्सह सुय केवामेव पेम भावस्सणं लवखणं वण्णवंति. पुव्वं समयस्सणं जया अणुप्पेहइ २ ता तथा परम दुक्खं भवइ. स समय कुतो गता ? जया काले सव्व पुढधि उवरि जैन मयस्सणं परम वित्थारअे आसी सिआ वाअस्स णं नाद आसी पाय सव्वे जीवा जिणंद देवस्स नामस्सणं पुणो २ उच्चारण सव्वे भव्वा करंति. अहवा जिणंद देवस्स नामेणं सदे होधा. वा आयरिय सग सग गणस्सणं बुद्धि कारय होत्था सहस्साइं मुणिनवाइं गंधाणं रुत्ता आसी देसे संव आसी. इयाणि समय जिणमय पढमं अत्थि. अप्पं पुणो मय भेदे बहु किरिया भेद बहु. हा के कस्सेणं समय ! हे वट्ट माण समय तं खिप्पं गथ से समय पयड भवे. जस्स समये पुव्वं समाणे जिण धम्मस्सणं उदय भवे.

देवाणुप्पिआ ! ईसा दोस जहिता उववुह गुण पयड भवे, तो खिप्पं जिण मतस्सणं उदय भवेज्जा किंते जाव काले पेम सिद्धि आउ अप्पिए णोभवति. धम्मस्स णं वि तव काले उदय णो भविस्ससि. पर मत इव तहा निगंधाणं अरहे सए सए विवादेणं जहेज्ज पाय मुख एगसमायारि करेज्ज. किंते मुख समायारिओ कल्हे णो समुप्पज्जइ से जहा नामए चउमासी पव्वए संवच्छरीए पव्वए इच्चादि तहा ईसा वेस पिसुणाइं दुरं जहिता संतिस्सणंवा पेम भावस्सणं पुणो २ उवएसं करेज्जा. पस्सह, सय निंदाणं प्पहावउ जिण मयस्स णं केवा भवे सख्खं भूए. अनेक कोडी संखाहिंते अणुमाणे तेस्स लवखं चउतीस सहस्सं अत्थि, हा सोर्ग !

अच्छेरग भूए हवइ पाय चउ तित्थे पडिक्कमण वा आवस्सए समयइमे गाहा पढंति.

खामेमि सव्वे जीवा सव्वे जीवा खमंतु मे ।

मिच्छि मे सन्न भूपसु वेरं मज्झं न केणइ ॥

परंतु एग अन्नउ नो भासण करंति. जइ तिहं साहा जिण मयस्स णं परोप्परं वेसं भावं जहेज्ज, पुणो तिण्हि साहा एगउ भवेता. जिण मयस्स णं वा सुय नाणस्स णं पुणोद्धरण करेज्ज, तो खिप्पं उदय भवेज्जा. पासह, तिण्हि साहाणं मूल सिद्धंते एगे सेजहा नामए पंचत्थि काया, काल दव्वे, नव तत्त, पमाण, नयं. पंच नाण, तिलोय, इच्चादि किंतु किरिया भेदे अत्थि वा सहा भेदे अत्थि. तथा मूल सिद्धंते तिण्हिइ २ चा परोप्परं पेमभाव साद्धिं वट्टणारहे ॥

तिण्हि साहाणं अरहे एवामेव पत्थाव वधेज्ज. जहा परोप्परं निंदायुत्ते लेह णो मुदिण भवे, णोपरोप्परं कस्सइ निंदाहे कडि वद्ध करित्तए. किं तुम्भेणं जिणं मयणं पुच्च वत्थाणु प्पेहिता, दुक्खं णो भवति जया सव्व मग्गाउ जिणं मग्गे परम सुंदरे किंतु सए देसेणं प्पहावउ अज्ज दिवसे वहवे जणा एवं वदंति. जिणं मग्गे नात्थिक मते, अमुदस्सणं मते सुण्णजणा इच्चादि सदे वहवे जणा किंते भासंति केवल सए वेसेणं प्पहावउ वा निंदा युत्ते लेहाणं प्पहावउ. एग तित्थयरस्सणं पुत्ते परोप्परं एवमेव वत्ताव सोमं. सुत्तेणं एवं भासंति. उव वुह धिरिकरण वच्छल प्पभावणा अवस्सं करेज्ज. देवाणुप्पिया ! जिणमय नत्थि नत्थिकमते. नत्थि अमुदणं मते, सावयाणं सत्तामि वए एवं भासंति. णो विना प्पमाणं सावए उव-भोगं परिभोगं करेज्ज. तद्दासाहुवि निरतिथारं किरिया पालेज्ज. मलादि अमुइ नद्धं करेज्ज. पस्सह निसीह सुत्ते जइ नअयामइ. तंवा साइज्जइ मासियं परि हारं पाउणइ. तद्दा पंचविहे सोए पण्णत्ता तंज्जहा पुढवि सोए, आउ सोए, तेउ सोए, वंभ सोए, मंत्त सोए. पस्सह जिण सत्थ एवामेव भासंति. किंतु सए वेसेणं प्पहावउ लोगे किं वदंति, जइ सिरि संय मज्जे तिण्हि साहा परोप्परं पेय भावं पयइ करेज्ज. पुणो विज्जाणं उन्नइ करेज्ज. किं पुणो जिण मग्गे उदय भावस्स णं णो भवेज्जा अवस्समेव भवेज्जा. किंते अयं समय परोप्परं निंदाणं नत्थि. अपि तु अयं समय उदयस्सणं अत्थि. पस्सह जम्मिममय रायस्स सव्वेणं पयारेणं सतंत्तानत्थि. तम्मि समय जिण मयस्सण केवा मेव उदय आसी. वट्टमाणे काले धम्मो उन्नइस्सणं पुणं पयारेणं सतंत्ता अत्थि. किंतु सय पमाणं सव्व मग्गाउ पाय अवणत्तिस्सणं पत्ता. सोमं. !

जस्स सिद्धंतस्सणं विदेमी सखावंत पुरिमे वा देमी विज्जं पुरिमे सतत मुहाउ महिमा करंति. स सिद्धंते पण्णत्त भावस्सणं पत्ता. किं सिरि संयस्सणं उदितं सिद्धंतस्सणं पुण्ण पयारउ पगास करित्तए सया यारस्सणं पयार करित्तए.

सयायार विसय.

किंते सया यारस्सणं अभावउ कया वि आया मुत्ति मग्गे णो पडिवज्जइ सया यार सदे सम्मं चरित्तस्सणं दोष करावेइ चरित्ते दुविहेपण्णत्ता तं० सव्व चरित्ते देस चरित्ते सव्व चरित्त नियार्ण वा निगंथीणं अत्थि से जहा नामए पंच महव्वए राइ भोयण विरमणे दस सपण धम्मे इच्चादि कतव्वे देस चरित्ते सावयाणं

वासावियाणं वा अत्थि. से जहा नामए सत्त वसणाउ विरमणे दुवालस्स विहे सावग धम्मो अत्थि. वारस्स वए एगारस्स पडिया इगवीसाय सावग गुणे जहा सत्ति. धारित्तए पुणो अणाय साद्धिं णो वट्टित्तए किंत्ते णायहि मुक्ख धम्मो वारस्सणं वयस्सणं किंत्ते सिरि संतिनाहे सिरि कुंथुनाहे सिरि अरनाहे चकवट्टि. भवित्ता पुणो तित्थयर भूए पुणो मोक्खं पत्ता तहा भरह चक वट्टि वि नाय पहावउ केवल. नाण रूवि सिरि संयुत्ते भूए.

अनाय भावउ पिगा पुत्त इव दसा भवति जइ अस्स समय वि परि स्समं णो कय तथा केण समय परिस्समं करिस्संति. हे वीर पुत्ता ! महा निदाणं चइत्ता धम्मस्सणं अट्ठे उज्जमं कुणह. किंत्ते भगवत्स्सणं. तिविहा धम्मो अत्थि. सु अहिज्झते सुज्झातिते. सुतवस्सिते देवाणुप्पिया विज्जाउ सुज्झाणं उप्पज्जइ सु ज्झाणाउ सु तव समुप्पज्जइ तिण्हि मद्दा सम्मं नाण सम्मं दंसण सम्मं चारित्तस्सणं वोह दलंति. तिण्हाणं आराहइत्ता मोक्खस्सणं अरहे भवंतु. किंत्ते जिणमत. पय. त्या विज्जाणं अहा तहा सरूवं वणवेति सेजहा नामए संसार सरूवे शिय साशय सिय असासए दव्वट्ठपाय सासय वण पज्जवेहिं गंध पज्जवेहिं रस पज्जवेहिं. फास पज्जवेहिं असासय अयं सरूवे परम सुंदरे अत्थि. पक्ख वाय जहिता. धम्मास्सित भवउ किंत्ते इमे मम अभिकंक्खा तिण्हि साहा अंतो जिणिंद देवस्सणं पहावउ वेसे नहं भवे पेम पयड भवे. जस्सणं पहावउ सिरि जइण मत्ते सया जयवंतो. भवे. पुणो वहवे जीवा मोक्ख मग्गस्स णं जोगे भवे जिणिंद देवस्सणं पहावउ सिरि जिण संवे सयाहि संति परोप्परं पेम भाव पयड भवे.

दिव्य शशि.

शशी आन उज्जे. इंध दिव्य हिसे. प्रकटयुं डर्भ तेन अधौकिड छे,
शीतशरी. भक्षो अति शांत न छे, इंध रभ्य उणा शुचि श्वेत न छे. १
अरयुं अरतुं अभीनु न हिसे, शीत शांत यवा तपता तनने,
भनुधवनभां नयंयुं अतिरो, डरीं शांतं अने शित तेन भरे. २
प्रकटयो शुभ पूर्ण न इन्ड भक्षो, पित्रशे न उवाधरशी कुमुयोः
अति शोभित आ रत्नली न हिसे, निरणी अति रेत भक्षि हरणे. ३
धरीं तेन क्षपापति किमत डरी, डरी सान हौमे उपदेश नरी:
“मुग्धता सम शिन्धे सर्व यन्ते, सद्युं क्षयं भक्षां इरेतां विचरे !
नगमां अति विज्जवत्त क्षयं डरी, रणन्ते प्रमुपाद न सेव यशी;
डही ना लुधन्ते निरली इरन्ते, कर्तव्यपरायणता धरन्ते !” ४

निर्भया भट्टेन (शान्धर).

उक्त मागधी लेखका हिंदी भाषांतर.

भाषांतरकारः—पं० ज्ञानचंद्रजी महाराज पंजाबी.

नमस्कार हो श्रमण भगवान श्री महावीरजी को ?

मित्रगणों ! इस समयमें मैं जो धर्म श्री भगवंत महावीर (वर्द्धमान) जी ने कथन किया है तिसका किञ्चित् स्वरूप वर्णनार्थे स्वलेखनीको आरुढ करंता हूं. देखिये, 'तृतीयाङ्क' में यह सूत्र है—तद्यथा—तीन प्रकारसे भगवन्तोंने धर्म वर्णन किया है, जैसे कि सुअध्ययन करना, सुध्यान करना, सुतप करना. जब सुअध्ययन होता है, तभी सुध्यान हो जाता है; जिस समय सुध्यान होता है, तिस समय सुतपकी प्राप्ति होती है. इस प्रकार धर्मके तीन भाग हुए. अरिहंतों-भगवन्तोंका सुअध्ययन करना प्रथम धर्म है, क्योंकि विद्यासे ही सर्व कार्य सिद्ध होते हैं. किन्तु सुविद्या होनी चाहिये. सुविद्या शब्द ही सम्यक् ज्ञानका बोध करता है और सम्यक् ज्ञानसे सम्यक् दर्शन प्रगट होता है; और सम्यक् दर्शनसे सम्यक् चारित्र्य प्रत्यक्ष होता है. पुनः जिस समय तीनों प्रगट होते हैं तिस समय ही जीव (आत्मा) की मोक्ष होती है. इस वास्ते सम्यक् ज्ञान-दर्शन-चारित्र्य विद्याका अध्ययन आवश्यकीय है. अपितु सूत्रों (जैनशास्त्रों) में भी ऐसे कथन हैं; जैसेकि—

गाथा.

तमहासुयमहिद्वेज्जा, जेउत्तममट्ठगवेसए ॥ जेणंअप्पाणं परंचेव, सिद्धिसंपाउ-
णिज्जासि ॥ उत्तराध्ययनं अ० ११. गाथा. ३२.

सूत्रको अध्ययन करें, जो उत्तमार्थके गवेषिक हैं, वही मोक्षको प्राप्त करते हैं.

अथ विद्याविषय.

प्रिय मित्रो ! सर्व विद्याओंसे श्रुतविद्या ही परम श्रेष्ठ है, जिसके प्रभावसे स्वआत्मा तथा अन्यात्माके पूर्ण स्वरूपको जाना जाता है. इसी वास्ते वीतरागका आर्ष वचन है तथा अर्द्धमागधी व्याकरणमें भी ऐसा लेख है.

पुनः सर्व भाषाओंसे अर्द्धमागधी भाषा परमोत्कृष्ट है, जिसे तीर्थंकर वा देवते तथा सर्वोत्तम पुरुष भाषण करतेहैं; देखिये 'विवाह प्रज्ञप्ति' (भगवती) जी सूत्रके पाञ्चवें शतकको, जिसमें श्री स्वामी गौतमजी श्री अर्हन् भगवान् सर्वज्ञ सर्वदर्शी स्वामी महावीर (वर्द्धमान) जीसे प्रश्न करते हैं, यथा है प्रभो ! देवते कौनसी भाषा भाषण करते हैं ? अपितु कौनसी भाषा भाषण की हुई उनके अ-

सुकूल होती है ?” इस प्रश्नके करने पर भगवन् वर्द्धमान स्वामी प्रत्युत्तर प्रदान करते हैं कि “हे गौतम! देवते अर्द्धमागधी भाषा भाषण करते हैं और उक्त ही भाषा भाषण की हुई उनको प्रिय लगती है।”

और भी अर्द्धमागधी भाषा सर्व शक्तियों करके सम्पन्न है; यथा “समवायांग सूत्र” के चउतीसवें स्थानमें ऐसा उल्लेख है कि अर्द्धमागधी भाषामें भगवान् धर्मोपदेश प्रतिपादन करते हैं और वो ही उच्चारण की हुई सर्व आर्यों-अनार्यों-द्विपदों, चतुष्पदों मृगों, पशुओं, पक्षियों, सर्पों-इत्यादियोंको आत्माहितकारी तथा कल्याणकारी सुखोपाय उनकी स्वस्वभाषाओंमें परणमति है अर्थात् सर्व अपनी २ भाषामें समझ जाते हैं।

यह सूत्र स्पष्ट करता है कि अर्द्धमागधी भाषामें परम शक्ति है हमारे अरिहंत देवने द्वादशाङ्ग तथा नित्य कर्म पूर्वोक्त भाषामें ही वर्णन किये हैं तथा सर्व आर्य पुरुषोंकी आर्य भाषा प्रागुक्त ही है।

इसके प्रमाणार्थ “पण्वन्नासूत्र” का प्रथम पद अध्ययन करना उचित है।

प्राश्नात्य तथा विदेशी विद्वान् व अन्य ग्रन्थकर्ता भी अर्द्धमागधी भाषाकी भूमसी प्रशंसा करते हैं और इसे सर्वोत्तम बताते हैं। ऐतिहासिक ग्रन्थ ऐसे भी लिखते हैं कि सर्व भाषाओंसे प्राचीन तथा प्रथम अर्द्धमागधी (प्राकृत) ही है।

सो ऐसी ही आशा पाणिनि मुनिके लेखसे* सिद्ध होती है।

सो हे देववल्लभो! तिस भाषाकी वृद्धयर्थे अनेक प्रकारके उद्यम व परिश्रम करने योग्य हैं जैसे कि अर्द्धमागधी अध्ययनशाला तथा अर्द्धमागधी समाचारपत्र, अर्द्धमागधी नामाङ्कितमुद्रा, इत्यादि, और साधु-साधवियोंको भी योग्य है कि सर्व प्रकारसे चर्चालाप अर्द्धमागधी भाषामें ही करें क्यों कि यदि अर्द्धमागधी भाषाकी वृद्धि होगी तो श्रुतज्ञानका भी महोदय होगा; और श्रुतज्ञान हमारा परम कोश है।

पुनः हमारा नित्यकर्म भी उक्त भाषामें ही है, फिर उक्त भाषा पदलिङ्ग, विभक्ति, अर्थ, समास, सन्धि, पद, हेतु, जोगोणादि क्रिया, विधाण, धातु, तद्धित, निरुक्तिनाम इन करके संस्कृत है। पुनः व्याकरण भी अर्द्धमागधी भाषामें विद्यमान है; फिर इसका प्रचार ना किया जावे यह शोककी बात नहीं है? अर्थात् इसका प्रचार अवश्यमेव करना चाहिये।

* त्रिपष्टिः चतुःषष्टिर्था वर्णाः शम्भुमते मताः।

प्राकृते संस्कृते चापि, स्वयंप्रोक्तः स्वयंभुवाः

मित्रवरो ! इस परम प्रिय भाषा तथा विद्याके प्रचारसे जिन मतका भी शीघ्र ही परमोद्योत होवेगा, देखिये सूत्रों (जैनशास्त्रों) में सर्व प्रकारकी विद्यायें विद्यमान हैं, अपितु अनभिज्ञ पुरुष कुमतिके प्रयोगसे तथा हठधर्मसे इनमें (शास्त्रोंमें) अश्रद्धा करते हैं किन्तु जो सूत्रोंमें कथन किया गया है वह अवश्यमेव ही समयान्तरमें अपनी सत्यता प्रगट करदेता है. उदाहरण देखिये. जैनशास्त्रोंमें भाषाके पुद्गल कहे हैं अर्थात् जो हम भाषण करते हैं उसके पुद्गल है ऐसा कथन किया गया है; परन्तु बहुतसे अज्ञान जन इस पर निष्ठा नहीं करतेथे तथापि अहम् कथनमें लवलेश मात्र भी न्यूनाधिकता नहीं है. देखिये इस जमानेमें “ फोनोग्राफ ” वादित्रको, जो कि सम्पक् प्रकारसे गीत गाता है. यदि भाषाके पुद्गल ना होते तो भला कैसे उक्त वादित्रमें निरोध हो कर गायन श्रवण होता ? इससे निश्चित होता है कि भाषाके पुद्गल अवश्यमेव ही हैं. ऐसे ही धूम्रजाणेत्यादिकोंको भी ज्ञात करना चाहिये.

जबकि सूत्रोंमें सर्व विद्यायें विद्यमान हैं तथा अर्द्धमागधी भाषा सर्वोपकारी तथा सर्वोत्तम है ऐसा निश्चय हो गया, पुनः हम विचार करना चाहिये कि इसकी वृद्धि किस प्रकारसे हो सकती है ? तो अवश्यमेव ही कहना पड़ेगा कि प्रेम भावसे अर्थात् परस्पर एकत्व वा सम्प होनेसे.

अथ प्रेमभाव विषय.

प्रिय सज्जन जनों ! प्रेमभावसे सर्व कार्य सिद्ध होते हैं. प्रेमभावसे मन प्रसन्न होता है. प्रेमभावसे प्रशस्त ध्यान होता है. और विद्या तथा मत्तान्नाति प्रेमभाव पर निर्भर है. जैसे जल सिञ्चनेसे वृक्षकी वृद्धि होती है तैसे ही प्रेमभावसे धर्मोन्नति होती है. देखिये, प्रेमभाव (एकताके प्रभावसे अन्यमतावलम्बी कैसे वृद्धिको प्राप्त कर रहे हैं.) तथा प्रेमभावसे द्वेषका नाश होता है और आत्मा परम पवित्र (शुद्ध) होता है. अपितु ऐसा कौनसा कार्य है जो कि प्रेमभावसे सिद्ध नहीं हो सकता अर्थात् सर्वकार्य सिद्ध होते हैं. तथा जिन शासनका तो मुख्य विनय धर्म वा प्रेम धर्म ही है. “ विवाह प्रज्ञप्ति ” के सूत्रको स्मृति कीजिये कि (अट्टिभिज्जोपेमाणुरागरत्ते) अर्थात् अस्थिर मित्रिण प्रेमानुराग करके रक्त. देखिये सूत्र किस प्रकारसे प्रेम भावके लक्षण वर्णन करते हैं.

मुझ जनों ! जब हम पूर्व समयको स्मृति करते हैं तब आत्मा परम दुःखी होता है. हा ! वह समय कहां गया ? जिस समय सर्व भूमी पर जैन धर्मका विस्तार था, और स्याद्वादका नाद होता था, प्रायः सर्व जीव जिनेन्द्र देव भगवानके

नामको पुनः २ उच्चारण करते थे अथवा सर्वस्थानोपरि " अरिहंत २ " शब्द श्रवण होते थे. अनेक राजा महाराजा जैनधर्मानुयायी होते हुए इसके प्रचारमें सदैव कटिबद्ध थे, पुनः स्वआयुको धर्म पर अर्पण करते थे. आचार्य अपने २ गण (गच्छ) की वृद्धिकारक थे. शतसहस्रलक्षकोटि मुनि नूतन २ ज्ञानसम्पन्न ग्रन्थ रचते थे. और देशदेशान्तरोंमें सम्प (भेम) था. पुनः जयजिनेन्द्र शब्दका उचारों और महाध्वनीके साथ नाद होता था.

इस समय प्रथम तो जैन मत ही स्वल्प; पुनः अल्पमें भी मतभेद तथा क्रियाभेद बहुत हैं और एक पक्ष द्वितीय पक्षकी निन्दार्थ सदैव उद्यत रहता है. कैसा कष्टका समय है ! वर्तमान समय शीघ्रही प्राग्वत हो ! जिससे पूर्व समय अर्थात् जिस समय जिन धर्मका पूर्ण प्रकाश था वह समय प्रगट होवे. और जैन जाति महानिद्रासे उठ कर स्वधर्मके प्रचारार्थ आरुढ़ होवे, प्राग्वत् जैन धर्मको परमोद्योत होवे.

हे देवतोंके प्रियो ! ईर्ष्या और द्वेषको त्याग कर उबबुद्ध (गुणोंकी वृद्धि करना) गुण प्रगट करो; क्यों कि यावत् काल प्रेमभावके साथ धर्म पर आयु अर्पण नहीं होती, तावत्काल धर्मका उदय भाव होना भी असम्भव ही है. मुनियों तथा साधवियोंको भी उचित है कि स्वस्वविश्वादको छोड़ कर प्रायः मुख्य समाचारी एक करें; क्यों कि एक असमाचारीसे हेतुोत्पन्न नहीं होता; पुनः ईर्ष्या, द्वेषभाव, पिशुनता इनको छोड़ कर सदैव काल शान्ति व प्रेमभावका पुनः २ उद्देश्य करें. अतः ऐसे कार्यकरें, जिनसे जैनमतकी प्रभावना हो.

सज्जनो ! देखिये स्थानिन्दाके प्रभावसे जिनमतका कैसा स्वरूप हो गया है कि इसके माननेवालोंकी संख्या अनेक कोटि संख्यासे न्यून होते २ अनुमानं त्रयोदशलक्ष चौतीस सहस्र हो गई. क्या एतादृश समय देख कर तुम्हें आश्चर्य नहीं होता ? प्रियमित्रो ! यह किसका फल है ? परस्पर द्वेषका और प्रेमभावके ना होनेका.

महान् आश्चर्यकी बात है कि प्रायः चारों तीर्थ (साधु, साध्वी, श्रावक, श्रौतिका) प्रतिक्रमण वा आवश्यकके समय प्रतिदिन उभय समय ऐसी गाथा पठन करते हैं, यथाः—

यथा चौरासी (चतुर्मासी) पर्व संयन्सरी पर्व, पर्युषण पर्वत्यादि. क्यों कि इनको भिन्न २ मनानेसे अन्यमताध्यक्षोंको शंका पड जाती है तथा जिन मतका अपवाद होता है.

स्वामेभि सव्वे जीवा, सव्वे जीवा स्वमंतु मे ।

मिति मे सव्वे भूएसु, वेरं मज्झं न केणई ॥

मैं सर्व जीवोंसे क्षमाभाव करता हूँ, हे सर्व जीवो ! तुम मेरेसे क्षमा करो, क्यों कि मेरा सर्व भूतों (जीवों) से मैत्री भाव है और मेरा वैर भाव किसीके साथ नहीं है, देखिये; कथन मात्रमें तों कैसी नम्रता है, अथि तु द्वेषके प्रभावसे एक दूसरेसे मिल नहीं सकता, तथा ऐसा कथन होने परभी परस्पर वार्तालाप नहीं कर सकते,

विद्वज्जनों ! यदि जैन मतकी तीन ही शाखें परस्पर द्वेष भावको तिरस्कार करके पुनः तीन ही शाखें मिलकर जिन मत तथा श्रुत ज्ञानका पुनरुद्धार करें तो जैन मत शीघ्र ही उदय भावको प्राप्त होवे पुनः देखिये, तीन ही शाखोंका मूल सिद्धान्त एक है; जैसे कि ^१पञ्चास्तिकाय, काल द्रव्य, नव ^२तत्त्व, ^३प्रमाण, ^४नय, पञ्च ^५ज्ञान, ^६तीन लोक इत्यादि।

किन्तु क्रियाभेद वा श्रद्धाभेद अवश्यमेव ही है, इस लिये, हे जैनमतोन्नतिच्छको ! अपने मूल सिद्धान्तको ही ग्रहण करके परस्पर प्रेम भावके साथ वर्तना योग्य है, तोनो शाखोंको चाहिये कि ऐसे २ प्रस्ताव बान्धे जिससे प्रेम भावकी वृद्धि हो तथा निन्दायुक्त लेख ना मुद्रित हों और ना किसीको निन्दार्थ कटिबद्ध कराया जावे,

सुज्ञ पुरुषो ! क्या आपको जिन मतकी पूर्वावस्थाको देख कर दुःख नहीं होता है कि जिन मार्ग परम सुन्दर होते हुए स्वद्वेषके प्रभावसे आज दिन इस बहुतसे अज्ञात जनः ऐसे भाषण करते हैं कि जैन मार्ग नास्तिक तथा अशुचिको मत है इत्यादि,

ऐसे २ वचन अन्य मतावल वियोंके मुखसे श्रवण करना वह क्या स्वद्वेष तथा निन्दायुक्त लेखोंका ही प्रभाव नहीं ? अर्थात् अवश्य उसीका फल है, शोककी वार्ता है कि एक तीर्थंकरको पुत्र होने पर भी परस्पर यह वर्तावे ? सूत्रोंमें ऐसे लेख हैं, यथा (उचवृह) गुणोंका वृद्धि करना, (धिरेकरण) अर्थात् धर्मसे पतित हतोंको पुनः सत्य मार्गमें स्थिर करना, (वच्छलपमावणा) वत्सलप्रभावना, इत्यादि अवयवध्वं धारण करने चाहिये,

१ धर्माधर्माकाश पुद्गल जीवास्ति कायाः २ जीवाजीवपुण्यपापाश्रयपथे संवर्तिनिराशोक्षास्तत्त्वम्, ३ ग्रन्थशानुमानोपमाऽगम प्रमाणाः ४ भंगम संग्रह व्यवहारकृद्गुणशब्दसममिन्द्रियं भूतेति ५ मति श्रुतायधिमतःपर्यवक्ष्यताति, ६ उर्ध्वाधोमध्यति लोकाः

देववद्वभो ! जैन मत नास्तिक मत नहीं है, क्यों कि नास्तिक वह होता है, पुण्य, पाप, नरक, स्वर्ग, परलोक, परमात्मा इत्यादिकोको न माने, परन्तु जैन मत उक्त वार्ता सर्वथा स्वीकार करता है, देखिये, इस विषयमें महानाचार्य श्रुत केवली देशीयाचार्य महामुनि शाकटायन स्वरचित महान् व्याकरणमें क्या लिखते हैं? यथा:-

दैष्टिकास्तिकनास्तिकाः ॥ शा० व्या० अ० ३ पा० २ सू० ६? दैष्टिका-
दैष्टिगुणान्तानिपात्यन्ते ॥ दैष्टिदैवं प्रमाणमस्येति दैष्टिकः । अस्ति परलोकादि मति-
रस्य आस्तिकः । तद्विपरीतो नास्तिकः

इससे सिद्ध हुआ कि जैन मत नास्तिक मत नहीं है, वैसे ही नाही जिन मत अशुचिका मार्ग है; क्योंकि श्रावकोंकी सप्तर्षी व्रतमें ऐसा उल्लेख है कि श्रा-
वक विनाप्रमाण उपभोग-परिभोग ना करें, तैसे ही साधु भी निरतिचार किया
पाले, और मलादि अशुचिकों दूर करें, प्रमाणार्थ देखो सूत्र 'निसीयर्जा,' जिसमें
लिखा है कि यदि मुनि पुरीषके पश्चात् पाणी से शौच ना करे तो उसको मासिक
प्रायश्चित्त है; तैसे ही "श्रीस्थानांगसूत्र" में लिखा है कि पाञ्च प्रकारसे शौच
होती है, जैसे पृथ्वी, पाणी, अग्नि, ब्रह्मचर्य, मन्त्रेति.

किन्तु स्वदेपके प्रभावसे लोग क्या २ भाषण करते हैं? यदि श्रीसंघमें
तीन ही शालें प्रेमभावको प्रगट करें, पुनः विद्याकी उन्नति करें, तो क्या जिनम-
तका पुनरुद्धार तथा उदयभाव ना होगा? अपितु आवश्यक ही होवेगा.

भिय धर्माभिलाषियो ! यह समय परस्पर निन्दाका नहीं है तथा द्वेषका
नहीं है; अपितु यह समय तो उदय भाव करनेका है, देखिये, जिस समय राज्यकी
ओरसे सर्वथा स्वतंत्रता ना थी विस समय जैन मत कैसी उन्नतिके दिखर पर
था? परन्तु अधुना (वर्तमान कालमें) सर्व प्रकारसे राज्यकी ओरसे स्वतंत्रता है
अर्थात् जो चाहें अपने २ धर्मकी वृद्धि कर सकते हैं, किन्तु स्वप्रमादके कारणसे
जैन मत अवनतिको प्राप्त हो रहा है. हा शोक ! जिस सिद्धान्तकी विदेशी तथा
देशी विद्वान् सतत मुखसे महिमा (स्तुति) करते हैं, उस सिद्धान्तके माननेवाले
अवनतिको प्राप्त हों. अधुना श्रीसंघको उचित है कि पुनः ऐसे सत्य सिद्धान्तका
पूर्ण प्रकारसे प्रकाश करें; और सदाचारका भी प्रचार करें, जिससे आत्मा शुद्ध
तथा पवित्र हो.

अथ सदाचारविषय.

धर्मात्मा पुरुषो ! सदाचारके विना कोई भी आत्मा मुक्तिमार्गको नहीं
ग्रहण कर सकता. सदाचार शब्द सम्पद चारित्रिका ही वाचक है, पुनः चारित्र्य

द्वि प्रकारका होता है: सर्वचारित्र और देशचारित्र. सर्वचारित्र, साधुसाधिवर्गोंका होता है, जैसे कि पाञ्च महाव्रत रात्रिभोजन त्याग, दश श्रमण धर्मेति. अन्यत्र, देशचारित्र, श्रावकों और श्राविकाओंका होता है, जिसमें सात व्यसनोंको वर्जना तथा द्वादश व्रतको धारण करना वा एकादश प्रतिमा (कठिन नियम और प्रतिज्ञा) और एकविंशति गुणोंको अनुकरण करना, पुनः अन्यायके साथ वर्ताव ना करना. क्यों कि गृहस्थ धर्म (द्वादश व्रत) का मुख्य सिद्धान्त न्याय ही है. देखिये, श्री शान्तिनाथजी श्री कुण्डुनाथजी श्री अरनाथजी चक्रवर्ति हो कर पुनः तीर्थंकर पट्टीको भोग कर न्यायके साथ विचरते हुए मोक्षको प्राप्त हुए. तैसेही भरत चक्रवर्ति भी न्याययुक्त होते हुए केवल ज्ञान उपार्जन कर मोक्षको प्राप्त हुए परन्तु अन्याय करनेवालोंकी दशा मृगापुत्रवत् होती है.

प्रियवरो! यदि इस समयमें भी धार्मिक परिश्रम ना किया, तो फिर और कौनसा समय इससे उत्तम आपको प्राप्त होगा?

हे वीरपुत्रो! घोरनिद्राको छोड़ कर धर्मार्थ उद्यम करो. देखिये, भगवान् का पूर्वोक्त तीन प्रकारका धर्म है. (अर्थात् मोक्षके तीन ही द्वार (मार्ग) हैं) यथा.

“सम्यग्दर्शन ज्ञान चारित्राणि मोक्षमार्गः”

विद्यासे सुध्यान होता है और सुध्यानसे सुतप उत्पन्न होता है; और तीनोंको आराधन करके (भलि भांति पाल कर) जीव मोक्षके योग्य होते हैं.

जैन मत पदार्थविद्याका भी यथातथ्य स्वरूप वर्णन करता है, जैसे संसारस्वरूपको ही लीजिये, जो कदाचित् शाश्वत वा कदाचित् अशाश्वत है. द्रव्यार्थिक नयकी अपेक्षा शाश्वत (नित्य) है और वर्ण, पर्याय, करके तथा गन्ध, रस, स्पर्श पर्यायसे अशाश्वत है. देखिये कैसा सुन्दर मनमोहन न्याय है! इसका सविस्तर स्वरूप देखो “सप्तभङ्गतरङ्गिणि,” “तत्त्वार्थसार,” “आल्लापपद्धतिः” इत्यादि न्यायग्रन्थोंसे.

हे मोक्षेच्छको! मेरी यही आकांक्षा है कि पक्षपातको छोड़ कर धर्माश्रित होवो! तीन ही शाखोंसे द्वेषभाव नष्ट होवो! श्री जिनेन्द्र देवके प्रभावसे तीन ही शाखोंमें परस्पर प्रेम भाव उत्पन्न होवो! जिसके प्रभावसे श्री अनेकान्तमत (जैन मत) सदैव काल जयविजय को प्राप्त करे, बहुतसे जीव मोक्षमार्गके योग्य हों.

जिनेन्द्र देवकी कृपासे श्री संघमें सदैव ही शान्ति तथा परस्पर प्रेम भाव प्रगट हो!

Mankanji Juthabhai Mehta Esq.,
B. A., LL. B. Bar-at-Law.

[ચંપાઈચંચ.

૧ શ્રીયુત મકનજી બૃહાસ્પતિ મહેતા. B. A. LL. B. Bar-at-law.

Sow love, and taste its fruitage pure;

Sow peace, and reap its harvest bright;

Sow Sunbeams on the rock and moor,

And find a harvest—home of light.

કાલિયાવાડના માંગરોજ ગામમાં શ્રીયુત મકનજીભાઈના જન્મ સંવત ૧૯૩૭ના માગશર વદ ૧ (૨૩મી ડિસેમ્બર ૧૮૮૦) ને દિને દશ થીમાળી વખતે જાતિમાં થયો હતો. ત્યાં મૂળજાતી અભ્યાસ ત્યાંની શિક્ષણસાલામાં લઈ પોતાના પિતા મુબઈમાં વ્યાપાર કરતા હતા ત્યાં આવ્યા. આ વખતે પોતાના કાકાનું કુટુંબ પણ સંયુક્ત હતું. સને ૧૮૯૮માં પિતાશીનું પરલોકગમન થયું અને તરતજ બીજા વર્ષમાં જ્યેષ્ઠ બ્રાતા એક વિધવા મુઝી સ્વર્ગસ્થ થયા. આથી મકનજીભાઈ પ્રેર કુટુંબનો ભાર આવી પડ્યો. હજુ પોતાની વિદ્યાર્થી અવસ્થા હતી અને તે દરમ્યાન એટલે ૧૮૯૮માં મેટ્રિક થયા હતા, તેથી પોતાના કાકાના વાલીપણ નીચે પોતાનો અભ્યાસ આગળ ચલાવ્યો. ૧૮૯૯માં સેન્ટ્રેલીઅર કોલેજમાંથી. પ્રીવિયસ, અને ૧૯૦૦માં હૅરમિગ્લિયેટની પરીક્ષા પસાર કરી. ૧૯૦૧માં શિખરજી, પાવાપુરીની યાત્રા કરી અને કલકત્તે જઈ આવ્યા. ૧૯૦૧માં પહેલી એસ. એસ. બી. પસાર કરી. ૧૯૦૨માં લગ્ન થયું. ૧૯૦૩માં બી. એ. ની પરીક્ષા બીજા વર્ષમાં પસાર કરી. ગ્રેજ્યુએટ થયા પછી શું લાઈન લેવી એનો નિર્ણય કરવાનું ઘણાંએને ખાતરી રહે છે. આપણી-ભારતના વિદ્યાર્થીઓની સ્થિતિ એવીજ રહે છે કે ભવિષ્યના કાંઈપણ નિયત સ્થાન આગળથી નિર્ણિત કર્યાવગર પહેલાં તાકાલિક ને યાપ છે તે થયા હાંમે છીએ. આગળ ચાલતાં અમુક હદ જોગમી, એટલે હવે કયે રસ્તે જવું તેનો નિકાલ તે હદ જોગમી પછી તેજ વખતે ધાય છે.

ગ્રેજ્યુએટ થયા પછી આગળ અભ્યાસ લંબાવવા જેટલી કુટુંબની સ્થિતિ નહોતી છતાં એસ. એસ. બી. થવાનો હદ નિશ્ચય કર્યો. તેને માટે જેટલાં સાધનો પૂરા પાડવા માટે મૂજબ ધરમશી અને કામદાર સોલીસીટરોને ત્યાં ક્વાર્ક તરીકે અને ત્યાર પછી પ્રતિષ્ઠિત સ્વ. શેઠ અમરચંદ નવકચંદની સિવજેમ અમર એડ કુંપનીમાં મેનેજર તરીકે રહી તેમાંથી સાથેને સાથે લો કોલેજમાં કાયદોનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. [આપણા જૈન શ્રીમતો ખરે નથી જાણતા કે અંચલ વિદ્યાર્થીઓને પણ મરીબાઈ હોવાથી કેટલીબધી વિષયોમાંથી પસાર થવું પડે છે. શ્રીમતો જાણતા હોય તે તેઓ ચોડીવણી કામચલાઉપણ સહાય આપવા જેટલા ઉદાર હસત લંબાવતા નથી અને તેથીજ જનોમાં જીવ્ય દેસપ બીનો પ્રસાર ઘણો ઓછો થયો છે. છતાં ને પરાકમી અને સ્વાધીન હોય તેનો ગમે તે ભોગ હાથમાં લીધેલું કાર્ય યા મનમાં કરેલો નિશ્ચય અવશ્ય અમલમાં મૂકે છે. અર્થ સામ્રાજ્યિ વા દેહ પાતમાનિ.]

આગીરીતે અડગ અભ્યાસ કરી સને ૧૯૦૫માં બીજી એસ. એસ. બી. ની પરીક્ષા ઘણા ઉત્તમ માર્ક મેળવી ફર્સ્ટ ક્લાસમાં (પહેલા વર્ગમાં) પસાર કરી. ૧૯૦૬માં દિલ્લી,

ખનારસ, અલ્હાબાદ, જયપુર વગેરે સ્થલે પ્રવાસ કર્યો, આ વખતે પાટણમાં ભરાયેલ આપણી મહાદેવી શ્રી કોન્ફરન્સમાં ભાગ લીધો. ૧૯૦૬ના માર્ચમાં વકીલ તરીકે સનંદ લઈ પોતાનો સ્વતંત્ર ધર્મો મુખ્યમાં રાઝ કર્યો. આ ધર્મો સને ૧૯૧૧ના સપ્ટેમ્બર માસ મુંબી થયો સારી રીતે ધીકતો ચલાવ્યો.

વકીલનો ધર્મો પોતાની મધુર વાણીથી અને જહેમતભરી મહેનતથી પોતાના અસીસીને સંતોષ આપવા સાથે સારીરિતે કુશળતાથી ચલાવ્યો અને તેની સાથે જૈનકોમના કલ્યાણ અને હિતનાં કાર્યોમાં આત્મભોગ સાથે સમય, શ્રમ અને અન્ય સહાયથી ભાગ લેવા લાગ્યા, ૧૯૦૭માં અમદાવાદમાં કોન્ફરન્સ દેવીનાં પુનિત પગલાં થયા. તે વખતે જૈન એન્જ્યુએટ એસોસિએશનના સેક્રેટરી તરીકે તે ચુંટાયા. આ તરીકે સમગ્ર જૈન પ્રજાસાથે સંબંધ ધરાવતા મહાન પ્રશ્નો હાથમાં લઈ તેનો નિવેડો કરવા માટે પુરુષાર્થ દાખવ્યો. (૧) શુજરાતી વાંચનમાળા નવા ધોરણથી રચાઈ અને તેમાં જૈનો સંબંધે આવેલ પાઠમાં ફેરફાર ગેરસમજૂત હોવાકરે તેવી હકીકતો આવી, અને તેથી તે દલાવી નાંખવા માટે એન્જ્યુ-કેશનલ ડીપાર્ટમેન્ટ પર અરજી કરી તે અંગે તે પાઠમાં વાંધાવાળો ભાગ કાઢી નાંખાવ્યો. (૨) જૈન નહેવારો જેવાકે પવિત્ર પર્યપણુ, વગેરે જાહેર તહેવારો આખા ઇલાકામાં ગણાયા જોઈએ તે માટે નામદાર સરકારને અરજ કરી તેમનું ધ્યાન ખેંચ્યું. તે અંગે ફેરફાર જાહેર તરીકે અને ઘણા માધિદાયિક તરીકે—જૈનોમાટેજ સરકાર તરફથી જાહેર થયા. (૩) મુંબઈ યુનિવર્સીટી (વિદ્યાપીઠ)માં જૈન સાહિત્ય દાખલ કરાવવા માટે દિલગાજ કરી અને આખરે તેપણુ વિનયવંતી નીવડી. બી. એ. અને એમ. એ. માં આયુક જૈનગ્રંથો અભ્યાસક્રમમાં દાખલ થયા. આવાં કાર્યો કરી એસોસિએશન અને કોન્ફરન્સને આગળ પાડી. એસોસિએશન કોન્ફરન્સથી સ્વતંત્ર સંસ્થા નથી પણ તે દેવીને સહાય કરતી તેનીજ હકુમત નીચે કાર્ય કરે છે એવું પુરવાર કરી લોકોને વિશ્વાસમાં લીધા અને તે એસોસિએશનના ધારા ધોરણ ઘડી પસાર કરાવી તેને વ્યવસ્થિત સંસ્થા તરીકે લાયક કરી. આવાં અનેક કાર્યોથી શ્રીયુત મક્કનજીએ સર્વ જૈનકોમનો વિશ્વાસ પોતામાં ખેંચી લીધો અને તેથી તેમને સને ૧૯૦૮માં ભાવનગર બરાયેલ દેવી કોન્ફરન્સના આસિસ્ટન્ટ જનરલ સેક્રેટરી તરીકે નીમવામાં આવ્યા. આ વર્ષમાં સમેતશિખરજી ઉપર ખંજવા બાંધવાની યોજના હજારી બાગના ડેપ્યુટી કમીશનર તરફથી બહાર પડી. શ્રેતાંબરીઓ તરફથી પોતાના પરાપૂર્વના હક્કો રજુ કરવા મી. મહેતા કલકત્તા ગયા અને પોતાથી બન્યું તેરજું કરી મુંબઈ પાછા ફર્યા.

જૈનોના ઉદ્ધારમાટે કોઈ પણ મુખ્ય સાધન હોય તો તે કેલવણીતો પ્રસાર છે, તે પ્રસાર જેમ જેમ વધુ થાય તેમ તેમ જૈનોનું ભવિષ્ય સુંદર અને પ્રકાશિત થાય તેમ છે, તેમજ શ્રી કોન્ફરન્સ મહાન સંસ્થાએ જોજો ઉપકાર સમસ્ત જૈન પ્રજાપર કરેલ છે તે કદી પણ બૂલી શકાય તેમ નથી અને તેથી તે વધુ ચાલુ રહે તેમાં કોમનું કલ્યાણ છે. છે. આ માટે સુદૃઢ બંડાર યંત્રની યોજના દીર્ઘદર્શી નાષકોએ ઘડી અને તેની રૂએ દરેક જૈન પાસે જોજમાં જોજ ચાર આના ઉધરાવવા અને તેથી જે ઉત્પન્ન થાય તે અર્ધોઅર્ધ ફળવળી ફંડ અને કોન્ફરન્સ નિભાવ ફંડમાં જોડી આપવું. આ યોજનાનો મુંબઈએ ઘોડા ધણો સકાર કર્યો, તેમાં અમદાવાદ તે માટે અગ્રપદ શ્રે તો સમગ્ર ભારતમાં તે યોજના ફોદમંદ થાય એવું જાણ્યું, આથી આ યોજના અમદાવાદમાં કાર્યગત કરવા માટે અદ્યતી

શેક કસ્ટાલુચંદ સૌભાગ્યચંદ અને અન્ય સાથે શ્રીયુત મકનજીભાઈ ગયા અને ત્યાં શેક આણું-દજી કસ્ટાલુજી સભા મેળવી તે ચોજના રજુ કરી. પરંતુ કોમના નાયકોના મંદ પુરુષાર્થથી તેનું કાળ આવી શક્યું નહિ. હવે કોમના નાયકો આત્મજોગથી કાર્ય કરશે તો અચૂક ફરોલ મેળવે તેવાં આશાજનક ચિન્હો છે. આ અને કોન્ફરન્સના એકેટરી તરીકે ખીલવે ઘણું સમાવેષયોગી અને તે સંસ્થાને લાભદાયક કાર્યો કર્યા છે.

જૈનોની રાજ્યકીય સ્થિતિ બહુજ મંદ છે, આગળ પડતો રાજ્યકીય ભાગ લેવા કેળવાયેલા શ્રીમતો આગળ પડ્યા નથી, તેમજ પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન મેળવે એવા ઘણા થોડા જૈનો છે. છતાં પણ ખીજી કોમો સાથે હરીફાઈ જોગવતી જૈન કોમ પણ છે તો તેને પણ સરકારની ધારાસભામાં તેમજ કારોગારી સભામાં ખાસ નિયત સ્થાન હોવું જોઈએ એવી અરજી તે વખતના વાઇસરૉય લૉર્ડ મિટો સાહેબને કરવામાં આવી હતી. આ વખતથી ઘણા વર્ષથી અવ્યક્ત રહેલ વિચાર અમલમાં લાવવા શ્રીયુત મહેતા પ્રયાસ કરવા લાગ્યા. તે વિચાર ઇંગ્લંડ જઈ બેરિસ્ટર યર્ધ આવવું, અને જૈન બેરિસ્ટર તરીકે સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવવી, એ મહદેચ્છા પાર પાડવામાં આવતી મુશ્કેલીઓ, તે પાર પાડી પછી નડતી મુશ્કેલીઓ વગેરેનો મહાન વિચાર (Problem) આવી પડ્યો. આ ઉલ્લેખમાં અનેકનાં મતો પૂછાયા-અનેક મિત્રોએ તે પાર પાડવા સલાહ આપી અને શેક જીવજીવંદ લલુભાઈએ પોતાના હંડનના ઘરમાં રહેવા ખાવા પીવાની સગવડ કરી આપવા જણાવ્યું. આ વખતે આપણા સ્વગરુષ બંધુ ગોવિંદજી મૂળજી મહેપાણીને એકાએક બેરિસ્ટર થવાનો વિચાર થયો. તે બંધુ તરફથી પણ મકનજી ભાઈને અચૂક બેરિસ્ટર થવા સલાહ અને ઉત્તેજન મળ્યાં. આથી પ્રેરાઈ સને ૧૯૧૧ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૯ મી તારીખે ગોવિંદજીભાઈ અને મકનજીભાઈ ઇંગ્લંડ તરફ સર્વ બંધુઓ તરફથી માન, તેઓની પુનિત આશીષ અને પ્રેમ-ભાવ સ્વીકારી સિધાવ્યા. શેક જીવજીવંદ લલુભાઈએ બંને મટે પોતાના મકાનમાં એક ખસા જૈન તરીકે રહેવા ખાવા પીવાની બધી સગવડ કરી આપી. આ મટે તે શેકને અતિ ધન્યવાદ ઘટે છે. ગોવિંદજીભાઈ (કે જેનું જીવનચરિત્ર અને ગત પર્યયજી અંકમાં આપી ગયા છીએ તે) બેરિસ્ટરની પહેલી પરીક્ષામાં હિંદુ લૉ અને મહોમેડન લૉના અધરા વિષયમાં ફર્સ્ટ ક્લાસ મેળવી પસાર થયા અને ત્યાર પછી કોમના હતભાગે તેઓનું શરીર રોગગ્રસ્ત થયું અને મુંબઈ આવી સ્વગરુષ થયા.

મી. મહેતાએ બેરિસ્ટરની પરીક્ષા ફર્સ્ટ ક્લાસ મેળવી સને ૧૯૧૨ માં પાસ કરી પ૦ પૌંડની રકોલરસિપ મેળવી. ત્યાર પછી ઇંગ્લંડની કોટોનો અનુભવ ત્યાંના પ્રતિષ્ઠિત ધારાશાસ્ત્રી નીચે લીધો, અને આજ વર્ષના માર્ચ મહિનામાં મુંબઈ આવ્યા, અને અહીંની હાઇકોર્ટમાં પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી. અને એ ઉત્સાહી, જૈન ચીરસ્તનની ઉત્તમ અને ઉપયોગી કારકર્દી ઇચ્છીએ છીએ.

૨. ડાક્ટર નાનાલાલ મગનલાલ મહેતા. L. M. & S, L. R, C. P. M. R. C. S. I. M. S.

I would rather have the affectionate regard of my fellow-men than I would have heaps and mines of gold. Diekons.

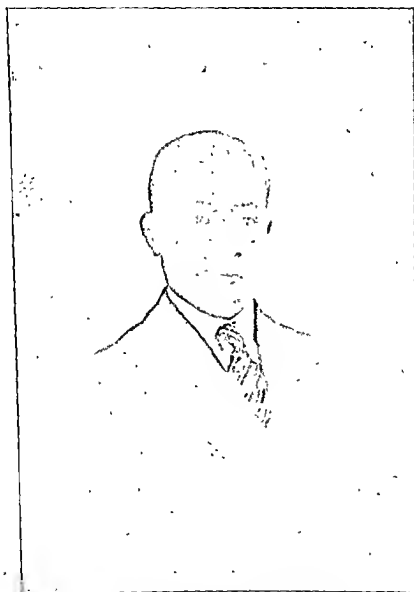
ગૌરાખંડેશમાં પવિત્ર સિદ્ધજીવ પાસે લાવનગરની નજીક આવેલ વાનુકડ નામના ગામમાં શ્રીયુત નાનાલાલજી સને ૧૮૮૮ માં દશાષીમાં વણિક ક્ષતિમાં જન્મ થયો હતો.

ખાલપણમાં તેની ચપલતા, શાંતિ અને એકાંતધિયતા માણુમ પડતી હતી. તેઓ પોતાના પિતાશ્રીની સહાયથી અભ્યાસ ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજીનો કરી સને ૧૯૦૩ માં મેટ્રિક અને ૧૯૦૪ માં પ્રિન્સિપલની પરીક્ષામાં પસાર થયા હતા; યાર પછી વૈદ્ય-ડાક્ટરની લાઇસન્સમાં જવાનું પ્રકૃતિને વિશેષ અનુકૂળ લાગવાથી સને ૧૯૦૪ નવેમ્બર માસમાં ૧૭ વર્ષની વયે મુંબઈની ઍન્ટમેડિકલ કોલેજમાં ભેડાયા, અને લગભગ પાંચવર્ષમાં—સને ૧૯૦૯ માં પ્રથમ વર્ગમાં બીજે નંબરે હેલ્થી એલ. એમ. એન્ડ એસની ડાક્ટરી પરીક્ષા કુશલતાથી પસાર કરી. આ દરમ્યાન તેમને સામાન્ય જ્ઞાનમાં વિશેષ કુશલતા માટે સને ૧૯૦૮ માં માસિક રૂ. ૧૫ ની રીડક્ટકોનરશિપ એકવર્ષ મુંબઈ સને ૧૯૦૯ માં માસિક રૂ. ૨૫ ની ફેરિશ કોલરશિપ એકવર્ષ મુંબઈ અને મિડવાઇટરનીમાં કુશલતા માટે માસિક રૂ. ૨૫ ની. મેડીસનનરકોલરશિપ રૂપાનાં ચાંદ સાથે બે વર્ષ મુંબઈ અનુક્રમે મેળવી પોતાના બુદ્ધિપ્રભાવ અને હુશિયારી સિદ્ધ કર્યા હતા. હીરાચંદ ગુમાનજી ડૅન બોર્ડિંગ સ્કૂલનો લાભ તેમણે લીધો હતો, કે જે સંસ્થાએ અનેક જ્ઞેન યુવકોને ઉત્તમ રીતી મેળવાવી ઉપકાર કર્યો છે.

આવી રીતે વિદ્યાર્થી તરીકેની ઝલકતી અને ઉત્તમ કારકીર્દી ખતાવી ડાક્ટર મહેતાએ ખતાવી આપ્યું કે જેનોમાં સામાન્ય કિયતિવાળા ધણા યુવાનો છે કે જેઓને આગળ વધવાના સંજોગો મળે તો તેઓ પોતાનો ઉત્તમ બુદ્ધિપ્રભાવ ધણી સારી રીતે પ્રકટ કરી શકે. ત્યાર પછી ડાક્ટર મહેતાનો ઈચ્છા હૅઠ તખીખી અભ્યાસ લંબાવી ત્યાંની મુશ્કેલમાં મુશ્કેલ અને ઉચામાં ઉચી પરીક્ષા પસાર કરવાની ઈચ્છા યદ્ય. આ ઈચ્છા સરજ કરવા માટે જોઈતાં નાણાંનો મુખ્ય સ્ત્રાવ હતા; મુલાગ્ને ભાવનગરવાસી અને અહીં ધીરો વેપાર કરતા હુદાર અને ધાર્મિક ગૃહસ્થ સ્વ. પ્રિભોવનદાસ ભાણુજીના બધું શેઠ નરેશભદ્રાસ ભાણુજીને જણાવતાં તેમણે હુદાત ગિતથી ડાક્ટર મહેતાના વિચારને વધાવી લઈ ઈચ્છ્ય મંબંધી સદાય પોતે આપવાનું સ્વીકાર્યું. સાબાસ છે આપા જનશીર્મતને કે જેમણે આપા સામાન્ય સ્થિતિના લીર રત્નને ખરેખરતે મદદ કરવા જહાર પરી જનકોમને ઉત્તમ રત્ન પ્રાપ્ત કરી આપવા સેવાધર્મના કચ્ચ હેતુથી હિંમત જતાવી છે. હમણાના શીર્મતો આનું અનુકરણ સ્વારે કરશે ?

આથી સને ૧૯૧૦ માં ઈંગ્લંડ ગમન થયું. ત્યાં મુખ્ય નિશાન હોડિયન મેટ્રિકલ સર્વિસ (I. M. S.) ની કલિન રીતી લેવાનું રાખ્યું અને સાથે સાથે બીજી ઉચતખીખી પરીક્ષા પાસ કરવા માટેનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. ઈંગ્લંડની L. R. C. P. અને M. R. C. S ની રીતીઓ મેળવી અને ઉપર પ્રાપ્ત Primary Fellowship of Royal College of Surgery ની પરીક્ષા પસાર કરી. આખરે મુખ્ય સાધ્ય નામે I. M. S. (Indian Medical Service) ની ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતી ૨૬ મી જુલાઈ સને ૧૯૧૩ ને દિને મેળવી પોતાનું અદ્ભુત બુદ્ધિજ્ઞ જતાવ્યું.

આખા મુંબઈ ઈલાકામાં ગુજરાતી હિંદુઓમાં હેલ્થા ૪૦ વર્ષમાં ડાક્ટર મહેતા ખીમ I. M. S. છે અને કાઠિયાવાડમાં તેમજ રામચ ડૅન કોમમાં—ચલિક કોમમાં તેઓ પડેલા I. M. S. છે અને તે માટે જ્યો તેમને આખી જૅન સમાજ તરફથી આંતરજલ-પૂર્વક મુજારદગાદી આપીએ છીએ અને પ્રજા પ્રાણે પ્રાર્થાએ છીએ કે જૅન કોમમાં આપા વધુ નરરત્નો પ્રાપ્ત થાઓ અને ડાક્ટર મહેતા પોતાની બુદ્ધિનો લાભ જૅન કોમને આપ્યાં જ કરો. અરતુ.

Nanatal Maganlal Mehta Esq.,
L. M. & S. I. M. S.

શ્રી જૈન શ્વેતાંવર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

શેઠ અમરચંદ તલકચંદ જૈન ધાર્મિક હરીફાઈની પરીક્ષા.

લેના નિયમો તથા સને ૧૯૧૩ નો સાલનો અભ્યાસક્રમ.

નિયમો.

૧ મગદુર પરીક્ષા શ્રી જૈન શ્વેતાંવર એજ્યુકેશન બોર્ડે નિમેલ, નીચે જણાવેલ એ-જ્યુકેશની ટેબલની નીચે, નીચેના રથળોએ તા. ૨૮-૧૨-૧૩ રવીવારે ૧ થી ૪ વાગ્યા સુધી લેખીત લેવામાં આવશે.

રથળ

એજન્ટ

૧ મુખ્ય	શ્રી જૈન શ્વેતાંવર એજ્યુકેશન બોર્ડ
૨ સુરત	મી. સુનીલાલ જીવનલાલ શરાર તથા મી. મગનલાલ પી. બદામી
૩ અમદાવાદ	મી. મણીલાલ નથુભાઈ દોશી તથા મી. હીરાચંદ કલ્લભાઈ.
૪ મોરબી	શ્રી આત્મારામજી જૈન પાઠશાળા.
૫ મહેસાણા	શ્રી મહેસાણા જૈન પાઠશાળા.
૬ પાલિકાવાડા	મી. વિદ્યુદાસ પુરુષોત્તમદાસ. મી. કુંવરજી દેવશી.
૭ બાવનગર	શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા.
૮ ગેવડા	શેઠ દામોદર બાપુરા. તથા શેઠ બાલચંદ હીરાચંદ
૯ બનારસ	શ્રી યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા.
૧૦ જયપુર	શેઠ ધાંસીલાલ શુભેચ્છા.
૧૧ સુરતનાવાડા	શ્રી આત્મારામજી જૈન પાઠશાળા.
૧૨ રાજકોટ	મી. ચતુરજી જોશી.
૧૩ રતલામ	શેઠ વર્ધમાનજી વાલચંદજી તથા શેઠ રતનલાલજી સુરના.
૧૪ ભોટાદ	શેઠ લક્ષ્મણભાઈ બાઈચંદ.
૧૫ વડવાણ	શેઠ કાલચંદ ખેતરેલી તથા મી. સુદાનચંદ વાચજી.
૧૬ લોંચ	શેઠ હરીસંગ રતનચંદ.
૧૭ અમરેલી	શેઠ સુદરજી ડાહ્યાભાઈ.

સૂચના—આ રથળો કિપરાંત અરજીઓ આવ્યેથી પરીક્ષા લેવાનાં રથળો વધારવાનો વિચાર કરવામાં આવશે.

૨ નીચે મુજબ પાંચ ધોરણોની પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

ધોરણ ૧ થી ૫.

પંચપ્રતિકમણ-મળ, અર્થ; વિધિ અને હેતુ સંદિત (શેઠ હીરાચંદ કલ્લભાઈ વાળું પુસ્તક).

વિધિપક્ષવાળા ઉમેદવારો માટે શેઠ ભીમસિંહ માણેકજી ઇપાવેલ વિધિપક્ષ પંચમં-
તિકમણસૂત્ર મોટું, સિંવાયના ગચ્છવાળાઓની પરીક્ષા, તે તે ગચ્છના પ્રમાણસૂત્ર
પુસ્તકના અનુસાર લેવામાં આવશે.

ધોરણ બીજું.

નીચેના બેમાંથી કોઈપણ એક વિભાગ.

૧

શુભવિચાર તથા નવતરત્વ પ્રકરણ—(શેઠ ભીમસિંહ માણેકવાળાં પુસ્તક)
આવક ધર્મસંહિતા—(મંગરોળ જૈન સભાનું ઇપાવેલું)
ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ ૧ લો.—(શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા—ભાવનગર)

૨

નવતરત્વ, નવસ્મરણ અર્થ સંહિત (શેઠ ભીમસિંહ માણેકવાળાં પુસ્તક)
ત્રણ લાખ (શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ અથવા શેઠ ભીમસિંહ માણેકવાળાં પુસ્તક)
અર્થ અને સમગ્રણ તથા હેતુપૂર્વક.

ધોરણ ત્રીજું.

યોગશાસ્ત્ર (મુનિ કેસરવિજયજી તરફથી પ્રગટ કરેલું પુસ્તક)
મહાવીર ચરિત્ર લાપાન્તર હેમચંદ્રાચાર્ય કૃત (શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા
તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું.)
જ્ઞાનદંધનજીની ચોવીશી (જ્ઞાનવિમળસુરિના ટપાવાળા.)

ધોરણ ૪ થું.

આગમસાર દેવચંદ્રજી કૃત (શેઠ ભીમસિંહ માણેક તરફથી ઇપાએલ)
તત્ત્વાર્થાધિગમસુત્ર (રાયચંદ જૈન શાસ્ત્રમાળામાંથી.)

ધોરણ ૫ થું.

નીચેના પાંચ વિભાગમાંથી કોઈ પાંચ એક વિભાગ

- ૧ ન્યાય:—સ્વાહવાદ મંજરી (રાયચંદ જૈન શાસ્ત્રમાળામાંથી.)
- આઠ દોષની સળય (પ્રકરણ રતનાકરનાં ભાગ પહેલામાંથી ૪૧૩ થી ૪૩૮ પાના)
- ૨ દ્રવ્યાનુયોગ:—છ ક્રમત્રય (ભીમસિંહ માણેક તરફથી ઇપાએલ.)
- ૩ અધ્યાત્મ અધ્યાત્મ કટપદુમ (રા. ના. મોનીચંદ ગિરધરજી કાપડીયા સોનીસિટર
તરફથી બકાર પડેલું.)
- દેવચંદ્રજીની ચોવીશી (શેઠ ભીમસિંહ માણેક તરફથી વિવેચન સાથે ઇપાએલ.)
- ૪ પ્રકીર્ણ:—ઉપદેશ પ્રાસાદ પાંચે ભાગ (શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા તરફથી ઇપાએલ)
તેના પર વિવેચન અને વિચારપૂર્વક કરેલ અવલોકન સાથે.
- ૫ ઇતિહાસ:—ત્રિપણિ શાલાકા પુરૂષ ચરિત્ર પર્વ ૧ થી ૧૦ નું ભાષાંતર મંગેળ
(શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા તરફથી ઇપાએલ.) અનિદાસીક તથા તત્ત્વદષ્ટિએ વિધાયક
અવલોકન કરવાનું.

૩ મળકુર પરીક્ષા લીધા પછી આશરે દોઢ મહિને ઈનામ મેળવનાર તથા પાસ થનાર ઉમેદવારોનું લીસ્ટ શ્રી જૈન સ્વેતાંશર એજ્યુકેશન બોર્ડ તરફથી જાહેર પત્રદારો બહાર પાડવામાં આવશે.

૪ આ પરીક્ષામાં ઉચ્ચ નંબરે આવનાર ઉમેદવારોને તેની લાયકાત પ્રમાણે નીચે મુજબ શેઠ અમરચંદ તલચંદ જૈન ધાર્મિક હરિશંકરી પરીક્ષાનાં ઈનામો મળકુર પરીક્ષા પછી આશરે બે મહિને આપવામાં આવશે.

વર્ગ ૧ હેલો—૬૬ ઈનામો રૂ. ૬૨ નાં.

૧ હું ઈનામ રૂ. ૨૧)	૧૬ હું ઈનામ રૂ. ૭)
૨ હું " " ૧૭)	૭ મું " " ૫)
૩ હું " " ૧૫)	૮ મું " " ૩)
૪ થું " " ૧૧)	૯ મું " " ૨)
૫ મું " " ૯)	૧૦ મું " " ૨)

વર્ગ ૨ જો:—આઠ ઈનામો રૂ. ૧૦૦) નાં.

૧ લા પેટા વિભાગ માટે	૨ જ પેટા વિભાગ માટે
૧ હું ઈનામ રૂ. ૨૧)	૧ હું ઈનામ રૂ. ૨૧)
૨ હું " " ૧૫)	૨ હું " " ૧૫)
૩ હું " " ૯)	૩ હું " " ૯)
૪ થું " " ૫)	૪ થું " " ૫)

વર્ગ ૩ જો:—પાંચ ઈનામો રૂ. ૬૩) નાં.

૧ હું ઈનામ રૂ. ૨૫)	૪ થું ઈનામ રૂ. ૮)
૨ હું " " ૧૫)	૫ મું " " ૫)
૩ હું " " ૧૦)	

વર્ગ ૪ જો:—ત્રણ ઈનામો રૂ. ૬૦) નાં.

૧ હું ઈનામ રૂ. ૩૦)	૩ હું ઈનામ રૂ. ૧૦)
૨ હું " " ૨૦)	

વર્ગ ૫ જો:—પાંચ ઈનામો રૂ. ૧૫૦) નાં.

પાંચ વિભાગમાંના દરેક વિભાગમાં રૂ. ૩૦)

૫ પ્રકીર્ણ સૂચના:—કોઈ પણ વિદ્યાર્થી એક વખતે એક જ ધોરણમાં પરીક્ષા આપી શકશે, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થશે તો તે ધોરણમાં તે બીજે વરસે એવી શકશે, બીજા તથા પાંચમા ધોરણમાં એકથી વધારે વિષયો છે, તેથી દરેકમાં જુદે જુદે વરસે પરીક્ષા આપી શકશે, અને પાસ થનારને લાયકાત પ્રમાણે ઈનામ અથવા પ્રમાણપત્ર મળશે.

એક તૃતીયાંશ માર્ક મેળવનારનેજ પાસ યથેચ ગણવામાં આવશે, પણ ઈનામને લાયક થવા માટે જોઈતાં જોઈતા પચાસ રકા માર્ક મેળવવાનું જોઈશે.

પાંચમા ધોરણમાં હાલ 'તુરંત' ધનામ નાનાં દેખાય છે. પણ જે વિભાગમાં બેસનાર નહીં હોય તેનાં ધનામો અન્ય વિભાગમાંના ધનામની રકમ અથવા સખ્યા વધારવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે.

દરેક પેટા વિભાગનાં ધનામો એક બીજાથી સંવત્ર છે, તેથી તે ધોરણના વિભાગોમાં અંદર અંદર હરીફાઈ રહેશે નહીં.

બીજા ધોરણમાં અને ત્યાર પછીના ધોરણમાં નવરમરણ સિવાય કોઈ પણ વિષયમાં મુખપાઠના સવાસો પરીક્ષામાં યુજામાં આવશે નહીં.

સને ૧૯૧૧ ની પરીક્ષામાં જે બીજા ધોરણમાં પાસ થયા હશે તે આ વરસે બીજા ધોરણના (૧) લા પેટા વિભાગમાં બેસી શકશે નહીં પણ તેજ ધોરણના (૨ જા) વિભાગમાં બેસી શકશે. તેમજ ત્રીજા ધોરણમાં પાસ થયા હશે તે બીજા ધોરણના (૨ જા) પેટા વિભાગમાં બેસી શકશે નહીં. પણ પેટા વિભાગ (૧) લામાં બેસી શકશે. ચોથા ધોરણમાં પાસ થયેલ વિદ્યાર્થી, ધોરણ પાંચમાના પેટા વિભાગ (૨) જામાં બેસી શકશે નહીં, તેમજ પાંચમા ધોરણમાં પાસ થયેલ વિદ્યાર્થી ચોથા ધોરણમાં બેસી શકશે નહીં.

આંખે અપંગ હોય તેને માટે લખનારની વ્યવસ્થા કરી લેવામાં આવશે તો તેની મોઝનાનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે પણ તેને ધનામ મળશે નહીં.

આ પરીક્ષાના ધોરણ વિગેરે સંબંધમાં ખુલાસો પૂછવો હોય તે નીચેના શીરનામે પૂછી મંગાવવો.

પરીક્ષામાં બેસવા ઇચ્છનાર દરેક વિદ્યાર્થીએ નવેમ્બરની ૩૦ મી તારીખ પહેલાં પહેાંચે તે પ્રમાણે અરજી બોર્ડના સેક્રેટરી તરફ મોકલી આપવી. દરેક અરજીની એ જણાવેલી વિગત સાથે મોકલવી.

૬ આ પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારોએ નામ, ઠેકાણું, ગામ, ઉમર, જન્મ તારીખ, જન્મ બ્રમ્હિ, ક્યા ધોરણમાં, ક્યા પેટા વિભાગમાં, ક્યે રચણે પરીક્ષા આપવી છે, તેમજ તેની વ્યાવહારીક કેળવણી કેટલી છે અને ધંધો શું છે તેની વિગત નીચેના શીરનામે ચોખ્ખા અક્ષરે લખી મોકલવી.

પરીક્ષા તા. ૨૮-૧૨-૧૩ સં. ૧૯૭૦ ના પોપ મુદ ૧ ને સવિવારે બપોરે ૧ થી ૪ વાગ્યા સુધી ઉપર જણાવેલી જગ્યાએ લેખીત લેવાશે.

પાયધુની-પોષ્ટ નં ૩ }
મુખ્ય. }
મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ.
મોહનલાલ દલીચંદ દશાઈ.
આનરરી સેક્રેટરીઓ,
શ્રી જૈન સેનાનર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

શ્રી જૈન સ્વેતામ્વર એજ્યુકેશન બોર્ડ.

વાઈ રતન-શા. ઉત્તમચંદ કેશરીચંદના પત્ની

શ્રી જૈન ધાર્મિક હરીફાઈની પરીક્ષા.

તેના નિયમો તથા સને ૧૯૧૩ ની સાલનો અભ્યાસક્રમ.

નિયમો.

૧ મગકર પરીક્ષા શ્રી જૈન સ્વેતામ્વર એજ્યુકેશન બોર્ડ તરફથી નીચે જણાવેલ એજન્ટોની દેખરેખ નીચે નીચેનાં સ્થળોએ તા ૨૮-૧૨-૧૩ રવીવારે બપોરના ૧ થી ૪ સુધી લેખીત લેવામાં આવશે-સ્થળ તથા એજન્ટોનાં નામોમાં દેને પછી પત્ર વ્યવહાર કરી સારી રીતે વધારો કરવામાં આવશે.

સ્થળ

એજન્ટ

- ૧ મુગદ. શ્રી જૈન સ્વેતામ્વર એજ્યુકેશન બોર્ડ
- ૨ સુરત મી. મુનીલાલ હમનલાલ શરાદ તથા મી. મગનલાલ પી. બદામી.
- ૩ અમદાવાદ મી. હીરાચંદ કલ્લભાઈ તથા મી. કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી. વકીલ.
- ૪ મોગરેળા. શ્રી આત્મારામજી જૈન પાઠશાળા
- ૫ મહેસાણા. શ્રી મહેસાણા જૈન પાઠશાળા.
- ૬ પાલીતાણા. મી. વિહલલસ પુરુષોત્તમ તથા મી. કુંવરજી દેવશી
- ૭ ભાવનગર. શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા.
- ૮ ચેવડા. શેઠ દામોદર બાપુશા તથા શેઠ બાલચંદ હીરાચંદ
- ૯ બનારસ. શ્રી યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા
- ૧૦ જયપુર. શેઠ ધાંસીલાલ શુભેચ્છા
- ૧૧ સુન્દરાનવાસ. શ્રી આત્મારામજી જૈન પાઠશાળા
- ૧૨ રાજકોટ. મી. ચત્રબુજ જેચંદ
- ૧૩ રતનામ. શેઠ વર્ધમાનજી વાલચંદજી તથા શેઠ રતનલાલજી સુરાના.
- ૧૪ ભોટાદ શેઠ લક્ષ્મીભાઈ ભાઈચંદ
- ૧૫ વડવાણસાહેર શેઠ લાલચંદ ખેતશી તથા મી. શુભાચંદ વાવજી
- ૧૬ લીંચ શેઠ હરીસંગ રતનચંદ
- ૧૭ અમરેલી શેઠ મુદરજી ડાહ્યાભાઈ

૨ નીચે સુન્ય અવિવાહિત કન્યાઓ માટે એ ધોરણની અને કન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓ માટે પાંચ ધોરણની પરીક્ષા લેવામાં આવશે. આ પ્રસિદ્ધ કરેલા અભ્યાસક્રમમાં સને ૧૯૧૪ અને તે પછીના એકવર્ષમાં અગત્યના ફેરફાર કરવામાં આવશે નહિ.

અભ્યાસક્રમ.

માત્ર અવિવાહિત કન્યાઓ માટે.

ધોરણ ૧ લું.

સામાયિક તથા દેવેન્દ્રન વિધવિનાં મુદ્ર તથા નવ અંગ પૂજના દાહા સમજણ સહિત મુખપાઠે.

છવવિચારની પચીસ ગાથાના છુટા બોલ સામાન્ય સમજણ સાથે.
પુત્રી શિક્ષા (ગુજરાતી પ્રેસ.)

ધોરણ બીજું.

× છવવિચાર તથા નવતત્ત્વનો સાર (ભીમશી માણેક વાળી છુટા.)
ઉપદેશ પ્રસાદ ભાગ ૧ લો (પ્રગટ કર્તા શ્રી જૈન ધ. પ્ર. સભા—બાવનગર.)
હિત શિક્ષા છત્રીશી (વીરવિજયજી) સમજણ સાથે.

કન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓ માટે

ધોરણ ૧ લું.

બે પ્રતિક્રમણ—અર્થ સમજણપૂર્વક મુખ પાઠે (તપગચ્છ માટે શેક હીરાચંદ કક્ષ-
બાધવાંગી છુટા તથા વિધિપદ્ધતિ માટે શેક ભીમશી માણેકવાળી છુટા)

÷ છવવિચાર પ્રકરણનો સાર (ભીમશી માણેકવાળી છુટા)

સત્રાયો:—ઉદય રત્નની ચાર-કોધ, માયા, માન, લોભની સત્રાયો,

ગાદુળી:—૧ શીવસ સગુણી ચુંદડી પાતું ૧૦૦ } આગમોધ ગદુળી સત્રાયોભાગ
૨ જ્ઞેની સંચરતારે સંસારમરે પાતું ૨૬ } ૧ લો ભીમશી માણેક

ધોરણ ૨ લું.

પાંચ પ્રતિક્રમણ તથા નવસ્મરણ—સમજણપૂર્વક મુખપાઠે (તપગચ્છ માટે શેક હી-
રાચંદ કક્ષબાધ વાળી છુટા તથા વિધિપદ્ધતિ માટે શેક ભીમશી માણેકવાળી છુટા બે પ્રતિક્રમણ
અથો સિવાય.)

વિધિપદ્ધતિ માટે પાંચ પ્રતિક્રમણ, ભક્તતામર તથા કલ્યાણમંદિર.

ધોરણ ૩ લું.

નવતત્ત્વ તથા ત્રણ ભાષ્યોનો સાર (ભીમશી માણેક વાળી છુટા).

ઉપદેશ પ્રસાદ ભા. ૧ લો (શ્રી. જૈન. ધ. પ્ર. સભા—બાવનગર.)

સ્તવનો:—જળ લગે સમક્ત રત્નકું પાયા નહિ. }

સમક્તદાર ગભારે પેસતાછ
દોડતો દોડતો પંથ કપાયનો
તારદો તાર પ્રભુ મુઠ સેવક બાણી
નવા નવાણું દરીએ નિમલગિરિ.
પ્રભુ પાસછ પ્રગટ પ્રભાતી.

અથવા

સમસ્તિના ૧૦૦ બોલની

સત્રાય સમજણ સાથે.

• નોટ:—છવવિચાર, નવ તત્ત્વના વિધર્થાએ ગ્રામ્યો કહે હરીને બાવાઈ કરવો પડ્યો.
÷ પરીક્ષા ગ્રામ્ય ચુકી નહિ પરંતુ તેમાંના પારિભાષિક શબ્દોની ગ્રામ્ય વિગેરે પુછયો.

ધોરણ ૪ યુ.

આગમ સાર (દેવચંદ્રજી—પ્રકરણ રત્નાકરમાંથી)

ગુણસ્થાન કુંભ. (જૈન તત્વાદર્શ પરિચ્છેદ-છટો.)

અથવા અનોપચંદ મહુકચંદના પ્રશ્નોત્તર રત્ન ચિંતામણી પ્રશ્ન ૫૨ થી ૫૪ જેમાં આ હકીકત આવી ગઈ છે.

શિલોપદેશમાળા—(જૈન વિદ્યાશાળા-વાળા.)

માને શીખામણ. (કર્તા ડા. ત્રિભોવનદાસ મોતીચંદ.)

ધોરણ ૫ યુ.

નીચેના પાંચ વિભાગમાંથી ગમે તે એક.

અ. તત્વાર્થ સુત્ર (રાજવ્યંદ્ર અંધગાળામાંથી),

આનંદધનજીની ચોવીશી (પ્રથમના ૧૯ સ્તવનો—આવક ભીમશી માણેક વાળું
બાળભોધ સમગ્રણ સાથે.) અથવા

વ. ચાર કર્મ અથ (પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ૪ થી), ઉપનિષિત ભવપ્રપંચ
સક્ષિપ્ત. (ભીમશી માણેક) અથવા

ક. જ્ઞાનાર્ણવ અને આઠ દૃષ્ટિની સગળ અથવા

દ. યોગબિંદુ, આઠ દૃષ્ટિની સગળ, દેવચંદ્રજી ચોવીશી. અથવા

ઈ. ઉપદેશ પ્રાસાદ ભાગ ૨ થી ૫.

૩ મગડુર પરીક્ષા લીધા પછી આશરે દોઢ મહીને ઇનામ મેળવનાર તથા પાસ થનાર ઉમેદવારોનું લીસ્ટ થી જૈન ચિંતામણર એગ્રયુકેશન બોર્ડ તરફથી જાહેર પત્રદ્વારા જાહેર પાડવામાં આવશે.

૪. આ પરીક્ષામાં ઉચે નંબરે આવનાર ઉમેદવારોને તેની લાયકાત પ્રમાણે નીચે મુજબ બાઇ રતન-શેઠ ઉત્તમચંદ કેશરીચંદના પત્નિ સ્ત્રી જૈન ધાર્મિક હરીશંકરની પરીક્ષાના ઇનામો મગડુર પરીક્ષા પછી આશરે બે મહીને આપવામાં આવશે.

પ્રથમ બાળ ધોરણ—આઠ ઇનામો રૂ. ૫૦) નાં.

૧ હું ઇનામ રૂ. ૧૫	૫ યુ ઇનામ રૂ. ૫
૨ હું " " ૮	૬ હું " " ૪
૩ " " " ૭	૭ યુ " " ૩
૪ યુ " " ૬	૮ " " " ૨

બીજું બાળ ધોરણ—સાત ઇનામો રૂ. ૩૮) નાં.

૧ હું ઇનામ રૂ. ૧૫	૫ યુ ઇનામ રૂ. ૩
૨ હું " " ૭	૬ હું " " ૨
૩ " " " ૫	૭ યુ " " ૨
૪ યુ " " ૪	

ત્રીજું લો—દશ ઇનામો રૂ. ૬૨) નાં

૧ હું ઇનામ રૂ. ૨૧	૬ હું ઇનામ રૂ. ૭
૨ હું " " ૧૭	૭ યુ " " ૫
૩ " " " ૧૫	૮ " " " ૩

૪ થું " " ૧૧ " " " ૨
૫ થું " " ૯ " " " ૨

વર્ગ ૨ જો—ચાર ઇનામો રૂ. ૮૩ નાં

૧ થું ઇનામ રૂ. ૩૧ ૩ થું ઇનામ રૂ. ૧૭
૨ થું " " ૨૫ ૪ થું " " ૧૦

વર્ગ ૩ જો—ત્રણ ઇનામો રૂ. ૫૦ નાં

૧ થું ઇનામ રૂ. ૨૫ ૩ થું ઇનામ રૂ. ૧૦
૨ થું " " ૧૫

વર્ગ ૪ જો—ત્રણ ઇનામો રૂ. ૫૦ નાં

૧ થું ઇનામ રૂ. ૨૫ ૩ થું ઇનામ રૂ. ૧૦
૨ થું " " ૧૫

વર્ગ ૫ જો—પાંચ ઇનામો રૂ. ૧૦૦ નાં

પાંચ વિભાગમાંના દરેક વિભાગમાં રૂ. ૨૦)

૫ પ્રકીર્ણ સુચના.

૧ પ્રથમના જે ધોરણમાં સવાલો બહુ સાદા પુછવામાં આવશે. અને પરીક્ષકો નરમ રહે તેવી સૂચના કરવામાં આવશે.

૨ સર્વ સવાલપત્રકોના સંબંધમાં અવગત સવાલો ન પૂછાય તે માટે મોકલેલો નોંધ નિમજીક બોર્ડ કરશે.

૩ કોઈપણ વિદ્યાર્થી એકી વખતે એક જ ધોરણમાં પરીક્ષા આપી શકશે, પણ તેમાં નિષ્ફળ થશે તો તે ધોરણમાં તે બીજો વરસે બેસી શકશે. પાંચમાં ધોરણમાં એકથી વધારે વિષય છે તેથી દરેકમાં બુદ્ધે બુદ્ધે વરસે પરીક્ષા આપી શકશે, અને પાસ થનારને લાયકાત પ્રમાણે ઇનામ તથા પ્રમાણપત્ર મળશે.

૪ એક નૃતિયાંશ માર્ક મેળવનારને જ પાસ થયેલ ગણવામાં આવશે પણ ઇનામને લાયક થયા માટે ઓછામાં ઓછા પચાસ ટકા માર્ક મેળવવા જોઈએ.

૫ પાંચમા ધોરણમાં હાલ તુરત ઇનામ નાનાં દેખાય છે પણ જે વિભાગમાં બેસનાર નહીં હોય તેના ઇનામો અન્ય વિભાગમાંના ઇનામની રકમ અથવા સંખ્યા વધારવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે.

૬ આ પરીક્ષામાં બેસનાર ઉમેદવારે તા ૩૧-૧૨-૧૯૧૩ સુધીમાં પોતાનું નામ, કેડાણું ગામ, ઉમર, જન્મ, તારીખ, જન્મભૂમિ, કયા ધોરણમાં કયા પેટા વિભાગમાં, કયે રથજે પરીક્ષા આપવી છે તેમજ તેણીની વ્યાવહારિક કળવણી કેટલી તેની વિગત નીચેના શીરનામે જોખ્યા અશરે લખી મોકલવી.

પાયધુની-પોષ્ટ નં. ૩ }
મુબંક.

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીયા.

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાધ.

જોનારડી સેક્રેટરીઓ.

શ્રી જન સ્વેનાગર એન્ડ્યુકેશન બોર્ડ

॥ नमस्ते परमपूज्याय ॥

“ जैनाचार्य-श्रीमद्विजयानन्द, सूरि ”

आज मैं अपनी लेखनीको सार्थक करने के लिये पाठकोंको उन्नीसवीं शताब्दिके स्वर्गीय जैन महर्षिका पवित्र जीवनचरित्र समर्पित करता हूँ. यह मेरी प्राथमिक लेखनी है आशा है कि, पाठक महोदय सादर निराक्षण कर मेरे इस परिश्रमको सफल करेंगे !

आप उन महात्माओंकी श्रेणीमें सादर स्मरणीय हैं जिन्होंने ध्यानावस्थित हो उपनिषदोंकी फठिन समस्याओंकी विकट प्रथिको खोल उनपर अनुपम व्याख्याओंका उल्लेख कर पवित्र भारत भूमिमें योग बल प्रभावसे आत्मज्ञानकी पियूषधाराको श्रोतःको प्रवाहित किया है ! आप जैनधर्मके महत्त्वका एक केंद्रस्थान थे ! आपका जीवन साधुताका सच्चा आदर्श था ! जैनधर्मानुरागियोंके सिवाय अन्य भद्र पुरुषोंके भी आप श्रद्धास्पद और परम पूजनीय थे ! आपके उच्चभावोंकी घोषणा हिन्दुस्थानके अतिरिक्त विलायतमेंभी गूंज उठी थी ! आपका निर्मल यशःश्रोत भारतवर्षकी पवित्र भूमिमें बड़ेही आनन्दसे बढ़ रहा है ! जैन शास्त्रों के जैसे आप पारदधा थे वैसेही आप वेद, वेदांग, दर्शनादि शास्त्रोंसे पूर्ण परिचित थे ! आपका उपदेश जैसे सत्य और सारगर्भित था वैसेही आपका चरित्र भी निर्मल और निष्कलंक था ! परोपकारी महात्माओंकी श्रेणीमें आप प्रथम स्मरणीय हैं ! आपके सद्गुणोंसे धर्मपतित सहस्रशः स्त्री पुरुषोंका उच्चार हुआ है ! आपकी मधुर वक्तृताके प्रभाव कुछ अनुशाही था ! आपके उपदेशरूप पियूषधारामें जिसे एकदफा भी ज्ञान करनेका सौभाग्य प्राप्त हुआ हो, उसे अनुभव होगा कि, इस धारामें स्नान करनेसे मनके मलिन भाव किसतरह दूर होजाते हैं ! अंतःकरण कैसे नवजात अमंद सुगंधयुक्त पुष्पकी तरह खिल जाता था ! हृदयकी कुटिलप्रथि किसतरह खुल जाती थी ! कुटिलता और नीचताके पर्वत कैसे चूर चूर हो जाते थे ! श्रावण भादोंकी वर्षोंके अनंतर वृक्ष, जैसे हरि हरि नवीन कोंपले धारण किये हुए एक अनोखी मनमोहिनी लटा दिखाई देता है, ऐसे ही आपके उपदेशरूप अमृतधारामें स्नानकर श्रोताओंकी आंतरिक दशा-स्वच्छ, कोमल और रसमयी हो जाती थी ! उपदेशामृतसे सेचन किया हुआ हृदय फलप्रसूत हो उठता था ! चित्त भूमिमें शुद्ध भावोंके पौधे उगने बढ़ने और फलने

लग जातेथे ! (सत्यहैं वो वक्तूता ही क्या ? जिसने हृदयकी धुनको और मनके लक्ष्यको ही न बदल दिया !)

आप विद्वानोंके असीम प्रेमी थे ! जैन ग्रंथोंका आपके हाथसे बहुत उद्धार हुआ है ! आपके मानसिक भाव अनुपम सीमातक बढ़े हुयेथे ! आपकी ओजस्विनी और प्रभावशालिनी लेखनीकी प्रशंसाके लिये असाधारण शब्दोंकी आवश्यकता है ! आपने अपने प्रशस्त जीवनमें बहुतसे ग्रंथ लिखेहैं, जिन में—“ जैनतत्त्वादर्श ” “ अज्ञान-तिमिरभास्कर ” “ जैनप्रश्नोत्तर ” “ तत्त्वनिर्णयप्रसाद ” “ चिकागोप्रश्नोत्तर ” “ जैनम-तवृक्ष ” “ सम्यक्त्वशाल्योद्धार ” “ जैनमतस्वरूप ”—येह अवश्य ही देखने योग्य है !

आपके जीवनके प्रत्येक विभागमें परोपकारता कूट कूट कर भरी हुईथी ! अन्य-देशोंकी अपेक्षासे पंजाबदेशमें आपका उपकार अधिक हुआ है, पंजाब प्रांतके लियेतो जैन-धर्मके जन्मदाता भी आपको कहें तो कोई अत्युक्ति नहीं ! वर्तमान समयके समस्त साधु-मंडलमेंसे संसारके याचत् पदार्थोंको तुच्छ समझ परोपकार बुद्धिसे निरंतर भ्रमणकर धर्म उपदेश देनेवाले यदि थे तो आप एक थे ! (पाठक महोदय ! यह तो अच्छी तरह जानते होंगे कि, जैन साधु पैसा पास, न रखनके सिवाय कोई सवारी भी नहीं करते.) आपकी चिरस्थायिनी कीर्तिके स्मारक पंजाब देशमें पचासों ही जैन मंदिर हैं, इसके अतिरिक्त दो भुवन, दो सभायें, दो पुस्तकालय और दो फंडभी आपके स्मरणमें स्थापित किये गयेहैं; जिनके नाम येह हैं. आत्मानंद भुवन-गुजरांवाला (पंजाब)—यहएक विशाल मंदिरहै, इसका चित्र देखने योग्यहै. इसमें आपकी चरणपादुका स्थापित की हुई है, दूसरा भावनगर (काठियावाड) में है. इसकानाम भी बड़ी है, इसका चित्र प्रासा-दका है. यहांसे “ आत्मानंद प्रकाश ” इस नामका मासिक पत्र भी गुजरातीमें निकलताहै. इसके सिवाय “ आत्मानंद जैन ग्रंथमाला भी ” यहांसे प्रकाशित होती है, श्रीआत्मानंद जैन समा पंजाब “ श्रीआत्मानंद जैन समा भावनगर ” यह सभायें भी अपना काम अच्छा कर रही हैं. “ श्रीआत्मानंद जैन पुस्तकालय—होशियारपूर ” “ श्री आत्मानंद जैन लायब्रेरी—अमृतसर ” अमृतसरकी लायब्रेरीको स्थापित हुए अभी थोडाही समय हुआहै परंतु इसके प्रचारकोंका उद्योग प्रशंसनीयहै. “ आत्मानंद पुस्तक प्रचार फंड—देहली ” और “ आत्मवृद्धि के लवणी फंड—” पालनपुर—(गुजरात)—इसफंडमें इस समय पचीस हजार रुपया है, जोकि अनाथ छात्रोंकी सहायतामें व्यय किया जाता है. इसके संचालक प्रतिदिन इसकी उन्नतिकी ही धुनमें मग्न हैं. सिवा इसके “ आत्मानंद जैन पाठशाला ” इस नामकी छोटी बड़ी कई पाठशालायें भी स्थापित की हुई देखनेमें आती हैं. जिनमें धार्मिक शिक्षाके अतिरिक्त व्यावहारिक शिक्षामी दी जाती है.

जैन धर्मके प्रसिद्ध तीर्थ “सिद्धाचल” (पाटीताना—काठियावाड) में आपकी पाषाणयुगी प्रतिमा भी स्थापित है. यहां पर प्रतिवर्ष आपकी स्वर्गवात तिथिके दिन उत्सवभी बड़े समारोहसे होता है, जोकि “श्रीआत्मानंद जयंती” के नामसे प्रसिद्ध है. यह उत्सव अन्यान्य स्थानोंमें भी प्रतिवर्ष होता है. होशियारपुर (पंजाब) में आपकी भव्य मूर्ति मूर्तिपूजाको वास्तविक रहस्यको दतला रहि है! एवं बडौदा, जयपुर, अंबाला, लुधीआना प्रभृति बहुतसे शहरोंमें आपकी मूर्ति व चरणपादुका स्थापित हैं.

भारत भूमिको शोभाशून्य किये आपको सोलह वर्ष हो चुके हैं. आप जातिके ब्रह्मक्षत्रिय थे. जन्मभूमि आपकी पंजाब जिला फिरोजपुर ग्राम लेहरा में थी.

जन्म और नामकरण

आपका जन्म विक्रम संवत् १८९३ चैत्र शुक्ल प्रतिपद गुरुवारको हुआ था. शास्त्रानुसार संस्कार होने पर आपका नाम “आत्माराम” रखा गया.

बाल्यकाल

जन्म समयसेही अन्य बालकोंसे आपका सौंदर्य निरालाथा. आपके मुखपर दक्षिण भागमें रक्तिमाश्रित एक लघुनका चिन्ह था. उसकी शोभा भी सौंदर्यके लिये सुवर्णमें पद्मराग मंगिका काम देती थी! आपके जन्म ग्रहोंको विचार कर एक ज्योतिषीने आपके पितासे कहाथाकि, (यह बालक यातो किसी योग्य राष्ट्रासनको विभूषित करनेवाला होगा या निखिल जगमान्य होगा! (निदान यहवात वास्तविकमें सत्य ही निकली.) आपके भावि विचार साम्राज्यका परिचय शिशुचर्याकेही कईएक उदाहरणोंमें दे दियाथा। ऐसा अवण करनेमें आया है.

आपके पिता एक साधारण स्थितिके मनुष्योंमें से थे। कुछ पठितभी नहीं थे। नाहीं उस समय इसप्रान्तमें कोई योग्य पाठशाला थी! इसलिये बालक्रीडामेंही दशवर्ष आपने व्यतीत किये। एक योग्य मित्रके सदुपदेशसे पिताने हिन्दी भाषाकी शिक्षाके लिये आपको एक ग्रामीण पंडितके संपर्क किया-इसके पाससे हिन्दीभाषाके लिखने व पढ़नेका ज्ञान आपने शीघ्रही प्राप्त करलिया.

पिताका देहान्त

शिक्षाकी प्रारंभिक दशमें ही पिताका आपसे सदैवके लिये वियोग होगया। पिताकी मृत्यु इस वक्त आपको नितान्त शोकजनक हुई—सत्य है। पिताका जीवन किसको प्यारा नहीं!

संसारके गृहस्थ मात्रके संबंधोंमें पितापुत्रका संबंध दिव्य प्रेमसे भरा हुआ है ! पिताका हृदय पुत्रके लिये कुछ ईश्वरीय हृदयसे कम नहीं होता?—(लेखक). पिताके परलोकगमनके बाद उनके मित्र जीरानिवासी जोधामल—जोकि जातिके वैश्य थे—आपको अपने ग्राममें ले आए. इसवक्त आपकी आयु चरदह वर्षकी थी.

वैराग्यका प्रादुर्भाव.

पिताका देहान्त होने बाद आपके मानसिक विचारोंमें बहुत कुछ परिवर्तन हो गया, पौद्गलिक पदार्थोंसे आपकी वृत्ति बहुत संकुचित होने लगी, प्राकृत पदार्थोंकी यथार्थ स्थितिपर आप बहुत कुछ विचार करने लगे, प्रकृतिके वंचनशील मनोहर दृश्योंपर दृष्टिपात करतेहुए आप यूँ कहा करते थे—

“ऐ गुल न फुल रंगपै अपनी खिजांसे डर-दुनियाके सबजु बागमें बूए वफा नहीं”

ऐ मन ! यह क्षण परिवर्तनशील दृश्य तेरी वंचना हीके लिये है ! इनमें आसक्त न होकर हृदयकंदरामें विराजमान आत्मतत्त्वकाही अन्वेषण करना तुझे उचित है ! वैराग्यके पवित्र स्रोतमें बहते हुए आपके मुखसे किसी समय ऐसे उद्गार निकला करते थे—

“कमर बांधे हुए चलनेको हम सब यार बैठे हैं-बहुत आगे गये घाकी जो है तैयार बैठे है.”

ऐ जीव ! जिन पदार्थोंसे तूने इतना घनिष्ठ संबंध बढ़ाया है एक दिन आवेगा जब सबके सब तेरेसे किनारा कर जावेंगे ! तू आज जिनके दुःखसे दुःखी और सुखसे सुखी अपनेको मान रहा है वे कल तुझे क्षणभरके लियेभी स्थान देनेमें संकोच करेंगे ! इस लिये उचित है कि, इनके छोड़नेसे प्रथमही तू इनसे किनारा करै ! इसीमें तेरा श्रेयः है ! इसी आंदोलनमें लगे आपको दो वर्ष गुजरगये परंतु किसी योग्य व्यक्तिसे समागम नहीं हुआ !

दुंदक मतकी दीक्षा.

जीरानिवासी ओसवाल वैश्योंसे (जोकि उसवक्त दुंदक पंथके अनुयायी थे) संबंध होनेके कारण दुंदक मतके साधुओंसे परिचय हो गया * इनके संबंधसे आप दुंदकमतकेही प्रेमी हो गये.

* पंजापमें उसवक्त सबके सब दुंदक पंथके ही प्रेमी बन हुए थे. दुंदक मतके साधुओंका जारा ग्राममें विदेश कर आना जाता था. दुंदक पंथ जैन धर्ममेंसे निकला हुआ एक उदा किरका है ! इसको निकले हुए अनुमान दस अठारह सौ वर्ष हुए हैं.

आपके गुरुका नाम जीवनराम था, साधु होनेपर भी आप पूर्व नामसे ही प्रसिद्ध रहे.

इस समय आपकी अवस्था सत्तरह वर्षकी थी. आपकी प्रतिभाका प्रभाव कुछ अलौकिकही था! दिनभरमें आप दो अढ़ाईसौ श्लोक याद कर जाते थे! [ढुंढक मतके माने हुए बचीस सूत्रोंको कंठ कर लिया, और इनके अर्थभी इन लोगोंके कहे मुताबिक समझ लिये! ऐसा कोईभी ढुंढक मतका रहस्य अवशिष्ट नहीं रहा, जिसका आपको ज्ञान नहीं था. आप इसवक्त बीस वर्षके थे. पाठकोंको यह भी स्मरण रहे कि, इतने समयमें आपने देशाटनभी बहुत किया; कई एक पुराणोंसे धर्मसंबंधी विचारका, योग्य पुरुषोंसे मिलापका और जैनधर्मके वास्तविक चित्रदर्शन-कामी अनुभव आपको हुआ.

ढुंढकमतसे उपरामता.

ढुंढक मतके निखिल रहस्यको समझकर आपकी हृदयस्थितिमें बहुतसे संदेहों-कुर उत्पन्न होने लगे.

शास्त्राभ्यास.

कुछ समयके बाद एक सुयोग्य व्यक्तिसे आपकी भेंट हुई. इसके सहृदयसे रोपड़ निवासी पंडित श्री सदानंदजीसे और माछेर कोटला निवासी श्रीमान् पंडित अनंतरामजीसे आपने व्याकरण और साहित्यका अध्ययन किया. इसके अनंतर पट्टे निवासी पंडित श्री आत्मारामजी के पास आपने न्याय, सांख्य, वेदांत आदि दर्शन ग्रंथ पढ़े. इससमय शास्त्रीय योग्यताकी श्रुति आपमें नहीं रहीथी. शास्त्रपारगामी होनेके बाद जब आप पूर्वेपठित मतके रहस्यपर विचार करने लगे तबतो कुछ और ही रंग नजर आने लगा! सत्य अर्थोंको आपके प्रशस्त हृदयमें सदैवके लिये स्थान मिलने लगा. किसीने नयाही सत्य कहा है—व्याकरणेन विना ह्यन्धा—व्याकरणके विना मनुष्य अंधा है जिधर इच्छा हो ले जाओ. आप जैन ग्रंथोंका विशेष रूपसे अवलोकन करने लगे. थोड़े ही समयमें जैन ग्रंथोंके ज्ञानमें आपने अपूर्वही सफलता प्राप्तकी! आपकी लोकोत्तर प्रतिभाकी प्रशंसा करनी सूर्यकी अंगुलीसे दिखाना है! जैन धर्मके स्याद्वादभंजरी, रत्नाकरावतारिका, चाटार्णव (सम्भाषितर्क), शब्दांभोनिधि गंधहस्ति-महाभाष्य (विशेषावश्यक) प्रभृति ग्रंथोंको आप बड़ी योग्यता पुरस्सर पढ़ाया करतेथे.

ढुंढक मतका त्याग.

शास्त्रविचारद्वारा जैन धर्मके वास्तविक तत्त्वके हृदयगत होते ही ढुंढक मतका त्याग किया.

यद्यपि प्रारंभमें आपको बहुतसे कष्ट उठाने पड़े ! कदाग्रही साधु वा गृहस्थोंने आपसे बहुत द्वेष बढ़ाया ! तथापि आप निर्भय थे ! सत्येनास्ति भयं कश्चित् इस नादकी गर्जना आपके हृदयमें प्रतिक्षण हुआ करतिथी ! आपका यह अटल विश्वास था कि, यदि मैं सच्चाई पर हूँ तो संसारमें ऐसी कोई शक्ति नहीं जो मेरा सामना करे ! चाहे संसार भरकी विपात्तियें मेरे ऊपर अधिरे परंतु सत्यधर्मका डंका बजाये बिना न रहूंगा ! किसीने क्याही विचित्र कहाहे !

“ सदाकतके लिये गरजान जाती है तो जाने दो !

मुसीबत पर मुसीबत भी अगर आती तो आने दो ! ”

इसतरह निर्भय होकर स्थान स्थान में जैन धर्मका प्रचारकर शतशः स्त्री मनुष्यको सीधे रस्ते पर लाते हुए पंजाब प्रांतसे पंदरा साधुओंको साथ लेकर अर्बुदाचल (आबू) ओर सिन्धुचल तीर्थकी यात्रा कर विक्रमाब्द १९३२ में आप अहमदाबाद पधारे. पाठकों-को यह भी ख्याल रहेकि, अभीतक वेपआपका डुढ़क मतका ही था ! केवल मुखपत्ती उतार दी थी ! यहांपर मुनिराज श्रीबुधिविजयजी * के पास सनातन जैन धर्म की दीक्षा गृहणकर आपने डुढ़क मतके वेपको त्याग दिया ! वाकीके पंदरह साधु आपके ही शिष्य हुए. इस समय आपकी आयु ३९ वर्षकी थी. दीक्षाके समय आपका नाम आनंदविजय रक्खा गया. परंतु आप प्रसिद्ध प्रायः आत्मारामजीके नामसे ही रहे !

अहमदाबादसे प्रयाणकर गुजरात देशके प्रसिद्ध २ शहरों ओर नगरोंमें निर्भय होकर जैनधर्मकी विजयपताकाको फिराते हुए पुनः सिन्धुचल, गिरनार, तारंगा, अर्बुदाचल, पंचतीर्थी राणकपुर आदि पवित्र तीर्थोंकी यात्रा करते हुए आप जोधपुर (मारवाड़) में पहुँचे. यहां पर बहुतसे डुढ़क साधुओंका दल जमा था. ऐसी किं वदंती भी थी कि, यह लोग शास्त्रार्थ करेंगे, परंतु आपके आनेसे एक दिन प्रथम ही सबके सब चट दिये ! लोगोंकी विशेष प्रार्थना और धर्मोपदेशकी नितांत आवश्यकताको समझकर चतुर्मास आपने जोधपुरमें ही किया. यहांपर आपके सत्यगर्भित हितकर उपदेशरूप मुधावृष्टिसे सूखा हुआ जैनधर्मका स्रोत फिरसे प्रवाहित होने लगा. चतुर्मा-

* यह महाना भी प्रथम डुढ़क मतमें ही थे. आपका नाम घूटेराय था. आपकी जन्मभूमि भी पंजाब ही थी. आपने भी डुढ़क मतको त्याग अहमदाबादमें ही जैन धर्मकी दीक्षाको ग्रहण किया था. आपके पूज्यगुरु मुनिविजयजीके नामसे प्रतिष्ठा थे. दीक्षित होने पर आपका नाम “ बुधिविजय ” रक्खा गया था ! परंतु प्रसिद्ध आप पूर्व नामने ही रहे.

सकें अनंतर वहांसे गमनकर मार्गके श्रमको सहन करते हुए आप फिर पंजाबमें पधारे। पंजाब प्रांतमें आपने स्थान २ में शहर २ में नगरमें फिरकर बड़े उच्च स्तरसे जैन धर्मको ढंडोरा देकर इसकी विजयपताकाको स्थिर किया। पाठकोंको यह बात अवश्य ध्यानसे रहे कि, आपकी इस धर्मयात्रामें मतांतरीय विद्वानोंसे शास्त्रार्थ करनेका भी सौभाग्य आपको बहुतसे स्थानोंमें प्राप्त हुआ था ! लेखवृद्धिके भयसे उन सबका उल्लेख न करता हुआ केवल इतना कहनाही संतोषकर मानताहूं कि, यदि आप थोड़ा समय और इस धरातलपर रहते तो, संभव था कि, पंडित धनपाल, शोभनमुनि, हरि-भद्रसूरि आदिकी तरह बड़े बड़े धुरंधर विद्वान् भी जैन धर्मका ढंडोरा देते !

पंजाब देशमें आज जितनी सख्यामें जैन मंदिर दृष्टिगोचर हो रहे हैं यह सब आपके ही उपदेशका फल है। एवं लुप्तप्रायः जैन धर्मको फिरसे उत्तेजित कर पंजाब देशसे विदा हो अन्यान्य देशोंमें धर्मोपदेश देते हुए आप विक्रमाब्द १९४३ में पुनः सिद्धाचल (पालीताना) में आए। बहुतसे मनुष्योंकी प्रार्थनासे चतुर्मास आपने यहांहि किया। चतुर्मासकी समाप्तिपर तीर्थयात्रा और आपके अमूल्य दर्शन करनेके लिये- गुजरात, काठियावाड, कच्छ, मारवाड, मेवाड, मालवा, मध्यप्रांत, दक्षिण, पूर्व और पंजाब प्रभृति सर्व देशोंके मुख्य मुख्य शहरोंसे अनुमान तीस पयतीस हजार स्त्रीमनुष्य आये हुए थे।

इस समय आपके शुद्ध चारित्र, अद्भुत प्रतिभा प्रभाव एवं धर्म वीरताका सादर अनुमोदनकर बड़े उत्साह और आनंदसे सबने मिलकर आपको सूरेश्वर अर्थात् जैनाचार्यकी पदवीसे विभूषित किया ! तत्रसे आप “न्यायाभोनिधि जैनाचार्य श्रीम-द्विजयानंद सूरि” इस नामसे सम्मानित होने लगे।

विक्रम संवत् १९४५ के चतुर्मासमें जब आप “मेहसाणा” (गुजरात) में थे तब कलकत्ताकी रॉयल एसियाटिक सोसायटीके ऑनररी सैक्रेटरी डॉक्टर ए. एफ. रूडॉल्फ हॉरनल साहिबने अहमदाबाद निवासी शाह मगनलाल दलपतरामके द्वारा आपको एक पत्र लिखाथा। जिसमें जैनधर्मसंबंधी बहुतसे प्रश्न आपसे पूछे गये, जिन प्रश्नोंका उत्तर आपने बड़ीही योग्यतासे दिया था। (वह प्रश्न और उत्तर भावनगरसे प्रकाशित होनेवाले “जैनधर्मप्रकाश”में छप चुके हैं) प्रश्नोंका उत्तर मिलनेपर उक्त गौरांग महाशयने जो पत्र शाह-मगनलाल दलपतरामके नाम लिखाथा वो अंश का त्वं नीचे प्रकाशित किया जाता है।

Calcutta 14th September 1888.

My Dear Sir

I am very much obliged to you for your kind letter of the 4th instant. also to Muni Atmaramji for his very full replies. Please convey to the latter the expression of my thanks for the great trouble he has taken to reply so promptly and so fully to my questions. His answers are very satisfactory; and I shall refer to them in my forthcoming....., and express publicly my obligations to the Muni for his kindness.

[उक्तपत्रका हिंदीमें अनुवाद] मैं आपके चार तारीखके कृपापत्रका और मुनि श्री आत्मारामजीके संपूर्ण उत्तरोंका बहुत ही कृतज्ञ हूँ. मुनिजीने मेरे प्रश्नोंके उत्तर इतनी जल्दी और विस्तारपूर्वक देनेमें जो परिश्रम उठाया है उसका धन्यवाद कृपया उनसे निवेदन करें. और मुनिजीकी बाबत मैं अग्रिम.....में निवेदन करूंगा. और मुनिजीकी कृपाका धन्यवाद सर्व साधारणमें प्रगट करूंगा. उक्त महाशय (मी. हॉरनल साहिब) ही "उपासक दशांग" नामक जैन पुस्तकके उपोद्घातमें लिखते हैं कि—In a third Appendix (No III) I have put together some additional information, that I have been able to gather since publishing the several fasciculi. For some of this information I am indebted to Muni Maharaj Atmaramji Anandvijayaji the well known and highly respected Sadhu of the Jain Community throughout India, and author of (among others) two very useful works in Hindi. The Jain Tatvadarsha mentioned in note 276 and the Agnana Timira Bhaskar. I was placed in communication with him through the kindness of Mr. Maganlal Dalpatram. My only regret is that I had not the advantage of his invaluable assistance from the beginning of my work. कई प्रकारकी सूचनायें जो मैं कई हिस्सोंके छपनेके समयसे जमा कर सका हूँ तीसरी परिशिष्टमें मैंने संकलित (दर्ज) की हैं. इनमेंसे कितनीक सूचनाओंके लिये मैं मुनि महाराज श्री आत्मारामजी—आनंदविजयका आभारी हूँ! जो हिंदुस्तानभरमें जैन समुदायके विख्यात और परम पूजनीय साधु हैं! और जो अन्य पुस्तकोंके अतिरिक्त हिंदुस्तानी भाषाकी दो बहुत उपयोगी पुस्तकों—जैनतत्त्वादर्श (जिसका वर्णन २७६ के नोटमें है.) और अज्ञानतिमिर भास्करके कर्त्ता हैं. इनसे पत्र व्यवहार मिस्टर-मगनलाल दलपतरामकी कृपासे हुआ. मुझे शोक केवल इतनाही है कि, मैं उनकी अमूल्य सहायताका लाभ अपनी रचनाके प्रारंभसेही नहीं उठा सका !

यह महाशय संस्कृतके भी योग्य विद्वान् हैं. इन्होंने इसी पुस्तकके टाइटल पेज पर आपके विषयमें संस्कृतमें जो श्लोक लिखे हैं वह क्रमशः नीचे प्रकाशित किये जाते हैं.—

दुराग्रहध्वान्तविभेदभानो ! हितोपदेशामृतसिन्धु चित्त ! ।

सन्देहसन्दोहनिरासकारिन् ! जिज्ञोक्त धर्मस्य धुरन्धरो सि ॥ १ ॥

अज्ञानतिमिरभास्कर- मङ्गलनिवृत्तये सहृदयानाम् ।

आर्हत्तत्त्वादर्श ग्रन्थमपरमपि भवानकृत् ॥ २ ॥

आनन्दविजय ! श्रीम-आत्माराम ! महामुने ! !

मदीयनिखिलप्रश्न-व्याख्यातः ! शास्त्रपारग ! ॥ ३ ॥

कृतज्ञताचिन्हमिदं ग्रन्थसंस्करणं कृतिन् ! !

यत्नसम्पादितं तुभ्यं श्रद्धयोत्सृज्यते मया ॥ ४ ॥

एवं दूसरी दफा गुजरात, काठियावाड, मालवा, मेवाड, मारवाड, मध्यप्रदेश, राजपुताना, पंजाब प्रभृति अनेक देशोंमें बिचर जैन धर्मकी तार घोषणा करते हुए- विक्रम संवत् १९५० को आप अमृतसरमें पधारे. यहांपर मुंबईकी “दी-जैन एसो-सिएसन ऑफ इंडिया” के द्वारा आपको चिकागो (अमेरिका) का पत्र मिला जिसमें इसवी सन १९९३ में होनेवाली सर्व धर्मगुरुओंकी पार्लिमेंट (परिषद्) में उप-स्थित होनेके लिये आपसे प्रार्थना की गई थी. परन्तु समुद्र यानके बिना उपायांतर नहीं होनेके कारण आपने जानेके लिये सर्वथा अनिच्छा प्रकट की. वहांसे द्वितीय पत्रके आनेपर उनके लेखानुसार अपने दो फोटु और संक्षिप्त जीवनचरित्र एवं एक निबंध लिखकर भेज दिया. (यह निबंध चिकागो प्रश्नोत्तर ईस नामसे लाहोरमें छपा है.)

दी वर्ल्ड्स पार्लिमेंट ऑफ रिलिजिअस (The worlds Parliament of Religions) नामकी पुस्तकके २१ पृष्ठमें आपका फोटु देकर लिखा है कि—No man has so peculiarly identified himself with the interests of the Jain Community as Muni Atmaramji. He is one of the noble band sworn from the day of initiation to the end of life to work day night for the high mission they have undertaken. He is the high priest of the Jain Community and is recognised as the highest living authority on Jain Religion and literature by Oriental Scholars जैसी योग्यतासे मुनिश्री आत्मारामजीने अपने आपको जैन धर्मके हितमें अनुरक्त किया है ऐसे किसी महात्माने नहीं किया। संयम (मुनिव्रत) ग्रहणके दिनसे लेकर जीवन पर्यंत जिन प्रशस्त महाशयोंने रात्रि दिवा सहोद्योगी रहनेका नियम किया है उनमेंसे आप एक हैं. जैन समाजके आप परम आचार्य हैं. एवं प्राच्य विद्वानोंने जैन धर्म तथा जैन साहित्यमें आपको सर्वोत्तम प्रमाण माना है।

अमृतसरमें कुछदिन निवास कर आप जंडियालामें आए. इन लोगोंके शुभ पुण्यके उदयसे चतुर्मास आपका यहां परकी हुआ. चतुर्मासके अनन्तर शहर २ ग्राम २ में निरंतर भ्रमण कर दो वर्षतक आपने पंजाब देशके ही सौभाग्यको बढ़ाया !

आपकी धर्मयात्राके विषयमें विशेष कुछ न कहकर इतनाही कह देना पाठ-कोंके लिये सन्तोषकर होगा कि, विस हजार स्त्रीमनुष्योंका धर्म पथपर चलानेके

सिवाय बहुतसे डुंदक साधुओंको भी आपने जैन धर्मकी प्रशस्त नौकाका कर्णधार बनाया !

सत्यही आपके उपदेशका प्रभाव कुछ अलौकिक था ! इसकी कृपासे वयोंसे लगे हुए हृदय मंदिरोंके विकट ताले खुल गये, कपाटोंकी प्रौढ़ सांकलें समूलेन्मूलित होकर गिरपड़ी, जैन धर्मकी अमली सूरत नजर आने लगी, इसके वदनकी झुर्रियां दूर होगईं चेहरेपर आसमानी नूर टपकने लगा, सचमुचही जैनधर्मकी कायाको आपने एकदम पलट दिया ! पाठकोंको इतना और भी स्मरण रहेकि, अमृतसर, होशियारपुर, अंबाला, प्रभृति शहरोंमें आपके सदुपदेशसे बनेहुए जैन मंदिरोंकी प्रतिष्ठाके समय आपके पधारने पर वहांके लोगोंने जो उत्साह प्रगट कियाथा वह लेखनीसे बाहिर है !

विक्रमाब्द १९५३ ज्येष्ठ शुक्ल द्वितीयाको आप गुजरांवालामें पधारे। क्योंकि, इसनगरकी शोभाको बढ़ाये आपको बहुत समयही चुकाया, आपके स्वागतके लिये वहांके निवासियोंकी प्रेमभरी प्रार्थनायें भी बहुत आचुकी थीं. इनलोगोंसे बहुत समय पाईले आपने यह भी कहरखाथाकि, अंतमें सर्वदा हमने आपलोगोंकेही पात निवास करना है। निदान महात्माका यह वाक्य सत्यही पापण रेखाकी उक्तिसे उपमित हुआ।

गुजरांवालामें आते समय मार्गमें आपको ज्वर सा आने लगगया था. आपको स्वागतसे इन लोगोंको जो आनंद हुआ वह सर्वथा अवर्णनीय था। इनके उत्साहकी उमंगोंका आज कुछ पारावार नहीं था। परंतु यह उमंगें शीघ्र ही नाश होनेवाली हैं ऐसा जान प्रकृति इनके भाग्यकी खूब हैसी उडातीथी। हंत। विधाताने इनके प्रारब्ध कर्मका चित्र कहीं निराळेमें ही बैठ कर खेंचाया।। एक तर्फ तो देवलोकेसे बहती हुईं सुर धूर्ती कीं निर्मल धारामें स्नान करनेका सौभाग्य इन बराकोंको प्राप्त हुआ है, दुसरी तर्फ दुःखकी घोर वृष्टी करनेके लिये विरहके भाषण वादल चारों तर्फसे इनके शिरपर घिर रहे हैं।

“अन्तिम उपदेश”

नगरमें प्रवेश करनेके अनंतर शरीरके शिथिल होने परभी आप धर्मोपदेशसे नहीं रुके। सम्पमंडलके योग्यता पुरस्सर बैठ जानेके बाद आप देव, गुरु और धर्मके गुण रहस्योंका सारगर्भित विवेचन करने लगे. यह आपका भारतवर्षके लिये अंतिम उपदेश है। प्यारे पाठकों। आपके सदुपदेश रूपविणाकी ध्वनी संभव है कि, फिर भारतके सौभाग्यमें न होगी। जैन बांधवों। चेतो। अब चेतनेका समय है, शायद है कि, फिर ऐसा व्रक्षनाद आपके कर्णरंज तक न पहुंचे। उठो। परलोफ यात्राके लिये कुछ पापेय बांधवों। क्या माझम। ऐसा सुलभ समय फिर न

मिले ! आओ महर्षिकी उपदेशबीणासे निकलते हुए ईश्वरीय आलापका अध्ययन करें ! क्या जाने ! ऐसे दयालु अध्यापकके दर्शन फिर न हों ! !

देव, गुरु और धर्मके वास्तविक स्वरूपको निरूपणकर आपने व्याख्यान समाप्त किया !

“शरीर त्याग”

प्यारे पाठको ! ज्येष्ठ शुक्ल अष्टमीकी रात्रि है, तारामंडलसे विभूषित चंद्रमा प्रीय रमणीके सौंदर्यको निरंतर बढ़ा रहा है, इस रात्रिका बाह्य दृश्य तो बहुतही शांत और मनोहर है, परंतु अंतरीय चित्रमें तो बड़ी ही भीषणता और कुटिलता भरी हुई है ! नित्य कृत्यको समाप्तकर महात्मा शयन करगये हैं ! वारां वजेका समय है. चारों तर्फ शांतता और निश्चलता के राज्यकी सत्ता व्याप्त हो रही है. कायर मृत्युमें साहस नहीं कि, महर्षिके विश्वव्यापी तेजका एकदम सामना करसके ! इसलिये गुतरूपमें ऐसे समयपर धीरे धीरे अपना कुटिल जाल फैलाने लगी ! ओहो ! निर्भयमुनि शौचक्रियासे निवृत्त हो मृत्यु देवके स्वागतके लिये बैठ गये हैं ! शरीरकान्ति चंद्रशेभाको हँस रही है ! आहा ! मुखसे अर्हन् शब्दकी पवित्र ध्वनि निकलने लगी ! अभी समय कुछ बाकी है ! सामने बैठा हुआ शिष्यपरिवार अर्हन्का नाद सुन रहा है ! ओहो ! समय पूरा हो गया ! घंटी बजी ! ओ भाई अब हम जाते हैं ! अर्हन् ! इतना कहतेही हँस चल दियो ! ! इसका नाम है सच्चा और सार्थक जीवन !

महर्षे ! तेरा जीवन सफल है ! तेरे नाम पर संसार भरकी समस्त विभूति भी न्यूँछावर कर दी जावे तो थोड़ी है ! धन्य हैं वह नेत्र ! जिन्होंने तेरा दर्शन किया है, वह कर्ण सफल हैं ! जिन्होंने तेरे उपदेश सूर्यके मधुर रवको सुना है. उस माताको सहस्रशाः धन्यवाद है जिसने ! तेरो जैसे रत्नको पैदा किया था. मुने ! तेरे शाश्वत वियोगका आज किसे दुःख नहीं ! तेरे जैसे अमृत्य रत्नोंसे यह वसंधरा आज शून्य होचली है !

प्यारे पाठको ! आओ ! महात्माओंकी कदर करनी सीखें ! महात्माओंके यहां तेरे भेरेकी दुर्गंध नहीं हैं ! इनके दरवारमें सबको समान दृष्टिसे निरीक्षण किया जाता है ! संभव है कि, इस लेखमें जैन शब्दको देख बहुतसे क्षुद्राशयके महाशय कुछ नाक भी चढ़ावें ! परंतु वे अभी कूपके दादुर हैं ! इन्हें समुद्र-जलकी हवा नहीं लगी ! प्राकृत विद्यालयमेंसे अभी इन्हें बहुत कुछ सीखना बाकी है ! ये अभी शब्दोंके ही गोरख धंदेमें पड़े हैं ! लक्ष्य प्राप्तिके लिये अभी

इन्हें बहुतसे संग्राम करने बाकी है। महात्माओंके विशाल भुवनमें प्रवेश करना इन्होंने अभी सीखाही नहीं। अस्तु ! अब मैं अपने पाठकोंका ध्यान फिर पूर्व चित्रकी तर्फ आकर्षित करता हूँ.

मुनि सदैवके लिये वसुधा देवीकी गोदमें सो जाते हैं। रात्रिका मनोहर रूपभी भयानकतामें परिणत हो जाता है चंद्रमा इस घटनाको लोकांतरमें खबर देनेके लिये अस्ताचलपर पहुंच गया ! शंतरस करुणाके रूसमें बदल गया !

प्रातःकाल होते ही महर्षिके शाश्वत वियोगकी तारे स्वर्गों तर्फ खडक गईं हुकानें बंद कर दी गईं। कार व्यवहार बंद होगए। कहां तक कहूं। कुछ समय तक करुणारसकाही शासन चलने लगा।

लो अबदश ब्रजगए। सुंदर विमानमें सुसज्जित है महर्षि जा रहे हैं। सहस्रों ही स्त्रीमनुष्यसाथमें हैं, आओ! आपनेभी उस गीतको गातेहुए साथ साथ चले जिसको महर्षि प्रेमसे गायावा सुनाकरते थे.

हमेशाके लिये रहना नहीं इसदारे फानिमें
कुछअच्छे कामकारले चारदिनकी जिदगानीमें । १।
बहालेजायगा इकदिनयह दरयाए फना सबको
रुकावट आनहीं सकती कमी इसकी रवानीमें । २।
क्यामिस जानहीसब कूचकर जायेंगे दुनियासे
कोइ बचपन कोइ पारी कोइ अहदे जवानीमें । ३।

॥ इति ॥

धर्म.

लेखकः—चंदन मल नागौर, छठ्ठी सादड़ी (मेवार)

प्रिय पाठक ! धर्मकी शोभा अधिकाधिक है. इस गहन विषय को ध्यान रख कर स्थिर चित्त रख कर ज्यों ज्यों विचार श्रेणी बढ़ाई जाय-यों यों आत्मा का हित होता जाता है.

धर्म साधन मोक्ष में लेजानेकोदूत रूप है और जो परलोक हितार्थ धर्म साधन से उद्वेग याता है वह मानो अपने अक्षय सुख को क्षीण करता है। जो किसी भव्या-त्माको शुद्ध निर्मल धर्म संबंधी तत्व जानने कि जिज्ञासा होतो प्रथम हठ, कदागृह, कुटिलता आदि शत्रुओंका त्याग कर विकथा को छोड़ धर्मोपार्जनार्थ आध्यात्मिक कथाओंमें प्रवृत्त रहे, कि जिस से परलोक संबंधी भी कुछ हित हो. हे मोक्षार्थी प्राणी धर्म साधने के लिये तेरी वृत्ति ऐसी शुद्ध और शांत रखना कि जैसे सोनेको जिस तरह नमाया जाय उसी तरह नम्र होता जाता है, इसी मुवाफिक कोई सत्पुरुष हित शिक्षा के वचन कहे तो उसके साथ ऐसी सरलता और मृदुता रखना कि शिक्षा दाता का मन तेरी तरफ रजामंद रहे. इसके लिये खूब याद रखोकि “विनय धर्मस्य मूलं” विवेक धर्मका मूल है, वास्ते गुणवंत प्राणीका विनय, वैयावच्च करनेसे विमुख रहोगे-तो धर्म मूल (विनय) प्रायः नष्ट हो जायगा—इसके लिये कहा है कि:-

गुणवंत सेती चंदना, अवगुण देख मध्यस्थ;

दुखी देख करुणा करो, मैत्री भाव समस्त ॥ १ ॥

इस अनुपम दोहेका तात्पर्य हमेशा ध्यान में रखना चाहिए कदापि शिक्षादातासे श्रवण करने वाला अधिक गुणवंत हो तोभी अपने को अल्पगुणी समझ कर अहंकार से अटकना और मान को चतुर्गती संसारको दुःखकी खान समजना. कहा है कि

जन्म दुःखं जरा दुःखं, रोगाणि मरणाणिय ॥

अहो दुखो हुं संसारे, जन्म य किं संति जंतुणो ॥ २ ॥

इस जन्म जरा रूप संसार में जन्म लेते दुःख, मरणार्थीन होते दुःख, रोग आवे दुःख, धन प्राप्तमें दुःख, व्यय करते दुःख, स्त्री पुत्र सगा संबंधी कुटुंब परि-वारादि में दुःख, और थोड़े में कहें तो सुख मात्र तो संत पुरुषों में निवास कर बेटा है. है सुख ! तुझे शाश्वता सुखकी लालसा हो तो शुद्ध धर्म को अंगीकार कर और जन्म जरा मृत्यु रूपा दावा नलसें पृथक् रहकर साध्य बिंदुका साफल्य प्राप्त कर. बिना धर्मप्राप्तिके विषय सुख जो किपाक के फल मुवाफिक हैं वह तुजसे तटस्थ नहीं

रहेंगे और जहां तक विषय रूपी दैत्यका जोर बना रहेगा, वहां तक सुखमय नगरी रूपी मोक्ष के दरवाजे में तुझे हर्गिज नहीं जाने देगा तो तू विषयरूपी वैरी के क्षणिकसुख देखकर तरुणी के तरंग में क्षण मात्र इन्द्रिय सुख से तृप्ति पा कर चपल परिणामी निःधर्मी क्यों होता है? यह सर्व नरक में लेजाने वाले हैं, अखीर में भाई ब्हेन बेटी पुत्र मित्र स्त्री मावाप कुटुंब परिवार धन योवन वैभव आदि जो तृष्णा और विषयके बीज हैं, वे सब यहीं रहने वाले हैं. और आत्मा तो सिर्फ पुण्य व पाप को साथ लेकर सिधायगा,

आया है सो जायगा। पाठक राजा रंक फकीर ॥

कीई जायगा पालखी। कीई बंधे जंजीर ॥ ३ ॥

हे सुखेच्छक। अब तुझे जिस तरह जाना मंजूर हो वैसा विचार कर पालंखी भी मिल सकती है और जंजीर भी तैयार रहता है, इसपर एक द्रष्टांत है कि:—

कुवा. व. बावड़ी में पानी की आवश्यकता होनेपर खनन कराया जाता है. और खनन से पानी की सीर निकलने पर आत्मा तृप्त होता है. इसी तरह मनुष्य देह रूपी कुवा बावड़ी में खनन रूपी उद्यम कर धर्म रूपी जल (अमृत) प्रगटाया जावे तो जैसे जलसे तृप्ति हुई इसी तरह मोक्ष रूपी सिद्धि जो तृप्ता व्याप्त है वह तृप्ता धर्मरूपी जलसे शांत होगी. इसी तरह किसी नगरका राजा सुख मय शयामें आनंद पूर्वक सो रहा हो और उस समय विषयांध होनेसे याचक लोगोंके गीत श्रवण करता है मगर उसका सारांश समझता नहीं, जैसे वेश्याका गायन श्रवण करने वाला मनुष्य (कितनेक) मतलब समझे बिना “ आहा हा ? क्या उमदा है ? वाह वाह !! ” कहने में रह जाता है। इसी तरह देहरूपी नगर में आत्म तुल्य राजा विषय में मदान्ध होकर याचक रूपी लेखक का गीत (लेख) श्रवण न करे तो फिर हाथ गृहे हुये रत्नचिंतामणी को मुफ्त में खोता है. वास्ते हे शुद्धात्मा ! जो तुझे संपूर्ण सुखभोक्ता होना हय तो धर्म साधन करनेमें मत चुकना.

कदापि धर्मकार्य में अनिवार्य विघ्न भी प्राप्त हो जाय तो “श्रेयासोबहु विघ्नानि” यह सूत्र स्मरण रखके विघ्नोंकी परवाह न करके धैर्य रखकर धर्म साध्य किये जाना उत्तम है. जैसे व्यवहार में एक गांवसे दूसरे गांव जाने की भयंकर वन के डर से व तत्कर लुटेरों के भयसे, सामंत योद्धा व हथियारादि का उपयोग करके जंगलसे पार होना पडता है, इसी तरह मोक्ष रूपी नगर जाने को भयंकर अटवी रूपी विघ्न आते हैं. उनकी क्षमा रूपी हथियार से धर्मरूपी सिपाहियों को साथ लेकर हृदयके धैर्य से मोक्ष नगरीमें जाओ. और भय मत मीनो और हमेशा धर्म करनेमें उद्यम वंत रहा करो. हे प्रियात्मा ! आप जानते होंगे कि अपने पूर्वजों धर्म कार्य आते तो

उन विघ्नों को तृण समान गीन कर प्राणान्त कष्ट से भी धर्म साध्य से कभी विमुख नहीं होते थे.

आदर्श्वर भगवान को बारह महिनेतक अहार न मिला. श्री शातिनाथ स्वामी-ने जीव मेघरथ राजा एक पारेवा (कबूतर) के छिये अपनी देह सिंचाण पक्षी को अर्पण करते हुये प्रतिज्ञा से विमुख नहीं हुये. श्री पार्श्वनाथ स्वामी को मेघमाछी ने केतना परिसह दिया और श्रीमन् शासनोपकारी वीर परमात्मा के परिसह सहनताका तो कोई वर्णन ही क्या कर सकता है? गोशाला, शूलपाणी, चंड कोर्साक ने जिन्हें तल वेदना दी और कानोंमें खीले ठोकने वाले ग्वाल ने भी संपूर्ण परिसह दिया, गर अपनी प्रतिज्ञा से तनिक मात्र भी अलग नहीं हुये. इसी तरह गजसुकमाल, रुंधाचार्य मैतायं मुनि आदि सत पुरुषोंके द्रष्टांत साक्षोंमें मौजूद है. अपनी अखंड तिज्ञा से उक्त महात्मा वर्षे सिद्धी यह को पहुंचे है वास्ते हे आत्मन् ! तुझे भी सिद्धी ह प्राप्ति की इच्छा हो तो धर्म साधन से क्षण मात्र भी विमुख मत रहना.

जैसे भयंकर महा अठथी में घर, दरिद्री को वैभव, अंधकार में उद्योत, और रुधिर भूमि में पाणी यह दुःख से और कष्ट सहन करनेसे प्राप्त होते हैं, इसी तरह ह अमृत्य मनुष्य देह चौंराशी लाख जिवायेनि में कष्टसे प्राप्त होता है. आयुत्तम नम प्राप्त होनेपर भी जो धर्म साधन से विमुख रहोगे तो जैसे एक गंधर्व चंदन का र सहन करता है मगर उसकी सुगंध लेने को भाग्यशाली नहीं होता, इसी तरह धर्मा का डोढ करने वाले मिथ्यादृष्टी धर्मकी खुशबू नहीं ले सकते, और गंधर्व की ह अपना जन्म व्यर्थ खो देते है कहा है कि:—

चोशठ दिवा जो बले, वारा रवि उगंत ॥

उस घर तो भी अंधार है, जस घर धर्म न हुत ॥ १ ॥

धर्म बिना अंधकार तुल्य देह होजाती है और धर्मयुक्त मनुष्यों कि देह उद्योत रक कही जाती है,

वास्ते हे प्रिय वाचक वृंद, विषयादी वैरीयों का साथ छोड कर धर्म सखा संगति में चित स्थिर करो.

चला विभूतिः क्षणभंजी यौवनम्, कृतान्तदन्तान्तरं वतिं जिवितं॥

धाप्य वश्यं परलोकसाधने, अहो नृणां विस्मय कारी चेष्टितं ॥ १ ॥

भावार्थ पाठकवर्य ! विभूति धन दौलत पैसा पुत्रादि सर्व नाशवंत क्षणिक र्थ है, और जोवन क्षणभंगर है आज जो रंग है वह कल नहीं रहेगा. बाल्यावस्था वस्था और अंतिम वृद्धावस्था का अनुभव करने से जोवन की क्षण भंगुरता

अवलोकन होजाती है, और जिवितव्य तो यम राजा के हाथ में है. माता पिता कहते है हमारी संतान बड़ी होरही है और यमराज कहते है कि हमारे दांत निचे आरही है. इधर अपन कहते है कि पुत्र पांच वर्षका हुआ. इधर आयुष्य में पांच वर्ष कम होंगे है ऐसी अस्थिरता होने परभी जो मनुष्य परलोक के हितार्थ भी धर्म साध्यार्थ अवज्ञा करते है उन पुरुषोंकी श्रेष्ठा और विषय डालसा आश्चर्यजनक है.

विषय सुख-काम भोगका रस, यह तो भोग भोगने तक ही मधुर है और तत् पश्चात् अप्रियता होना स्वाभाविक है. भोजनका स्वाद भूख लगने पर जीमने तक ही मधुर है परंतु धर्म की मधुरता तो चिरकाल स्थायी है. वास्ते काम भोग के रसमें लित होकर धर्म साध्य से विमुख रहना अनुचित है. हे बंधु ! तुझे अक्षयामृत समान मधुर मीठे और सात्विक रस का स्वाद लेना हो तो धर्म साधन के लिये कमर कसकर तैयार हो जा और मनुष्यत्व प्राप्ति का साध्य बिंदु साध

भोगे रोग भयं सुखे क्षय भयं । विचेऽन्धिम मृद्ध्यम् ॥

दास्ये स्वामिभयं गुणे खलभयं । वंशे कुयोपिद्ध्यम् ॥ १ ॥

माने म्लानि भय जये रिपुभयं । काये कृतांताद्ध्यम् ॥

सर्वे नाम भयं भवेन्न भविना । वैराग्यमेवाऽभयम् ॥ २ ॥

हे सज्जन तुझे स्त्री के अधर रूप स्वाद से तरुणीकी युवावस्था से सुख उत्पन्न होता है, मगर यह कामिनी के प्रिय सुख तो वृद्धावस्था मे नष्ट हो जाते है और भोगादि से अनेक प्रकार की व्याधियों प्राप्त होती है और जो विश्वमें नाना प्रकार के सुख हैं जिन्हे प्राणी अखंड आनंद के प्रवाह तुल्य मानता है, जैसे कि धन दौलत पुत्र परिवार मकान महेल वाग वगीचे कनक कामिनी और कीर्ति गाडी मोटार और बग्गी जो विविध प्रकार की वस्तुएं संसार में आनंद तुल्य मानी गई हैं वे भी अंतिम नाश होने वाली हैं, और द्रव्य आभूषणादि में अग्नि प्रज्वलित होने से प्रायः नष्टता का भय, तस्कर छुट्टेों कि चिता और अंतिम राजा का भय होता है, नौकरों करनेमें अपने मालिक का भय रखना पड़ता है; क्यों कि अल्प भूलचुक में भी पगार की न्युनतादिका खाल रखना जरूरी है इसी तरह गुणों खल का भय, और वंश में कुनारी का भय, जो व्यभिचारणी हो मान में प्रायः नष्टता भय, जय प्राप्ति में दुश्मनों की चिता शरीर को बिना अग्नि दग्ध बनाये देती है, और देह के विषे यम राजाका संपूर्ण भय रहता है इस तरह संसार में सर्व भय युक्त पदार्थ हैं, निर्भय तो एक धर्म हैं (वैराग्य है) कि जिस की प्रशंसा अनिर्वचनीय है. कहांतक कथन किया जाये !

हे धर्मच्छक बंधू ! धर्म कैसा है कि कपट रूप पर्वत को क्षम करने में वज्र समान है, ऐसे धर्म रूपी वज्र को त्याग करने वाला कपटरूपी पुरुष अवश्य नरकाधिकारी होता है, धर्म ऐसी वस्तु है कि यानो मोक्ष रूप नगर की नीम न हो, पुण्य रूपी महलकी शोभा न हो, शीवपुर रूपी स्थान की भाँति न हो । संपत्तियों का स्थान, रत्नोंका भंडार, चरित्र रूप हीरे रखनेको पात्र, अगाध आनंद के झरो तुल्य मन बांछित दाता कोई हो तो एक धर्म है.

जन्म लेना और मरना यह तो संसार का खास नियम है परंतु मनुष्य रूपी वृक्ष के मोक्षरूपी फल लगाने को धर्म रूपी जल सिंचन करके शीवपूर रूपी फल हाथमें लेकर अखंड आनंदमयामृत का पान करनेका उद्यम करनेमें कटिबद्ध हो. भय समद्वयी बंधु ! आयुष्य जल तरंग जैसा नाशवंत है. ऐसा होनेपर भी विषय-लुब्ध जन नहीं जानते कि यह द्रष्टीगोचर होते नष्ट होने वाली विषुत की तरह मार्ग का अवलोकन करने वाली गल्लर आयुष्य नाशवंत है, इसी तरह शरीर मांस बिटा लोही मलमूत्र हाड और ध्वचासे बना हुआ पींजर ! है, इस पींजर को बाह्याढंबर से शृंगारना यह तो अस्थिर शृंगार है, और इन बाह्य शृंगारों से सिद्धी यह प्राप्त होना असंभवित है. तो इन शृंगार के साथ साथ आप को मोक्ष की इच्छा है तो, जैसे घर मकान महल को काच फानुस आदि नाना भाँतिकी रोशनीसे अलंकृत किया जाता है, इसी तरह शरीर रूपी महलमें संतोष रूपी फानुस लगाकर धर्म रूपी शोभाप्रद झाड, नटका, कर, ज्ञान रूपी इलेक्ट्रीक लाइट (निजलीकी रोशनी) से हृदय तट पर लजियारा करके अपने सिद्धी यह को प्राप्त करो. और हे वीरनरो ! भवो भव रूपी स्वयंभूरमण में पर्यटन कराने वाले राग द्वेष रूपी तरफ़ों के साथ— क्षमा शीघ्र, संतोष, दान, तप, निष्कपटता, मृदुता-और सरलता रूपी शस्त्र धारण करके आत्मसुखघातिक दुश्मनों का संहार करने में तत्पर होजाओ. क्यों कि राग मोह यह सद्गतिमें जाने वाले के लिये लोह की सांकल तुल्य है कि जिस से बंधे पीछे छुटना अशक्य होजाता है. और द्वेष नरकोवास में निवास कराने को दूत रूप है, मोह संसार रूपी समुद्र की धुतरोंमें परिभ्रमण कराने की प्रतिज्ञा रूप है, कपाय अग्नि की तरह अपने आश्रित रूपी मुकृत्य को दहन करता है, और क्रोध मान माया व लोभ के लिये तो कहांतक कथन करे, दाचकवृंद को जिज्ञासा हो तो अन्य शास्त्रोंके अवलोकनसे ज्ञात कर लेवे.

हे मोक्षार्थी आत्मा अक्षय सुखकी इच्छा हो तो अविनाशी उपाय रूपशास्त्रोंसे निरंतर सुद्ध करके वैरियोंका पराजय करना और सत्य शरणभूत धर्मके स्वाधीन

होकर आत्मानन्दमें रमण करना, कि जिससे शाश्वत आनन्दमय पुष्कळ सुखप्राप्ति प्राप्तिही शरणभूत हो.

हे धर्माभिमानी सज्जन ! हरएक जीवको पूर्वमें स्वर्गादिके सुख प्राप्त हुवे होंगे परंतु तृष्णा देवी तृप्त नहीं होती जब स्वर्गमुखसेभी अधिक आनंदकी तृप्ति न हुई तो मनुष्य मुखसे तो क्या तृप्ति होनेवाली है वास्ते, हे, पाठक ! अब तो अखंड आनंदके ज़रे और मोक्षमुख संप्राप्तिमें सहायभूत ऐसे धर्मरूपी रत्नको गृहण करनेमें कटिबद्ध हो. हे वीर ! जिसको विषय कषायका आवेश हो, तत्वकी अश्रद्धा हो, गुणवंत उपर द्वेष हो, जिसको धर्मकी पहचान नहीं, वह धर्मी किस तरह कहला सकता है ?

अलवृत्ता, जिसको तत्वकी श्रद्धा हो, जो महाव्रती हो, अप्रमादी हो, प्रभूभक्तिमें लयलीन हो, मोक्षाभिलाषी हो, दयावान हो, और शुद्ध आचारवाला हो, वह मनुष्य धर्मात्मा कहा जायगा. वास्ते, हे मुझ पुरुषो ! तुम्हे उंचे पदपर पहुचना है तो, किसी की निंदा करना छोड़ दो, गुणी जनकी प्रशंसा करो, अल्प गुणीपर कभी द्वेष मत करो. और आगम (शास्त्र) का निश्चय करके लोक संज्ञा छोड़ विवेक गृहण करके श्रद्धामें मजबूत बने रहो. और बालकसेभी प्यार करके मृदुवचनसहित हितवार्ता गृहण करो. और निर्गुणिते पापकी वार्ता श्रवणभी मत करो मगर याद रखना कि दुर्जन उपर भी द्वेष करनेकी शास्त्रकार मनाइ करते हैं.

सत्य बोलना, चोरी नहीं करना, अन्याय से अलग रहना, न्यायोर्जित द्रव्य पैदा करना, औरोंकी आश से पापाचरण नहीं करना, किसी की चुगली न खाना कोइप्रशंसा करेतो गर्व नहीं करना, कोई अपमान करेतो दुर्जनका स्वभाव समझना और धर्माचार्य की सेवामें स्थित रह कर तत्व को जानने की इच्छा रखना, पवित्रता धैर्य निष्कपटता समता शील और संतोष धारण करना येही धर्मी पुरुषों के खास अमूल्य गुण हैं. वास्ते, हे आत्मानंदी ! प्रमाद रूपी शत्रूका विश्वास न करके " महाजनो येन गः संयथा " " पूर्वले अपने हित करने वाले धर्मी पुरुष जिम-वास्ते चले उसी सीधी मडक पर चलना " यह धर्मात्मा पुरुषों के लक्षण है.

हे बंधु ! धर्मात्मा पुरुषों की शोभा कहाँ तक लिखूं ! धर्मी प्राणी सिद्धांत गयी समुद्रमें चंद्रमा जैसे निर्मल भवदुःख रूपी ताव के निवारक, पाप रूपी पांडाके त्यागका क्रोध मान माया ओर लोभ का पराजय करने में समर्थ, संतोष में मदा कुशल, इंद्रिय गयी तत्सर्गों का दिग्विजय करने में शूरवीर, शील रूप आभूषणसे सुशोभित, सर्व गुण संपन्न, ऐसे अनुपम धर्मात्मा (मुनिराज) पुरुषों की यथार्थ शोभा प्रकट करने

व लिखने से लेखक असमर्थ है. अब, पाठकवर्य? आपको उपरोक्त गुणधारण करके गुणीजन होना पसंद है तो धर्म साधन करने से मत चुकना; क्यों कि विना धर्म साधन के जन्म जरा मृत्यु रूपी दावानल जैसे कठिन रोग शांत न होंगे, और धर्महीन मनुष्यों का आयुष्य निष्फल जाता है और धर्मचुस्त मानवों का आयुष्य स्थिरता रखने से अंतमें सुख का भोक्ता बनता है.

व्यवहार में अधिर देह को पोशने के लिये उत्तम उत्तम कपड़े खरीदे जाते हैं, और जमाने मुवाफिक कोट आदि सिलवाकर पहने जा रहे हैं, खुशबूदार तैल इत्तर से मगज को तर किया जाता है, और उपर सोना चांदी जवंहरात माणक-पन्ना आदि से शरीर को शोभाप्रद बनाते हैं, यह व्यवहार दृष्टी से ठीक है परंतु साथ ही साथ जन्म जरा मृत्यु टाडने को मन रूपी शरीर के लिये कपड़ा रूपी धर्म खरीद कर किया रूपी कोट पाटलून सिलवाकर शीठ रूपी आभूषण पहन कर, ज्ञान, दर्शन, चारित्र रूप मोती माणक पत्ते खरीद कर, संतोष रूपी सुगंधी से आत्म-तृप्ति करने का प्रयत्न करोगे, तो परमेश के लिये कुछ किया कहा जायगा, और इतना करनेसे ही शीवपुर में मोक्ष सुख का भोक्ता हो सकेगा; नहीं तो फिर किस गतिमें जाना पड़ेगा, इसका विचार वाचकशृंग की बुद्धि पर छोड़ता हूं.

कहा है कि—

अभ्यासेन क्रिया सर्वा अभ्यासात् सफल कला ।

अभ्यासाद् ध्यान मौनादि क्रियभ्यासस्य दुष्करं ॥ ३ ॥

શ્રી પાર્શ્વ જિન સ્તવન.

સ્તવનાર-મહોપાધ્યાય શ્રીમહા યશોવિજયજી.

(રાગ ધમાલ)

ચિદાનંદ ધન પરમ નિરંજન, જનમનરંજન દેવ, લક્ષનાં;

વામાનંદન જિનપતિ યુષ્ણિયે, મુરપતિ વસંકરે સેવ,

મનમોહન જિનજી ભેટિયે હો.

૧

બાઈ જ્યૈષ્ઠ અંકે કૈતકી, દમણો ને મયકુંદ, લક્ષનાં;

કુંદ છંદ રૂચિ સુંદર જોડી. પૂજિયે પાસ જિજ્ઞુંદ,

મન મોહન૦ ૨

કેસર ધોળી ધસી ધન ચંદન, આનંદ ધનસાર, લક્ષનાં,

પ્રભુકી પૂજા કરો મન રંગે, પાઠ્યે પુન્ય સંકાર,

મન મોહન૦ ૩

અંગે ચંગી આંગી બનાવી, અલંકાર અતિસાર, લક્ષનાં;

દ્રવ્ય સ્તવ વિધિ પૂરણુ વિરચી, ભાવિયે ભાવ ઉદાર,

મન મોહન૦ ૪

પરમાતમ પૂરણુ ગુણ પ્રત્યક્ષ, પુરુષોત્તમ પરધાન, લક્ષનાં;

પ્રગટભાવ પ્રભાવતી વસ્ત્રભ, તું જ્યો સુગુણ નિધાન,

મન મોહન૦ ૫

જો તુજ ભક્તિ મોરી મુજ મન, ધન વિચરે અતિ ચિત,

પેદુરિત-ભુજંગમ બંધન ત્રે, તો સધજો જગમિત

મન મોહન૦ ૬

તુજ આજ્ઞા મુરવેલી મુનમન, નંદનવન જિહાં કંદ, લક્ષનાં;

કુમતિ કંઠાચક કંટકે શાખી, સંભવે નહિં તિહાં મુદ,

મન મોહન૦ ૭

ભક્તિરાગ તુજ આસારાધન, દોષ ચક્ર સંસાર, લક્ષનાં;

સહસ અદાર અંગ રથ ચાલે, વિધન રહિત શિવધાર,

મન મોહન૦ ૮

ગુરૂ ઉપદેશો જો મુજ લાગ્યો, તુજ શાસનનો રાગ, લક્ષનાં;

મહાનંદપદ ખેંચ લહેજો, જ્યું અવિ કુસુમ પરાગ,

મન મોહન૦ ૯

બાહિર મન નિકસન નહિં આહત, તુજ શાસનમાં લીન, લક્ષનાં;

જમગ નિમગ કરી નિજપદ રહેવે, જ્યું જલનિધિ જલમીન,

મન મોહન૦ ૧૦

ઝારનકી ગણતી ન પાવું, જો તું સાહેબ એક, લક્ષનાં;

શળ-વાસના દદ નિજ મનકી, જ્યું અવિચલ ટેક—

મન મોહન૦ ૧૧

મુજ તુજ શાસન અનુભવકો રસ, ક્યું કરી જાણે લોગ ? લક્ષનાં;

અપરિણીત^{૧૧} કન્યા નવિ જાણે, જ્યું મુખ દેત^{૧૨} સયોગ. મન મોહન૦ ૧૨

૧ જૈની. ૨ પુષ્કળ. ૩ પ્રભાવતી રાણીના પ્રાણપ્રિય શ્રી પાર્શ્વ પ્રભુજી. ૪ મયુરી (મોરલી-દેહ) ૫. પાપરૂપ સર્પના. ૬ કલ્પવૈલી. ૭ પ્રગટ ચંદ. ૮ કંઠાળા. ૯ જોમ તેમ આ-ગાનું પાલન. ૧૦ જોમ ભમરો પુષ્પના રસને ખેંચી લે છે તેમ. ૧૧ નહિં પરજીવી. ૧૨ દંપતી.

- તું સાહેબ હું સેવક-તોરો, એ વ્યવહાર વિભાગ, લલના;
નિશ્ચય નયમત દોતુ વચ્ચે, હે નહિં બેદરો લાગ. મન મોહન૦ ૧૩
- મન વચનાદિક પુદ્ગલ ન્યારો, ન્યારો સકળ વિભાવ, લલના;
શુદ્ધ ડબ્બ શુભ પર્વાય યતના, તુજ સમ શુદ્ધ સ્વભાવ. મન મોહન૦ ૧૪
- તું ઘટ અંતર પ્રગટ બિરાજો, જ્યું નિર્મલ મણિકાન્ત, લલના;
બાહિર હુંકત મદ ન પાવે, જ્યું મૃગમદ મૃગ બાન્ત.^૧ મન મોહન૦ ૧૫
- શુભકાણાદિક બાવે મિશ્રિત, સમમાહે તુજ અંશ, લલના;
ખીસ્તીર જ્યું ભિન્ન કરત હે, હિજવળ અનુભવ હંસ, મન મોહન૦ ૧૬
- આતમજ્ઞાન દશા જળ જાગી, વૈરાગી તુજ જ્ઞાન, લલના;
સો પાવે જ્યાં રતનપરીક્ષા, પેખત રતન પ્રધાન, મન મોહન૦ ૧૭
- પુન્ય પ્રકૃતિ દેવનકો^૨ કારણ, મદ લહે નહિં ધર્મ, લલના
જ્યું પીરો કોઈ અધ ન માને, લલન ન અંતર મર્મ, મન મોહન૦ ૧૮
- ગંધ રૂપ રસ ઈરસ વિવર્જન, ન ધરે તિહાં સંકાળ, લલના
આજીવનનાર^૩ અશરીર અવેદી, તું પ્રભુ શુદ્ધ પ્રમાણ, મન મોહન૦ ૧૯
- કેવળજ્ઞાન દશા અવશેષ, શોક શોક પ્રમાણ, લલના;
દર્શન વીધી ચરણ શુભધારી, સેવત સર્ગ આહિકાણ, મન મોહન૦ ૨૦
- સત્તા શુદ્ધ અશ્વી તોરી, નહિં જમશે વ્યવહાર, લલના;
કહા કહાઈ કુચ કહત ન આવે, તું પ્રભુ અક્ષય અપાર, મન મોહન૦ ૨૧
- દીપ અંદરવિ મહાગણ કૈરો, જિહાં પસરત નહિં તેજ, લલના;
તિહાં એક તુજ ધામ બિરાજે, નિર્મલ ચેતન રહેજ, મન મોહન૦ ૨૨
- આદિ રહિત અનરામર નિર્મય, વ્યાપક એક અન્ત, લલના;
શુદ્ધ પ્રકૃતિ અકર્ષણ અમાયી, તું પ્રભુ બહુ શુભવંત, મન મોહન૦ ૨૩
- તું માતા તું તાતા બ્રાતા, પિતા બંધુ તું મિત્ર, લલના;
શરણ તુહિ તુજ સેવા દીજે, દદ કરી તનુ વય ચિત, મન મોહન૦ ૨૪
- પાસ આશ પૂરો અખ મોરી, અરજ એક અવધાર, લલના;
શ્રી નયવિનય વિપ્રમુખ પયસેવક^૪ જસ કહે ભવન્ત તાર, મન મોહન૦ ૨૫.

—સંપ્રદ કરનાર મુનિશ્રી કર્પૂરવિજયજી.

૧ મુખ મુગશે કેન્દુરી ન પામે તેમ, ૨ દેવગણિનું. ૩ અજ-મા. ૪ સદગ-સ્વા-
ભાવિક. ૫ નિષ્કાપ-કાપ રદિત. ૬ તન, મન, વચન ૬૮-એકામ કરીને. ૭ ધર્મિત-
૮ ચરણ કમળની સેવા કરનાર.

દેશભક્તિ.

મરશે બળશે પૈસો આટીમાં

બળશે રે...બળશે રે...બળશે રે.....છ

વાવે બીજ જેવાં તેવાં તો

ફળ ફળશે...ફળ ફળશે...ફળ ફળશે રે.....છ

ખાલી હાથે આવ્યો. ને તું ખાલી હાથે ફરશે—ફરશે છ

તારી સાથે કંઈ નહીં આવે ટૂંકીઓ ધર ભરશે

ધર ભરશે—ધર ભરશે રે છ

ધનવાનો તો યમા કેંક પચુ કોઈ અમર નવ વરશે—વરશે છ

સ્વદેશભક્તિ વિના અરે જન, કામ અમર કેમ કરશે ?

કેમ કરશે—કેમ કરશે રે છ

દેશભક્ત ભાભાસા જેવા કીર્તિ મુન્દરી વરશે—વરશે છ

હરિ બીજ જેશે પડતાશે, મખખીચૂસ ચું કરશે ?

ચું કરશે—ચું કરશે રે છ.

—દીવાનો.

સાધુ-સ્નેહીના દર્શને જતાં.

કંઈ વર્ષ ગયા પછી આજ સખે !, તુજ દર્શ કેંક, દિલદાર સખે !

ઉપહાર કંઈ ધરવા ન, સખે ! શુભ કાર્ય કંઈ કથવા ના સખે !

તુજ સંગતિના શુભ દિન સખે ! સ્મૃતિમાં ઉભરે વિધુ પાર, સખે !

ઉપદેશ ક્યાં સદુ આજ, સખે ! સજજે નમને નિરખુંજ, સખે !

કંઈ વ્રત લોધાં, કંઈ કોલ દોધા, દીન દેશ હિતે કંઈ મન દીધા;

નથી વ્રત રહ્યાં, નથી કોલ પળ્યા, વિપયે વિચરી સદુ બુદ્ધિ, સખા !

શુર ! હો શીખઓ પય ધર્મ તભો, મમ દેશ જતો પ્રતિ ભાવ ભર્યો;

કંઈએ ન યચું શરમાઉં, સખે ! મુખ શુ લઈ હું પગ માંડું ? સખે !

પણ આત્મજયે બળવાન સખે ! "મીલનું" લઇ હું લઇ આવું સખે !

તુજ છવન છાપ પડે જ હદે, કંઈ આશિષ, એ વદજે જ, સખે !

—અમૃત.

તૈયાર છે !

સુંદર બ્લોટીંગ પેડ.

(વી. પી. થી)

સુંદર બ્લોટીંગ પેડ-માં સને ૧૯૧૪ તું કૅલેન્ડર, સં. ૧૯૦૦ તું જૈન પંચાંગ, દિવસ રાત્રીનાં ચોપડીયાં છાપ્યાં છે. ટાઈટલ ઉપર મંચર શ્રી જૈન સ્વેતાંબર પ્રાંતિક કોન્ફરન્સના પ્રમુખ શેઠ કંકુચંદ મુલચંદનો ફોટો મુઠી ઘુસાવીત ક્યું છે. પાકું પુરું.

દે. શ્રી જૈન સ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ-આધીસ.

પાયધુની પોષ્ટ નં. ૩. મુંબઈ.

સાચચંદ લલમીચંદ શાહ,

જાગો ! સવાર થઈ ગઈ ! સૂર્ય ઉદય પામ્યો.

સંવત્સરી કામાપનાની કંકોત્રીઓ.

પર્યુષણનો ધર્મ કરણીનો સમય જ્ઞાન ધ્યાનમાં વીતાડો.

આ સમય પણ પુન્યથી પ્રાપ્ત થયો છે. જે કાંઈ કરવાનું હોય તે કરી લ્યો ! સાધ્ય સાધવાનું સાધી લ્યો ! કારણકે ગયો વખત પાછો મળતો નથી.

આમ જ્ઞાનનો ખડોળો પ્રચાર કરવા માટે.

નીચે મુજબનું સાદસ કરવામાં આવ્યું છે. તે જ્ઞાન પ્રચાર માટે છે, નહીં કે કામાવી સાડ. કંકોત્રીઓ સાથે જ્ઞાન ખજાનાના અનુપમ રત્ન પ્રમાણ પુસ્તકો બેઠ તરીકે આપવામાં આવશે.

આ વખતની કંકોત્રીઓનો ખહાર ઓરજ છે. ઉમદા અને સારા ટાઇપોથી મુદ્રિત છાપ સાથે ઉચ્ચ કાગળ ઉપર છપાવવામાં આવી છે. જે દિવસદં અને મનહર છે કિંમત:- ૦-૮-૦ કાંઈ કંકોત્રીઓ ૧૦૦ ના- ૩. ૦-૭-૦ નોટપેપર કંકોત્રીઓ ૧૦૦ ના.

જે ગૃહસ્થો ૧૦૦ કંકોત્રીઓ ખરીદ કરશે તેમને નીચેનાં ઉમદા પુસ્તકોમાંથી ગમે તે એક પુસ્તક જે પસંદ કરી મગાવશે તે મોકલી આપીશું. પુસ્તકોનાં નામ:- ૧-૦-૦ વ્યાખ્યાન સંગ્રહ. પ્રસિદ્ધ કર્તા ચારિત્રવિજયજી કૃત. ૦-૧૨-૦ કુમારપાળનોરાસ. ૦-૧૨-૦ ચંદ્રશેખરનોરાસ. ૦-૮-૦ ચંદ્રાગ્નનોરાસ. ૦-૮-૦ અદ્ભુતદર્શનમાળા. ૧-૦-૦ સુમતિચંદ્ર ભા. ૨ બે (એક ઉમદા નોવેલ). ૦-૪-૦ અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાનમાળા. ૦-૮-૦ બુદ્ધ ચરિત્ર. ૦-૬-૦ વિવેકાનંદના પત્રો. ૦-૬-૦ અધ્યાત્મમંત્રન સંગ્રહ ૦-૬-૦ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ. ૦-૮-૦ પ્રેમથી મુક્તિ.

ઉપરની કંકોત્રીઓ ૨૦૦ ખરીદનારને બેટા ! નીચેનાં પુસ્તકોમાંથી એક પુસ્તક મળશે. ૨-૦-૦ સમરાલિસ કેવળીનોરાસ પાકાપુંદાથી બાંધેલ. ૧-૮-૦ વિદ્યાચંદ્ર અને સુમતિ (શોકપ્રિય નવલકથા.)

ઉપરનાં પુસ્તકોમાંથી જે સ્ત્રીકીટમાં હશે તેજ મળશે નહિ તો બીજું મોકલશું. તૈયાર છે ! અમારે ત્યાં મળતાં પુસ્તકોનું મોટું ૮૦ પાનાનું સરિપત્ર. અર્ધા આનાની રીપ્રીટ મોકલી મગાવવું.

નૈનધર્મનાં અને તમામ પુસ્તકો વેચનાર:-આલાહાબાદ હંગનલાલ શાહ

૩. કીકામટની પોળ-અમદાવાદ.

લેકરએ છે ! જુનર (હડલા પુના) ની પાઠશાળા તથા કન્યાશાળામાં ધાર્મિક, વ્યવહારિક જ્ઞાન આપી શકે તેવા અનુભવી, સદ્વર્તનવાળા માસ્તર લેકરએ છે. ધાર્મિક વ્યવહારિક જ્ઞાન, પાંચ પ્રતિક્રમજી, નવનત્વ, હવવિચાર, દંડક, ભક્તનામર કલ્યાણ મંદિરાદિ નું અર્થ સાથે અધ્યયન કરાવી શકે તેમજ વિદ્યાર્થીઓને સફળોષ આપી શકે તેવા લાવ્ય માસ્તરને પગાર રૂ. ૧૫ થી ૨૦ સુધી મળશે, તો નીચેના સીરનામે પોતાના ધાર્મિક જ્ઞાન સાથે ક્યાં ક્યાં કેટલી મુદત નોકરી કરેલી છે તે લખો:-

સુ. જુનર, હડલા પુના.

લાલચંદ.